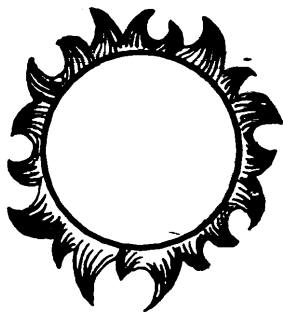

КОМИЛ ИНСОН ҲАҚИДА ТҮРТ РИСОЛА

Форс-тожик тилидан
Нажмиддин Комилов таржимаси

ТОШКЕНТ
"МАЪНАВИЯТ"
1997

Муҳаррир — Карим БҶОҶОНОВ

К $\frac{4702620204-90}{M 25 (04) 97}$ 1-97

© Н.Комилов, “МАЃНАВИЯТ” нашриёти, 1997 й.

КАМОЛОТ ИЛМИ

Бутун маънавият тарихи шуни кўрсатадики, цивилизация дегани — бу инсоннинг ўз-ўзини англаши, ўзини камол топтириш учун олиб борган курашининг ҳосиласидир. Барча динлар, таълимотлар, тафаккур даҳолари инсон қобилияти, руҳияти ва ахлоқини ўрганиш, инсонни тарбиялаб, тўғри йўлга бошлаш, ноқисликлар ва иллатлардан халос этиш билан шуғулланиб келдилар. Инсон нима, нега у шунчалик буюк ақли, қилни қирқ ёрадиган заковати билан мўъжизалар яратишга қодир бўлгани ҳолда, яна тубан ишларга қўл уради, ҳайвоний ҳирсу нафс домига тушиб ўзини хароб этади, деган саволлар Шарқ мутафаккирлари қалбини қадимдан безовта қилиб келган.

Қуръони каримнинг Ал-исро сурасида ўқиймиз: "Ва лақад каррамно бани одама" (Биз одам болаларини азизу мукаррам қилиб яратдик). Шунга асосан, тасаввуф аҳли инсонни Худонинг ердаги халифаси, икки оламнинг гултожи, қаймоғи деб таъриф этади. Ҳазрат Навоий эса "Маҳбубул қулуб" асарида "Одамий шарифул кавнайндуру" деган сўзни келтиради. Яъни: "Одам икки дунёнинг энг азиз ва энг шариф махлуқидир". Парвардигор оламларни яратар экан, мақсади Инсон эди. Олам Парвардигор ҳусну жамоли учун кўзгу бўлса, Инсон бу кўзгунинг мазҳари — Тангри таоло қудрати ва сиру асрори, илму каромати акс этган мўъжиза хилқат. Инсон қалби эса Тангри илми ва ишқининг хазинасидир.

Инсон ана шундай буюк, муҳтарам ва мукаррам. Шунинг учун фаришталар ҳам унга сажда қилганлар. Албатта, бу оламзод фарзандини улуғлаш, унинг қадр қиммати, шаъну шарафини кўтариб, инсонпарварлик гоёларини илгари суриш эди.

Бироқ ҳамма инсонлар ҳам шу шарафга муносибми? Биз ҳаммамиз келтирилган юксак таърифу тавсифларга лойиқмизми? Афсуски, йўқ. Гарчи ҳар бир одам ўз даража ва ҳолати билан Парвардигор қудратини намойиш этувчи бир тимсол бўлса-да, бироқ инсонга берилган юксак таърифларни ҳаммага нисбатан ишлатиш хато. Бу таърифлар, аввало инсон ҳақиқати ва моҳияти ҳақидадир. Хўш, инсоннинг ҳақиқати нима? Инсоннинг ҳақиқати унинг илоҳийлиги, раҳмоний руҳ

билан йўғрилганлигидир. Кимдаки бу раҳмоний руҳ ғолиб бўлса, у шунча шарафли ва мукаррам, аксинча кимдаки, бу руҳ кучсиз бўлса, у шунча табиатга ён босган, яъни жисмоний-ҳайвоний майлларга берилган бўлади. Бунинг маъноси шуки, Шарқ мутафаккирлари наздида инсонда икки асос мавжуд: бир томондан, у — илоҳий, руҳий қудрат, иккинчи томондан — моддий, ҳайвоний қувват. Ҳайвоний қувват деганда қадимги олимларимиз табиатдаги тўрт унсурни, яъни: тупроқ, сув, ҳаво, оловни англаганлар. Бир-бирига зид бўлган бу тўрт унсур айна вақтда бир-бири билан мувофиқ келиб, барча биологик қувватларни ҳаракатга келтиради. Тирик мавжудотнинг бари шу тўрт унсур ҳикматидан иборат, аммо инсонда қолган тирик мавжудотлардан фарқли ўлароқ руҳи нотиқа, яъни илоҳий руҳ бор (руҳ ҳайвонларда ҳам қуйи кўринишда бор, бироқ у руҳи нотиқа эмас).

Инсондаги ана шу илоҳий руҳ ҳамиша унинг табиий асоси, яъни тўрт унсурдан иборат жисми билан курашиб келади. Руҳ қанча юксалса, у шунча мартабаларга эришаверади ва Мутлақ моҳият томон бораверади.

Ҳужжатул ислом Имом Абу Ҳомид Ғазолий "Кимёи саодат" асарида ёзадилар: "Инсон фаришта ва ҳайвон орасидаги махлуқдир. Ҳайвон ривожланмайди, чунки унинг камолот қуввати йўқ. Фаришта ҳам ривожланмайди, чунки унинг ўзи пок илоҳий нурдан иборат. Фақат инсондагина ривожланиш, руҳий камолот хислати мавжуд".

Демак, инсонни тарбиялаш, унинг моддий-ҳайвоний ҳирсларини барҳам эттириб (гарчи бу батамом мумкин бўлмаса-да!), илоҳий-раҳмоний сифатларини кўпайтириш мумкин. Ёинки, тасаввуф таълимотига асосан, инсон руҳи Мутлақ руҳнинг бир қисми бўлганлиги боис у моддий тубанликни тарк этиши, Илоҳ сари парвоз қилиши керак. Бунинг учун инсон ўз Инсонлигини идрок этиб, ботиний оламини поклаб, маърифат нурларига тўлдириб бориши шарт.

Бундан юқоридаги фикримизга аниқлик киритадиган яна бир хулоса келиб чиқади: модомики инсон икки олам сарвари, шарафул махлуқот экан, бу унинг илоҳий-раҳмоний жиҳатига қараб айтилган гап бўлиб, Комил инсонга ишорадир. Комил инсон — жамики инсонларнинг ҳақиқатидир, яъни одамийлар одамийсидир.

Биз ҳар биримиз илму амал, фазлу камол касб этиб, ана шу ҳақиқат сари интилишимиз лозим.

Хуллас калом, инсон тарбияси, инсонни нуқсонлар, гуноҳлардан қутқариш улуғ ажодларимизнинг қайғуси бўлиб келган. Улар савоб ва гуноҳ, соя ва нур, раҳмон ва шайтон, хайру шарр чегарасида яратилган инсон деган бу мубҳам хилқатни англаш, унинг раҳмоний ва шайтоний қувватлари қачон, қаерда кучга кириши, бу кучларнинг сабаби нима эканлигини тушунишга жидду жаҳд қилганлар. Айниқса, тасаввуфда инсон тарбияси, инсонни риёзатлар билан поклаш марказий ўрин эгаллаб келган. Шу асосда улар Комил инсон ахлоқи концепциясини ишлаб чиққанлар. Шариат аҳкомига қурилган тариқат расму русумлари, чунончи пир-муридлик анъанаси, солик одоби, покланиш, тавба-тазарруъ, зикру самоъ — ҳамма-ҳаммасидан мақсад инсонни юксалтириш, руҳни яйратиш, ғайб асрорини кашф этиш эди. Инсонни поклаш ва камол топтириш илми бўлган тасаввуф кишидаги барча салбий хислатларни Нафс тушунчасига боғлаб изоҳлайди ва унга қарши жиҳод эълон қилади. Нафс — шайтон қутқуси, нафс — тубанликка тортадиган куч, нафс — ҳирсу ҳавас даракчиси, тамаъ, манманлик, жаҳолат, фаҳшни келтириб чиқарадиган қувват. Шунинг учун инсоннинг биринчи вазифаси ўз нафсини жиловлаб олиш, уни маҳв этишдир. Қаноат ва саховат, ҳиммат ва ботиний фақр билан инсон ўзининг илоҳийлиги — улуғлигини англаса, энг гаддор душмани нафси эканини ҳам англайди. Алалхусус, футувват ҳақида ёзилган китобларда инсон қалбининг саховати, мардлик ва фидойилик ақидалари кенг ёритилади, авлодларга ибрат бўларли ишлар баён қилинади.

Шу тариқа, биз инсон тарбияси ва ахлоқий камолоти ҳақида бой маънавий меросга, аниқ тажрибалар ва илмий хулосаларга эгамиз. Чунончи, сиз азиз китобхонларга тақдим этилаётган ушбу ажойиб асарлар ҳам айнан инсон ва унинг камолоти ҳақидадир.

Бу асарларнинг бири "Илоҳийнома" — шеърятти тасаввуф қамчиси дея улуғланган валиюллоҳ Шайх Фариддин Аттор қаламига мансуб. Иккинчиси "Маориф" номи билан аталадиган рисола — машҳур сўфий шоир Жалолиддин Румийнинг ўғли Султон Валаднинг асари. Учинчиси ватандошимиз, атоқли файласуф олим Шайх Азизиддин Насафийнинг "Зублатул ҳақойиқ" деган ри-

соласи бўлса, тўртинчиси Навоий назарига тушган зукко адиб ва воиз Ҳусайн Кошифийнинг "Футувватномаи султоний" номли асаридир.

Фариддин Аттор, Султон Валад, Азизиддин Насафий XII—XIII асрлар давомида умр ўтказган зотлар бўлса, Ҳусайн Воиз Кошифий XV аср фарзанди, Хуросон илму фанининг вакили ҳисобланади. "Илоҳийнома"да пок муҳаббат ва садоқат, ишқнинг беинтиҳо қудратли кучи, юксалувчи руҳнинг талпинишлари тасвирланади. "Маориф" рисоласида "ҳолдан ҳолга ўзгариб тараққий этиб бориш" инсон ҳаётининг моҳияти-мазмунни сифатида олиб қаралган, инсоннинг бу дунёдаги вазифалари, кўнгилнинг нурга тўлишиш дамлари ёритилади. "Зубдатул ҳақойиқ" асарида инсон тадқиқ этилади: унинг пайдо бўлиши, оламга муносабати, даражалари, ўсиш мартабалари, пайгамбарлик ва валилик рутбалари ўрганилади. "Футувватномаи султоний"да тасаввуфнинг амалий ахлоққа таъсири, мардлик ва фидойиликка асос бўлиши тадқиқ этилади.

Аmmo бу асарларни бирлаштирадиган жиҳатлар ҳам бор. Булар қуйидагилар: биринчидан, инсоннинг ўзлигини англаш йўли ёритилган, инсон ва илоҳ яқинлиги илмий жиҳатдан исботланган. Иккинчидан, инсон камолоти йўллари батафсил ёритилган. Аттор камолотни ишқда деб билса, Насафий илм ўрганиш ва тариқат мақомотларини босиб ўтишда деб билади. Султон Валад эса камолотни илоҳий жазбадан қидиради, Кошифий учун камолот одамнинг одамга нафи тегиши, ўзини бошқалар бахти учун фидо қилишдир.

Хуллас, бу асарларда ҳали биз билмаган олам-олам маънолар бор. Уларни ўқиган киши ажодларимизнинг илми ва донишидан баҳраманд бўлишдан ташқари, неча-неча асрлар муқалдам эришилган фикрий-маънавий юксаклигимизни ҳис қилиб, қалби ғурурга тўлиши муқаррар.

Нажмиддин КОМИЛОВ,
филология фанлари доктори, профессор.

ФАНО ИБРАТИ

Нишопур яқинидаги Шодях шаҳри. Шаҳарнинг серқатнов кўчаларидан бирида озода ва шинам бир бино жойлашган. Бинонинг олдидан ўтган одамнинг димоғига хушбўй ҳидлар урилади, беихтиёр ичкарига кириб, бир пас ҳордиғини ёзгиси, чиройли безатилган тоқча ва рафлардаги дориворлар, мушку анбар, занжабилу сунбул, сандалу кофурлар ва бошқа ёқимли атриётлардан харид қилгиси келади. Шодях аҳолисигина эмас, балки атроф-жавонибдаги қишлоқ-шаҳарлардан ҳам бу ерга ҳожатмандлар келадилар, шифобахш дори-дармонлар сотиб оладилар. Дўкон соҳиби Иброҳим художўй ва софдил инсон эди. У атторлик касбини ҳалол бажарар, узоқ шаҳарларга сафар қилиб, ноёб дорилар ва қимматбаҳо атрапалар олиб келиб сотар, бу касбидан одамлар ҳам, ўзи ҳам барака топарди. Хуллас, обрў-эътибори жойида эди. Иброҳим вафот этгандан кейин атторлик касби ўғли Муҳаммадга мерос қолди. Нишопур мадрасаларида таҳсил олиб саводли бўлган, шеърлар ёзиб, оғизга тушиб қолган Муҳаммад ота касбига ҳам ихлос билан киришди, дўконни тартибга солиб, савдони ривожлантириш тараддудига тушди.

Бир кунн дўкон ёнидан жулдур кийимли бир девона дарвеш ўтди. У гоҳ дўконга ва унинг лиқ тўла тоқчаларию қизғин бораётган савдосига, гоҳ тўрда савлат тўкиб ўтириб, хизматкорлар ишини кузатаётган дўкон эгаси Муҳаммадга қарар, баъзан кулиб, баъзан оҳ тортиб йиғларди. Девона охири "шайъуллоҳ"— худо йўлига садақа қилинг, деб овоз чиқарди. Муҳаммад унга парво қилмади. Шунда дарвеш айтди:

— Эй хожа, не навъ ўлгунгдур?

Муҳаммад жавоб берди:

— Сен қандай ўлсанг, мен ҳам шундай ўлгумдур!

Дарвеш деди:

— Йўқ, сен мендай ўла олмассан.

Муҳаммад сўради:

— Не учун?

Дарвеш деди:

— Шунинг учунким, менинг юким энгил, қуруқ танам ва уни беркитган жанда хирқадан ўзга нарсам йўқ. Менинг бу дунё дўқонини тарк этишим осон. Аммо сенинг юкинг оғир: ҳашаматли иморатинг, мол тўла дўқонинг, зар тўла ҳамёнинг, хизматкор-ғуломларинг бор. Шунча юк билан манзилга қандай етиб борасан? Ўз ишининг чорасини қил, мен эса мана бундай ўламан.

Дарвеш шундай деди-ю, белидаги қовоқ қачқулини бошининг остига қўйиб жон берди. Муҳаммад ҳайратдан лол бўлиб қолди. Аста-секин дўкон олдида одам йиғилди. Барча худонинг кароматини кўриб, кўзларига ёш олдилар. Муҳаммаднинг аҳволи мутлақ ўзгарди, дарвешнинг ўлими унга қаттиқ таъсир этган эди. У соҳиб каромат дарвешини иззат-эҳтиром билан кўмди, сўнгра хизматкор ва ғуломлари, қариндош-уруғларини йиғиб, бор молу мулкани уларга бўлиб берди-да, улар билан хайр-хушла-

шиб, Шодяхни тарк этди. Атторлик номи касбини эслатиб турар, лекин энди бу ном унинг шоирлик тахаллусига айланди. Энди у одамларнинг вужуд-аъзолари учун эмас, балки қалблари учун дори-дармон излаш, илоҳий илмларни эгаллаган ориф мардлар даргоҳидан хушбўйликлар қидиришга тушган эди.

Абдурахмон Жомийнинг "Нафаҳотул унс" асарида келтирилишича, Аттор дарवेशлик хирқасини Шайх Маждиддин Бағдодий қўлидан кийган. Маждиддин Бағдодий Шайх Нажмиддин Кубро халифаларидандир. Аммо Давлатшоҳ Самарқандий маълумотига кўра, Аттор хирқани Маждиддин Бағдодий қўлидан олган бўлса ҳам, тариқат сулукида Шайх Рукниддин муриди ҳисобланади.

Муҳаммад Шодяхдан чиқиб кетгач, Нишопурга бориб, Шайх Рукниддин хонақосида мужоҳидат ва риёзат билан машғул бўлади. Етти йил Шайх Рукниддин муридлари сафида тариқатни ўтагач, Маккаи мунавварага ҳажга сафар қилади. Миср, Ироқ, Шом шаҳарларини кезиб чиқади, кўп бузургворларнинг суҳбатини олади, сўфий шайхларнинг китоблари, ҳаётини берилиб ўрганади. Давлатшоҳнинг айтишича, Аттор умр бўйи сурункали меҳнат қилиб, сўфия ҳикоятлари ва машойих ривоятларини йиғди, "ҳеч ким бунчалик маълумот, рамзу ишорат ва ҳақойиқу дақойиқ" сўзларни жамламаган эди.

Аттор бу ривоят ва ҳикматларни шунчаки йиғиш билан чекланмади, балки ўзининг оламшумул дostonларида фойдаланиб, ирфон ғояларини қайноқ бир эҳтирос билан тараннум этди. Натижада у тариқатнинг йирик пешволаридан бирига айланди. Сўфий шоир сифатида ном чиқарди. Шодяхдан бир оддий дўкондор Муҳаммад сифатида чиқиб кетган одам "Фаридиддин" (Диннинг

ягонаси), "Шайх" деган шарафли унвонларга эга бўлди. Энди уни Муҳаммад Фаридиддин ибн Иброҳим Шайх Аттори Нишопурий деб улуғлар эдилар. Шеърлари эса илоҳий маърифат ғояларининг битмас-туганмас хази-наси бўлиб, Ҳақ ва Ҳақиқат асрорини кашф этиш, Мутлақ руҳ билан қудсий комил инсон руҳи орасидаги муносабат ва моҳиятни англаб этишга ҳидоят этувчи буюк бир даъватномадай жаранглаб, ташна қалбларда муқаддас Ишқ оловини ёқиб келди. Шу боис Шайх Аттор сўзларини "сулук аҳлининг қамчиси" демишлар. Ҳазрати Мавлави Жомий Фаридиддин Атторни улуғлаб: "Унинг маснавиёти ва ғазалларида тавҳид асрори ва руҳ завқияти билан вужудият ҳақиқати шу қадар кўп ифодиланганки, бу тоифанинг ҳеч бирининг сўзида топилмайди", деса, ҳазрат Алишер Навоий "Маҳбубул қулуб" асарида шоирларни мартабаларига қараб тасниф этар экан, Шайх Атторни пайғамбарона валийлик ва ваҳийлик неъматидан баҳраманд, "мақсадлари назмдан асрори илоҳий адоси ва маърифати номутаноҳий (туганмас) имлосидин ўзга" бўлмаган шариф зотларнинг сардафтари сифатида тилга олади. Давлатшоҳ эса Атторни "султонул орифин", яъни орифлар султони деб улуғлар экан, яна қўшиб қўяди: "У шарият тарихатда ягона, шавқ ва ниёзмандлик, ўртаниш-ёниш-да шамъи замона, ирфон денгизига чўмган ва ҳақиқат дарёсига шўнғиб, дурлар терган" кишидир.

Кўп шайхлар сингари Фаридиддин Атторнинг ҳаёти ҳам ривоят ва афсоналарга йўғрилган. Унинг туғилган йилини биров 1119 йил деса, биров 1136 йил дейди. Яна бошқа манбаларда 1145 йил кўрсатилган (туғилган жойи Нишопур яқинидаги Кодикон қишлоғи). Шуниси аниқки, Аттор узоқ умр кўради. Жомий ва Давлатшоҳ шоир 114 йил яшаган деб қайд этадилар. Умрининг

охирги йилларини у асосан она шахри Нишопурда ўтказган. Баъзи олимлар Атторни уйланган ва фарзанди ҳам бўлган деб ёзадилар. Шоир гоҳ расмий дин арбоблари, гоҳ сунний мутаассиблар таъқибига ҳам учрайди.

Чунончи, "Мазҳарул ажойиб" (Мўъжизаларнинг кўриниши) номли асарида Аттор тўртинчи халифа Али ибн Абутолибни мадҳ этади, асарда шиачилик руҳи сезилиб тургани учун у Нишопур суннийларига ёқмайди. Улар шоирни кофирликда айблаб, мол-мулкни тортиб олиб, ўзини шаҳардан бадарға қиладилар. Аттор бир қанча вақтлар ғорларда, хонақо ва рабобларда кун ўтказади. Жалолоддин Румий отаси билан Балхдан чиқиб, ҳажга бораётганда йўлда Шайх Атторни учратади. Дейдиларки, Аттор боланинг келажакда буюк инсон бўлишини башорат қилиб, унга ўзининг "Асрорнома" дostonини ҳадя этган. Бу асарни Румий ҳар доим ўзи билан бирга олиб юрган ва Атторни ўзининг устозларидан бири деб ҳисоблаган. Румий эътирофи:

Гирди Аттор гашт Мавлоно,
Шарбат аз дасти Шамс будаиш нўш.

(Мавлоно Аттор атрофида айланиб юрди, аммо шарбатни Шамсиддин Табризий қўлидан ичди).

Атторнинг ўлими ҳам фожиали содир бўлган. У ўз ажални билан ўлган эмас, балки лаънати мўғуллар қўлида ҳалок бўлган. Мўғуллар бало-қазодай Эрон ерларини талайдилар, шаҳарларни ёндирадилар, китобларни куйдирадилар, уламоларни қатор қилиб сўядилар. Ҳар бир мўғул аскарни қўлига тушган нарсасини ўмариб кетар, истаган одамни асир қилиб, қул сифатида сотар ёки қилич билан чопиб ташлар эди. Ривоят қиладиларким,

бир мўғул аскарни Атторни асир қилиб олиб, боғлаб судраб борарди. Йўлда шоирни танийдиган бир одам учраб қолади. У шоирга раҳми келиб, мўғулга қараб: қулиниги менга сотгин, минг динор бераман, дейди. Мўғул рози бўлиб турганда, Аттор: бу кам, сотма, мен қимматман, деб айтади. Мўғул минг динорга бермай, яна судраб кетади. Йўлда бошқа бир одам учраб қолади. Мўғул ўз "молини" унга таклиф этади. У одам: майли розиман бир қоп сомон бераман, дейди. Шунда Аттор мўғулга қараб, тезда рози бўлгин, мен бундан ортиққа арзимаيمان, дейди. Жаҳли чиққан бадбахт мўғул шоирни шу заҳотиёқ қилич билан чопиб ташлайди. Дунёни илоҳий сўз билан тўлдирган, маънолар қошифи улуғ шайх Фаридиддин Аттор ана шу тариқа, кофир мўғул қўлида шаҳид бўлиб, ўзи интилган Парвардигор ҳузурига йўл олди.

Бу воқеа ҳижрий олти юзу йигирма беш, милодий бир минг икки юз йигирма тўққизинчи йилда содир бўлган эди. Атторнинг жасадини Нишопурга олиб келиб дафн этадилар. Унинг қабри устига чоғроққина мақбара қурилади. Ун бешинчи асрга келиб, мақбара харобага айланади, бунни эшитган Алишер Навоий Шайх Аттор сағанасини янгидан тиклаб, салобатли бир мақбара қурдиради. Давлатшоҳнинг гувоҳлик беришича, Аттор мозори Нишопурнинг улуғ зиёратгоҳига айлангандир.

Аттор сермахсул шоир, ундан катта адабий мерос қолган. Давлатшоҳ "Тазкиратуш шуайро" китобида Атторнинг шеърини асарлари умумий ҳажмини икки юз эллик минг байтга яқин деб кўрсатади. "Илоҳийнома", "Асрорнома", "Мусибатнома", "Ҳайдарнома", "Мазҳарул ажойиб", "Жавҳорун зот", "Ҳайлож", "Мухторнома", "Хусравнома", "Шарҳул қалб", "Мантиқут тайр", "Булбулнома", "Уштурнома" номли дostonлардан ташқари,

Аттор тариқат шайхлари ҳаётига оид "Тазкиратул авлиё" номли насрий асар ҳамда ғазал ва қасидалардан тузилган катта девон мерос қолдирган. Аттор — илоҳий ишқ куйчиси, тавҳид илмини шеърӣ тил ила тафсир этган зот. "Шоирлик унинг касби — шеваси эмас эди,— деб ёзади Давлатшоҳ,— балки унинг сўзи ғайб асрорининг юзага келиши, зуҳурротидир. Сўфия ҳақойиқу дақойиқлари, ишорат ва рамзларини ҳеч ким Шайх Аттор каби идрок этолмаган".

Дарҳақиқат, Фаридиддин Атторнинг шеъриятида санъатбозлик, атайлаб сўз маҳоратини намойиш этишига ружуъ йўқ. Унинг сўзи содда ва равон, аммо ёниқ, ҳароратли. У такрор ва қайтариқларга ҳам йўл қўяди, "эзмалик" ҳам қилади. Бироқ қирғоқларига сапчиган бу жўшқин шеърият дарёсига шўнғисангиз, ҳайратдан лол қоласиз. Кўз олдингизда илоҳий илҳомнинг мўъжизалари намоён бўлади. Бунчалик изҳори дард, изтироб ва ёниш лаззатидан сармаст бўлиб куйлаш иштиёқи, нурга талпиниб, нур-ла йўғрилиб, нурланиб порлаш шодлиги, ҳаяжон ва завқ тошқини! Шоирнинг ҳар бир байти валий бир инсоннинг ғайбдан мужда етказувчи табаррук сўзи, ўтли нидосидир. Шу учун бўлса керак, улуғ Навоий "Лисонут тайр" асарида устози Атторни ўт ичида туғилиб, илоҳий ишқни ёниб куйлаш шиддатидан олов чиқариб, атрофга аланга таратадиган ва ўзи ҳам шу оловга қўшилиб ёниб кетадиган афсонавий қақнус қушига ўхшатади (Навоийнинг ўзи-да шу олов аҳлидандир).

Ғоят ажойиб ва муносиб ташбеҳ! Фаридиддин Аттор ҳақиқатан ҳам умр бўйи пок илоҳий ишқни куйлаб ўтди ва оламнинг моҳиятини, инсоний моҳиятларни қидириб, саодатга ҳидоят этувчи олам-жаҳон ҳикматлар яратди, софлик ва садоқат рамзи бўлган қатор тимсоллар — образларни бунёд этди.

Биз Шайх Фаридиддин Аттор "Илоҳийнома"сининг бир қисмини, "Мантиқут тайр"дан Шайх Санъон ҳақидаги қиссани ва бир нечта ҳикоятларни насрий тарзда таржима қилиб келтирдик¹.

¹ Ушбу ва бундан кейинги муқаддималар ҳам таржимон қаламига мансубдир.

"ИЛОҲИЙНОМА" ДАН

ҲАМДИ БЕҲАД

Тангри таоло номи-ла бошладим "Илоҳийнома"ни, барча номалар маъноси Унинг номи-ла безанур. У шундай улуғ зотки, мулки завоёл билмас, У ҳақда сўзлагувчининг ақли хираланиб, тили лол бўлур. Унинг номи номларни шарафлаб, дилларга шодлик бағишлар, дсвонлар мундарижасининг боши ҳам шу ном. Бу номдан жонларнинг оғзи шарбатга тўлар, Уни ёдга олувчининг тили дурру гавҳар сочар. Унинг номисиз бирор нарса йўқ, барча мўъжизалар, хушбуй ҳидлар, рангин манзаралар, қудрат ва сифатлар, шаъну шараф, ору номус шу Номдандир.

У шундай қудратли олий Тангрики, барча борлиқ Унинг олдида пастдир, Унинг зоти илму донишимиз, таъриф-тавсифларимизга сиғмас, бас, қандай қилиб Унинг шарҳу таърифини келтирай! Сунъ қудрати қўли билан тупроқ маркази бўлмиш Ерни коптокчадай (гўй) қилиб фалак чавғони айланасига солиб қўйибди. Ҳеч кимнинг ақли Ундан юқори эмас, нешчунким ҳеч ким Унинг ғайби-асрорини билувчи эмас. Дунёдаги барча ҳодисалар, ашъёлар, кўп ва озлик, салбий ва ижобийлик, раддия ва тасдиқлар Унинг мавжудлигини исботлашга хизмат қилади. Бутун олам муназзаҳ — пок Зотининг далилидир. Сифатлари Унинг зотидир ва зоти сифатларига мисолдир. Агар синчиклаб, қарасанг, барча (сифатлар) зотдир. Бутун борлиқнинг вужуди Унинг ҳазратининг сояси, Унинг қудратининг изи — асари, ижоди, санъатидир. Сўзни келиштириб айтувчи бир одам Унинг зоти таърифида бундай ажойиб нукта демиш: "Айт тавҳид — исқотул изофат", яъни тавҳид ҳар қандай ортиқчаликни инкор этади. Зеро тавҳид бутун оламнинг ягоналиги, Унинг зотидан иборатлигидир.

Ҳа, Унинг зоти билан мавжуд бўлган олам шундай мустақкам вобасталик, ўзаро боғлиқликка эгаки, сувдаги балиқдан фалакдаги ойғача жами нарсалар бир-бирига узвий алоқадор, лекин кўриниб турган бу дунё Унинг чексиз олами олдида қилнинг қора рангичалик кичик бир нарса. У шундай бир улуғворликки, ҳеч нарсага муҳтожлиги йўқ, беҳисоб ақл ва жонлар Унинг олдида

бош ўйнаб таслимдадирлар. У шундай қудратли ҳаракатки, агар жонга кирса, ҳар ҳужайрасидан (заррасидан) минг тўфон қўзғолади. Шундай ажойиб ваҳдат — ягоналикки, орага қил ҳам сигмайди. Оҳ, агар Унинг ҳузурида қилчалик қадрим бўлсайди кошки!

Унинг марҳамати шундай улуғки, агар иблис ундан бир қатра баҳра олганида, барча нобакорликларини тарк этган бўларди. У шундай ғайратки, агар оламга таралса, бутун борлиқни бир лаҳзада барҳам эта олади. У шундай ҳайбатки, қўш Унинг соясида йўқолур, балки зарра мисоли кичраюр. У шундай улуғ даргоҳки, хизматига ошиққанлар ҳузурига йўл тополмас. У шундайин безавол мулк-салтанатки, абадулабад йўқолмас, эскирмас, вайрон бўлмас, камаймас ва ё зиддиятлардан емирилмас. Воқсан, Унда зиддият, келишмовчилик йўқдир.

Агар гуноҳлар ва булганган хулқларни бу улуғ Дарёга солиб ювсанг, Дарё заррача кирланмас, хираланмас, лекин бу Дарё нуридан жаҳон ёруғлик топади. Исमत дарёсидан бир қатра халққа тақсим этган билан камаярмиди у? Ҳақдан ҳомийлик ва бандадан тоату ибодат, унс (меҳр) ва муҳаббат бўлса қандай яхши! Ҳақ ва бандаси орасида робита-муомала бўлса қандай яхши!

Бутун оламда сенинг Ундан ўзга ёринг йўқ, нега бошқа ишларни бўйнингга оласан, ўзгалардан мадад сўрайсан? Агар уйингда юзта ошно-дўстинг бўлса ҳам, мард дарвеш бўлсанг, барини бегона ҳисобла. Чунки чин Дўст Унинг ўзидир. Агар сенда тоғнинг сабрику денгизнинг сафо ва софлиги бўлса, Дўстга стишиш йўлидаги андуҳ-ғамлар осонликча барҳам топажак. Агар ажалдан олдин бир дам ўлсанг, яъни нафсингни ўлдиросанг — оламни эгаллайсан. У сенга яқин, аммо сен Ундан узоқсан. Огоҳ бўлиб англағил, эй айрилиқдаги эран, сен Яқиндан шунча узоқлашдинг, ҳасратдан қалбинг доғ, шармандалик бошини тизза устига эгасан. Агар Худо йўлига лойиқ бўлсанг, ҳою ҳавас йўлини тарк эт. Ҳою ҳаваснинг кўзи кўр бўлгач, илоҳий кўзинг ҳақ сари очилади. Ҳайратнинг охири кўринмайди, сен ҳайрат олами ичра ғарқсан, игнани Дарё ичидан топишга интиласан, талпинасан, тўлганасан. Сен жаҳонни икки эшикли работ деб бил — бу эшигидан кириб, у эшигидан чиқиб кетасан. Сен гафлат уйқусидасан ва ҳеч нарсдан хабаринг йўқ. Хоҳласанг-хоҳламасанг, қисмат қўлидасан. Агар гадо ёки подшо бўлсанг ҳам, икки газ бўз ва тўққизта гиштдир охириги "мулкинг"— дунёдан орттирган

матойинг. Сен токи фалак остидасан, озод эмассан. Бахт ва бахтсизлик ҳақидаги тушунчаларинг бўш ва бсъмани, ташла бу хаёлларни! Агар мулку бойлигинг сру кўкдан иборат бўлса ҳам, оқибат гадойсан, Худо меҳрининг гадойи. Фоний дунё бамисоли Искандар. Бу фоний дунёдан кетарда Искандардай қудратли шоҳ бўлсанг-да, агар кафан насиб этса, комронсан.

Эй азиз! Сен шоҳлик хазинасини тиларсан, аммо У раъй қилса беради, истаса тортиб олади ёки умуман бермайди. Сен эса бу бойликни У нега берди ва яна нега қайтариб олганини билишинг керак. Бевафо дунёнинг абадий хурсандчилиги йўқ, нури ҳам зулматдир. Ундаги тўю томоша мотам ва ғамсиз эмас. Агар кумуш ҳадя этса, тошга айланади, берган оти чўлоқ, бахт қушининг қаноти қайрилган. Фироқсиз висол инсон қисмати эмас, гул тикансиз, шакар эса чивинсиз бўлмайди. Бу оламда мен бсғам кишини кўрмадим, шундай одамни кўрганимда эди, этагини ушлаб, тавоф этардим.

Боргил, танингни улуғ юк ғами остига қўй (илоҳ ғами билан шуғуллан), жон чеккил, агар жон истасалар, жонингни бергил. Гўрга кирмасдан бурун чархи фалак бўйлаб, югуришга қобил мардлик қобилиятини кўрмоқчиман сенда. Одам Ато олти юз йил ғамдан озод эди, (аммо) буғдой донаси сабаб Ерга тушдию қон тўкди. Буғдой донасида юз балолар мавжуд. Шу боис сенинг луқманг ғамсиз раво эмас. Мен билан сенинг фойдамиз зиёнга айланди. Туғилганимиз, борлигимиздан минг аттанг, минг афғон! Эй дунё, сенинг жабрингдан бирор шод одам борми? Сенинг давру давронинг, жабру жафонг ҳам ел кабидир, елдай бебақодир. Жаҳон сени деб ғам емайди-ку, нега сен уни деб ғам чекасан, хўш? Жаҳоннинг сен каби куёвлари кўп бўлган, байрамлари, келинлик тўйлари беҳисоб бўлиб ўтган, лекин бирига вафо қилмади...

Мен эса бир умр бирор ҳамдам маҳрам топиб розлашайин деб талпинаман. Аммо бирорта ҳамроз, мувофиқ ҳамдам тополмайман. Бу мунофиқ улфатлар дастидан дод! Онадан тупроқ учун туғилдинг, бу тупроқ тепанинг устида қасру айвон қуришинг нима тагин! Жонинг тупроққа қоришиб, уқаланиб кетар экан, айвон пештоқини фалак пештоқига етказишдан маъно борми? Агар олтин-кумушдан хазина тўплаган бўлсанг ҳам, бир нафас ранжу уқубатсиз қултум сувни ичолмайсан. Бошқаларнинг сенинг ғаминг билан иши йўқ, сен ўз ғамингни с,

нима дейин сенга, ҳамдамгина эмас, "ҳам"нинг ўзи ҳам йўқ бу дунёда.

Агарчи оқибат сенинг жойинг тупроқ остидадир, лекин пок жонинг тупроқдан покдир (руҳинг муқаддасдир). Сенинг гавҳаринг — руҳинг фаришталар саждагоҳи эканини унутма. Бошингда халифалик тожи бор, халифа фарзандисан, яъни Аллоҳнинг ердаги ўринбосарисан. Жаниатдан тушгансан, ўша гулшан — жаниат сари интилгин. Агар Мисрга сафар қилсанг, шоҳлик сеники, негаки Юсуф каби қудуқ тубидасан ахир! Сулаймон ўрнида дев ўтиргани учун ўз мулкинда гапинг ўтмайди. Охирда ҳам, аввалда ҳам сен шоҳсан, аммо кўзинг буни кўриб фаҳмламайди. Ёйлайлارга ўхшаб, бир сенга икки бўлиб кўринади, юзни икки юз дейсан. Биттами, юзтами — ҳаммаси ўзингсан. Эй мискин, сенда кўнгил битта, аммо унинг ёри юзта, битта кўнгил билан юзта ишни қандай амалга оширасан.

Тўн билан нон гамини сийшинг қачонгача, ном-шухрат учун, ор-номус учун қайғуришинг қачонгача? Аслида ажойиб хилқатинг бор, беҳуда фикрлар билан хилқатингни хароб этма, одамийлик ва илоҳийлик сифатларидан узоқлашма, сенинг атлас тўнинг одамийлик сифатингдир.

Эй хаста! Агар донишманд бўлсанг, ўзингга ўзинг эшикни ёп! Одам фарзандининг ҳирси мунча кўп бўлмаса, мунча ҳам у оламда ҳайрону саргардон! Эй ҳирслар билан қалб кўзи кўр бўлган киши, ҳирс орқасидан гўргача борасан, то ўлганингча ҳирсинг камаймас, чунки ҳирснинг ярасига фақат ўлим даво бўла олади. Дунё молини фаровон татиб кўрдинг, бунча йигиб нима қиласан, хўш? Ахир, сен йўловчисан, йўловчи учун мунча юк на ҳожат. Худо ҳақи, йўловчи кўзига дунёнинг барча матои бир дона арпага арзимамайди! Бу пашшахўр ўргимчаклардан дод! Барчаси бўри галаси каби ўлакса устида талашадилар. Чумоли табиатли гийбатчилардан тўйдим, худди чумоли каби на раҳбарлари бор, на ўзлари йўлни кўра оладилар. Бошларида ҳирсдан юган, ҳирс уларни оғизларидан кўпик кўпиртириб югуртиради, маст туядай бўзлатади. Дарҳақиқат, туянинг югани арқондан, одамники — ҳирсдан. Бир ҳовуч суяксан, аммо ҳирссан. Кўринишда одамга ўхшайдилар, аслида ит табиатлидилар.

Эй кеча-кундуз ғам чекувчи, ҳирс қўлида ночор қолган киши, сен Раззоққа суян, имон-эътиқодда мус-

таҳкам бўлиб ишонгил Унга, сабр қилиб тинчлан биров. Фақр йўлини танла, чунки фақирлик Расули акрамдан мерос: агар сен Аллоҳнинг фақр нурига йўғрилсанг, банда бўлсанг ҳам, Сулаймон қадар шараф топасан. Расули акрам Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васаллам хоксорлик, тавозуъ ва камтаринликда бемисл эдилар. Ўзлари уй сунурар, ўтин ёрар, сув келтирадидлар. Туя устида ухлаб олардилар, ҳамма ишни қилардилар, ҳеч нарсадан ор этмас эдилар. Ойша билан бирга хушчақчақ бўлиб югурардилар. Масжид қурилишида гишт ташиб, лой берадилар. Кафшларини ўзлари тикардилар, гоҳи эса болалар билан қўшилиб ўйнардилар ҳам. Жанозадан қолмасдилар, касал кўришни улкан савоб ҳисоблардилар. Ҳалитлик ва ҳаё кони эдилар...

Бу бизга ибрат эмасми, ахир?

РУҲГА МУРОЖААТ ҚИЛИБ ДЕГАНИ

Эй Чиннинг мушкин оҳуси — руҳи қудсий, мушқу анбар ҳидини сочгин, сен халифалик даргоҳининг ўринбосарисан. Сендадир Раббоний руҳнинг амри, Руҳоний мамлакатнинг асоси сенсан. Икки жаҳон — бир ҳовуч тупроқ демак, фақат дорулмулк фазоси-илоҳий олам покдир. Бутун оламлар жами сен билан яшнар, сен билан мунтазам. Осмону ер сенга вобаста. Сен ҳаммани қамраб олгансану, лекин биздан йироқсан. кўзга кўринмайсану бироқ кўзнинг ўзидасан. Жаннат, дўзах, қиёмат куни — буларнинг барчаси Номинг ўрнида келадиган амонат сўз. белги, ташбеҳ, холос. Агар сен порласанг, бамисоли минг қуёш бирдан ёнгандай бўлади, йўқ-йўқ, бу порлашнинг ҳар бир зарраси юз қуёшга тенг. Офтобининг нури ортиқдан ортиқдир, шу нурдан бир шуъла — Улуг арш. Хос ҳамдамсан, роздону сирдош, ҳемий ва мадалкорсан, абад тириксан. Нима дейки, ҳаммиша маълумсан, ҳар ерда борсан.

Ажойиб бир қушсанки, қанақа эканлигингни билиб бўлмас, бизнинг тушунча-тасаввуримиз, исботу тасдиғимиз, инқору раддиямиздан ташқарисан. На ердасан, на осмонда, балки Раббулоламин — Тангри таоло ҳузуридасан. Ҳамма нарса сенсан, аммо ҳеч — йўқлик ҳам ўзингсан. Кўзга кўринмассан, аммо кўзларнинг нурисан. Кўнгилдан ихлос билан мушқли нафас чиқаргин, чунки арш сенинг нафасингдан хос мижмарга — хуш бўйлар

тарқатувчи кўрага айлангай. Сен ҳам шоҳсан ва ҳам халифа, безаволсан ва боқийсан. Сенинг асосингда олти белги бор, аммо уларнинг ҳар бири бир жаҳон — алоҳида бир олам. Ҳар бири — бир соҳибқирон, бир қудрат.

Бири Нафс бўлиб, унинг жойи сезги аъзоларидир.

Бири Нафси аммора (шайтоний нафс) бўлиб, зиддиятлар, нифоқ шундан.

Бири Ақлдир, ақлга мувофиқликни, мантиқни бошқаради.

Бири Илмдир, маълумот, билим тўплаш билан банд.

Бири Фақрдир, фано — йўқлик истар ҳамиша.

Бири Тавҳиддир, Ягона зот истар ва Унга йнтилар доим.

Ушбу олти қувва — асос Руҳ фармонидадир, Руҳ Мутлақиятнинг азалий ва абадий халифаси ва ҳамроҳидир. Олам Руҳ туфайли обод ва файзли.

Руҳ одамнинг ичидадир, шунинг учун сен ўз ичинга сафар қилмоғинг керак, Хизр каби мардлар йўлига қадам қўйгин, токи айланувчи чархи фалак атрофингда гиргиттон бўлсин. Эй Руҳ, маконинг Нуҳ кемаси, замонинг эса "ваззуҳо вал лайлатул қадр" (қуёш нурларига ва қадр кечасига қасам) оятидир. Сулаймон қудрати сенда, Юсуф жамоли ҳам сенда. Шунга муносиб бўл, шунга яраша амал кўрсат. Иброҳим каби содиқ ва собит бўлгин. Исодай ишқда дамсозу Мусодай мўъжизакор бўлгин. Симурғ сингари қанотларингни ёз, қанотларингни Симурғ соясида (Тангри соясида) ёзиб парвоз эт! Сеҳргар ҳам, яратувчи, мўъжизакор ҳам ўзингсан. Агар ҳар ишга жаҳд этсанг, Мустафо бўлур мадакор сенга! Ўз кўзинг билан боқ ўзингга, сўзга ўралгин. Дунё одамлардан эмас холи. Икки оламнинг асоси Сўздир, чунки Сўз Ҳақдан мужда бўлиб келди. Ахир арши аълода битилган "Лавҳи маҳфуз" ҳам Сўздир. Ҳамма нарса Сўздан ижод этилган ва Сўзга қайтади.

ДОСТОННИНГ БОШЛАНИШИ. БИРИНЧИ МАҚОЛАСИН АЙТУР

Ровий нақл қилурким, бир замонларда бир халифанинг олти ўғли бор эди. Улар барчаси олижаноб, мағрур ва ҳимматбаланд бўлиб ўсгандилар. Барчаси замона илмларини ўзлаштириб донишманд бўлган, аммо ҳар бири илмнинг муайян бир соҳасида моҳир эди, қизиқиш ва

интилишларида тафовут кўзга ташланарди. Ота бир кун ўғилларини қошига чақириб, сўз қотди:

— Ҳар бирингиз олам илмида ягонаи давронсиз, халифа фарзандларисиз. Айтинглам-чи, болаларим, қандай орзу-армонларингиз бор, дунёдан нима истайсизлар? Нимаики орзу-истакларингиз бўлса, менга баён айланг. Ҳар бирингизнинг фикру ўйингизни, эътиқодларингизни бўлиб олайин, шунга қараб сизларга йўл кўрсатайин.

Тўнғич ўғил сўз олиб, деди:

— Жаҳонгашта оқиллардан эшитишимча, Бурбон мамлакати шоҳининг бир соҳибжамол қизи бор эмиш. У ҳусну назокатда танҳо экан, жамоли еру кўкка шуъла сочаркан. Менинг орзуим шу қизни излаб топиб, унга уйланиш...

Отаси ўғлининг бу сўзидан хафа бўлди ва бундай жавоб қайтарди:

— Бу шаҳватпарастлик, сен шаҳват ҳирсидан мастсан. Жинсий алоқа ва таносул аъзоларига қул бўлган одамнинг умри беҳуда ўтади, вужуди абас ишларга сарф бўлади. Аммо мардлик, яъни дарвешона садоқат йўлига кирган хотинлар бу шаҳват балосидан буткул халосдилар. Улар мард эранлар жумласига кирадилар. Агар хотин шаҳват бандидан озод бўлса, у худо йўлига кирган эранларнинг шоҳига айланади. Мен ҳикоят қилай, сен эшит, фикр қил, кўзингни оч, зеро пок хотиннинг оёғи остидаги тупроқни кўзга тўтиё қилгулик. Сен ҳам ушбу ҳикоятни тинглаб, хотин садоқатидан ибрат ол, унинг сафоси ёмғири билан ҳирсу шаҳват ўтини ўчир.

АЁЛ САДОҚАТИ

Хуросонда бир аёл бор эди, покиза хулқли, пок сийрат эди. Ҳусну жамолда тенгсиз, ой ва қуёш гўё унинг юзидан андаза олгандай... Одобу ҳалимлиги, тавозуъ ва ҳаёси юракларни мафтун этарди. Сочи бўйи билан баробар, ҳалқа-ҳалқа зулфи кўнгил қушининг тузоғи. Кўзлари оҳуникидай шаҳло, қошлари уста наққошлар чизган нозик нақшга ташбеҳ. Аёлнинг номи эл орасида дoston эди. Унинг сўзи Хизр ичган оби ҳаётдай кишига жон бағишлар, ақиқ лаблари орасидаги марвариддай қатор тишлари парвардигорнинг сунъидан нишона эди.

Унинг номини эшитиш, таърифини айтишнинг ўзи одамларга ҳаловат бағишларди.

Аммо бу аёл шунчалик ҳусну жамол билан бирга, садоқату вафода ҳам ягона эди. Чархи гардун уни шер эранлар қаторида санаб, авайлаб асрарди. У бир бахтиёр инсоннинг жуфти ҳалолли бўлиб, эрини беҳад севар, пок хонадоннинг шамъидай, эрининг қалбини ёритар, унга олам-олам саодат бағишларди. Кунлардан бир кун аёлнинг эри ҳажга сафар қилмоқчи бўлди. Бир укаси бор эди. Ҳажга кетиш олдидан укасини ҳузурига чорлаб, соҳибжамол хотинини унга топширди. Уйимга бегона эркак қадам босмасин, янганнинг иссиқ-соғуғидан хабар олиб, бозор-ўчарини қилиб бериб тур, муҳтожлик кўрмасин, дўстга зор, душманга хор бўлмасин, деб тайинлади. Молу мулкани ҳам укаси қўлига топширди.

Аммо ука нокас ва нотанти киши бўлиб, мардлик ва номус, сидқу садоқат, аҳду вафодан бебаҳра эрди. У акасига хиёнат қилди. Акаси олдида, айтганларингизни бажараман, омонатингизни қайтганингизча сақлайман, деб ваъда берган бўлса-да, лекин ака жўнаб кетгач, бу ваъдани бузди. Аввалида бозор-ўчарни қилиб турди, рўзғорга керакли нарсаларни тайёрлаб берди. Бироқ, бир кун у иш юзасидан янгасининг ҳузурига кирди ю, парда орқасида ўтирган гўзал аёлни кўриб, бирдан кўнгли суяк кетди. Бетоқат бўла бошлади, ҳатто ҳушини йўқотар даражада анграйиб, ҳайрон бўлиб қараб қолди. Ҳушини йиғиштириб олгач, ўзига танбеҳ бермоқчи бўлди. Аммо хаёлига ўша аёлдан бошқа нарса келмас, қийналиб, ҳаёти кўзига кўринмасди. Ишқи зўрайиб, иложини тополмай, ахири дардини янгасига айтди. Аёлни алдаб-авраб, гоҳ зўрлик, дўқ-пўписа ишлатиб, гоҳ қимматбаҳо нарсалар ваъда қилиб, ўзига ром этмоқчи бўларди. Аммо ул покиза аёлнинг ичинини олов кемирарди. Аёлнинг ғазаби келди, оҳ чекиб нўла этди:

— Худодан уялмайсанми, қани акамга садоқат, қани ваъдага вафою омонатга хиёнат қилмаслик қасами?

Аёлдан рад жавобини эшитган бу номард одам шаҳар қозиси олдига бориб, акамнинг хотини бузук, зино билан шуғулланади, деб тўхмат қилди. Бизнинг хонадонни исноддан қутқаринг деб даъво қилди. Қози ҳам сўраб-суриштирамай, ҳалиги одамнинг гапига кириб, аёлни гуноҳкор ҳисоблаб, тошбўрон қилишга ҳукм этди. Маъсума аёлни чўлга олиб чиқдилар ва йўл ёқасидаги бир

устунга боғлаб, тошбўрон қилдилар. Ҳар томондан тош ёғилди, аёл тош зарбидан сулайиб, ҳушидан кетди. Унинг жони узилди деб ўйлаб, устундан счиб, элга ибрат бўлсин учун йўл устига ташлаб кетдилар. Қуёш ботиб, кеч кирди, тун тарқаб, кун ёришди. Тонг ғира-ширасида аёл ҳушига келди. Зор-зор, чун абри навбаҳор йиғлаб, худога нола қилди. Наргисдай шаҳло кўзларидан лаола янгли қизил қон томчилари заъфарон юзи узра оқарди. Қазодан, тонг саҳар бир аъробий (араб) туясига миниб шу йўлдан ўтаётган эди. У аёл ноласини эшитиб, ҳушёр тортди, туяни чўктириб, аёлни олдига келди.

— Кимсан, эй хотин,— дея савол этди аъробий.— Нега аҳволнинг бунақа, ким жабр этди сенга, гуноҳинг нима?

Аёл деди:

— Мен бир зору ночор, хаста ва афтода аёлман. Аҳволимни сўрама, сўзлашга ҳолим йўқ.

— Худо йўлига мен сенга қарашаман,— деди аъробий ва аёлни туясига ўтқазиб, уйига олиб борди, парваришлаб даволади. Аёл дардлардан фориг бўлди, яралари битди, аёл ҳолига қайтиб, чиройи очилди. Яна кўркам, дилбар бўлиб кўринди. Буни кўрган аъробий аёлга ошиқи бсқарор бўлди-қолди. Аёлга қараб, менга тег, деб айтди. Шунда мискин аёл кўзига ёш олиб деди:

— Ахир, менинг тирик юрган эрим бор. қандай қилиб бошқа эрга тегаман.

Аёл бошидан ўтган воқеаларни аъробийга сўзлаб берди. Аммо аъробийга аёлнинг жавоблари кескин эмасдай туюлди, миннатдорчиликни меҳрибонлик деб хаёл қилди. Ўзи ҳам ортиқча меҳрибонликлар кўргизиб, бир кун хилват қилиб аёлни олдига чақирди ва муддаосини баён этиб, очиқроқ ва қатъийроқ талаб эта бошлади. Шунда бечора аёл маъсумлик билан унга қараб деди:

— Эй дину диёнатдан юз ўгирган одам, магар худонинг газабидан қўрқмайсан. Ҳақ йўлида менга яхшилик қилиб, дардимни енгиллатдинг, ўлимдан халос этдинг. Энди эса девларнинг ишини қилаяпсан-ку. Яхшилигингни гуноҳга бадал этма, имон каъбасини хароб қилма ахир! Шу талабларга кўнмаганим учун балога гирифтор бўлдим-ку, бошимга тошлар ёмғирдай ёғилди-ку. Энди сен ҳам мендан шуни истайсанми? Наҳотки поклигим, покдомонлигимни сезмаган бўлсанг? Агар вужудимни юз пора қилсанг ҳам покиза танимни булғашга қўймайман. Эсингни йиғ, шаҳват ўтини қондириш учун жонингни абадий азобга қўйма, боргил, қайт бу ниятдан.

Пок тийнат аёлнинг сидқу вафо тўла сўзларидан таъсирланган аъробий фикридан қайтди, маъсума аёлни қисматли сингил деб қабул этди. Ўз ҳаракати, гапларидан уялди. Пушаймон бўлиб, девонанинг ишини қилдим, дея хижолат чекти.

Аммо аъробийнинг косовдай қопқора бир занжий қули бор эди. У бир куни аёл яшайдиган уйга кириб қолиб, унга кўзи тушди ва қора қалбида аёлга нисбатан муҳаббат уйғонди. Шайдо бўлган қул изтиробга тушиб, оҳ-нола қила бошлади. Аёл васлига етишиш орзуси кўнглидан қаттиқ ўрин олди. Тоқат қилолмай, эртасига аёл ҳузурига кириб, кўнглини ёрди: мен тун бўлсам, сен — тўлин ойсан, нега тун ойни истамаслиги керак? Ой ҳам тунга ярашади, кел бирга ишрат қиламиз, деди.

Маъсума аёл яна изтироб алангасида ёнди, қора қулга қараб деди:

— Хўжанг ҳам мендан шуни истади, аммо мақсадига эришолмади. Эй, юзи қора бадбахт, сенга йўл бўлсин. Бор, ишингдан қолма. Ноумид бўлган қора қул газабланиб деди:

— Лекин сен мени билмайсан, макрим тўрига тушиб кўрганнинг йўқ ҳали. Шундай бир найранг ишлатайки, ҳолингга маймунлар йиғласин.

Аёл деди:

— Нима қилсанг ҳам, барибир, айтганингга кўнмайман. Мен энди ҳеч нарсадан кўрқмайман!

Қулнинг аччиғи чиқди. Ҳийла тўрини тўқиб, охири бир мудҳиш жиноятга қўл урди. Хўжасининг бешикда ётган эмизикли гўдаги бор эди. Бадбахт занжий шул моҳпора гўдакни уйқусида сўйиб, кейин пичоқдаги қонларни оқиза-оқиза аёл ётган хонага олиб борди ва пичоқни секин аёл ёстиғи остига тикиб қўйди. Эрта тонгда гўдакнинг онаси боласини эмизиш учун бешикка яқинлашганда, даҳшатли воқеани кўриб, дод деб фарёд чекди ва ҳушини йўқотиб йиқилди. Ҳушига келгач, сочларини ёйиб, юзларини юлиб йиғлай бошлади. Воқеа устига келганлар қон изидан бориб, пичоқни аёл ёстиғи остидан топиб олдилар. Барча бир оғиздан чақалоқни шу хотин ўлдирган, у шум, у қотил, дея айб қўйдилар. Ҳалиги занжий қул ва боланинг онаси аёлни тутиб олиб, шундай калтакладиларки, уни сўз билан тасвирлаш қийин. Аёл чалажон бўлиб, чўзилиб қолди.

Аъробий унга қараб деди:

— Эй хотин, мен сенга нима ёмонлик қилдим? Кўрсатган меҳру шафқатимга мукофотинг шуми, нега ойдаи боламни ўлдирдинг, айт?! Бегуноҳ гўдакнинг қонини нега тўқдинг, худодан қўрқмадингми?!

Аёл аъробийга юзланиб, деди:

— Худо сенга ақл ва дин берган. То ақлу ҳушингни йиғиштириб олмасанг, мен сенга бирор нарса дея олмайман. Ўзинг ўйлаб кўр, шунча жафолар чекиб, сендан яхшилик кўрган, сенга сингил қабилида бўлган мендай бир мусофир ожиза шу мудҳиш ишни қилиши мумкинми?

Аъробий доно одам эди, аёл бу ишни қилмаганига ишонарди. Аммо у аёлнинг бу хонадонда энди яшаши мумкин эмаслигини ҳам англарди. Чунки боланинг онаси аламзада эди, уни ишонтириб бўлмасди. Бу аёлни кўриб турса мусибати янгиланиб турарди. Шунинг учун аъробий аёлга пинҳона уч юз дирам маблағ бериб, уйдан чиқариб борди.

Маъсума жафокаш аёлга яна оғир бўлди. У пулни олиб йўлга тушди, йўл юрди, йўл юрса ҳам мўл юрди. Кун қизиган пешин чоғида бир қишлоққа кириб борди. Қараса, қишлоқ ўртасидаги йўл ёқасида бир дор қурилган бўлиб, атрофида одамлар йиғилган эди. Улар бир навқирон йигитни дорга осиб учун тайёргарлик кўрардилар. Аёл издиҳомга яқинлашиб, нима гап бўлаётганини сурштирди. Улар: — Бизнинг қишлоғимиз амирнинг мулки ҳисобланади, амир эса золим одам. Унинг жорий этган тартибларидан бири шуки, ўлпонни тўлай олмаган ҳар бир киши дорга осилиши керак. Шунинг учун дор қишлоқ майдонида доимий туради. Мана бу йигит бу йил солиқни тўлай олмади, шунинг учун у дорга осилапти,— деб жавоб беришди.

Аёл яна сўради:

— Бир йиллик солиқ миқдори қанча?

— Уч юз дирхам (дирам),—деб жавоб берди улар.

Аёл ўз-ўзига деди: "Худонинг инояти билан сен тошбўрондан, занжий қулнинг фитнасидан қутулдинг, энди бир бечорани ўлимдан қутқазсанг-чи?" Шу андиша-ўй билан у амир одамларига қараб деди:

— Агар шу пулни берсам, йигитни менга сотасизларми?

Улар рози бўлдилар, аёл ёнидаги уч юз дирхамни бериб, йигитни қутқарди. Аёл яна йўлига равона бўлди. Аммо йигит эса қутулганига хурсанд бўлиб, дарҳол ўз

халоскори аёл орқасидан йўлга тушди. Вожаб, тақдирнинг ўйинини қарангки, бу йигит ҳам аёлга яқинлашиб, унинг ҳусну жамолини кўргач, унга ошиқ бўлса бўладими? Олдин аёлдан илтифот тилади, бироқ рад жавобини эшитгач, саросима бўлиб, фарёд кўтарди, ёлбора бошлади. "Нега дор остидан мени қутқардинг, дордан қутқардинг у ишқ оловига отдинг, ўртадинг-куйдирдинг," дея бўзлади. "Агар дорда жон берганимда, сенингдек ой юзлининг ишқи олови мени куйдирмас эди". Аёл олдинда борар, йигит унинг орқасидан эргашган эди. Аммо йигит тоқат қилолмай, ҳар замон аёлнинг ёнидан ўтар, йўлини тўсиб, кўзларига тикилар, илтижо қилар, розилик аломатини сезмай, умидсизланиб, бир пас тўхтаб қолар ва яна олдинга қараб югурар эди. Йигит ҳоли-жонига қўймагандан кейин, аёл унга қараб деди:

— Яхшиликларимнинг мукофоти бу, бошимга бало бўлсин деганмидим сени қутқариб?

Йигит айтди:

— Кўнглимни олдинг, балки кўнгил ичида жон бўлиб қолдинг, қандай қилиб, жонни танимдан суғуриб ташлай, қандай қилиб сендан юз ўгирай ахир?

Аёл деди:

— Бу муддаодан кечгил, чунки ҳеч нарсага эришолмайсан.

Аёл билан йигит зйтишиб-тортишиб, бир денгиз соҳилига яқинлашдилар. Бандаргоҳда юк тўла бир кема турарди, у савдогарларнинг кемаси эди. Аёл дордан қутқарган ҳалиги эшит муддаоси амалга ошмаганини кўргач, аёлдан умидини узиб, аламига чидай олмай, ундан қасд олиш пайига тушди. Савдогарлардан бирининг олдига бориб:

— Менинг ой эса ой, кун эса кун соҳибжамол бир канизагим бор. Фақат биров мағрурроқ, бошқа айби йўқ. Агар олсангиз, сотмоқчиман, деб айтди. Бу гапларни эшитиб турган аёл овоз чиқариб, мен озод кишиман, чўри эмасман, менинг эрим бор, деб арзи-дод қилса ҳам, лекин биров унинг гапларига қулоқ солмади. Савдогар юз динор бериб, аёлни сотиб олди ва судраб-суртаб кемага олиб чиқди. Алоҳида жойга жойлаштирди. Кема эса йўлга тушди. Савдогар аёлни чехрасини кўргач, дилида шаҳват тўфони қўзғолди. Аёлга яқинлашиб, ўз нафсини қондирмоқчи бўлди. Аёл эса дод солиб йиғлади:

— Эй оламлар, мусулмонмисизлар, имонингиз борми? Мен мусулмон қизиман, имонлиман. Мен канизак эмасман, озод аёлман. У йигит сизларни алдаб мени чўри деб сотди. Менинг тирик юрган эрим бор. Менга ишонинглар, парвардигор шоҳид, сўзларимда ёлгон йўқ. Ахир сизниёғ ҳам онангиз, синглингиз, парда орқасида турган бокира қизингиз бордир. Уларга бирор гап бўлса, қалбингизга ларза кириб, ҳолингиз наришон бўлмайдими? Ўз аёлингиз, қизингиз, онангизга раво кўрмаган нарсани нега менга раво кўрасизлар? Ҳимоясиз бир аёлга раҳмингиз келсин, тонгла худойимга нима жавоб бера-сизлар, мен нима деб жавоб бераман?!

Ул аёл пок имонли, кароматли, муқаддас эди. Сўзлари кема аҳлига таъсир этди. Ҳаммалари аёлга раҳм қилиб гамхўр бўлдилар. Бироқ, минг афсус, бу узоққа чўзилмади. Кема аҳлидан қай бирининг кўзи аёлга тушса, ошиқи мубтало бўларди. Уларнинг бир-бирлари билан суҳбати ҳам, ғийбаги ҳам шу аёл эди. Алқисса, бутун кема аҳли қалбининг каъбаси шу аёл эди. Ҳар бири аёл билан ёлғиз, якка суҳбат қуриш, унинг жамоли васлидан баҳра олиш, нафсини қондириш пайида бўларди. Бу яширин ё ошкора кўриниб турарди.

Шунда маъсума аёл тоқат қилолмай, бир кун Парвардигори оламга нолаву илтижо қилди:

— Эй биру борим, ёлғиз таянганим, мадакорим, бошқа иложим қолмади. Майли жонимни олгин-да, мени бу ҳирсу шаҳват тўфонидан, бу ногаҳоний балолардан халос эт! Фақат сендан паноҳ сўрайман, имонимга дарз кетмасин, номусим булганмасин!

Аёлнинг ноласи денгиз узра таралар, йиғисига сувда балиқлар, осмонда юлузлар чидай олмай кўз ёши тўкарли. Аммо ҳирс тўфони қалбларини музлатган кемадаги эркакларга бу нола-фиғонлар таъсир этмас эди. Шу пайт аёлнинг дуолари мустаҷоб бўлиб, денгиз устида бир шамол кўзғолди. Шамол самум елидай иссиқ эди. Аста-секин у алангага айланди — улкан олов ҳалқаси юзага келди ва бу олов кемага йўналди. У кема устида бир лаҳза пайдо бўлди-ю, кема аҳлини буткул ёндириб кул қилди. Аммо, сунъи ғайб ишини қарангким, кемага, унинг ичидаги юкларга ва аёлга ҳеч бир зиён-заҳмат етмаган эди. Аёл Парвардигорга шукроналар қилиб, икки ракаат намоз ўқиди. Кўнгли тўлиб, тўйиб-тўйиб йиғлади. У энди кемада ёлғиз ўзи эди, нима қилишини

билмас, таваккал бахудо деб ибодат билан машгул бўларди.

Аммо кема Парвардигорнинг қудрати билан бир обод мамлакат соҳилига қараб бормоқда эди. Узоқдан қирғоқ кўрингач, аёл эркакча кийимлар кийиб олди. Бир муддатдан сўнг кема шаҳар бандаргоҳига кириб борди. Қирғоқдагилар савдогарларнинг серҳашам, бой кемасини кўриб, пешвоз чиқдилар. Лекин кемада бир ёш "йигит"дан ўзга жон йўқ эди. Буни кўриб, ҳайрон бўлган одамлар, кеманинг одамлари қани, бир ўзинг қандай қилиб сузиб келдинг, дея "йигит"ни саволга тутдилар. "Йигит" уларга мурожаат қилиб, бунинг сабабини, аҳволим нима кечганини фақат подшога айтаман, деб туриб олди. Шоҳга бу воқсадан хабар етказдилар. Шоҳ ҳам қизиқиб, бандаргоҳга етиб келди. "Йигит" подшога денгизда рўй берган ҳодисаларни сўзлаб берди. Аммо аёл эканлигини шоҳга сездирмади.

— Кемани ва ундаги жами бойликни сенга инъом этаман,— деди аёл подшога қараб,— менинг сендан илтимосим шуки, менга атаб денгиз қирғоғида бир макон курсанг, мен ўша ерда гўшанишин бўлиб тоат-ибодат қилайин. Номардлар ва бадкирдорлардан мени ҳимоя қилгин — улар менга яқинлашмасалар, ўз ҳолимга қўйсалар.

Шоҳ ва унинг аъёнлари "йигит"нинг ҳиммату каромати, сидқу садоқатини кўриб, гапларига ишондилар ва илтимосини бажо келтирдилар.

Ибодатхона қурилгандан кейин, фаришта мижозли маъсума аёл ўша жойга кўчиб ўтди, гўё Каъба кўчиб келгандай эди денгиз қирғоғига. Аёл кунларини парҳезу қаноат билан тоат ва ибодатда ўтказар, ботиний дунёси нурафшон бўлиб, хуш хулқи, ҳалимлиги ва камолоти билан кишилар дилига ором ва ҳузур бағишларди. Унинг шеvasи ростгўйлик, сифати покизалик, амали саховат, нафаси каромат, суҳбати саодатга ҳидоят эди.

Орадан кўп вақт ўтмай, ул мамлакатнинг подшоҳи ажал домига гирифторм бўлди. Ўлимидан олдин вазирлари, лашкарбоши, амирларини чақириб, тақводор "йигит"ни кўз қорачуғидай асрашни буюрди. Подшонинг тахтига ўтирадиган меросхўри йўқ эди. "Бул тақводор зот бизнинг тоза эътиқодимиз, юртимиз саодатининг таянчи ва побони, менинг ўрнимга шул азиз одамни подшо қилиб

кўтаринглар”, деб васият қилиб, оламдан кўз юмди тождор.

Вазирлар ва амирлар ибодатхонага — аёл ҳузурига бордилар, подшонинг васиятини унга етказдилар. Аёл аввалида бу таклифга рағбат кўрсатмади, зоҳидман, тарки дунё қилган одамман, жаҳондорлик менинг ишим эмас, деди. Аммо вазирлар қаттиқ туриб олдилар. Сенинг садоқатинг ва поклигинг, ҳалоллигинг ва хушхулқинг бизни мафтун этган, баҳона қилмай тожни қабул этгин, дедилар. Шунда “йигит” уларга қараб:

— Модомики, тожу тахтни қабул қилиб, подшо бўлишдан ўзга чора йўқ экан, бўлмаса менга бир муносиб тақводор аёлни топиб беринглар, ўзимга жуфти ҳалол қилиб олай. Зероким, подшо уйланган киши бўлиши керак, ёлғизлик ўзимнинг ҳам жонимга тегаяпти,— деди.

Вазирлар янги подшога, ўзингиз танлаб олинг, деб юзта қизни саройга олиб келишни маслаҳат кўрдилар. Подшо эса ҳамма қизлар оналари билан келсин, деб тайинлади. Қизлар оналари билан йиғилгандан кейин подшоҳ эркакларнинг барини чиқариб юборди, кейин аёллар ва қизлар ҳузурида ўзининг аёл эканлигини ошкора баён этди. Уларга бошидан ўтган савдоларни ҳикоя қилиб берди. Энди бу гапларни эрларингга ҳам бориб айтинглар, деб тайинлади. Аёллар вазиру амирларни бу сирдан воқиф этдилар. Ҳамма ҳайрон эди. Бироқ сарой аҳли яна маслаҳатлашиб, тақводор авлиё аёл олдига келдилар ва унга юзланиб, дедилар:

— Ёки бирор диёнатли, одил ва оқил инсонни топиб, шоҳлик тахтига ўтказ ёхуд ўзинг эранлардай бизга раҳнамолик қил, биз сенинг амрингни бажону дил бажарамиз.

Аёл эса муносиб одил ва оқил одамни тополмади. Ўзи тахтада ўтириб, мамлакат ва фуқаро ғамини ер, айни вақтда ибодатхонага бориб турар, ботиний-маърифий зикру тоатни қанда қилмасди. Тақводор, кароматли шоҳ деб оламга ном таратди. Тақводор подшонинг одил ҳукмронлиги туфайли мамлакатда дину диёнат мустаҳкамланди, халқнинг ҳаёти фаровон, қут-баракали бўлди, одамлар осойишта, хотиржам яшай бошладилар. Офарин бундай аёлга, у ҳар қандай эрдан ортиқ! Унинг овозаси ҳамма ёққа кетди: бир соҳибқирон подшо пайдо бўлибди, лашкар тортмай дилларни забт этадиган, уруш қилмай иқлимларга ҳукми ўтадиган. Ўзи доно ва соҳиб каромат эмиш,

даъвою дуоси зудлик билан мустажоб бўлармиш. Ҳар қандай дардга даво топа олармиш. Ўзи хотин киши экан, жуфти ҳам йўқ эмиш... Дунёнинг тўрт тарафидан шифо истаб кўру кар, майиб-мажруҳлар, дард чеккан касал-мандлар унинг олдига кела бошладилар. Аёл дуоси билан сўқир кўзлар очилар, песу моховлар ҳам тузаларди.

Бу орада аёлнинг эри Каъба тавофни тугатиб, ҳаждан уйига қайтиб келди. Қарасаки, уйда аёли йўқ, рўзғори вайрону хонадони паришон, сарою равоқи ер билан яксон ҳолда. Укасининг эса икки кўли ва икки оёғи шал, икки кўзи кўр бўлиб қолганчи. Хароб ва афтода бир ҳолатда ётарди. Ака укасидан, нима бўлди, менинг уйим, севиқли хотиним, мол-мулким, элим қани, деб сўради. Ука жавоб берди:

— Хотининг ношаръий ишга қўл урди, бир сипоҳий билан ўйнашиб, зино йўлига кирди. Мен бунни билиб қолдим ва қозига хабар бердим. Қози шарият ҳукми билан хотинингни тошбўрон қилишга буюрди. Тақдири шу экан, чўлга чиқариб, халойиқ тошбўрон қилди, ўша ерда жон берди, ёмоннинг жазоси шу. Мен сенинг номусингни сақладим. Сен уни энди эсингдан чиқар, ҳам сб ўзингни қийнама. Омон бўлсанг, давлатинг яна қайтиб келади.

Аёлнинг эри бу сўзларни эшитгач, кўнгли ғамга тўлди, одамларнинг таънали кўзларидан ўзини олиб қочмоқчи бўлар, замона жафосидан қалби эзиларди. Бу ёқда инисининг кўзи ожизлиги, оёқ-қўли ишламагани яна баттар ташвишлантларди. Шу биле у укасини даволаш чорасини излай бошлади. Укасига қараб деди:

— Эй меҳрибон укам, бир шаҳарда бир Исонафаслик покдоман шоҳ бор деб эшитдим, ўзи зўр табиб эмиш дуоси минг дардга даво экан. Талай тилсизларнинг тилини чиқарибди, чўлоқларни тузатибди, сўқир кўзларни очибди. Сени мен ўша табибга олиб борай, сафар тадорикини кўр.

Ҳимматбаланд ака укасига раҳми келиб, уни отга миндириб, овозали табиб юрти томон равона бўлди. Кечани кеча, кундузни кундуз демай йўл юрдилар. Йўлда отлари чарчаб, бир манзилга қўндилар. Уй эгаси меҳмонларга ошу нон едириб, меҳрибонликлар кўргизди. Сўнг эса, эй мусофирлар йўл бўлсин, деб сўрала. Бу одам маъсума аёлни йўл устида нимжон ҳолда кўриб, туясига миндириб, уйига олиб бориб нарвариш этган ва

занжий қулнинг касофатидан жафо чеккан ўша саховатли аъробий киши эди. Аёлнинг эри укасини кўрсатиб деди:

— Менинг ушбу иним фалаж, ҳам кўзи кўрмайди. Фалон шаҳарда бир ҳозик табиб бор деб эшитдим. Унинг ўткир нафаси ва дуосидан ҳар қандай дардманд шифо топар эмиш. Укамни ўшанинг олдига олиб бораяпман, шояд бу бечора ҳам мадад топиб, тузалиб кетса.

Аъробий айтди:

— Менинг ҳам бир занжий қулим бор, қўллари шол, кўзи кўр бўлиб қолган. На тирикдир, на ўлик, азобига киши тоқат қилолмайди. Истасангиз, мен ҳам сизларга қўшилиб йўлга тушай. Шу қулни олиб борай, худо ёрлақаб, балки ўша улуғ табибдан бу ҳам шифо топса ажаб эмас.

Тўртовлон неча кун манзилма-манзил йўл босдилар. Бир қишлоққа яқинлашиб, дам олиш учун бир хонадонга тушдилар. Қазодан бўлиб, бу хонадон ҳалиги аёл дордан қутқарган йигитнинг уйи экан. Йигитнинг кекса онаси бор эди. Ўғли хаста ва афғор бўлиб ётарди — тили ишламас, кўзлари кўр, оёқ-қўли эса фалаж эди. Кампир меҳмонлардан савол қилди:

— Бу хасталарни қасерга олиб бораяпсизлар.

Улар жавоб бердилар:

Бир комил имонли, дуоси мустажоб табиб аёл чиқибди, деб эшитдик. Буларни ўшанинг олдига олиб бормоқдамиз.

Кампир уларнинг қиссасини тинглаб, ўз дардини ҳам баён этди, ўглининг неча муддатдин буён оғир дардларга гирифтор эканини айтиб, хаста ўглини олиб, уларга йўлдош бўлди. Улар кўп манзиллар, шаҳар ва қишлоқларни ортда қолдириб, шому саҳар, туну кун демай йўл юриб, аёл подшоҳ бошқараётган саодатли мамлакатга кириб бордилар. Назаркарда кароматли аёл навбати келгач, буларни қабул қилиб, дардини тинглади. Аммо у бир қарашдаёқ жуфти ҳалолани узоқдан таниди, лекин сир бой бермай турди. Ғаму андуҳи, чеккан хорликларини ичига ютиб, шоҳона ҳурмат билан меҳмонларни сийлади. Эри билан бирга келган нокас гумроҳларни ҳам таниди, яралари янгиланди, аламлари тоза бўлди. Лекин сабр қилди, кина сақламади. Фақат Парвардигорга шукроналар қилди, "эй раббӣ аъло, бу нобакорларнинг жазосини берибсан, эй қодирӣ ҳайюл қайюм, кимки ёмонлик қилса, балоларга гирифтор бўлур. Ўз кўзим билан кўрдим бу

махлуқларнинг аҳволини. Буларга шул рўсиёҳлик кифоя", деди ичида.

Сўнгра жуфти ҳалолига юзланиб, деди:

— Менинг олдимга келишингдан мақсадинг нима, муддаонгни баён қил.

— Эй шоҳи дилафрўз,— деб сўз бошлади эри, бу хаста менинг укам бўлади, ҳаждан қайтиб келсам, хонумоним вайрон, хотиним йўқ, укам эса кўзи кўр, оёқ-қўли шол бўлиб ётибди. Шу бечора инимнинг дардига шифо тилаб келдим.

Исонафас аёл айтди:

— Бу инингизнинг беҳад гуноҳлари борга ўхшайди, агар ўз гуноҳларига иқрор бўлмаса, шифо топмайди.

Марди ҳожи укасига қараб, хўш, нима гунсҳ қилгансан, сўзла, деди. Укаси аввалида жим тураверди, охири иложини тополмай ҳаммасига иқрор бўлди: "Хотинингни туҳмат билан тошбўрон қилдирган менман,— деди. — Бу гуноҳим учун маҳшар куни жавоб берман, аёлинг сенга садоқатли эди, беғуноҳ ўлиб кетди". Аканинг ғазаби қайнади, бироқ чин дилдан иқрор бўлгани учун андишага бориб, ўзини босди. Кароматли хотин ҳам уни афв этиб, дуо қилди, шу заҳоти дуоси қабул қилиниб, уканинг қўл-оёғи аслига қайтиб, ишлай бошлади, кўзлари кўрадиган бўлди.

Кейин аъробий қулини етаклаб келди. Занжий қул ҳам гуноҳига иқрор бўлиб, қилган мудҳиш ишларини бир-бир бўйнига олди: болани ўзи ўлдириб, хотинга туҳмат қилганини айтди. Аёл қулнинг сидқидилдан иқрорини кўриб, дуога қўл кўтарди ва қора занжий дардлардан фориг бўлди. Ўғлини етаклаб келган кампир ҳам аёлнинг оёқларига йиқилиб, илтижо билан ёлборди, фарзандига шифо тилади. Аёл яна такрорлади:

— Не гуноҳ қилган бўлса баён этсин, тавба қилсин, мен сидқу садоқатини кўрай.

Йигит тўғри сўздан ўзга чора йўқлигини билгач, бўлган воқсаларни жамоат олдида ҳикоя қилиб берди. Аёлнинг мардлиги, ҳимматини ҳам, ўзининг яхшиликка ёмонлик билан жавоб қайтариб, пастлик қилганини ҳам сўзлади. Аёл йигитни кечирди ва дардига шифо тилаб, дуога қўл кўтарди. Йигит қайта туғилгандай бўлиб, кўзлари кўрадиган, оёқлари, қўллари илгаригидай ишлайдиган бўлди. Марди ҳожи, аъробий, кампир ғоят хурсанд бўлиб, миннатдорчилик изҳор этдилар.

Аёл халойиқнинг мушкулини осон қилиб, кароматлар кўрсатиб, хасталарни даволаб бўлгач, фурсат топиб, эрини хилватга чорлади ва гулгун юзидан пардани кўтарди. Эри хотинини дарҳол таниди ва наъра тортиб шодлигидан беҳуш йиқилди. Ўзига келгач, хотини сўради:

— Нега бунча ҳаяжонландинг, беҳуш бўлдинг?

Эр айтди:

— Ахир, мен жуфти ҳалолимни топдим, лекин сен у оддий хотин эмассан, сен раҳмат нурига йўғрилган бир зотсан, мен сенинг йўлингда қурбон бўлиб, жон фидо қилсам арзийди.

Хотин айтди:

— Эй жуфти ҳалолим, мен сенинг ўша хотинингман, биҳамдуллаҳ, худога минг қатла шукрим, дийдорингни кўрдим, менинг содиқ ёрим ва ғамхўрим, менга сени худойимнинг ўзи соғ-саломат етказди. Агарчи сенсиз юз жафоларни бошдан ўтказдим, таним ҳасрату аламдан мажруҳ бўлди, лекин сенга хиёнат қилмадим, вафо йўлидан чекинмадим. Ҳар кимки худодан қўрқиб, сидқу вафода собит бўлса, уни худонинг ўзи маломатлардан эсон-омон сақлайди.

Иккаласи бир-бирларига яқинлашиб, дамсоз бўлдилар. Бу воқеа сарой аҳли орасида овоза бўлди. Ҳамма келиб муборакбод қилдилар. Элга тўй берилди. Аёлнинг эри давлат ишларини юргизишда доно маслаҳатчи бўлди, иззат-икром кўрди, аъробийни подшо аёл ўзига вазир қилиб олди...

Мана вафоли аёлнинг сабру садоқатидан келган саодат, бундай аёл неча юз шаҳватпараст эркакдан (баланд эмасми?)!

Отаси ушбу ҳикояни тугатгач, ўғил бироз тааммул қилди-да, ксйин эътироз билдириб деди:

— Ота, сен шаҳватни нафрат билан тилга олдинг. Аммо эркак ва хотин кишининг бир-бирига интилиши, муҳаббатини шаҳват деб бадном қилиш ва буни манъ этиш нотўғри. Эркакнинг хотинга интилиши шаҳват эмас. Агар эркаклар билан хотинлар қўшилмаса, одамзод насли қандай давом этади? Оламнинг тузилиши, қонуният бузилади-ку. Ахир, бу илоҳий Ҳикматнинг тартибу тадбиридир, мулк ва мамлакат, дунё ишлари шу асосга қурилган, барча жонзотлар қўшилиб, кўпайиб, наслини давом эттиради. Барқарорлик, ривожланиш шундан келиб чиқади.

Одамзод минг-минг йиллар оша қанчадан-қанча ривожланишни бошдан ўтказиб ҳозирги ҳолига келган. Буни ҳикмат аҳли яхши билурлар. Бари заруратдан, муайян Низом учун яратилган. Қўшилиш керак экан, демак ана шу улуғ Ҳикмат қонуниятига бўйсунидир. Аллоҳ таоло Ерни кўпикдан, фалакни тутун-тумандан ҳосил қилган. Балки жинсларга бўлинишнинг боши шудир. Агар керак бўлмаса, Еру Кўкни ҳам, турфа махлуқотлару одамзод ва унинг турли жинсларини ҳам яратмас эди. Агар шаҳват бўлмаганида сен ҳам, мен ҳам бўлмас эдик. Нега энди сен шаҳватни ёмонотли қиласан, бу иш мардларнинг иши эмас дейсан? Буни қандай тушуниш керак, менга тушунтириб бер бўлмаса?

Ота жавоб бериб деди:

— Зинҳор шаҳватни бутунлай инкор этаяпти деб ўйлама. Аммо сен оламда фақат шуни танлаганинг учун бу сўзларни сенга айтдим. Негаки, оғзингда фақат шу сўз, хаёлинг фақат шу билан банд эди. Бу сир синопат, ҳикматлар оламида фақат шаҳватни танисанг ва билсанг, фақат шу билан банд бўлсанг, аттанг дейман, чунки умринг ҳайф кетади. Ўйлаб, мулоҳаза этиб, сенга хилватда ушбу сўзларни айтдим, токи шаҳват гирдобидан қадамнингни ташқарига қўйсанг.

Ахир, одамийлик фақат шундан иборат эмас, шаҳват инсонда мавжуд, аммо у одамни одам сифатида сифатлай олмайди. Сен улуғликда пайгамбарлар, набиларга баробарсан, ўликларни тирилтирувчи Исо билан ҳамрозу ҳамнафасан, наинки Исонинг эшаги билан ҳамқадам бўлсанг? Нега ҳайвон каби шаҳвоний ҳирсинг бор, Исо билан хилватнишин бўлишинг мумкин-ку. Шаҳват — бир лаҳзалик лаззат, сен ундан узоқлашсанг, шараф топасан. Шаҳват ҳар доим қайт (қусиш)га ундайди, қутулгин бир муддат бу қусуқлардан!

Тўғри, ҳеч бир жонзот шаҳватдан холи эмас, бу сирни билмаган одам жисмонан майиб, нуқсонлидир. Ундай киши солим эмас. Аммо шаҳват ҳаддидан ошса, ҳирс-беҳудлик келиб чиқади, кейин уни тўхтатиб бўлмайди. Шаҳват шавқи кучайгач, муҳаббат орадан кўтарилади. Ҳолбуки инсоннинг моҳияти муҳаббатдадир. Бироқ муҳаббат ҳам муайян чегарада туриши керак, агар чегарадан ошса, жонинг маҳбуб кўзи олдида ожиз, арзимас бўлиб қолади.

Шаҳватдан воз кечгин, чунки талабнинг моҳияти Маҳбубдир, ҳамма нарсанинг жавҳари, асли Маҳбуб — Ёри азалийдир! Унинг йўлида жон фидо қилиш, қурбон бўлиш шаҳватга гирифторликдан афзал! Доно одамлар буни тажриба қилиб, кузатиб кўрганлар, аллақанча ҳикояту ривоятлар орқали тушунтириб кетганлар. Тингла ҳикоятимни ва ибрат олгин бундан.

АЁЛ ИШҚИ

Бир подшонинг гўзал бир ўғли бор эди. Шаҳзода ҳақиқатдан ҳам келишган, сўлим йигит бўлиб вояга етган, халқ унинг ой юзига қарашдан истиҳола қиларди. Гўё уни дунёнинг бир мўъжизаси дейсиз: икки қоши камондай, кўзи, киприклари минг қалбни вайрон қилар, қарашлари одамни оҳанрабодай ўзига сеҳрлаб кўярди. Табассум қилса, дурдай терилган тишлари кўринар, лаъл лабларининг хушоби неча мубталоларни масту беҳуш айлаганди. Шаҳзода гўзал андомли бўлиши билан бирга мард ва жасур, ориятли ва мағрур ҳам эди. Бир хотин шу гўзал йигитга ошиқ бўлиб қолди. Кўнгли эзилиб, кўзларидан қонли ёшлар оқизди. Йигит фироқида барча нарсани, қариндош-уруғ, балки дунёни ҳам унутиб, дарвеш-қаландар бўлди. Бечора хотин шаҳзоданинг йўлини туну кун пойлар, агар шаҳзода йўлга чиқса, отининг оёқларини қучоқлаб ўпар, тупроқдаги изларни кўзига суртарди. Ёши шашқатор оқиб, ошиқона нола чекарди. Пана-панадан, пастқам жойлардан шаҳзодага боқар, дийдорига тўймасди. Агар шаҳзода шаҳарда юрса, шаҳарда бўлар, боғу саҳрога чиқса, орқасидан саҳрога чиқар, изма-из таъқиб этиб борарди. Тунлари унинг ёдида ухламай чиқар, атрофдагиларга ҳам уйқу бермай, фарёд чекарди.

Одамлар бу ҳолни кўриб, ҳайрон қолардилар, гап-сўз тарқалиб, бора-бора бутун шаҳарга овоза бўлди. Иш шу даражага етдики, охири шаҳзода номус қилиб, аёлдан қандай қутулишнинг иложини тополмай, отасига шикоят этди. Подшо хотинни тутиб келтиришни буюрди. Уни тутиб келтирдилар. Подшо уни кўриб, бадтар ғазабланди ва сочларидан отнинг оёқларига боғлаб, эзгилаб ўлдиришга ҳукм этди. Бу воқеани кўргани одамлар тўда-тўда бўлишиб, далага чиқдилар. Ҳамма нарса тахт қилиб қўйилди. Хотинни олиб келдилар. Шоҳ тахтда

ўтирарди. Шунда хотин ўлими олдидан подшога мурожаат қилиб, агар шоҳим изн берсалар, бир ҳожатим бор, деб сўз қотди таъзим ила. Шоҳ деди:

— Агар истагинг жонингни сақлаш бўлса, рози бўлмасман, чунки қасдим сенинг жонингни олишдир, агар сочимдан тортиб сазойи қилма деб илтимос қилмоқчи бўлсанг, бу ҳам ўтмайди, чунки шу узун сочларингга ўралиб жон беришингни кўрмоқчиман, магар отга боғламасдан ўлдиришни хоҳларсан, бу ҳам рад этилажак, чунки отнинг туёғини ўпишни хуш кўрганингнинг мукофоти бу. Бундан бошқа қандай илтимосинг бор? Ёки бир муҳлат омонлик тиларсан? Бир сония ҳам омонлик бермагайман. Ёки шаҳзодани кўрмоқ тиларсан, балки? Унинг юзини энди ҳеч ҳам кўролмайсан.

Хотин айтди:

— Жонимни сақлашни истамасман, жоним энди менга керак эмас. Бир лаҳза омонлик ҳам тиламайман, ундан айрилиб омонликда яшаш ўлимдан оғир. Сочимдан судратиб, отнинг оёқлари остида эзгилаб ўлдирмоқчи экансан, ихтиёринг, буни қилма деб илтимос қилмайман. Аммо, эй саховатли шоҳ, сен айтган ушбу талаблардан бошқа бир талабим бор.

Шоҳ айтди:

— Сўзла, бундан бошқа яна не ҳожатинг бор? Агар мен айтган талаблардан бошқа талаб-ҳожатинг бўлса, муқаррар бу талабингни бажарурман.

Хотин айтди:

— Эй саховатли ва шарофатли шоҳ, бу кун мени от оёқларига боғлаб судратишга ҳукм қилган экансан, ҳожатим-илтимосим сендан шуки, сочимни шаҳзоданинг оти оёқларига боғлаб қўй. Токи бу ишни у қилсин, унинг оти оёқлари остида эзилай, танимни судраб роҳатлансин. Мен унинг қурбони бўлай ҳам абадий умр топай. Ҳа, агар маъшуқ томонидан ўлдирилсам, ишқ нуридан руҳим арши аълода бўлади. Бир ожиз хотинман, ҳушим ўзимда эмас, бағримда лахта-лахта қон, тирикманми, ўликманми билмайман.

Парвардигор подшонинг кўнглига раҳм солди, кўнгли эзилиб кетди. Хотинни афв этди. Унинг сидқу ёнишлари, покиза муҳаббати, илоҳий ишқи шоҳнинг қалбини юмшатган эди. Подшо хотинни ўз саройига олиб борди, ўғлига ҳамроҳ этди. Бу ишқи ҳақиқийдир, буни ўрган, эй фарзанд.

Энди сенга яна бир ҳикоят сўзлаб берай. Пок муҳаббат одамни мард ва жасур этгани, ожиз қизни қаҳрамон жангчига айлантирганини кўр.

БЕКТОШ ВА РОБИА

Аммо бу қисса дардли, аламлидир. Севишганлар тортган жафога одам фарзанди эмас, золим фалакнинг ўзи ҳам гардишини тўхтатиб мотам тутган, афсус деб кўзларидан ёшлар тўккан.

Бу қисса мислини ким кўрган,эй дил,

Бу ҳасратномадир, тингла батафсил.

Робиа Балх амири Каъбнинг қизи эди.¹ Қиз жуда соҳибжамол ва оқила бўлиб, тим қора жоду кўзлари, найза мисол киприклари ҳар қандай юракка гулгула солар, ақиқ лаблари, марварид тишлари кўрган кишини ром этарди. Беҳамто ҳусн ва бунинг устига шоирона латиф таъб унинг овозасини атрофга ёйган эди.

Амир Каъб қизини жуда яхши кўрар, уни бир нафас ҳам хаёлидан нари кеткизмасди. Кечаю кундуз қизининг тақдири ҳақида қайғурарди. Улими яқинлашганини сезган амир бир кунни ўғли Ҳорисни ҳузурига чақирди. У ўғлига қараб деди:

— Синглинг ақли расо қиз. Унга ҳамма ошуфта. Лекин қизимни ҳалигача манман деган зодагонлар, аёнларга лойиқ кўрмадим. Энди, ўғлим, мен ҳаёт билан видолашар эканман, унинг тақдирини сенга топшираман. Сен уни ўзига муносиб киши топиб узатгин.

Ҳорис отасининг васиятини мамнуният билан қабул қилди ва синглисини кўз қорачуғидай асрашга ваъда берди. Лекин тақдир уларга қалтис йўлни раво кўрган эди.

Отасининг вафотидан кейин Ҳорис тахтга ўтириши муносабати билан катта шоҳона зиёфат берди. Жаннатни эслатувчи боғда айш-ишрат давом этар, мусиқа садолари янграрди. Баҳор майсалари кишига ёшликни эслатар, шамол эса гул гунчаларининг очилишига кўмаклашарди. Гуллар орасидан жимирлаб оқаятган сув мажлис аҳлига ҳузур бағишларди.

1

Робиа Қаздорий X асрда Балх шаҳрида яшаб ўтган истеъдодли шоирадир. Ушбу қиссада келтирилган воқеалар ҳам тарихий ҳақиқатдир.

Ҳориснинг тахти баланд айвонда жойлашган бўлиб, амир унда қуёшдай порлаб ўтирарди. Марварид шодасидай уни ўраб олишган хизматчилар ва чокарлар хизматга қўл қовуштириб туришарди. Ҳамманинг қалбида қувонч, чеҳрасида кулгу балқирди. Базм аҳли орасида юлдузлар ичида порлаб турган ойдек, хушбичим кийинган, қора қошли, қора кўзли, бир кўришдаёқ киши диққатини ўзига тортадиган сарвақомат бир йигит ўтирарди. -Унинг оти Бектош бўлиб, амирнинг хазинабони эди.

Ҳорисни амирлик унвони билан табриклашга келган сарой аҳли ва зодагонлар хурсандчилик қилишарди. Қиз-жувонлар ҳам қасрнинг томи ва тоқу айвонларидан юзларига парда тортиб, базмни тамошо қилардилар. Робиа ҳам канизаклари, дугоналари билан қаср томига чиқди ва бир бурчакда ўтириб тамошо қила бошлади. Шу пайт тўсатдан унинг нигоҳи амир билан ёнма-ён ўтириб, суҳбат қилаётган Бектошга тушди. Бектошнинг катта санъат билан рубоб чалиши, ёниб эҳтиросли қўшиқ айтиши, давра кайфиятига ҳамоҳанг лимо-лим қадаҳлардан назокат билан май нўш этиши — хуллас, давранинг гули бўлиб ўтириши Робиа кўнглини ўзига ром этади. Шу кундан бошлаб қизнинг аҳволи ўзгарди, кечаю кундуз ҳаловатини йўқотди. У дардини кимга айтишни билмас, қалбидаги ғалаён ва оловдан вужуди титрар эди. Унинг кўзларидан баҳор булутидан оққан ёмғир мисоли ёш тўкилар, бутун аъзолари шамъ мисоли ёниб, эриётгандай эди. Орадан бир йил ўтгандан кейин ишқ дарди қизни ҳолдан тойдирди. У касалманд бўлиб қолди. Синглиси аҳволидан ташвишга тушган Ҳорис уни даволаш учун табиб олиб келади. Аммо, не илож:

Муҳаббат дардининг дармони қайда,
Табиблар не қилар ишқ қийнаганда?

Робиа дардларини шеърга солиб овунмоқчи бўлар, ўтли ғазаллар кўнглидан қуйилиб келарди. Бироқ бу унга таскин беролмади. Қийналиш, изтироб бағрини ловулла-тарди. Робианинг ёшлиқдан тарбиялаган меҳрибон, зукко ва доно бир дояси бор эди. Қизнинг ишқ дардига мубтало бўлганлигини сезган зийрак доя уни суҳбатга чорлади ва қиз ўз юзидан ҳаё пардасини олиб, доясига бор ҳисларини тўкиб солди, кўнглини ёзди.

Унинг ишқи мени беҳуд қилибдур,
Вужудим хонасин нобуд қилибдур.

Бу дарди бедавонинг боиси ул,
Кўнгилнинг ёниши, гам мояси ул.

Ахир ул дилрабодан сўз дегин сен,
Қиларсан не учун бегона зикрин?

Сўнгра Робиа доя хотиндан ўз ишқ достонини Бектошга етказишни сўради ва бу қисса бошқаларга маълум бўлмаслигини истаб, ёри азизига мактуб ёзди:

Аё эй кўзлари жоду, қаёнсан?
Мени бир йўқламайсанму, қаёнсан?

Келиб кўнглим тўрида меҳмон бўл,
Ва ё тигинг бирла жаллоди жон бўл!

Асир этдинг дилимни, жонни — банда,
Қилай садқа эса минг жон танда!

Хаёлингда юрарман мисли Мажнун,
Таним ўртар ажиб дарду жигар хун,

Агар келсанг, қилай жойинг кўзумни,
Йўқ эрса кимса топмайдур изимни.

Ёнурман шамъ каби бирёну гирён,
Сени излаб югурдим хаста ҳар ён.

Ҳузуримга келиб кўнглимни шод қил,
Ҳаётим богини ҳам обод қил!

Робиа номани ёзиб тугатди ва қоғоз тагига ўзининг расмини чизиб, маҳбубига жўнатди. Хатни олган Бектош шеърнинг мазмуни ва равонлигини, санъаткорона чизилган расмни кўриб, ҳайратда қолади ва ўзида йўқ шод бўлади. У гўё Робиани неча йиллардан бери билгандай, унинг яқин дўсти бўлгандай ҳис қилади ўзини. Шоира севгисига сазовор бўлиш бахтига муяссар бўлган Бектошнинг боши осмонга етади ва шу заҳотиёқ қалам ва даво тили билан маҳбубасига жавоб қайтаради.

Бектошдан ишқ мактубини олган Робианинг кўзларидан қувонч ёшлари оқди. Энди у ўзида йўқ хурсанд, севги жомидан лиммо-лим май ичар, дил розини ифода-

лаб ширин ғазаллар битар ва уларни севгилисига юборарди. Бектош ҳам маҳбубасининг шеърларини ўқиб, кун сайин меҳри ортар, тақдир етказган бу бахтдан беҳад сарбаланд эди.

Орадан анча вақт ўтди. Кунларнинг бирида Бектош Робиани боғда танҳо кўриб қолиб, уни танийди ва шу ондаёқ унга яқинлашиб, густоҳлик билан беадабона гап ота бошлайди. Бектошнинг бу ҳаракатидан қаттиқ ранжиган Робиа жаҳл билан унинг қўлини силтаб ташлайди ва бу байтларни ўқийди:

Аё эй беадаб, бу не дағаллик?
На журъат бу ва қандай шердиллик?

Шамол ҳатто этогимдан ҳайиқар,
Кийимим шарпасин сезмас кабутар.

Йигит хатосини англаб, дарҳол ўзини оқламоқчи бўлди:

— Эй тенгсиз дилбар, бу не ҳолким, менга яширинча шеър юбориб, мени девона қиласан, энди эса учрашганимизда мендан юз ўгирасан ва бегоналардек ўзингдан узоқлаштирасан?

Қиз аччиқ билан жавоб берди:

— Сен менинг қалбимдасан, юрагимда аланга ураётган соф муҳаббатимсан. Кошки бундан огоҳ бўлсайдинг, йўқ билдимки, огоҳ эмас экансан. Менинг ғусса тўла вужудим булҳаваслик ва шаҳвоний ҳирсининг қурбони бўлмас. Агар сен менинг шу пок ишқимга сазовор бўлмас экансан, бегоналар сингари кўнглим остонасидан узоқлашасан...

Ушбу воқеадан кейин Бектош ўзини йўқотиб қўйди. Ноўрин қилигидан минг-минг пушаймон еди. Севгилисидан ранжиган Робиа эса юрак аламларини шеърга тўкиб солди, ажойиб жўшқин ғазаллари билан гўё аламлари оловига сув пуркар эди.

Кунларнинг бирида қиз боғ оралаб сайр этиб, ўзининг дилбар байтларини замзама қиларди:

Аё эй тун ели, бир қур гузар қил,
Фигоним турки ягмога хабар қил.

Дегил: куйди дилим ишқ оташида,
Бўлурму чорас ошиқ ишида?

Мароқ билан шъър ўқиётган қиз акаси Ҳориснинг уни тинглаётганини пайқади-да, шу ондаёқ шъърдаги "турки яғмо" иборасини "Сурхи сақо" га (яъни тонгда Робиага сув келтирадиган кишининг номи) алмаштирди. Лекин зийрак шаҳзода бу нозикликни пайқади ва шу кундан бошлаб синглисидан гумонсирайдиган бўлди.

Орадан бир ой ўтар-ўтмас Ҳорис мулкига ҳисобсиз лашкарлари билан душман ҳужум қилади. Шижоатли ва қайноқ қонли Ҳорис ҳам бор лашкарларини тўплаб, мудофаа жангига киради. Жанг майдонида қилич ва қалқонлар тўқнашди, кесилган бош ва таналардан қон ариқлардек оқа бошлади, ер лозазордай қизариб кетди. Гўё ажал ўзининг аёвсиз чангалини халойиқ бошига урган, қиёмат кунни яратган эди.

Ҳорис жанг майдонидаги аскарларини бир четга тўплаб, ўзи олдинда шер сингари қўққисдан душман устига ҳамла қилди. Бошқа томонда Бектош икки қўллаб шамшир урарди, қаҳрамонликлар кўрсатар эди. Аммо тўсатдан бошига урилган шамшир зарбидан яраланган Бектош бир нафас ўзини йўқотиб қўйди ва ҳушидан кетди.

Худди шу пайтда жанг майдонига юзини парда билан яширган, жангчи кийимини кийган бир отлиқ кириб келади. Унинг қийқириғидан душман сипоҳилари ваҳимага тушди. У ўзини дадил душманга уриб, нечанча бошлари танасидан жудо қилади, душман саросима бўлиб, тисарила бошлади. Фурсатдан фойдаланган бу қаҳрамон отини яраланган Бектош томонга буради ва уни кўтариб ўз аскарлари қўлига топширади. Кейин қандай пайдо бўлган бўлса, худди шундай ғойиб бўлади. Жанг майдонидагилар бу шижоатли диловар кишининг кимлигини билолмасдан ҳайрон эдилар. Бектошни ўлим чангалидан халос этган бу довурак паҳлавон Робиа эди.

Робианинг майдондан чиқиб кетганлигини сезган душман қайта ҳужумга ўтди ва сел сингари Ҳорис лашкари томон оқиб кела бошлади. Бироқ шу вақтда Бухоро қўшини Ҳорисга мадад учун етиб келади, душман тормор этилади.

Ҳорис ғалаба билан хурсанд ҳолда шаҳарга қайтади ва шу заҳотиёқ шижоат кўрсатган сирли отлиқни қидиртиради. Лекин ундан ҳеч бир дарак топа олмайди. У фаришта мисоли ер юзини тарк этган эди. Кеч ҳам кирди, ой ўзининг мунаввар нурини олам узра таратар, кўнгилда ширин туйғу уйғотар эди. Лекин Робиа кўнгли

гаш, унинг хаёли яраланган ёри Бектошда, қиз ҳол сўраб унга мактуб ёза бошлади:

На қисмат буки, сан қонга беландинг,
Бу гамдин қон эрур бағри ёрингинг.

Узун тунлар ёнурман ўт ичинда,
Тонг отгач, ҳасратим ортар зиёда.

Сенинг савдонг била беҳуш эрурман,
На ўзни, на бировларни танурман.

Аламлар оғушида дил ва тан ҳам,
Ки гўё гамга бўлмишман ватан ҳам!

Агар васлинг умиди бўлмаганда,
Ёниб битган бўларди жон баданда.

Ишқ номаси Бектош ярасига малҳамдек даво бўлди,
унинг кўзларидан оққан севинч ёшлари юзини ювди ва
шу ондаёқ ўтириб жавоб номасини битди:

Мени ёлғиз қўярсан ёр токай?
Дилим ошуфта, ўзим хор токай?

Бу беморингни сўрмакни унутма,
Сўзинг малҳам менга, меҳринг совутма.

Оқиллар расмини тугин мусаллам:
Келиб бошимда ўтиргил бирор дам.

Қиличнинг захми ҳам битмоқда секин,
Бироқ кўнглим ўти топмайди таскин.

Жудо сендан ҳаёт менга на лозим,
Дея Бектош йиқилди — кетди ўздин.

Кунлардан бир кун Робиа Балхга келиб қолган машҳур шоир Рудакий билан учрашиб қолади. Улар суҳбат қиладилар, Робиа шеърларини ўқиб беради. Рудакий қизнинг латиф ва дилрабо ғазалларини эшитиб, ҳайратда қолади. Ушбу шеърларнинг илҳомчиси Робианинг пок муҳаббати эканлигини ҳам Рудакий шу сафар чоғида пайқаб қолади.

Рудакий Бухорога қайтиб келганда, Ҳорис ҳам Бухорога, шоҳ ҳузурига келган эди. Шоҳ Ҳорис шарафига катта базм ташкил этади. Базми жамшидда Бухоронинг барча аъёнлари, шоиру фузалолари йиғилишади. Шоҳ шоирлар сарвари Рудакийдан шеър ўқишни илтимос қилади. Рудакий бу сафар ўз шеърларини эмас, балки Робианинг шеърларини ёддан ўқиб беради. Мажлис қизийди, майдан сархуш бўлган шоҳ Рудакийдан шеърларнинг муаллифи ким эканлигини суриштиради. Май таъсири ва шеърият илҳомидан кайфияти аъло Рудакий Ҳориснинг мажлисда борлигини унутиб, бор воқеани ҳикоя қилиб беради. Бу шеърлар амир Каъб қизининг ижоди, унинг исми — Робиа, Робиа Қаздорий. У ўзининг гуломини шу даражада севадики, на кечаси ва на кундузи ҳаловати бор. Шунинг учун шеър айтиш, ғазал ўқиш, ошиққа яширинча нома юборишдан бошқа машғулоти йўқ. Шеърдаги пишиқлик, ишқ васфининг кучлилиги ҳам шундан, дейди Рудакий.

Шунда Ҳорис, гўё ҳеч нарса эшитмагандай, ўзини мастликка солади, лекин ўзи ғазабдан тўла юрагини тинчита олмай қолади. У Балхга қайтгач, пайт пойлаб синглизининг қонини тўкиш, шу билан номига қўнган иснодни ювиш пайига тушади.

Бектош эса севгилисидан келган ишқ номаларини кўз қорачиғидай асрар, уни энг қимматли бойлик сифатида қадрлар эди. Унинг ўзига яқин тутиб юрган бир ўртоғи бор эди. Бектошга ҳасад қилиб юрган бу нопок "дўст" унинг ишқий мактубларини шоҳга олиб бориб кўрсатади. Робиа мактубларини кўрган Ҳорис ғазабдан баттар титраб кетади. Унинг қони шу даражада қайнаб кетадики, шу ондаёқ синглизининг қатлига камар боғлайди. Отасининг васияти, синглизига бўлган меҳри ҳам унут бўлади.

Ҳорис энг аввало Бектошни зиндонга ташлайди. Ундан кейин Робиани қатл этиш рижасини тузади. У хизматчиларга ҳаммомни қаттиқ қизитишни, Робианинг қўлларига кишан солиб, қизиган ҳаммомга қамашни буюради. Бу ҳукм ижро этилади. Ҳаммомнинг эшик ва тешикларини лой ва тош билан бекитишади. Қиз бу ғайриинсоний қийноқларга қарши фарёдлар чекти. Унинг фарёдлари қийналаётган жисму жони учун эмас, балки ишқ дарди, хазон бўлаётган ёшлик фиғони, шеър дарди, муҳаббат оловида хасталанган жонининг нидоси эди.

Ҳолсизликдан, лахта-лахта қон қусган қиз кўрсаткич бармоғини ўз қонига ботириб, ҳаммом деворларига шеър

бита бошлади. Девор қондан қизара борган сари қиз чехраси сарғая борар, унинг латиф вужудидан мадор кетар эди. Ҳаммом деворларида ёзишга жой қолмаганда, унинг вужудидаги қон ҳам тугаган эди. Девор шеър билан тўлди ва у моҳпайкар гўё девордан узилиб тушган сувратдай ерга йиқилди. Унинг жони ишқу қон ичра жисмини тарк этди.

Эртасига ҳаммомни очдилар ва у дилбарни бош-оёғини қонга фарқ ҳолда кўрдилар. Пок танасини ювдилар ва тупроққа кўмдилар. Йиғилганлар ҳаммом деворида шундай байтларни ўқидилар:

Нигоро, сениз аҳволим забундур,
Юзум кўнгул қони-ла лолағундур.

Олиб жоним онинг-ла ўйнаюрсан,
Хато қилдим, олов-ла ўйнаюрсан.

Ики кўзумдин очдинг икки дарё,
Тарам кокилларим ювмоқ бўлиб ё?

Келиб ҳаммомга аҳволимни кўр сен:
Ки гўё товада турган балиқмен.

Наҳот ошиқ насиби шунча бўлгай,
Ки дўзах ичра солгайлар тириклай!

Висол орзулари жон ичра энди,
Кўз ёши, оташу қон ичра энди.

Қувонмоқ истадим васл байрамида,
Вале кўрдим ўзим ўлим дамида.

Оловда қовжирайди нотавон дил,
Нестай, охир у эрди сенга манзил!

Қизил қоним хино бўлсин қўлингта,
Кўзим ёши гуҳар сочсин йўлингта.

Ичиб қонимни битказдинг баякбор —
Ҳалолинг бўлсин, эй олижаноб ёр!

Бу хаста тинни мен ўтга отармен,
Бу нокас дунёни ташлаб кетармен.

Жудо сендан ҳаётим бўлди охир,
Паноҳ бўлсин сенга Аллоҳи қодир!

Ушбу воқеани эшитган Бектошнинг юрак-бағри хун бўлди. Ҳориснинг бераҳмлиги газабини келтирди. У яширинча йўл билан қамоқдан қочади ва Ҳориснинг ҳарамига кириб, унинг бошини танасидан жудо қилади. Газаб ва аламга тўлган ошиқ йигит қиз қабрига етиб келади ва ханжар билан юрагини тилиб, азиз ёри ёнидан жой олади. Бектош бу фоний, бевафо дунёда азиз дилбандисиз яшашни хоҳламади ва бу хазин қиссани шу билан адоғига етказди.

Ота ўғлига деди:

— Шундай поксиришт ошиқ-маъшуқлар ўтган дунёда, уларнинг муҳаббати ҳирсдан пок, самовий эди.

Ўғил ўйланиб, фикрга толди. Отаси эса яна бир ҳикояни бошлади.

СУЛАЙМОН ВА ЧУМОЛИ

Ҳазрат Сулаймон ҳам шоҳ эди, ҳам пайгамбар. Ул зотга инсу жинс, жамики жонзот итоат қилар, Сулаймон эса қурту қумирсқа, паррандаю дарранданинг тилини билар, улар билан суҳбатлашарди. Бир кун Сулаймон дабдабаю ҳашамат билан чумолилар тўдаси ёнидан ўтди. Барча чумолилар унинг хизматига югурдилар, минг-минг чумоли ҳузурида ҳозир бўлди. Аммо бир чумоли унинг олдига бормади. Ул чумолининг уяси олдида бир тепалик бор эди, у бир ўзи якка тан бўлиб, шу тепалик тупроғини бошқа ёққа ташир, тепаликни буткул ташиб, уйининг олдини текислаш пайига тушган эди. Сулаймон уни олдига чақириб, деди:

— Эй чумоли, сени жуда бетоқат ва ташвишли кўраяман. Агар сенда Нуҳ умрию Айюб сабри бўлса ҳам бу улкан тепаликни ташиб битказолмайсан. Бу сенинг ишинг эмас, сенинг шу кичкина жуссанг, зиғирдан ҳам майда қўлларинг билан шу тепаликни ташиб битказиш мумкинми?

Чумоли Сулаймонга қараб деди:

— Эй шоҳ, бу йўлда ҳиммат билан иш кўрсатиш керак. Сен менинг ниятимнинг ўзига эмас, ниятимнинг камолига боқғил. Мени бу йўлга муҳаббат бошлади. Мен тепа нарёғидаги бир чумолига ошиқман, тепа мени ундан ажратиб туради. Ул чумоли менга: шул тепани орадан кўтарсанг, васлимга етиб, бахтиёр бўласан, деди. Бу ҳижрон деворини ташиб тугатмасам бўлмас. Шу боис

ҳозир бу ишга белим боғлаб турибман, бундан бошқа нарсани билмасман. Агар теспаликни ташиб йўлни тозаласам, ёр васлига етиб, шодон бўламан, аммо агар иқтидорим етмай, шу йўлда жон берсам — минг-минг розиман.

Эй фарзанд! Ишқни чумолидан ўрган, ёр йўлига етиш осон эмас, жон фидо қил жонона керак бўлса. Кўрлардан кўришни, ожизлардан қаҳрамонликни таълим ол. Чумолига паст назар билан қарама, чунки унинг ҳам қалбида ишқ инқилоби мавжуд. Бу йўлда нималар бўлаётганини билиш қийин, балки шер чумолидан танбеҳ олар. Ҳа, Ишқ мўъжизалар яратар оламда!

Ёки мана бу ҳикояни эшит. Ишқ одамни улуғвор этар ва улуғ мақсадлар сари олиб борар экан.

КЎКАРИШДАН БУРУН МЕВА БЕРГАН ДАРАХТЛАР

Кунлардан бир куни Нўширавони Одил аъёнлари билан юрт айланишга чиқди. Боғ-роғлар, серҳосил дала-ларни кўрди. Йўли саҳрога тушиб бораётган эди, бир чолга дуч келдиким, белини уч жойидан боғлаб, сув ташиб, саҳронинг бир чекасини обод қилиб, ниҳол ўтказмоқда эди. У шижоат билан, шавқ билан ишларди. Нўширавоннинг чолга ҳаваси келди ва отидан тушиб унинг олдига борди.

— Салом сизга, отахон, ҳорманг. Отахон, соқолингиз оқариб, ёшингиз ҳам бир ерга бориб қолган экан. Уйда ўтириб дам олмайсизми, бу дунёингиздан у дунёингиз яқинроқ кўринади. Энди сиз экан ниҳоллар кўкариб ҳосил бергунча қанча йиллар ўтади, унганча сиз бормисиз, йўқмисиз?

Чол подшога қараб деди:

— Эй подшойи олам, бизгача қанчадан-қанча одамлар дарахт кўкартириб кетдилар, биз эса мевасини едик. Энди навбат бизга, ўғлим. Мен ўзим ҳузурини кўрай деб ўтказаятганим йўқ бу ниҳолларни, балки келажакда яшайдиган одамлар учун ўтказмоқчиман, авлодлар унинг мевасидан сйди.

Чолнинг гаплари Нўширавонга ёқди. Хурсанд бўлиб, шу саҳрони обод қилишингизга сарфлагайсиз, деб бир ҳамён олтин берди.

— Шоҳим, мана кўрдингизми, мен ўтқазган ниҳоллар аллақачон мсва берди,— деди чол.

Нўширавон чолнинг бу лутфидан яна ҳам очилиб кетди ва яна бир ҳамён олтин ҳады этди.

Эй фарзанд, ҳар ишга ҳиммат керак. Ҳиммат ва гайрат одамни олижаноб этажак. Парвардигор ҳиммат-баланд одамларни севади ва уларга мададкор бўлади. Шаҳват эса, паст ҳимматларнинг иши, у риё ва ёлгонга бошлайди, сидқу садоқатни наҳсу касофатга айлантиради. Мана, бу ҳикоятга қулоқ сол.

· ИТ ВА СЎФИЙ

Бир сўфий қишлоқ йўлидан ўтаётган эди, бир ит унга ташланди. Сўфий ўзини ҳимоя қилиб, қўлидаги таёғи билан итни урди. Итнинг оёғи синди. Бечора ит оғриқ азобидан инграб, нола қила бошлади ва синган оёғини судраб, шайх Абусаид Абулхайр олдига борди. Шайх итга термулиб, раҳми келди. Чунки бу итни билар, унинг бировга озор бермаслиги, диёнатли одамлар эшигида посбон бўлиб, хиёнат қилмаслигидан хабардор эди. Ит синган оёғини кўрсатиб, одамга ўхшаб тилга кириб, гапира бошлади:

— Эй шайх, фалон сўфий менинг оёғимни уриб синдирди, чақириб жазосини бер, мен сендан сўрайман,— деб илтимос қилди.

Шайх сўфийни олдига чақириб, деди:

— Бу тилсиз жонворга нега озор бердинг, қаттиқ жабр ўтқазибсан. Бу адолатдан эмас, сен худо йўлига кирган одамсан, раҳму шафқат, адолат йўли сенинг йўлинг эмасми?

Сўфий шайх Абусаид Абулхайрга қараб деди:

— Эй пири муршид, бунда менинг айбим йўқ. У менга ёпишиб, йўлимни тўсди ва тўнимни бенамоз қилди. Шу сабаб таёқ билан урдим.

Ерда ётиб, нола қилаётган ит эса шайхга термуларди. Шайх итга қараб деди:

— Сўфий гуноҳкор, сен ноҳақ жабрлангансан. Ўзинг айтгин, сўфийга нима жазо берайин? Ҳукмини ўзинг айт, токи жазо қиёматга қолмасин. Агар истасанг, мен уни калтаклатай, сенинг хушнуд бўлишинг учун нима чора бўлса қилурман.

Шунда ит деди:

— Эй шайхи замона, бунинг эгнидаги сўфийлар тўнини кўриб, бу аҳлуллоҳдан экан, унга тегмайман деб қарор қилувдим, чунки худо йўлида юрган одамларга итлар ҳам зиён етказмайдилар. Агар сўфийга озор етказсам, бутун вужудим ўртанар эди. Аммо сездимки, унинг тўни сўфиёна бўлгани билан, ўзи риё аҳлидан экан. Тўни саломатлик — фақирлик нишонаси, лекин ботини вайрон унинг. Агар жазо бермоқчи бўлсанг, ҳозир бергил, ҳақиқатан ҳам жазони қиёматга қолдирма: унинг эгнидаги дарвешлар — мардлар тўнини ечиб ол. Шунда унинг касофати — шараридан одамлар қутулади, эгнидан саломат аҳли хирқасини счиб олсанг, шу жазо унга қиёматгача стади. Мен ҳам шунда рози бўларман.

Шайх Абусаид Абулхайр итнинг садоқатига, эътиқодига қойил қолди ва айтганини бажо этди.

Эй инсон! Агар сен ўзингни итдан афзал деб билмоқчи бўлсанг, аввал ўзингнинг итлигингни англагил! Буни аниқ билиб ол ва унинг хуружларини бартараф эт! Эй инсон, тупроқ бўл, бир ҳовуч тупроқдан яралгансан, мунча лофу дағдаға, мунча ёлгон ва риё, бир қорнинг учун мунча азият ва азоб, кирли — фитнали амаллар! Нега бунча бехудсан, бсхабарсан? Эранлар ўзларин хоксор билурлар, олтинни тупроққа тенг ҳисоблаб, шу мардликлари туйфайли жон била танни пок сақларлар. Хоксор бўл, хоксор, ўғлим!

Ўғли отасининг ҳикоятлари, сўзларини тинглаб, сўнг деди:

— Эй ота, хотин олишдан мақсад фарзанд кўришдир. Фарзанд одамзод умрининг давоми, яхши фарзанд отанинг яхши номи, яхши фикрлари, яхши ишларини давом эттирувчи бўлади. Бундан ташқари, агар саодатли, художўй фарзанд ато этилса, қиёмат куни отасининг шафоатини тилайдиган бўлади. Шундай ўринбосар бир фарзанд дунёга келса, юз жон билан парвона бўлиб, севиб-авайлаб уни парвариш этмоқ лозим. Бундай фарзанд ҳаммага керак, шундай пайванд билан ҳар бир киши фахрланса арзийди.

Отаси деди:

— Агар кишининг талаби фарзанд бўлса, агар у бошида айбсиз, соғ-саломат бўлса ҳам, лекин уйланиб, фарзандли бўлгандан кейин, у майиб ва нуқсонли бўлиб қолади, ишдан чиқади. Бундай одам (фарзандли одам) маърифат сирридан бегона бўлиб, рад этилади. Буни

англаб ол ва агар сенда Иброҳим Халилуллоҳнинг¹ дини бўлса, ўғлингни қурбонликка келтиргин. Энди сен бошқа Иброҳим — Иброҳим Адҳамдан эшит, не деди бу бузруквор дарвеш фарзанд хусусида.

ИБРОҲИМ АДҲАМ ВА ДАРВЕШ

Кунлардан бир кун Иброҳим Адҳам бир дарвеш билан суҳбатлашаётиб, ундан сўради:

— Эй маҳзун дарвеш, хотин, бола-чақанг борми, уйланганмисан?

Дарвеш деди:

— Йўқ, уйланмаганман, фарзандим ҳам йўқ.

Иброҳим Адҳам:

— Жуда яхши,— деб жавоб берди.

Дарвеш Иброҳим Адҳамга таажжубли назар ташлаб, эй эранларнинг пешвоси, нега менга бундай дединг, магар уйланиб, фарзандли бўлиш ёмонми, деб сўради.

Иброҳим деди:

— Эй дарвеш, агар дарвеш уйланса, хатарли денгиз сафарига жўнаган кемага ўтирган бўлади ва агар фарзанд кўрса, кемаси ғарқ бўлди деб ҳисобла. Чунки фарзанд, оила дарвешни дунё алойиқлари — ташвиши билан боғлайди, илоҳ йўлидаги машғулотлардан четлаштиради. Кўнглинг фарзанд бандига гирифтор бўлгач, фарзанд сенинг ширин душманингга айланади. Агар тариқатда буюк истисодод кўрсатган муршид бўлсанг ҳам, фарзанд туғилгач, аввалги мавқеинг, мартабанг қолмайди. Фарзанд сенинг қўл-оёғингни боғлайди, занжирбанд бўласан, озодлигинг, эркингдан айриласан. Қулоқ сол, бир тимсолҳикоят келтирай, ибрат олгин мушук аҳволидан.

МУШУК ҲИКОЯТИ

Шайх Гургоний ботиндаю зоҳирда замонасининг ягонаси, ирфон дарёсининг гавҳарбардори, садоқат салтанатининг нигоҳдори эди. Ўшал қутби киромнинг хонақосида бир мушук яшарди. Шайх уни ҳар куни неча марта кўрар, ҳаракатларини кузатарди. Мушукнинг қўл-оёқлари

¹ Иброҳим Халилуллоҳ Аллоҳ амрига итоат этиб, ўғли Исмоилни қурбонликка олиб келди ва бўғзига пичоқ қўйди. Аммо Аллоҳ таоло Иброҳимнинг садоқатини кўриб, қурбонликка оқ кўчкор юборди, дейилади Қуръонда.

ҳамиша тоза бўлар, гўё биров унинг қўл-бестини ювиб қўйгандай эди. Оёқларига ғилоф кийдиргандай гард юқмас эди. Қасрга бориб келса ҳам, аввал қўл-оёқларини тозалаб, кейин хоналарга кирар, баъзан шайхнинг ёнида ухлар, баъзан эса жойнамоз устига ҳам чиқиб юрарди. Лекин шайх бунга парво қилмас, аксинча, мушукни ҳар замонда бир силаб қўяр, эркалаган бўларди. Мушук муайян вақтларда миёвлаб овоз чиқарарди, вақтни унинг овозига қараб белгилардилар. Мушук баъзан миёвлаб ходимни чақирар, ходимлар ва хизматкорлар ҳам унга ўрганиб қолган эдилар. Ошхонада, ҳовли ва ҳужраларда бемалол юрар, ҳеч нарсани ундан беркитмас эдилар. Ҳатто гўшт ҳам очиқ жойда турса-да, мушук унга тегмасди. Аксинча, у хонақоҳ ва дастурхоннинг қўриқчиси эди, бирор нарсани ташиб кетганини биров кўрган эмас эди.

Бир кун мушук ошхонага кириб, қозондаги гўштни олиб чиқиб кетди. Бора-бора буни одатга айлантирди. Ахири ошпаз ходим уни тутиб олиб танбесҳ берди. Бироқ, мушук бу танбесҳдан аразлаб, шайхнинг олдига ҳам келмайдиган бўлиб қолди. Хафа бўлиб, ҳовлининг бир бурчагида шумшайиб ўтирарди. Шайх бундан огоҳ бўлиб, ходимни чақириб, аҳволни сўраганда, ходим бўлган воқсаларни айтиб берди.

Кароматли шайх мушукни олдига чақириб, кўзига боқиб, фикран нега бу ишни қилдинг, дея сўради. Мушук туққан эди, у бориб учта боласини тишида тишлаб олиб келиб шайхнинг олдига қўйди. Ўзи ғамгин ҳолда ташқарига йўл олди ва дарахт шохига чиқиб ўтирди. Мушук ошпаз ходимнинг жаҳлидан қўрқар, кўзи мўлтираб, индамай қараб турарди. Шайх бу ҳолни кўриб, ходимдан хафа бўлди, уни койиди. Сўнг ажабланиб, муридларига деди:

— Мушук фарзанд ғамида юрган экан, у муҳтож экан. Гўштни ўғирлаш — адаб тарки эмас, балки эҳтиёж тақозосидир. Агар киши бошига зарурат тушса, мубоҳ ҳам ҳалол бўлмай. Бола учун ҳатто ўргимчак ҳам оғзидан шира-овқат чиқаради. Мушукдан содир бўлган ишга эса ажабланманг, чунки бола меҳри — пайвандлик меҳри ажиб бир меҳрдир. То сенда бола пайдо бўлмас экан, бола ғами хотиранга келмайди.

Тажрибали шайх ходимга деди:

— Бу тилсиз жонвор ҳозир бемордир, сенинг жаҳлингдан қўрқиб дарахтнинг устига чиқиб олибди. Сен ундан узр сўра, агар узр сўрасанг, кечиради.

Ходим бошидан салласини олиб қўйди ва мушук олдига бориб, узр сўраб тавба қилди. Аммо унинг тавбасининг таъсири йўқ эди, мушук унга боқмади. Охири шайх келиб, мушукка бир сўз деди, ходимни ксчириб, дарахтдан тушишни сўради. Шундан кейингина мушук дарахтдан тушиб, уйга кирди.

Хонақоҳ аҳли орасида ғавғо кўтарилди — ҳамма мушукнинг ишига ҳайрон бўлиб, кўнгилларида ошўб пайдо бўлди, нигоҳларда бир илоҳий ёғду учқунлади, барча ул мушукдан ибрат олдилар, унинг шукрига, сабрига қойил қолдилар. Воқсан, агар минг олам билан пайвандинг бўлса ҳам, у фарзанд пайвандичалик бўлмас, фарзанд ғамидан фориг фақат Парвардигорнинг ўзидир, бандаси болам — фарзандим деб умрини ўтқаради.

Фарзанд кишини дунё билан боғлайди, фарзанд ғами ҳам дунё ғамининг бир қисмидир. Аммо олий даражада одил бўлмоққа, барчага баравар бўлмоққа стишаман деган дарвеш фарзанду хонадон қилиш баҳридан ўтсин. Фарзанди бор, оиласи бор одам ҳаммага баравар бўлолмайди, у истар-истамас ўз манфаати, болалари, оиласи манфаатини ўйлайди, мутлақ ҳақиқатга стиши қийин ксчади. Эй фарзанд, Аллоҳни шундай севмоқ керакки, бошқа бирор нарсанинг меҳри унга тўсиқ бўлмасин, бу меҳр бошқа нарсаларга бўлинмасин. Мана бу ҳикоятни тингла:

ИБРОҲИМ АДҲАМ ҲИКОЯТИ

Иброҳим Адҳам Балх шаҳрида шоҳ эди, тожу тахтини ташлаб, дарвеш жандасини кийди. Чунки кўнглида Аллоҳнинг меҳри беҳад баланд эди. Бу муҳаббат тожу тахт, давлату шуҳрат, хотин ва фарзанд муҳаббатидан устунлик қилди. Иброҳим Адҳамнинг қасрга кетганини на болалари, на хотини, на ошна-дўстлари биларди. Орадан неча замонлар ўтиб, ўғли катта бўлиб қолади ва отасини излаб сафарга чиқади. Неча шаҳру неча қишлоқларни кўради, саҳролар, боғларни ксзади. Охири Иброҳим Адҳамни Макка шаҳрида бир зовиядан топади. Ота-ўғил бир-бирларига яқинлашиб, бир-бирини таниб, меҳрлари жўш уриб, қучоқлашадилар. Аммо шу заҳотиёқ Иброҳим худога нола қилиб, эй Парвардигор, мен фарзандимни кўриб, меҳрим жўш урди, сенга бўлган муҳаббатим бўлинди. Ё менинг жонимни ол, ё бу навқирон йигитнинг жониники, сенга бўлган муҳаббатим бўлинишини

хоҳламайман. Худованд бу илтижони қабул қилди ва ўғилнинг жони ота қучоғида турибоқ узилди.

Эй фарзанд, мана бу ҳикоятга ҳам назар сол, Аллоҳнинг яккаю ягоналигига имонинг яна ортар, фарзандли бўлиш — кўпайиш фақат инсонларга хос эканини билиб оларсан.

ИСЛОМГА КИРГАН НАСРОНИЙ

Бир насроний савдогар бор эди, молу мулки беҳад кўп, дўсту ёрлари атрофида парвона. Унинг бир чиройли, дилкаш ўғли бор эди. Боланинг ҳусни шунчалик эдики, ҳар ким уни бир кўргиси, қўлидан ушлаб суҳбатлашгиси келарди. Сочлари бинафшадай атрли ҳид таратар, гул нозик лабларидан нусха олгандай эди. Бу гўзал бола кечаси кўчага чиқса, офтоб чиққандай бўлар, хулқи хуш, кулгиси малҳам эди...

Ана шу гўзал ўспирин не бўлди-ю, қазодан дардга чалиниб, ота-онасини доғда қолдириб, оламдан кўз юмди. Савдогарнинг ғам тўла кўзлари, навҳаю нола сизга тоқат қилиб бўлмасди. Мотам андуҳи уни карахт, ҳушсиз қилиб қўйганди. Бир неча кун ўликни кўмишга қўймади, сурункасига худога нола қилиб, ёлворарди, боламни тортиб олма, қайтариб бер деб оҳ чскарди. Аммо икки кун ўтгандан кейин, ўрнидан туриб, белини боғлади, ўликни ювдирди, лекин насронийлар расму русуми билан эмас, балки мусулмонлар шариати бўйича дуою фотиҳа билан болани тупроққа топширди. Ўзи ҳам калима қайтариб мусулмон бўлди. Ҳамма насронийлар савдогарнинг ишига ҳайрон эдилар. У эса ўз қавмига қараб деди:

— Ўғлим ўлими менга шуни аниқ маълум қилдики, худонинг ҳеч бир фарзанди йўқ экан (насронийлар Исони худонинг ўғли деб ҳисоблайдилар). Аллоҳ таоло хотиндан, ақрабо-қариндошдан, фарзанддан покдир. Унинг бирор пайванди, боғлиқлиги йўқ. Агар унинг фарзанди бўлганида, менинг доғу ҳасратимдан хурсанд бўлмаган бўларди. Ҳа, исломда маъно чуқур экан, буни энди англадим, мусулмонликдан ортиқроқ дину диёнат, давлатни кўрмадим.

Ота ўғлига қараб: шунга ўхшаш яна бир ҳикоят келтирмақчиман, ўйлайманки, маъносидан баҳра олгайсан, деди.

ЯККАЛИК АЛЛОҲГА ХОС

Бир мўйсафиднинг ойдаи гўзал бир ўғли бор эди. Одамлар унинг хушхулқи, ҳусну жамолига ҳавас қилардилар. Отаси ўғлини жондан севар, бутун умидларини унга тиккан эди. Аммо тақдир чархи айланиб, бир кун мўйсафиднинг ўғли қазо қилди. Бу ўлим отани чўктирди қўйди, ҳасрату ғам белини баттар дол қилди. Юраги ўртанар, мотамзада кўзларидан шашқатор ёшлар оқарди. Ўғли жигари-бағри эди, бағри юз пора бўлди, ўғли кўрар кўзи эди, кўз гавҳари оқиб тушди, ўғли белининг қуввати эди, белидан мадори кетди. Мўйсафид гоҳи беҳуш бўлиб қолар, гоҳида одамларга ҳайрон бўлиб тикилар эди. Бошига тупроқ сочиб, фиғон қилар, кейин дардли юзини осмонга қаратиб, дерди:

— Эй худованд, сенинг пайвандинг — фарзандинг йўқ экан, сен узрлисан. Шунинг учун менинг дардим сенга таъсир қилмайди. Сенинг ўғлинг йўқ, ўғил ўлими доғидан ҳам поксан. Пайвандинг бўлганда эди, ҳазинлар кулбасининг оҳини эшитардинг. Сен ҳур — озодсан, озодлигинг учун бениёзлигинг ҳадсиз-бепоён экан. Шундай бўлмаганда, ҳазин кулбалардан чиққан оҳларни эшитмасмидинг. Боғлиқлик, алоқадорлик инсонга хос, эҳтиёжсизлик, мутлақ ҳурлик эса Аллоҳнинг сифати. Агар одамнинг ҳам сендай пайванди бўлмаганида, у ҳам бемислу монанд бўларди.

Ўғилнинг ота билан қирқ йил бирга яшашига имкон берди, қирқ йил ота фарзандини севиб, шод яшади. Аммо энди унинг дийдоридан маҳрум. Нега отанинг илтижоси, ҳаракатларини эътиборга олмайди? Агар бу бир хато бўлса — хатодан бошқа нарса эмас, лскин агар бир сўз айтилса, бу ҳам раво эрмас.

ЎҒИЛНИНГ ЭЪТИРОЗИ

Ўғил отасига эътироз билдириб, яна деди:

— Аммо гапларингдан кўнглим тўлмаяпти, ота, бағрим ёнаяпти. Бурён шоҳининг қизидан ажралиш менга қийин. Ул қиз ғоятда гўзалдир ва азиздир мен учун. Нега мен унинг номини дилимдан чиқаролмайман, унутолмайман? Нима ўзи бу, нега уни кўрмасдан шамъ каби фироқида ёнмоқдаман, иштиёқи вужудимни ўртар?

Ота ўғли саволига жавоб бўлсин деб мисол тариқасида ушбу ҳикоятни сўзлаб берди.

СИРЛИ МУНАЖЖИМ ҲИКОЯТИ

Ҳиндистонда бир мўйсафиднинг қобилгина бир боласи бор эди. Боланинг ақли кўп нарсага стар, хотираси мустаҳкам, зеҳни ўткир бўлиб, таҳсилда пешқадам эди. Жамики илмларни ўзлаштириб олди. Боланинг билими, ақлидан кўплар баҳраманд эдилар. Кўп илмларни севиб ўрганди, аммо танжим (юлдузларга қараб фол очиш) илмига қизиқиши зўр эди. Бу илм ҳақидаги китобларда жинлар подшоҳининг таърифун тавсифи келтирилди. Жинлар шоҳи қизининг ҳусну жамоли ҳақида ҳам шу китобларда хабар бор эди. Бола ана шу дилбарнинг мубталоси бўлиб қолган эди. Жинлар шоҳи қизининг таърифини эшитди-ю, ошиқи беқарор бўлди-қолди. Энди унинг фикр-ёди танжим ҳақидаги китобларни топиб ўқиш бўлди, лекин бу китоблар ўзида йўқ эди.

Бошқа бир узоқ шаҳарда танжим илмида ва тиб илмида шуҳрат қозонган ҳаким яшарди. Унинг сандиқлари тўла китоб эди, танжим илми ҳақидаги тилсимланган китобларини сандиқда қулфлаб ҳеч кимга кўрсатмас эди. Табиб даргоҳига бегоналарни йўлатмас, шогирд ҳам сақламас эди. Уйда ўзидан бошқа киши бўлмас, ҳамрозу ҳамроҳи ҳам йўқ эди. Буни у илмимни биров ўрганмасин деб қиларди, чунки шогирд сақласа, билимларини, сир уасорини билиб оларди.

Бола шу сирли табибнинг овозасини эшитди, отасининг олдига келиб, мени шу табиб ҳузурига олиб боринг, айтишларича, Бурён шоҳи ва унинг қизи шу ҳаким олдига келиб турар экан. Ота, кўнглимда шу қизни кўриш орзуси пайдо бўлган. Балки у менинг ёрим бўлар, ўша ерда уни топиб олсам ажаб эрмас? Унинг чеҳрасини бир кўрсам кошкийди? Устоз ҳакимдан ҳар хил илмларни ўрганардим, бу ёруғ дунёда армоним ушалмай, илмларни ўрганмай, молу мулк йиғиб, лекин баҳра олмай ўлиб кетган хасис каби ўлиб кетмайин.

Отаси деди: Сен айтган табибнинг хотини ҳам, фарзанди ҳам йўқ, уни кўришга барча орзуманд, лекин у ҳеч кимни сқтирмайди, одамови. Сенга ўхшаган кўплар унинг олдига бориш, илм ўрганиш ниятида юрдилар, бироқ мақсадга эришолмадилар. Илмимдан ҳеч ким огоҳ бўлмасин деб шундай қилади у.

Ўғил айтди:— Сен мени унинг олдига яширинча олиб боргил, у ёғини ўзимга қўйиб бер, ҳаммасини қойилмақом қиламан.

Алқисса, ота билан ўғил йўлга тушдилар. Ўғил отасига нима қилиш кераклиги ҳақида тузган режасини айтиб берди: — Ҳиндларнинг бу улуғ ҳакими олдига бориб,— деб гап бошлади ўғил отасига,— очикқўнгил ва меҳрибонлик билан: бир болам бор, ҳам кар, ҳам соқовдир, деб айтинг. Қашшоқ бир одамман, уни боқишга қурбим етмайди. Худо йўлига шу болани ўз тарбияннга ол, мени ундан халос эт. Сен нима иш буюрсанг ҳаммасини қилади, сув келтиради, ўчоққа ўт ёқади, ҳурмат билан тўшагингни солади ва йиғиштиради. Уйингдан чиқсанг, қўриқчинг бўлади, содиқ бир хизматкор бўлади сенга. Ўзи бағоят фаросатли, аммо кар ва соқов, тилдан худо қисган. Илтимосимни қайтарма, худо сени ёрлақасин деб ёлвориб сўранг,— деди.

Ота ўғлининг айтганларини бажарди. Табиб дарҳол болани имтиҳон қилишга киришди, ҳақиқатан ҳам қулоғи кар, тили соқов эканлигини синаб кўрмоқчи бўлиб, унга беҳуш қиладиган дори берди. Чунки одамнинг ақли зойил бўлса, тилга кириб гапириши ёки беихтиёр бирор товушга жавобан ҳаракат қилиши мумкин. Аммо бола бунга олдиндан тайёргарлик кўриб қўйган эди, дорини ичгач, аъзолари бўшашди, ўзини унута бошлади. Лекин шу ҳолатда ҳам зоҳиран ўзини беҳуш кўрсатиб, ботинан ақлини ишлатишга интилди. Бола ўзини беҳуш кўрсатиб, ётиб олди. Устоз уйдан ташқарига чиқди ва табиблик ишлари билан машғул бўлди. Бола дору уйқу келтириши мумкинлигини билиб, ўрnidан туриб, уйни гир айланиб югура бошлади, аъзоларини тетик тутишга ҳаракат қилди. Табиб ўз ишлари билан овора эди. Бола эса уйқу дори элитмаслиги учун уй ичида югурарди. Шу пайт табибнинг оёқ товушлари эшитилди. Бола дарров ўзини уйқуга солди. Табиб уйга кирганда, бола уйқудаги одамдай қаттиқ хуррак ота бошлади. Ўзини мастликка солиб, ҳар хил қилиқлар қилди. Табиб келиб ўз жойига ўтирди, чарчагани учун ёнбошлади. Шу вақт бола ўрnidан кўзғолиб, соқовлардай ун чиқариб, ҳазин нола қила бошлади. Бўзлаши соқов одамга айнан ўхшарди. Табиб уни уйғотиб, нола-фигонининг сабабини сўради. Бола бирданига тилга киради, деб ўйлади у. Лекин зийрак бола буни фаҳмлаб, ҳеч нарса демеди, табибнинг кўзларига қараб, мўлтираб тураверди.

Устоз табиб унинг кар ва соқовлигига ишонди, бошқа имтиҳон қилмади. Бола табибнинг уйида ўн йилни мана шундай ўзини кар ва соқовга солиб яшади. Катта йигит

бўлиб қолди. Устоз уйидан чиқиб, табиблик юмуши ёки бошқа ишлар билан кетганда, у уйдаги китобларни ўқиб ёдлаб оларди. Агар устоз уйда бўлса, нима ҳақида гапирса ёки биров билан суҳбатлашса, жон қулоғи билан тинглаб, қалбига жойларди. Йигит ўзи ёлғиз қолганда эса эшитгани ва ўқиганларини яширинча қоғозга туширарди. Оқибатда у барча илмларни ўрганиб, шундай донишманд бўлдики, энди унинг устозга эҳтиёжи йўқ эди.

Аммо устоз табибнинг уйда бир қулфлоглик сандиқ турарди, устоз уни парда орқасида сақларди. Сандиқни ҳеч қачон очмас, бирор кишининг кўзи ҳам унга тушмас эди. Йигит буни пайқаган эди. Йигит ўзи истаган нарса аниқ шу сандиқнинг ичида эканлигини сезарди, бироқ уни очишдан қўрқарди. Сабр қиларди.

Бир кун мамлакатнинг подшоси касал бўлиб қолди. Подшонинг одамлари келиб табибни олиб кетдилар. Шоҳнинг бошида бир шиш пайдо бўлибди, шишнинг ичида бир жонвор бор эмиш. Сарой табиблари бу жонворни олиб ташлаб, шоҳни дарддан фориг этиш йўлини тополмаяптилар. Дедилар. Агар устоз ҳаким кечикса, аҳвол ниҳоят хатарли бўларди, чунки шоҳ оғриққа чидай олмай бестоқат эди. "Соқов" йигит бу касални эшитмаган эди. Устози жўнаб кетгач, дарҳол устига чодра ёпиниб, унинг кетидан шоҳ саройига борди.

Алқисса, табиб шоҳ ҳузурига кириб борди. Йигит ҳам унинг изидан яширинча бориб, шоҳ ётган хонанинг айвонига чиқиб олиб, қараб турди. Табиб дарҳол ишга киришди. Подшонинг бошини очиб қараса, дарҳақиқат, боши орқасида бир шиш бор эди, шишнинг ичида эса бир жонвор қимирлаб турарди. Подшо дардга тоқат қилолмай нола чекарди. Табиб аввал шишни беркитиб турган сочларни қирди. Шишнинг терисини ҳам ёрди. Қарасаки, яранинг ичида бир қисқичбақа турарди. Қисқичбақа терининг ичида чангалини ёзиб турар, чангали ёзилганда шоҳнинг бошига санчилиб, чидаб бўлмас оғриқни пайдо қиларди. Табиб бир асбобни тайёрлаб, қисқичбақани тери ичидан суғуриб чиқармоқчи бўлди. Аммо табибнинг асбоби қисқичбақага теккан заҳоти у чангалини подшо бошига баттар ботирар, унинг оғриғига шоҳ чидай олмай сапчиб кетарди.

Бу аҳволни тезда кўриб, кузатиб турган "соқов" йигит, охири сабри чидамай, деди:

— Эй устоз, бу жониворни асбоб билан суғуриб олишдан кўра, доғлаш (куйдириш) йўли билан олса маъқул эмасми, чунки қисқичбақа ўз табиатига кўра иссиқлик текканда, оёқларини йиғиштириб олади.

Устоз табиб буни эшитиб, болага қаради ва дод деб юборди, қаттиқ хафа бўлиб, саройни ташлаб чиқиб кетди. Одамлар эса йигитни чақириб, айвондан пастга туширдилар ва иззат-эҳтиром қилиб, шоҳ ҳузурига олиб келдилар. Йигит доғлаш усули билан шоҳни бу жонивордан халос этти, малҳам ясаб ярага қўйди. Шоҳ ором олди, ўзига келди. Подшо тузалгач, йигитга кўп инъомлар берди. Устоз табибнинг мол-мулки, уй-жойини ҳам унга олиб берди. Йигит дарҳол келиб, парда орқасидаги сандиқни олиб очди.

Сандиқда танжим илмига оид ноёб китоб турарди, унда маъшуқаси жамолининг таърифи ёзилган эди. Йигит бу китобни ўқиб чиқиб, танжим илмида стти иқлимга овозаси кетган устозга айланди. Лекин унинг охири орзуси ҳали амалга ошмаган эди. Бу орзу — жинлар шоҳининг қизини кўриш, унинг васлига етиш эди. Йигит шу орзу ўтида ёнарди.

Охири бир кеча ҳамма ухлагач, хилват жойда доира чизиқлар тортиб, ўзи доиранинг ичига кириб олди. Ҳар томонда чизиқлар тортилган, ўртасида эса ўзи ўтирарди. Шундан кейин йигит азайимхонликни бошлади. Қирқ кун кечаси билан ҳеч кимни қабул қилмай, чизиқлар ичидан ҳам чиқмай, китобдаги жинлар қизи таърифини ўқиди. Қирқинчи куни тонгда бир дилафрўз пари кириб келди. У шундай бир санам эдики, сув билан ютса бўлгудай, чиройи васфига тил лол, у ҳақда сўз айтиш ҳам қийин эди. Йигит қизнинг келишган дилрабо қадду қомати, малоҳатли чеҳрасини кўргач, уни кўксига босди, йўқ, йўқ, кўкси ичига жойлаб олди. Кейин қараса, ташқарида ҳеч ким йўқ, қиз бутунлай йигитнинг ичига кириб олган эди. Йигит ҳайрон бўлди, қиздан қандай қилиб ичимга кириб олдинг?— деб сўради. Моҳрўй пари ичкаридан туриб жавоб берди:

— Мен сен билан азалдан биргаман, сенинг ичингдаман. Чунки мен сенинг нафсингман,— деди.— Сен мени изладинг-ку, нега ақлингнинг кўзини очмайсан? Агар ақл кўзи билан қарасанг, бутун олам сенинг ўзингсан, ичкаридан ҳам, ташқаридан ҳам ҳамдам ўзингсан. Сендан бошқа ҳечдир, бари излаганларинг сенинг ҳисларинг, ҳирсинг, орзуинг, хаёлингдир.

Йигит деди:

— Эй аттанг, билмабман. Шунча излаганим сенминдинг? Ахир нафсни илон ва итга ўхшатадилар, қобон каби тўймас шум махлуқ дейдилар уни. Сен эса сру кўкнинг чиройисан, безагисан. Бу ҳуснки сенда бор, одамизодда йўқ. Наҳотки, сен нафс бўлсанг?!

Пари деди:

— Ҳа, мен нафсман, кўринишда чиройли, дилкашман. Ҳаммани мафтун этаман, домимга тортаман, мағлубларни банд қилиб оламан. Мен турли қиёфага кира оламан. Агар нафси аммора — шайтоний бўлсам, ит ва қобондан бўлган бўламан, шу махлуқлар қиёфасига кираман. Хотиржам бўлгандан кейин эса, инсон имонини кемира бошлайман, уни тубанликка тортаман. Унда ҳеч ким мендан қочиб қутула олмайди, кишилар бошига фалокатлар келтираман, балоларни ёғдираман. Лекин хотиржам бўлиб олганимда илоҳий даргоҳдан "қайт" деган хитоб келади. Мана энди мен сенинг нафсингман, доно одам.

Аммо мени йўлга солиш ҳам мумкин, имон аҳли мени ўз иродалари билан жиловлаб оладилар. Агар менинг султоним — соҳибим мусулмон аҳлидан бўлса, мени итоат эттиради, шунда шайтон ҳам инсофга келиб, мусулмон бўлади.

Бу сўзни эшитган йигит мардлар йўлини тутиб, риёзату азиятлар чекиб, ранжу алам, дарду ҳасратлар манзилени босиб ўтиб, жонини шайтоний нафсдан халос этди ва нафснинг устидан ғалаба қилди. Воқсан, кимки дилхоҳидан жон сиррини билмоқчи бўлса, шу тахлит қанчадан-қанча ранжу ситам чекмоғи керак бу йўлда.

Ҳикояни тугатган ота ўғлига қараб деди:

— Эй ўғил, излаганларинг қўлингга кирди, аммо сен сусткашлик қилаётибсан. Агар ҳақ ишига мардона бўлсан, сен ҳам жумла жаҳон бўласан ва ҳам даргоҳ ҳузурига мушарраф бўласан, ҳам уй ва ҳам уйинг эгасига айланасан. Чунки сен ўз-ўзингдан айрилган, ўз аслингдан бегона бўлиб, йўқолгансан. Шунинг учун бу йўлда ўзлигингни изловчисан. Сен ўзингга маъшуқасан, ўзингга қайт — саҳрода юрма, ватанга қайт. Ушбу ҳуббулватан, яъни ватан муҳаббатидан имон пок бўлғуси, зеро маъшуқинг пок жонинг ичидадир. Одамлар ўзгалар қиёфасида ўзларини кўрадилар, аммо ўзларини ўзлари танимайдилар. Илоҳни таниш ҳам шунга ўхшашдир. Тангри таолони ҳар ким аввал ўзидан изласин, ўзини таниган

раббини танийди, ҳадисини эсидан чиқармасин. Ҳазрати таниш эса маърифатдир, маърифат йўли сидқу вафо, қалб кўзининг очилишидир.

ШАЙХ ШИБЛИЙ ВА НОНВОЙ ҲИКОЯТИ

Бир шаҳарда бир нонвой яшар экан. У Абубакр Шиблийнинг шуҳратини эшитиб, шайхнинг ўзини кўрмай, унга кўнгил боғлаган экан. Аммо шайхни бир кўрсам деган иштиёқ билан ёнаркан. У кўриб ошиқ бўлмаган, балки эшитиб ошиқ бўлгани сабабли шайхнинг қиёфасини ҳаёлида гавдалантирар, ҳар хил одамларни кўз олдига келтириб кўрар эди.

Нима бўлди-ю, кунларнинг бирида шайх Абубакр нонвой яшайдиган шаҳарга кириб келди. Шайх шаҳарни айланиб, ҳалиги нонвой дўкони ёнидан ўтиб қолди ва битта кулчани олиб ея бошлади. Шу пайт нонвой буни кўриб, нонни Шиблий қўлидан тортиб олди ва қаттиқ дашном берди. Шиблий ноумид бўлиб ўтиб кетди. Нонвойнинг ёнидаги одам унга қараб деди:

— Бу одамни танийсанми, бу Абубакр Шиблий бўлади. Шиблийга шунча эътиқоднинг бору, лекин бир бурда нонни раво кўрмай қўлидан тортиб олдинг.

Нонвой аттанг-афсуслар қилиб, Шиблийнинг орқасидан чопди. Шиблий аллақачон шаҳардан чиқиб, чўлга равона бўлган эди. Нонвой ҳам унинг орқасидан юриб, ахири стиб олди. Шайхга стиб олиб, узр сўради, сadoқати, муҳаббатини айтди, ёлборди. Шунда Абубакр Шиблий унга деди:

— Бўлмаса, бир зиёфат мажлисини ташкил қилгин, мени зиёфатга чақиргин.

Нонвой бу сўздан хурсанд бўлиб, дарҳол шайхнинг айтганларини бажарди. Шоҳона зиёфат ташкил этди, шаҳарнинг казо-казолари, турли тоифалардан меҳмонлар таклиф этди. Ҳамма анвойи таомлар қўйилган дастурхон атрофига йиғилди. Шайх Шиблий дуойи фотиҳа қилди. Меҳмонлар энди таомга қўл ураётганда, ўтирган азизлардан бири Шиблийга мурожаат қилиб, сўради:

— Эй шайхи муршид, айтинг-чи, дўзахий ким ва жаннатий ким?

Шиблий жавобда деди:

— Агар дўзахийни кўрмоқчи бўлсанг, шу зиёфатнинг соҳибига назар сол. Шуҳрат учун шунча пул сарфлаб

бизни чақиртирди, аммо худо йўлига бир бурда нонни дарвешга бермади. Агар у муҳтож дарвешга саховат-ҳиммат кўрсатиб, нонни берганида жаннатий бўларди.

Худопараст бўлсанг, ихлос-эътиқод билан яша, худони аввало ихлос билан севмоқ керак. Ихлос — халос, яъни худога ихлоси бор киши қолган барча тамаъ, шуҳрат-ғаразлардан халосдир. Риё эса худопарастлик эмас, балки итпарастлик. Ит учун ҳозир у нозир бўлсангу ҳақ учун тайёр бўлмасанг — шубҳасиз кофирсан.

* * *

Сўз айтдим, тамсил келтирдим, маъносини уқиб ол, доно китобхон. Ҳирс нима, нафс нима, билиб ол. Ҳақни севган инсонларнинг имони сенга ёр бўлсин! Ҳақ таоло ҳам имон-садоқати борларни севади. Бу улуг аҳддир бандаси ва Раббул оламин ўртасида.

ХОТИМАТУЛ КИТОБ

Аттор сўзини тингла, Аттор шърини ўқи. Менинг шъримнинг денгизи қирғоқларга урилиб, тошиб чиқди, ундан чашмалар отилиб чиқди. Бу чашмалардан нур базмлари яралмишдир, бу ишқ ва маърифат нури бўлиб, қиёматгача ушбу шър чашмалари оқиб туради. Аттор "Илоҳийнома"сини кўкда малаклар, жаннатда руҳлар мутолаа қилади. Чунки менинг шърим барчаси пок тавҳиддир. Шунинг учун уни аҳли тавҳид ўқир экан, ажабланма. Илоҳий хазина эшигин очиб, "Илоҳийнома"ни бунёд эттим. Ахир мен гайбдан бонасибман, нега энди бечоралар, ожизлар каби бандга гирифтор бўлай?

Эй Аттор, сўзинг одамлар қалбига гўлгула солсин, ғофилларни огоҳ этсин, мудроқларни бедор қилсин, ша-рафлиларга шараф бағишласин!

"МАНТИҚУТ ТАЙР" ДОСТОНИДАН

ШАЙХ САНЪОН ҚИССАСИ

Шайх Санъон ўз замонасининг пири муршиди эди. Илму ирфон, каромату кашфда ягона эди. Унинг камоли ҳақида сўз айтиш ортиқча, чунки Макканинг ўзида эллик йил шайхлик қилганди, тўрт юзта муриди бор эдики, ҳар бири тариқатда бир ёрқин сиймо эди. Аммо ўзи ҳам, муридлари ҳам риёзат ва тоатдан тўхтамас эдилар, кеча-кундуз худони ёд этиб яшардилар. Шайхнинг илми ва амали баробар бўлиб, яширин ва ошкора равишда ишора ва асрор кўрсатиб турарди. Эллик марта ҳаж қилганди, бундан ташқари умра ҳажини ҳам умр бўйи қанда қилмади. Бирор суннатни тарк этмади ва намозу рўзани беҳад кўл адо этар эди. Барча пешволар бу пешво шайхни ўзларидан баланд ҳисоблардилар. Беморлар ва касалманд одамлар ундан шифо топарди. Хуллас, шодлигу ғамда халқ билан бирга ва мадакор эди у.

Даврининг ягонаси бўлган бу улуғ муршид бир кеча туш кўрди. Тушида кўрсаки, Рум (Туркия)да юрган эмиш ва бир бут-санамга сажда қилаётган эмиш. Кўнгли бедорларнинг бедори, огоҳларнинг огоҳи бўлган бу улуғ шайх кўрган тушидан ғамгин бўлди; эй аттанг, имон элтай деб шунча жон чектим, наҳотки, тоатларим худованди каримга маъқул бўлмади? Довонлар ошиб, манзилга стаман деган одам охири доводда бутун ишлари абас эканини сезгандай наҳотки мен ҳам ноумид бўлиб қолсам Парвардигор марҳаматидан?

Оқибат Шайх Санъон муридларини йиғиб, Румга боришни ният қилганини айтди. Бу тушнинг таъбирини билмоқчиман, деди у. Тўрт юз муриди ҳам шайхга эргашиб, Рум сафарига унга йўлдош бўлдилар. Каъбадан Рум мамлакатигача узоқ йўл босишга тўғри келди.

Билониҳоя, шайх билан муридлари бир неча ой йўл юриб, охири Рум мамлакатига етиб келдилар. Улар бир шаҳарнинг кўчаларидан ўтаётганда, баланд айвонли ҳашаматли бир бинога кўзлари тушиб, унга яқинлашдилар. Баланд айвонда бир гўзал насроний қиз ўтирарди. Руҳоний қисфали (монах қизи) бу насроний қиз ҳусну

жамолда тенгсиз, нафосат оламининг қўшидай порлаб турарди. Унинг жамолига қараганнинг кўзи қамашар, ақлу ҳуши шошар эди. Ҳалқа-ҳалқа зулфи ошиқлар доми, фаттон кўзлари, камон қошларидан юракларга синон ўқини отар, қип-қизил ёқутдай лаблари чўғ бўлиб дилни ўртар, оғзи оби ҳаётдай жонбахш эди. Сочларининг ҳар толаси минг мусулмонни куфрга йўллаб, белига зуннор боғлашга мажбур этарди. Бир даста оловдай ловуллаб турган юзининг ярмини сочлари беркитиб турар, гўё қўш булут пардаси ортидан боққандай эди. Қизнинг бутун вужуди дилкаш ва малоҳатли, дилбар ва ҳаловатбахш эди. Нафосат ҳайкалидай муҳташам айвонда ўтирар, сочига тақилган бир дона гавҳар кундай порлар, юзига тортилган қора ҳарир тўр гоҳ-гоҳида шамолдан липиллаб, очилгандай бўларди.

Қизга яқинлашганда, Шайх Санъон отини тўхтатиб, унга тикилди. Не ажабки, шу пайт тарсо қизи юзидан ҳарир қора парда кўтарилди — булут ортидан қўш чарақлаб чиққандай, олам мунаввар бўлди. Шайх Санъон бу гўзал чехрани кўрди-ю ўзини йўқотди, ҳолсизланиб, аъзойи бадани бўшашиди. Аввалида сир бой бсрмасликка ҳаракат қилиб кўрди, аммо ишқ оташи нишона уриб, атрофидагиларга сирини ошкор этди. Бу қиз ўша Маккада шайх тушига кирган санам эди.

Шайхнинг вужуди титрар, ичига олов тушгандай бестоқат бўлар эди. Унинг ихтиёру инони қўлдан кетган, дили дилбар ихтиёрига ўтган эди. Шайх элик йиллик тоат-ибодати, обрў-эътибори, имон-эътиқодини тарсо қизи ишқига алмашди-қўйди, тарсозода унинг имонини сотиб олган, имону дин ўрнига расволик ва бадномлик инъом этган эди. Шайх Санъон ҳаммасига кўника бошлади. Кўнглидан умидини узди, чунки кўнгил энди унга итоат этмас эди. Жонини ҳам жононаси учун қурбон қилишга тайёр турарди. Шайхнинг сўзи ҳам, сози ҳам ишқ бўлиб қолди. Ўзга гап қулоғига кирмас, ўзга нарсалар мутлақо эътиборини тортмас эди. Тарсо қизи унинг муҳиби, қибласига айланди.

Шайхнинг муридлари бу ҳолни кўриб, қаттиқ қайғурдилар, нима қилишларини билмай ҳайрон қолдилар. Сарсону саргардон бўлиб, гоҳ шаҳар кезар, гоҳ шайх олдида йиғилишиб, уни бу йўлдан қайтаришга уринардилар. Аммо шайх Санъонга гап ҳам, насиҳат ҳам кор қилмас, оламини унутган эди у. Қалби тарсо қизи

фармонида бўлгач, бошқанинг гапи қулоғига кирармиди? Ошуфта ошиқнинг подшоси ҳам, амру фармон берувчиси ҳам маъшуқадир. Бу дарднинг бедаволигини ишқ дардига чалинганлар биледи, бедардлар буни қасрдан билсин? Шайх учун кеча ва кундуз баробар эди. Кундуз кечадай қоронғи, тун эса фироқ зулматидай узун ва ваҳимали эди.

Шайхнинг ишқи туғён уриб, ўзини ҳам, оламни ҳам унута бошлади, бошига тупроқ сочиб, ўз ҳолига ўзи мотам тутди. Кўзига уйқу келмас, гоҳ нола чекар, гоҳида ўртаниб ёнади. Қопқора тунларнинг зулмати — фироқ зулмати поёнсиздай эди. Эй худо, дсб нола қиларди Шайх Санъон, наҳотки бу тунларнинг охири кўринмаса, наҳот менинг қуёшим порлаб чиқмаса? Ё фалак машъали ўчдими абад, сўндими тириклик олови? Беҳад кўп тунларни ўтказган эдим риёзатда, аммо бундай зулмат тунларни кўрмаган эдим. Шамдай ёниб адо бўлаяпман; жигарим ёниб, ичимдаги олов аланга урмоқда! Нафасимдан ўт чиқади, эй парвардигор! Ишқ мени ўз қонимга ташна қилди-ку, йўқ-йўқ, бош-оёғимни қонга беледи. Бир кечада юз кечанинг азобини тортаётирман, билмадим кундузим қандай ўтар экан? Тун одамзод учун шунча машаққатлими, шунча азоб эканми, энди билдим буни. Кеча-кундуз иситма ичидаманки, қачон кундуз бошланиб, қачон кеч киришини англамасман. Магар вужудим тарҳини тузганда парвардигор шу бир кеча учун асраб қўйганмиди мени? Дунёда ғам шунча кўпми, ишқ шундай бсинтиҳо қудратми? Бу қиёматнинг аломатими ё оҳимдан гардун шамъи хиралашдими ё дилбаримдан уялиб, қуёш парда ичига кириб кетдими? .

Куйдиму ёндим бу тун азобидан, иложин тополмадим ишқ дардини, энди тоқатим ҳам қолмади бу ғавғоларга. Тоғдай саботим-сабрим қани, ҳашмату матонатим қаён кетди, ўткир зеҳним, заковатимдан айрилдим, қилни қирқ ёриб, не-не мушкул масалаларга жавоб топган ақлим хиралашди. Бироқ ошиқ учун ақл нима керак, ишққа ақлнинг кучи етармиди? Ёрни излаб эшигига бораё деса, оёғим қимирламайди. Овоз чиқариб, маҳбубамни чақирай деса, тилим сўзга келмас, қон ёш оқавериб кўзларим кўрмайдиган бўлдилар.

Ақл кетди, сабр кетди, кетди жон,
Бу на савдо, не азобу не фиғон!?

Шайх Санъоннинг муридлари йиғилишиб, унинг кўнглини кўтармоқчи бўлдилар. Яқин маҳрамларидан бири деди:

— Эй шайхи кибор, ўрнингдан тур, васвасани ўзингдан улоқтир, таҳорат олиб, намоз қил, шайтони лаъинни қувгин нари.

Шайх деди:

— Эй беҳабар, бу кеча жигар қони-ла юз дафъа таҳорат қилдим, юз ракат намоз қилдим тангрига, маҳбурам висолига сткизгин деб.

Бошқаси деди:

— Тасбеҳинг қани, тасбеҳсиз шайх шайх бўладими? Тасбеҳни қўлга олиб зикрга туш.

Шайх деди:

— Белимга зуннор боғлаш қулай бўлсин учун қўлларимни тасбеҳдан бўшатиб олдим.

Бошқаси деди:

— Эй мўсафид, агар гуноҳу хато содир бўлган бўлса, тавба қил, парвардигор раҳм қилувчидир.

Шайх деди:

— Аллақачон тавба қилганман, ammo шайхлик ору номусидан, қолу қилидан тавба қилганман.

Бошқаси деди:

— Пушаймон эмасмисан, шайх? Ахир мусулмонликдан эмас бу ишинг.

Шайх деди:

— Ҳа, нега шу пайтгача ошиқ бўлмадим, деб пушаймонман.

Бошқаси деди:

— Сени дев йўлдан урибди, бадбахтлик ўқи билан қалбингни пора қилибди.

Шайх деди:

— Тўғри айтдинг, ишқ деви бизнинг қўрага олов қўяди, айтгин, яна ҳам гуркиратсин оловини. Оҳ, қандай чиройли олов қалар у!

Бошқаси деди:

— Хабар топган ошнолар, биродарларимиз нима дейди, бундан огоҳ бўлганлар шайхи кабир гумроҳ бўлибди, дсмайдиларми? Шайх деди:

— Мен ному нанг, яъни обрў-иззат талашидан қутулдим, риё шишасини тошга уриб чил-чил қилиб синдирдим.

Бошқаси деди:

— Кел, дўстларингга қўшилгин, бу кеча каъбага қараб йўл олайлик.

Шайх деди:

— Агар каъба бўлмаса, дайр (насронийлар ибодатхонаси) бор-ку. Қарагин, мен ҳушёру каъбам дайрда мастдир, яъни маъшуқам насронийлар ибодатхонасида яшар ҳусни билан мағрур.

Бошқаси деди:

— Қадимий ёру дўстларинг сендан хафа, кўнгиллари ярим бўлиб, сарсон-саргардон юрибдилар, ахир.

Шайх деди:

— Тарсо қизи қандай гўзал! Кўнглим бошқа алоиқлар, ранжлардан бегона. Менинг дўстим дайрда, парда ортида.

Бошқаси деди:

— Тур, йўлга туш, Маккага бориб узрхоҳлик қил, тавба келтир.

Шайх деди:

— Бошимни ул нигорнинг остонасига қўйиб, узр сўрайман. Бошқа нарса керак эмас, мени йўлдан урма, танҳо қўй!

Бошқаси деди:

— Эй шайх, бу йўл — дўзах йўли. Огоҳ бўлмаган одам дўзахийдир.

Шайх деди:

— Майли, менга дўзах ҳамроҳ бўлсин, илло бир эмас, ситти дўзах менинг оҳимдан куяр.

Бошқаси деди:

— Жаннатдан ноумид бўлма, эй шайх. Жаннатдан умидвор бўлсанг, бу ёмон ишни қилма.

Шайх деди:

— Жаннат менинг ёримнинг юзидир. Агар жаннат керак бўлса, унинг куйи-кўчасига бораман.

Бошқаси деди:

— Эй шайх, худодан уялгин, ҳақ таолодан инсофу адолат, ҳаё ва имон тила.

Шайх деди:

— Бу ўтни менинг вужудимга ҳақнинг ўзи солди, мен буни ўз ихтиёрим билан ўзимдан кеткизолмайман.

Бошқаси деди:

— Ўзингга келиб, ҳушингни йиғ, хотиржам бўл, янгидан имон келтириб, мусулмон бўлгин.

Шайх деди:

— Мендек ҳайрону зордан куфрдан бошқасини сўрама, кофир бўлган одамдан имон талаб қиласанми?

Шайх Санъонга сўз таъсир қилмади. Муридларнинг қалби қонга тўлди. Улар олдинда яна қандай ҳодисалар юз беришини билмасдан ҳайрон эдилар. Ғайб пардаси ортида не ҳикматлар бор, қисмат кимнинг бошига нима солади — номаълум эди.

Тун ёришиб, ёруғлик султони — қуёш лашкарини тортиб чиқиб келди. Шунда хилватда ўлтирган Шайх Санъон тарсо қизи уйи томон йўл олди. Қизнинг уйига кирмоқчи бўлгани, аммо хизматкорлар уни қувиб ҳайдадилар, орқасидан итларни қўйиб юбордилар. Шайх ноилож ташқарига чиқиб турди, ташқарида нигори уйининг тупроқ йўлида ўтириб олди. Ёрим чиқармикан деб икки кўзи тўрт эди. Маъшуқаси даргоҳи йўлидаги тупроқни кўзига суртар, кеча-кундуз уй ёнидан кетмас, дашном-таъналарга, маломатларга чидаб, сабру тоқат билан қизнинг ташқари чиқишини кутарди. Оқибатул амр, силласи қуриб, касал бўлиб қолди. Нола-фиғони ўтган-кетганларнинг бағрини эзар, одамлар атрофига тўпланиб, қизиқиш билан томоша қилардилар, ачинардилар. Бу воқсани эшитган қиз бир кун ташқарига чиқди ва шайхни кўриб, ундан сўради:

— Эй шайх, нимадан бунча безовтасан? Зоҳидларнинг тарсолар кўчасида нима иши бор? Зоҳиду шайх ахир суратпараст — бутпараст эмас-ку, сен нега дайрга келиб бутпарастлик қиласан?

Шайх деди:

— Аҳволимни кўриб турибсан. Сенинг асиру бандангман. Кўнглимни ўғирлаган сенсан. Эй лабингу зулфингга борлиғим фидо, менинг нафъу зарарим, йўқу борим, тобу тоқатим, орому қарорим сенсан! Сенинг даргоҳинг мақсадим манзилидир. Мени қийнама, зулфинг занжирини бўйнимга солиб азобла, майли, аммо нарғис кўзларинг билан маст қилиб ухлатма мени. Кўнглимда ишқинг оташи ёниқ, юртингда мусофирман — кимсасиз ғарибу ҳам ёрсиз. Сабру қарорим қолмади, кўзимнинг ёшини кўр, лекин кўзларим оқиб тушса ҳам парво қилмайман. Аслида шу кўзлар дастидан дод дейман, чунки сени шу кўзларим билан кўрдим, шу кўзлар сенинг юзингни кўриб, мени ғамга солди.

Эй, нигор, эшигингда токай нола қиламан, эшигингни оч, бир дамгина суҳбатдошинг бўлай. Ҳар кеча жоним билан сени пойлайману кўчангда жон билан ўйнайман. Сен бир қуёш бўлсанг, сендан узоқлашиб бўладими, сенинг ҳароратинг элитганда, бошқа жойга кетиш мум-

кинми ахир! Агар бу ғарибу девонага бир марҳамат қилсанг, етти қават осмонни оёғинг остига тўшарман. Агар кетгин десанг, кетарман куйган жонимни судраб, аммо қалбим оловидан жаҳон куйгай. Орзуингда адо бўламан охир, бунча ўзингни яширма, жоним.

Қиз деди:

— Эй замона шайхи, ўзингга кафан тайёрлаш ғамини ссанг бўлмайдими, уялгин, соч-соқолинг оқариб, қартайиб қолгансан, ишқибозлик сенга ярашмас, қаригандан кейин дилнавозликни йиғиштириш керак. Тоат-ибодат билан шуғулланиш ўрнида ишқибозлик қилиш тўғрими?

Шайх деди:

— Юз хил таънаву дашном, вазу карсон келтирсанг ҳам сенинг ишқинг ғамидан ўзга нарса кўнглимга сиғмайди. Ишқда ёшу қари баробар, ишқ қайси дилга кириб келса, ўша дил унинг уйи бўлади.

Қиз деди:

— Агар сен бу ишга чин дилдан киришган бўлсанг, исломдан қўлингни торт. Ўз ёрига ҳамрангу ҳаммаслак бўлмаган кишининг ишқи булҳавасликдан бошқа нарса эмас.

Шайх деди:

— Эй кумуш бадан, сенинг ихтиёрингдман, нима десанг бажараман, қуллик ҳалқасини қулоғимга, зулфинг занжирини бўйнимга илгин.

Қиз деди:

— Агар сен чинданам ошиқ бўлсанг, бу йўлга мардоналардек киришган бўлсанг, қуйидаги тўрт ишни бажаришинг керак: биринчидан, бутга сажда қиласан, иккинчидан, Қуръонни ўтга солиб ёндирасан, учинчидан, шароб ичасан, тўртинчидан, имондан қайтасан.

Шайх деди:

— Майли, шаробни ичман, қолган учтаси билан ҳеч бир ишим йўқ. Жамолинг ҳақи май ичишга розиман, ҳуснингни майга қўшиб ичарман, аммо қолган уч шартни бажаролмайман.

Қиз деди:

— Майли, тургин, май берай, ич, қонингни қизитиб, ҳушингни зойил этсин, кейин кўраимиз.

Шайхни дайри муғон — ибодатхонага олиб кирдилар. Муридларнинг фиғони осмону фалакка кўтарилди. Шайхни бир мажлисга олиб бордилар. Қиз унда тенгсиз ҳуснини намойиш қилиб, мезбон каби меҳрибонликлар кўрсатарди. Шайх бу ҳусну жамолни мушоҳада этиб,

ақлу ҳушидан бир зарра қолмади, оқ чекиб, бир гўшада ўтирди. Шайх ўзини қизнинг ёнида кўрди, унинг лаъл лаблари, хушбўй зулфи билан ўртоқлашди, қизнинг кулкиларини кўрди, қиз қўлидан бода олиб ичди, маҳбубаси сочларини ушлаб силади. Дин илмида юз хил китобни тўрт мазҳабда туширган эди, Қуръонни ёддан биларди. Аммо ҳаммаси бирдан ёддан кўтарилди, бода келиб барини барбод берди. Май унинг замиридаги лавҳни ювиб, хотирадаги ёзувларни ўчириб ташлади. Ул санам қўлидан бода ичиб, шайхнинг бутун ихтиёри қўлдан кетди. Май таъсирида сархуш бўлиб, қўлини қизнинг бўйнига солмоқчи бўлди.

Қиз деди:

— Эй шайх, сен маъно одами эмас экансан, ишқда муддао аҳли — даъвогарлар мард киши ҳисобланмайди. Муддао аҳлининг ҳақиқий ишқ билан ишлари йўқ, ошиқликни куфр устувор сақлайди. Агар ишқда қадамнинг маҳкам бўлса, бу ҳалқа зулфимнинг мазҳабига кирмоқчи бўлсанг, менинг фикру одатимга иқтидо қил, ўшанда мен билан ўтириб, қўлингни бўйнимга соласан. Агар иқтидо қилмас экансан, мана таёғинг ва мана ридо (тўнинг), уларни ол-да, жўна!

Шайх Санъон энди ошиқ бўлиб қолган, ишқ домига гирифтор одам эди. Ошиқ шайх маст бўлиб, дилини қўлдан бериб, ўзи ҳам буткул беҳуш ва беҳуд аҳволда эди. Май эски ва ўткир эди, шайхнинг миясига тез таъсир этди, май эски, ишқ — ёш, ошиқ эса қари эди. Аммо дилбар ошиқнинг олдида ҳозир эди, шундай бўлгач, сабр қилиб бўладими?

Шайх деди:

— Эй ой юзлим, тоқатим қолмади, мен бедилдан яна нима истайсан, айт. Ҳушёрлигимда бутпараст бўлмаган бўлсам ҳам, бироқ мастликда бутга сиғиниб, Қуръонни ҳам ёндиришга тайёрман.

Қиз деди:

— Мана энди, менинг одамим бўлдинг, менинг мазҳабим, таъзимга бўйин эгдинг. Шу пайтгача сен ишқда хом эдинг, энди пишдинг, вассалом. Бу хабар барча тарсолар орасига тарқалди, шундай улуғ шайх тарсолар мазҳабига кирибди деб шодландилар.

Шайх Санъонни маст ҳолида ибодатхонага олиб келдилар ва белига зуннор боғладилар. Шайх ўз динидан кўнглини узди. Каъбани ҳам, шайхликни ҳам эсдан буткул чиқарди.

Шайх тарсо қизга қараб деди:

— Эй дилбар қиз, нима деган бўлсанг, қилдим, барча шартларингни бажардим, хўш бизнинг орамизда монелик қиладиган яна нима қолди? Ишқ туфайли май ичдим, бутга сажда қилдим. Ишқ йўлида кўрган азобларимни ҳеч ким кўрмасин. Эллик йил шайхлик қилдим, кўнглимда роз дарёси мавж урарди. Аммо илмдаги пухталиқ ишқда абжадхон — алифбо сабоғидай гап экан, Ғайбнинг сиршуноси ишқ йўлида саргардону овора экан.

Қиз яна деди:

— Эй асири ишқ бўлган пир, сен жуда фақир — қашшоқсан, аммо менинг қалиним катта — кучинг стармикин? Мен кўп миқдорда олтин ва қумуш талаб қиламан, олтининг бўлмаса, ишингнинг натижаси бўлмайди. Шунинг учун мендан умидингни уз, қуёш каби ёлғизлик йўлини танла, мардлар каби сабр қилиб, танҳоликка чидагин.

Шайх деди:

— Эй сарв қадду сиймбарим, айтганларинг тўғри, лекин мени сендан ўзга одамим йўқ бу шаҳарда. Бу сўзларингни қўй. Сенинг ишқинг йўлида бор-будимдан ажралганман, барча ёру муридларим ҳам мендан юз ўгирганлар, менинг душманимга айланиб қолганлар. Сен билан дўзахга боришга ҳам тайёрман, аммо сенсиз беҳишт мен учун дўзахдир.

Оқибат ул гўзалнинг шайхга раҳми келди, шайхнинг сидқу вафоси мустақкамлигини яна синаш мақсадида, деди:

— Қалин пули ўрнига менга бир йил чўчқаларимни боқиб берасан. Бир йил ўткач, сенинг хоҳишинг амалга ошади, бирга умр ўтказамиз.

Кабба шайхи, пири кибор Шайх Санъон чўчқабоқарлик касбини қабул қилди. Воқсан, ҳар бир одам ичида юз чўчқа бор, киши ё ичдаги чўчқани ўлдириши керак ё зуннор боғлаши керак. Сен бу иш фақат шайх Санъон бошига тушган деб гумондасан. Лекин бу хатар ҳар бир киши ичида бор. У ҳар замон бошини чиқариб, одам боласини безовта этади. Агар сен ўзингдаги чўчқадан огоҳ бўлмасанг, тариқат йўлига кирган солиқ эмассан, мени маъзур тут. Эй мард, агар тариқатга қадам қўймоқчи экансан, бу йўлдаги бутлар, чўчқалар каби минг турли балолардан қўрқма. Агар тариқат йўли шундай азобли бўлмаганда, Шайх Санъондай дин одами расво бўлиб, Рум шаҳрида ғавғо кўтармас, саргардон бўлмас эди.

ШАЙХ САНЪОН МУРИДЛАРИНИНГ ЧОРА ТОПОЛМАЙ КАЪБАГА ҚАЙТИШЛАРИ

Шайх Санъоннинг муридлари нима қилишларини билмай ҳайрон қолдилар. Шайхнинг шайдо ва ошиқлигини, тарсо қизи учун тарсолар динига кириб, мусулмонликни тарк этганини кўриб, унинг ёнидан кетдилар, ғамгин ва дилтанг бўлиб, аттанг-афсус деб шайхдан юз ўгирдилар. Муридлар орасида шайхга яқин бир киши бор эди, у шайхнинг олдига келиб деди:

— Эй ишқда инону ихтиёрни қўлдан берган пир, биз энди каъба томон қайтамыз, нима истагинг бор, айт. Балки бирор кўрсатма берарсан бизга. Ёки ҳаммамиз сен каби тарсолик кўйига кириб, расво бўлишимиз керак, ёхуд бу срдан кетиб, сенинг бу аҳволингни кўрмай, узоқроқ турганимиз маъқул. Каъбага бориб, хотиржам ибодат билан шуғулланганимиз бу срда кўраётганимиздан яхшироқ эмасми?

Шайх деди:

— Қасрга борсаларинг боринглар, мени тинч кўйинглар. То танимда жоним бор экан, насронийлар дайри менинг жойимдир. Менга шу насронийларнинг руҳоний қизи (монах қиз) бўлса бас. Агар сиз ҳам ошиқ бўлганингизда менга ҳамдаму ҳамроз бўлардингиз. Эй азизлар, қайтиб боринглар, менинг ҳолим нима кечишини худо билади. Агар мендан сўрасалар, рост гапни сўзланг, шайх Санъон ошиқу хаста денг, кўзларида қонли ёш, шакар сса заҳарга айланган деб айтинг. Ҳеч бир мусулмон бошига бу савдони солмасин. Агар мени таъна билан тилга олсалар, дард кўрмаган бедарлардир улар.

Шайх Санъон шу гапларни айтиб, юзини ёрларидан ўгирди, видолашмади ҳам улар билан. Таёғини олиб, чўчқаларига қараш учун далага йўл олди. Муридлар эса, унинг орқасидан йиғлаб қолдилар, ҳар қанча "эй шайх, қайтинг", дедилар, аммо шайх эътибор қилмади. Гўё муридларни ҳеч кўрмагандай, улар мутлақо бегона кишилардай эдилар унинг учун. Шайх бепарво чўчқабоқарликни давом эттирар эди.

Шундан кейин муридлар барчаси Маккага қараб йўлга тушдилар, жонлари куяр, юраклари ачир, аммо иложсиз эдилар. Муридлар Маккага бориб етдилар, лекин ҳеч кимга ҳеч нарса демадилар. Шайх аҳволдан сўз очмадилар. Пирсиз, раҳбарсиз эдилар, пирлари Румда тарсо бўлиб қолган эди. Пир йўлини йўқотгандан кейин му-

ридлар нима қилсин, пир каъбадан юз ўгиргач, муридлар каъбага қараб юзланишлари ажаб. Эй ишқ, нималар қилдинг сен, эй фалак, одам бошига не кўргиликларни соласан сен?

Шайх Санъоннинг яна бир заковатли муриди бор эди. Шайх Румга кетган вақтда у Маккада эмас эди. Шайх йўқлигида сафардан қайтиб, Маккага келган ва шайхни кутиб, хилватда ўтирарди. Муридларнинг шайхсиз қайтиб келганини кўриб, кўнгли бузилди ва улардан пирининг аҳволини сўради. Биродарлар унга шайх бошига тушган савдони бир-бир ҳикоя қилиб бердилар. Шайхнинг ошиқ бўлгани, тарсоларга қўшилиб, майхўрлик қилгани, ҳозирги вақтда чўчқабоқар бўлиб юрганини айтиб бердилар.

Заковатли мурид биродарларидан бу қиссани эшитгач, ғамгин қиёфада деди:

— Эй ноаҳлу бевафо ёрлар, ёрлик ва дўстликка мувофиқ иш қилмабсизлар, аксинча, номардларнинг ишини қилибсизлар. Садоқатли мурид, жон пайвандли ёр бўлсангиз, оғир пайтида кунига яранг эди, бирга бўлиб, дардига малҳам бўлинг эди. Агар ўз шайхингизнинг ёри бўлсангиз, ҳар қандай шароитда унинг ёнида бўлмоғингиз лозим, ахир. Уялинглар, шуми садоқату вафо, пир ҳаққини адо этиш? Агар шайхингиз белига зуннор боғлаган экан, сиз ҳам дарҳол белга зуннор боғланг эди, агар тарсо бўлса, ҳаммангиз унга қўшилиб тарсо бўлинг эди. Сиз қилган иш эса, ёрлик ва мувофиқлик эмас, балки мунофиқлик ва душманликдир. Ўз ёрининг дўсти бўладиган одам, ёри агар кофир бўлса ҳам ёрликни тарк этмаслиги керак. Шайх денгизга чўкиб, наҳанг комига тушибди, сиз эса кўрқиб, уни ташлаб қочибсиз.

Ҳаммаси ўзларини оқлаш учун: биз шайхни кўп марта огоҳлантирдик, бирга юриб, дардига шерик бўлмоқчи бўлдик. Аммо шайх биздан безор эди, бизни кўришдан оғринарди. Олдидан бизни қувиб ҳайдади. Чунки бизнинг ёрлигимиздан унга ҳеч фойда йўқ эди, бизнинг Маккага қайтишимиз ҳам унинг ҳукми фармонидир, дедилар.

Заковатли содиқ мурид эса деди:

— Сизнинг муридмиз дейишга ҳаққингиз йўқ, номардларнинг ишини қилгансизлар. Ҳақ наздида пирингизга зулм қилдингиз, ўз шайхингиздан ҳазар қилдингиз. Шу билан ҳақ йўлидан ҳам қайтдингиз.

Муридлар бу сўзни эшитгач, ўз-ўзларини койий бошладилар. Нотўғри иш қилганларини англаб стдилар.

— Биз ҳаммамиз ҳақ даргоҳи деб талабгор бўлиб юрибмиз, шайхга ҳам, ўзимизга ҳам зулм қилибмиз. Энди қоғоздан кўйлак кийиб — қанот чиқариб, Румга учайлик, пирнинг ҳузурига стайлик, — дедилар бариси бир оғиздан.

МУРИДЛАРНИНГ КАЪБАДАН РУМГА ҚАЙТИБ КЕЛГАНЛАРИ

Барча муридлар Маккадан чиқиб, Рум сари йўлга равона бўлдилар. Хато қилганларини англаб, ҳақ даргоҳига зору нола қилиб, узр сўрардилар. Шу тахлит ҳар бири қирқ кеча-кундуз мақомдан бош тортмай, дуо қилдилар, шафоат тиладилар. Яшил кийим кийиб юрган муридлар энди мотам тутиб, кўк либосларни кийдилар. Охируламр, уларнинг дуоסי қабул қилинди: сафо ва сидқ ўқи нишонга тегди — тонг саҳарда бир мушк ҳидли хушбўй шабада эсди, кашфу каромат олами ошкор бўлди. Аввалдан пирга содиқ бўлган заковатли мурид Муҳаммад Мустафони тушида кўрди. Кўрсаки, ҳазрати Расулуллоҳ саллаллоҳу олиҳи ва асҳобиҳи васаллам, икки қора зулфини ёйиб, хиромон келар ва табассум қиларди. Кимки уни кўрса мадҳу сано ёғдирарди унга. Мустафони кўрган мурид жойидан сапчиб турди ва деди:

— Эй Расули Акрам, қўлимни олгин, сенсан халққа раҳнамо — ҳақ йўлини кўрсатувчи наби барҳақ. Бизнинг шайхимиз йўлдан озди, уни тез йўлга бошла.

Мустафо унга деди:

— Эй ҳиммати баланд умматим, бор шайхнингни бандан озод этдим. Шайх билан ҳақ орасида шу пайтгача гарду ғуборлар бор эди, қора доғ кўринарди. Мен бу ғуборни унинг йўлидан кўтардим, уни зулмат ичра доимий қолиб кетишга қўймадим. Шафоат юзидан бир шабнам ато этдимки, шайхнинг ҳастига ҳам бу файзу сафо киритади. Сен шунга ишонки, олам-олам гуноҳ бўлса ҳам, бир тавба туфайли кечирилади.

Пайгамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам бу сўзларни деди-ю, заковатли мурид назаридан ғойиб бўлди. Аммо мурид бу тушнинг маъносидан шунчалик хурсанд бўлдики, ўзидан кетиб қолди. Ўзига келиб, шундай бир наъра торттики, гўё осмонда гулдирок гумбирлагандай бўлди. Барча ҳамроҳларини бундан хабардор этди, уларга яхшилик муждасини етказиб, жадал йўлга кирди.

Ҳаммалари шоду хуррамликдан кўзларида ёш, отлик ва пиёда дашту бисбонларни босиб, шайх манзилига стдилар. Шайхни кўрдиларким, аввалгидай чўчқабоқарлик қиларди, аммо беқарорликдан қуриб, қоқ суяк бўлиб қолган эди, гўё бир даста оловдай ёнарди. Шайх ўзининг содиқ муриддини кўрди, аҳволи ўзгарди. Қалбида бир илоҳий учқун лип этиб ёнди, ҳақ билан розлаша бошлади. Ноқус — қўнғироқни ҳам, зуннорни ҳам ташлади. Шайх Санъон ёрлари — муридларини узоқдан кўриб, гўё ўзини нур ичра сизди. Хижолат чекиб, тўнини пора-пора қилди, афсус-надомат чекди. Гоҳи оҳ-нола этар, гоҳида ҳасратидан танидаги қони музлаб қолгандай бўларди.

Қуръон ҳикматлари, илоҳий асрор ва ҳадислар суннати хотирасидан бутунлай кўтарилган эди, лекин бирдан ҳаммаси яна ёлига тушди, жоҳиллик ва бечоралиқдан қутулди. Хижолат ва уятдан гул каби дил қонига беланган эди. Дўстлари уни бу аҳволда кўриб, олдига югуриб бордилар, Тангри таолога минг-минг шукр қилдилар. Шайхга дедилар:

— Эй сирларни пардасиз кўрувчи зот, қўшингни тўсиб турган булут тарқалди. Куфр кетди, имон қайтиб келди, Румнинг бутпарастии ҳақпараст бўлди янгидан. Мустажобу шафоат дарёси мавжланди, сенинг учун Расулуллоҳнинг ўзи орага кириб, шафъ бўлди. Бунинг шукронасини олам охиригача қилсанг ҳам адо бўлмас, тур шукрона қил, мотамнинг нима кераги бор? Тозалагувчи олов қалбингга кирди, энди кераксиз нарсаларнинг ҳаммасини ўтга ташлаб куйдир!

Қиссани шу ерда тугатаман, чунки яна улуғ йўл азимати бошланди. Шайх Санъон таҳорат олиб покланди, намоз қилди ва хирқасини эгнига кийди. Сўнгра Маккага қараб сафарга отланди, улуғ, ҳашаматли карвон борарди Каъба сари.

ТАРСО ҚИЗИНИНГ ТУШ КЎРИШИ ВА ШАЙХ ОРҚАСИДАН БОРИШИ

Шайх Санъон Румни тарк этиб, Маккага қайтгандан кейин тарсо қизи туш кўрди. Тушида офтоб қўйнига кирган эмиш. Шунда офтоб тилга кириб, шайхнинг орқасидан йўлга туш, деди. Шайх мажоз тариқасида сенинг йўлигга кирган эди, сен эса унинг кетидан борсанг, ҳақ йўлига кирасан. Сен уни йўлдан урган

эдинг, энди унинг йўлига кир, шайх қайтиб ҳақ йўлини топди, сен ҳам ҳамроҳи бўлгин.

Тарсо қизи уйқудан уйғонгач, қалбида бир нур шуъ-лаланаётганини ҳис этди, гўё офтоб ичидан порлаб турарди. Кўнглида ажиб бир дард пайдо бўлди ва қарорини олди. Энди қизнинг вужудини ишқ оташи қамраб олди. Кўнглидаги оташ шундай ўртар эдики, ҳеч нарсага қўли бормас, ҳеч нарса билан овунмас эди. Қизнинг бошига иш тушган эди, бу — муҳаббат эди. Бу дардни бировга айтиб бўлмас, роздону ҳамдами ҳам йўқ эди. Илгариги ҳолидан асар қолмади, ўзини бир ажойиб олам ичра кўрди: бир асрор завқидан сармасту сархуш бўлиб, буни табиий ҳолат тушунчалари билан англантиб бўлмасди. Оқ уриб, кийимларини йиртиб, ташқарига отилди, сочларини ёзиб, девоналардек лаҳза-лаҳза бехуд бўларди. Қиз тоқат қилолмай, шайх ва муридлари орқасидан йўлга тушди. Қизнинг аҳволига одамларнинг раҳми келар, чунки у ожиз, беқарор эди. Қиз зорланиб дерди:

— Эй барча мушкулларни осон этувчи парвардигор! Бир аёл бошим билан қасрга бораман. Балолар гирдобига гирифтор бўлдим. Агар шайхни қийнаган бўлсам, мени қаҳринг денгизига ташлама, узр сўрайман, раҳмли тангрим. Хато қилдим, аммо тавба келтириб, гуноҳимни бўйнимга олдим, мендай мискин бечорани қийнама. Дилни қўлдан бердим, бедил жонимни азобга қўйма. Агар мабодо ўлсам, биров мадаккор бўлмас, хору зорликдан ўзга мартабам йўқ менинг.

Тарсо қизи воқасини Шайх Санъонга етказдилар, тарсо қизи тарсоликдан чиқибди, бизнинг динга кириб, мусулмон бўлибди, энди у сенга ошиқи беқарор деб айтдилар. Шайх буни эшитиб, қизнинг олдига борди ва у билан суҳбатлашди.

Муридлар унга таъна қилиб, яна бут олдига бордингми, тавбанг қасқда қолди, азобларингни унутдингми?— дедилар.

Шайх Санъон қизнинг аҳволини уларга тушунтирди, тарсо қизи ҳақ йўлига кирганлигини билдирди. Муридлар буни эшитиб, ҳайрон бўлдилар ва қизга раҳмлари келди. Бу сафар шайх муридлари, суҳбатдошларини олиб қизнинг олдига борди, улар ўз кўзлари билан кўриб, қаноат ҳосил қилсинлар деб шундай қилди. Улар қизни бир аҳволда кўрдилар, унинг яқоши чок, боши очиқ эди, бир

жонсиз жасаддай тупроққа беланиб ётарди. Қиз ўз дардининг сабабчиси шайхни кўргач, юракдан оқи оташнок чиқарди. Шайхга назар ташлар, кўзлари эса тинмай ёш тўкарди. Шайхга қараб деди:

— Сенинг ишқинг туғёнидан жоним куймоқда, бундан буён бу дардни яширолмаيمان. Бу дарднинг боиси нима, парда орқасидаги сирни менга тушунтир, пардани кўтариб огоҳ эт, мени ислом йўлига бошла энди!

Шайх Санъон унга шаҳодат калимасини ўргатди, қиз имон келтириб мусулмон бўлди. Бу воқеадан барча асҳобу ёрлар орасида ғавғо кўтарилди. Охир-оқибат, ул санам ҳақ йўлини топиб, имон завқидан хушнуд ва мунаввар бўлди.

Қиз деди:

— Эй шайх, тоқатим тоқ бўлди, фироқ тоқатига чидолмасман. Тупроқ тўда бўлмиш бу олами фониждан кетарман тезда, эй олам шайхи, алвидоёу алвидоё!

Ул ой шу гапни айтдию жонни жонофаринга топширди, яримта бўлган жонини жононга фидо этди. Бу мажоз денгизда бир қатра эди у. Ҳақиқат дарёси томон кетди яна. Ҳаммамиз ҳам шул санам каби оламдан сафар этамиз бир-бир. Ишқ йўли шундай йўлдир, буни ишқдан, дардан огоҳ кишилар англагай. Нафс бу асрорни эшитмайди ва англамайди, бснасиблар бу кўйга киролмайди. Буни жону дил қулоғи билан эшитиб олмоқ керак, ботин олами бу сирни билади, тана — вужуд буни қаердан англасин!

Қизнинг ўлими Шайхга қаттиқ таъсир этди, жони ачиди, ёрининг юзи беркилгач, кўзини оламдан олиб қочди. Ғамзада ва мотамкада шайх ўз дўстларига деди:

— Эй дўстларим, биз ошиқларнинг ҳолини кўринг, аҳволимизга назар ташланг. Қушим овимга илинган эди, уни қанотим остига олган эдим, аммо у учиб кетди, билинг, энди мен ҳам бу дунёда қолмоқчи эмасман. Бу жаҳондан жаннат сари сафарга чиқаман, жононим изидан кетмоқчиман.

Агар қиз тонгда вафот этган бўлса, Шайх Санъон туш пайтида жон берди. Ошиқу маъшуқнинг тобутини изма-из кўтардилар. Шайхнинг қабрини қизнинг қабри ёнидан қазидилар, иккаласини ёнма-ён тупроққа қўйдилар. Жумла ошиқлар пири хутба ўқиди, жон ила жонон бирлашдилар, ошиқ ва маъшуқ бирга эдилар. Гўё улар бирга тирик эдилар, васл нашидасини, бирлашиш лаззатини татиб кўрардилар. Гўё васлдан беҳуш бир-бир-

ларини оғушга олиб ётардилар улар. Икки қабр устида икки тик қоматли сарв дарахти ўсди. Парвардигори бокарам ўз лутфи билан ул ерда зилол сувли чашма ато этди. Бул чашма сувидан неча фарсах ерлар обод бўлиб, ям-яшил кўкариб турарди. Аҳли диллар келиб, қабрларни зиёрат қилар, ошиқ-маъшуқлар руҳига фотиҳа ўқирдилар. Гўё бу ерда тўрт фасл ҳам баҳор эди, айланаси боғроғлар, чаманзорлар билан ўралган эди. Ҳар доим дарахтларнинг меваси пишиб турар, ер юзида жаннат пайдо бўлгандай эди. Каъба ёнида эди ул манзил, хосу авомнинг зиёратгоҳига айланди.

Атторнинг қиссаси бир моҳчеҳра қиз учун эмас. Тангри сирридан бандаси огоҳ эмас.

ГЎЗАЛ ШОҲ ҲИКОЯТИ

Ҳусну жамолда тенгсиз бир подшоҳ бор эди. Гўё юзида илоҳий руҳ акс этгандай эди. Тонг унинг юзидан бир шуъла, муқаддас хушбўйликлар эса унинг ҳузури боғидан эсган бир шабада. Оламнинг гўзаллиги, нафосати унинг асроридан бир саҳифа, зеболигу дилбарликда унинг дийдоридан бир оят каби эди. Бу гўзал шоҳнинг овозаси оламга тарқалди, барча унинг ҳуснига ошуфта бўлдилар, унинг юзини кўриш иштиёқида жонбозлик кўрсатиб, ғавғо кўтардилар. Унинг номини тилга олиш мумкин эмас эди, чунки номини тилга олиш билан дилда шўриш кўзғоларди.

Подшо юзига парда тутиб юрарди, чунки агар юзини очса, одамлар унинг қуёшдай ҳуснига тоқат қилолмасдилар. Ҳеч ким журъат қилиб, подшога боқолмас, журъат этган кишининг бошини танасидан жудо қилардилар. Унинг жамоли ҳақида ўйлаган, фикр юритган одамлар ҳам хароб бўларди, чунки унинг ишқи кирган кўнгилни тинчитиб бўлмас эди. Мабодо юзини кўрган киши бўлса, у шу заҳоти жон берарди, тоқат қилолмасди.

Эркаклар ҳам, аёллар ҳам унга мафтун эдилар, унинг асрори — розини билиш шавқи барчанинг қалбини банд этган эди. Кўрмасликка сабрлари чидамас, аммо кўришга ҳам тоқат қилолмасдилар. Одамлар уни кўришга тобу тоқат қилолмагандан кейин, фақат номини эшитиш билан лаззат топадиган бўлдилар. Зеро агар шоҳ ўз юзини очса, ҳеч ким унинг юзи шуъласига чидаб туrolмас эди.

Жаҳон халқлари унинг йўлида Мажнундай овора бўлдилар, барчанинг ёдида-хаёлида ўша эди.

Подшо бу ҳолни кўриб, улкан бир кўзгу ясашни буюрди. Кўзгу тайёр бўлгач, шоҳ келиб унга қарар, юзининг шуъласи кўзгуда акс этиб, бу аксдан нур атрофга тарқаларди ва одамлар шу нурдан баҳраманд бўлиб, шоду хурсанд эдилар.

Эй инсон, сенинг Подшоҳинг ҳам Ҳилол — Ой қасридадир, қаср эса қўёш нуридан равшандир. Ўз Подшоҳингни кўнглингда танигин, алҳосил Аршни заррада кўрин! Бу бепоён олам саҳросида вужудга келган ҳар бир сурат, ҳар бир либос Гўзал Симуургнинг соясидир. Аммо соя Симуурдан айри эмас, сен буни тасаввур қилолмасанг ҳам. Соя билан Симуур бир-бирига сирдош ва маҳрамдирлар, бир-бирини қумсайдилар, излайдилар, қидирадилар. Сенинг вазифанг соядан кечиб, Симуурга этишишдир, билсанг. Агар Симуурга этишсанг, парда ичида офтобни кўрасан, шунда соя билан Симуур бир-лашади, сен ўзингни ҳам Қўёш ўрнида кўрасан.

ҒОЙИБ БЎЛГАН ИСКАНДАР

Жаҳонгир Искандар бир кун бир мамлакатга элчилар юбормоқчи бўлди. Бир неча одамга бир хил кийим кийдириди ва ўзи ҳам ўшаларнинг либосидан кийиб олди-да, элчиларга қўшилиб жўнади. Ҳеч ким Искандар қайси, элчилар қайси эканлигини билолмасди. Искандар кўзи ҳеч кимда йўқ эди, агар бирортаси мен Искандарман деса ҳам ҳеч ким ишонмасди.

Искандар эса ҳаммани кўриб турар ва ҳамманинг аҳволидан хабардор эди. Шоҳнинг ҳар бир кўнглига йўл топишга имкони, ихтиёри бор эди. Аммо гумроҳ дилларга йўл топиш қийин. Гумроҳларнинг йўли гумроҳлик ва ғафлат, адашиш йўлидир. Шоҳ гарчи ҳужра ташқарисида бегонадай бўлиб туюлса-да, лекин ҳужра ичида ҳаммага маҳрам — ҳамхона эди.

ОЛТИН ҲИРСИ

Бир покдин инсон ҳузурида муҳаббат ҳақида сўз борар эди. Ўтирганлардан бири деди:

— Мен олтин ошиғиман, пулни, бойликни севаман. Олтин ишқи вужудимда жон кабидир. Агар қўлимда зар

гулдай очилиб, чарақлаб турмаса, мен ҳам гул каби кулиб туролмаيمان. Дунё ишқи мени ғамлардан озод қилди, одамлар орасида обрўли-эътиборли бўлдим. Зарпарастман, зардир-олтиндир менинг сизинганим, тангрим.

Шунда покдин, худопараст одам унга қараб деди:

— Эй аслга эмас, суратга ошуфта бўлган, сурат бандига тушган одам, кўнглингдан сафо саҳарининг нури йироқ, сен чумолига ўхшайсан, каваклардан бошқа нарсани билмайсан. Кеча-кундуз девонадай чопасан, суратга гирифторсан. Маънони изла, суратга ўралмагин, асл моҳият маънидир, сурат арзимасдир, ҳечдир. Олтин кўринишда бўялган тошдир, сен ёш бола каби ранг-бўёқларнинг ошуфтасисан. Сенинг олтинларинг бирор ишга ярамайди. Қиёмат куни бу олтинлар билан ҳеч кимга ёрдам беролмайсан. Сен ўйинчоқлардан лаззат топасан, нурнинг нуридан шодсан. Сен аслга интилмайсан, нурнинг манбаини истамайсан. Жони покнингни олтин бандидан халос эт, жон, ахир, моҳият — мутлақият ошиғи бўлмоғи керак.

ОШИҚ ДАРВЕШ ҲИКОЯТИ

Бир дарвеш бир шаҳзодага ошиқ булди. Кеча-кундуз шаҳзода ёдида оху нола чекар, аммо шаҳзодани ҳеч кўрмаган эди. Одамлар дарвешга танбеҳ бериб, насиҳат қилардилар. "Сен қасрдаю подшо қасрда, агар бу ишинг подшонинг қулоғига етса, сени қаттиқ жазолайди, ўз хунингга ўзинг зомин бўласан", дер эдилар. Аммо дарвеш бу гапларга эътибор қилмас, шаҳзодани ўз қибласи, каъбаси деб билар, унинг ҳусну жамолини мақтар, беқарорлигини, ошиқлигини изҳор этар эди.

Подшо бу гапни эшитиб, ранжиди ва дарवेशни ушлаб, қатл этишга ҳукм этди. Дарвеш бу гапни эшитиб, хафа бўлиш ўрнига шод бўлди, наъра тортиб, бошини тошларга ура бошлади, ақл-ҳушини йўқотди. Шу ҳолида уни қатлгоҳга олиб бордилар. Дарвеш қатлни уюштирувчи ҳокимдан бир муддат муҳлат сўради, бир ракаат намоз ўқиб олайин, деди. Ҳоким ижозат берди.

Дарвеш кўзидан иссиқ оташли ёшларини тўкиб, юзини тупроққа қўйиб деди:

— Эй Аллоҳи ҳизир, эй парвардигори қодир, қаҳҳор, шоҳимнинг умрини узун, давлатини фузун эт, унинг ҳеч бир гуноҳи йўқ. Аммо жоним танимдан

чиқишдан олдин менга шаҳзоданинг жамолини бир бор кўрсат, буни менга насиб эт. Ҳеч бўлмаса, ахир бир бор унинг юзини кўрайин, кейин ўлсам майлига, майлига унинг олдида жон берайин, жонимни унга топшириб, Исмоил сингари қурбон бўлайин. Бир эмас, минг жоним бўлганда ҳам унга бағишлаган бўлардим. Эй парвардигор, минглаб одамларнинг ҳожатини чиқарасан, менинг ҳам ҳожатимни чиқар.

Парвардигор ул дарвешнинг ноласини эшитди ва подшоҳ кўнглига раҳм солди. Ҳоким шоҳ олдига одам юборди ва дарвешнинг ўлим олдидан айтган илтимосини билдирди. Фақир дарвешнинг ҳолати ва сўзи шоҳга таъсир қилди, шоҳнинг қалбида ҳам дард пайдо бўлди. Шоҳ ўғлини чақириб, деди:

— Дарвешдан юз ўғирма, уни ўзингга яқинлаштир, ҳозир эса вазир билан бирга ўша бечора ошиқ олдига боринглар ва унинг кўнглини кўтаринглар. Шаҳзода отасининг сўзига кириб, дарвеш олдига йўл олди. Гўё гавҳар садаф томон, дарё эса қатра томон йўл олгандай бўлди. Йўқ, қуёш тупроқ олдига келгандай бўлди. Шаҳзода дор остига, дарвеш олдига етиб келганда, бутун йиғилган халойиқ ҳайратдан қичқириб юбордилар. Қиёмат кўпгандай бўлди. Шаҳзода гадони тупроққа беланган ҳолда кўрди. Дарвеш гўё маҳв бўлган, йўқолган эди. Унинг жисми қарийбки кўринмас, халқ назаридан яширингандай эди. Шаҳзода бечора дарвешни бу ҳолда кўриб, кўзларига ёш олди, раҳми келди.

Воқеан, кимки ишқда содиқ ва собит бўлса, маъшуқ унинг ҳузурига келади, ошиқу маъшуқ бир-биридан ажралмасдир, ишқ бор жойда ҳусн, ҳусн бор жойда ишқ мавжуд. Дарвеш шаҳзоданинг овозини эшитган бўлса-да, лекин юзини кўрмаган эди. Шаҳзода отдан түшиб, гадонинг юзини тупроқдан кўтарди ва тиззасига қўйди. Гадо шоҳининг юзини яқиндан кўрди. Гадо бир олов, шаҳзода эса бир дарёи раҳмат эди. Олов нур дарёсига етган эди. Гадо шаҳзодага қараб деди:

— Эй шаҳриёр, мунча зор этдинг!

Сўнгра бу бахту саодатни етказган тангрига шукр этди ва бир наъра тортиб, жонини жабборга топширди. Гўё у оламда йўқ эди. Бир шам лип этиб ўчгандай бўлди. Дилбарининг висоли маълум бўлгач, мутлақ фоний бўлиб, йўқолди-кетди. Буни соликлар билурлар, ишқ не кўйларга солиши, не-не мўъжизалар кўрсатиши уларга маълум.

Мардларнинг бари йўлда фано бўлдилар, ҳаққа фоний бўлиб, ҳақдан огоҳ бўлдилар. Эй вужудинг йўқликка йўғрилган, сенинг лаззатинг алам билан омухтадир, бир муддат остин-устун бўлмагунча, орому хотиржамликни кўрмайсан. Ишқ — кимё, сени покловчи хумдон. Мунча фикрга ғарқсан. Ақл — қўрқув келтиради, ақл мардликни бўғади, ақлни қўй. Хумдонга кир, мен каби ўзингдан кечгин, бир нафас ўз оламингни тарк эт. Менга қарагин: менки, мен эмасман, мен йўқман, мендан бошқа ҳам қолган эмас. Мен истаган нарса ақлдан ҳам, хайру шаррдан ҳам баланддир. Менга фақр офтоби нурин сочгач, икки олам кўзимга тариқча қимматга эга бўлмай қолди, ул қуёшнинг шуъласин кўрганимдан кейин, мен батамом йўқолдим, қатра дарёга қўшилгандай бўлди. Неки излаган бўлсам, топган бўлсам оқар сувга отдим. Бир қатра эдим — йўқолдим, ҳеч нарсам қолмади, кўнглимда ғам ҳам қолмади. Гарчи йўқолиш ҳар кимнинг қўлидан келмаса ҳам, аммо мендай бир кишининг барҳақ фоний бўлиши старлидир.

ОРИФОНА ҒОЯЛАР КЎЗГУСИ

Унинг тўлиқ исми Баҳоваддин Муҳаммад Валад бўлиб, 1226 йилда буюк шоир ва шайхулмашойих Жалолиддин Румий-Балхий хонадонида дунёга келади. Султон Валад ёшлигидан ота тарбиясини олган, тасаввуф ва шеърятга меҳр қўйган киши бўлган. Отасининг ихлосманд муриди сифатида унинг суҳбатларида иштирок этиб, илоҳиёт илми, ирфон асрорини эгаллайди, маърифатли етук бир инсон бўлиб етишади. У форс ва усмонли турк тилларида ғазаллар ва достонлар ёзиб қолдирган. "Валаднома" асарини хийла эътиборли ҳисобланади, унда тавҳид ва тариқат ғоялари ёритилади, Жалолиддин Румий ҳаёти, ижоди ва эътиқоди, Валаднинг ўзининг кечинмалари, ҳаёт тарзи ҳақида маълумотлар келтирилади. Султон Валад ўз ғазалларига "Валад" деб тахаллус қўйган, у усмонли турк адабиётининг асосчиси ҳисобланади.

Султон Валад мавлавия, яъни отаси Жалолиддин Мавлавий Румий бошлаб берган тариқат йўлини давом эттирди, унинг қондаларини ишлаб чиқиб, такомиллаштирди, Куняда ва бошқа шаҳарларда мавлавия жамоаларининг ташкил этилишига раҳнамолик қилди.

Султон Валад 1312 йилда Куня шахриде вафот этади, қабри ўша ердадир.

Султон Валаднинг "Маориф" рисоласида тасаввуфнинг орифони ғоялари акс этган. Асарда муқаллидлар (тақлидчилар) ва муҳаққиқлар (Ҳақ ва ҳақиқатни англовчилар) орасидаги кураш ва бунинг тарихий давомийлиги, зарурати ёритилади. Муқаллидлар ғояларнинг моҳиятига эътибор бермай, расм-русумга ёпишиб оладиган мутаассиблар бўлса, муҳаққиқлар ҳар нарсада маърифат ва илоҳий моҳиятни англовчи, ҳамма вақт камолот сари интилувчи донишмандлардир. Инсоннинг илмий ва ақлий, қалбий ва руҳий камолоти, ҳар бир давр талабига мувофиқ ўзгаришларни англаб етиб, ҳақ йўлни танлаши исломий-тасаввуфий далиллар билан исботлаб берилган. Муаллиф валилар, уларнинг қобилияти ва кароматига юксак баҳо беради. Валилар — халқнинг пешволари, виждонлари сифатида таърифланади.

"Маориф" рисоласи комил инсон тушунчасини ёритиш, тасаввуфнинг инсонпарварлик ғояларини англашимизга кўмаклашади.

*Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим ва биҳил
авну вал қуввату¹*

Муҳаққиқ олимларнинг айтишича, Худойи таоло мўъжиза ва кароматлар билан шуҳратланган пайғамбарлар ва авлиёларнинг ҳар бирига алоҳида бир хислат бағишлади, бирига ато этган мўъжиза ва каромат кўрсатиш истиснодини иккинчисига бермади, шу боис уларнинг ҳар бири айрича файзу футуҳ, кашфу каромат оламига эгадирлар.

Аммо Валад айтур: пайғамбарларнинг ҳаммаси ва ҳар бирида жами мўъжизаларни кўрсатиш (қобилияти) ва ўзга қувватлар мукамал ҳолда мавжуд эди. Бироқ уларнинг ҳар бирига замон талаби ва вақт тақозоси андозасида мўъжиза кўрсатиш қудратини берди. Буни мисол билан равшанроқ қилиб тушунтирай. Масалан, агар фикҳ, нужум, тиб ва бошқа илмларни биладиган олим бирор касални даволаса, бу олим фақат шу тиб илмини билади, деб айтмаслик керак, илло у аини вақтда эҳтиёж зарурияти юзасидан битта илмини ишга солди, холос. Ёки бошқа мисол келтирай: агар бир шахс кафшдўзлик, заргарлик, жомадўзлик ва бошқа ҳунарларни эгаллаган бўлса-ю; лекин одамлар учун тўн тикса, у фақат шу тўн тикишни билади деб ўйламайдилар. Ёхуд тегирмонни юргизадиган сувни олайлик. Ҳеч бир ақлли одам бу сув фақат шу тегирмонни юргизади, деб айтмайди. Бу сув минг хил ишни бажара олади; ҳам кирни тозалайди, ҳам экинзорларни, боғ-роғларни суғориб яшнатади, ҳам гиёҳлар, гулларни ўстиради. Аммо ушбу вазиятда тегирмонни юргизади. Агар сувни саҳрога ёки боғ томонга буриб юборсак, у бошқа ишларни амалга ошириши муқаррар.

Бас, ҳар бир пайғамбарда мўъжизалар кўп бўлган. Бироқ ўша қавм тушунчаси ва эҳтиёжи даражасига қараб

¹ (Раҳми ва меҳрибон Аллоҳ номи билан ва ёрдам ва қувват ундандир)

мувофиқ мўъжиза ва кароматлар кўрсатганлар. Демак, маълум бўладики, барча пайғамбарларда мавжуд бўлган жамики мўъжиза ва кароматлар ҳар бирига ҳам хос эди, илло ҳар бири бир нарса зоҳир этди, ва лекин қолган мўъжизаларга ҳам қодир эди.

Пайғамбар алайҳиссалом Худонинг мазҳари ва қуролидир, у Ҳақ наздида фоний ва Худо орқали ўз қудратини намойиш этади — мўъжизалар кўрсатади. Бас, шундай экан, қандай қилиб Худо ҳамма нарсага қодир эмас, дейиш мумкин?! Фоилу фаол — яратувчи ва ижодкор Парвардигорнинг ўзидир, пайғамбарлар бамисоли котиб қўлидаги қаламдирлар. Қалам чизган ҳар бир нақш ёки хат — котибнинг ишидир. Ёинки пайғамбарлар шахс қўлидаги камоннинг ўқи кабидирлар. Ўқнинг камондан ажралиб учишига ўқ отувчи шахс сабабчи, камон эмас. Бас, шунга биноан, Ҳақ таоло буюрдиким: "Ва мо рамайта из рамайта ва локинар лоҳа рамо"— (Эй Муҳаммад), сен отаётган ўқни сен отмаяпсан, бу ўқни отаётган Биз, сенинг Тангрингмиз. Не ишники сен қилурсан, Бизнинг амру фармонимиз била қилурсан, бунда сенинг дахлинг йўқ. Модомики, ҳар бир иш Биз томондан содир бўлиб, Бизнинг иродат ва талабимиз бўйича амалга оширилар экан, бас, кимки сен билан жангу жадалга киришса, Биз билан жанг қилган бўлади ва кимки сенга итоат этса, сен билан дўст тутинса, садоқат кўрсатса — Бизга итоат этган ва Биз билан дўст тутиниб, муҳаббатини изҳор қилган бўлади.

ФАСЛ

Биров дедиким, бирламчи (асос) амалдир, сўз унча муҳим эмас. Биз ҳам шу фикр тарафдоримиз, лекин амални англайдиган ва кўрадиган одам қани? Кошки шундай одам топилсайди, токи биз унга амалнинг нима-лигини кўрсатиб берсак. Ҳозирча эса, сен Сўз аҳлидан-дирсан, сен билан сўзлашмоқ керак. Амал аҳлидан эмассан, Амалнинг маъносини қасрдан биласан? Сен амал деб намозу рўза, ҳаж билан закот ҳамда кечалари ухламасдан зикр-тасбеҳ ўгиришни, парҳез-тақвони англа-япсан. Бироқ буларнинг барчаси амал эмас, балки амал-нинг сабаб-воситаларидир. Қани эди бу ишларни (намоз, рўза ва бошқаларни) бажарганингдан кейин, булар сенга таъсир қилиб, сенинг аҳволинг — ички оламинг ўзгарсай-

ди! Қуръони каримда буюради: "Иннас салота танҳи аънил фаъшои вал мункар"— Намоз сени гуноҳлардан ва ёмон ишлардан, нуқсонлардан пок этсин. Демак, амал ана шулардан пок бўлишдир, агар (ёмон ишлар, ёмон ниятлар, нуқсонлардан) пок бўлмасанг, намозни адо қилмагансан. Ва шу каби Пайғамбар алайҳиссалом дедилар: "Қум фасулли фа иннака лам тусуми," яъни: (тур, намозингни янгидан ўқи, сен ўқиган бу намозинг намоз бўлмайди)

Ҳазрати Пайғамбар намозни ўқиб бўлган бир одамга буюрдилар: тургин, намозни адо қил, сен намоз қилмадинг. У туриб, бошқатдан намоз адо қилди. Яна буюрдиларким: тургин ва намозни адо қилгин, сен намоз қилмадинг. У яна туриб намоз ўқиди. Пайғамбар учинчи марта айтдилар: тургин ва намоз адо қилгин, сен намоз қилмадинг. Охирида дедилар: "Ло салота ирро би ҳузурил қалб"— Қалб ҳузурига бориб стмагунча намоз намоз эмас.

Бас, жорий этилган бу тартиб-қоида, сурату русумлар айнан амални бажариш эмас. Амал ҳолдан ҳолга қараб ўзгариш, яъни муттасил покланиб боришдир. Она қорнидаги уруғ (нутфа) ҳолдан ҳолга ўтиб, ўзгариб ривожланади — қуюқлашиб, мурғак жон пайдо бўлади ва одами-зод қиёфасига киради, туғилади. (Худди шундай) киши ҳаётда ҳам доимий тараққиётда бўлмоғи лозим.

Ва мейрознинг маъноси ҳам юқорида айтилганидай-дир. Банда бир ҳолдан иккинчи ҳолга ўтади, иккинчи ҳол аввалгисидан яхшироқ, учинчиси эса иккинчисидан яхшироқ ва шу тариқат (бу жараён) чексиз давом этиши керак. Чунончи: Пайғамбар алайҳиссалом буюрадилар: "Ман истано явмаҳу фа ҳува мағбуун". Яъни: Кимнингки бу дунё бозорида икки куни бир хилда ўтса, у алданган бўлади. "Ад дунё мазраъатил охирати" (Дунё — охиратнинг экинзоридир) ҳадисининг маъноси ҳам шу. Ҳар кун ва ҳар дам тараққиётда ва фазилатларни оширишда ўтиши керак. Амалнинг ҳақиқати мана шу. Бундай амални халқ кўра оладими? Бундай амални Худодан ўзга ҳеч ким билмайди ва кўролмайди. Зеро Тангри таоло демиш: "Валийлар, яъни менинг дўстларим менинг рашк тўнларим остидадирлар, уларни Мендан бошқа киши билмайди".

Баданнинг феълу аъмоли намоз, рўза ва бошқалар бўлгани каби илмнинг охири амалга яқинроқ, яъни илмнинг натижаси амал билан тугаши керак. Илм

амалдан ажралган бўлиши ҳам мумкин, аммо бу фойдасиз (илм)дир. Фсъл-атвор ҳисобланмиш нарсалар ажралганроқ бўлиши мумкин, аммо бу фойдасизроқдир. Негаки жуҳудлар ва мунофиқлар ҳам бу суратлар (расм-русумлар)ни қила оладилар, аммо (унинг) юзасидан дин ва Ҳақ йўлини исбот қилиб беролмайдилар, агар улар бу ишни қилолганларида ва уддасидан чиқа олганларида жуҳуд бўлмаган бўлардилар. Бас, бу йўриқ ва мазҳаблар, дин ва ибодат турлариким, намойиш этадилар ва айтадилар, қайсиким, одамлар уларни биладилар ва кўрадилар, амалнинг асбоби бўлиб, амалнинг ўзи эмас. Барсисо намозу тоат, хилватнишинлик ва чилла ўтириш каби зоҳирий амаллар билан шунчалик кўп шуғулландики, ҳеч бир зоҳид унинг ишларининг ўндан бирини ҳам адо этган эмас. Лекин у охирида кофир ҳолида кетди. Иблис ҳам неча минг йил осмонда тоат билан машғул бўлди, агар у бажарган зоҳирий амаллар унга таъсир этганида эди, Худонинг "Одамга сажда қил", деган амрига итоат этган бўларди.

Исо алайҳиссалом эса зоҳирий амалларни бажарган эмас, лекин ҳақиқий амални у қилди, чунки гўдаклик ҳолатидан кексалик ҳолатига мубаддал бўлди. Муҳаммад алайҳис салом қирқ яшарлигида даъват этган пайғамбарлик ваҳийсини у бошиқда эканлигида баён этган эди, яъниким: "Инни абдуллоҳ отониял китоба ва жаъалани набиян ва жаъалани муборикан". (Мен Аллоҳнинг бандасиман, У менга китоб ато этди, пайғамбар айтади ва муборак айлади).

Бас, амалнинг ҳақиқати шундан иборатки, сен дам-ба-дам ҳолдан ҳолга (сифатдан сифатга) ўтиб, ўзгаришинг ва тараққий этишинг керак. Масалан кимёни (кимёвий аралашмани) мис устига тўкканда, мис олтинга айланса, бу амалдир. Аммо агар олтинга айланмаса, гарчи минг аралаштириб, қизитиб, қайнатсанг-да, сув бўлиб эриса-да, ўша-ўша мислигича қолса — меҳнатинг зое кетади, амал ҳосил бўлмайди. Заршунос бўлмаганлар ва амалнинг фақат зоҳирий суратига эътибор қиладиганлар, яъни амалдан суратнигина англовчилар оламда агар олтин бўлса шудир, чунки шунча катта иссиқликда қайнаб эриди ва қоришиб софланди, дейдилар. Аммо заршунос одам бунга эътибор қилмайди, агар соф олтинга айланган бўлса, синаб кўриб қабул қилади ва агар айланмаган бўлса, бир сариқ чақага ҳам олмайди. Зеро демишлар:

"Иналлоҳа ло янзуру ило суварикум ва ло ило аъмоликум ва локина янзиру ило қулубикум". Яъни: "Менким Парвардигорингизман, сизнинг суратингиз, ишларингиз, сўзларингизга қарамайман, аммо қалбингизга қарайман, сизнинг қалбингиз менинг муҳаббатим учун тайёрами, (агар) тайёр бўлса, қай даражада тайёрдир?"

"Вал оқилу ян фиҳил ишорату"— Оқил кишига бир ишорат кифоя...

ФАСЛ

Валилар Ҳақнинг хос бандаларидирлар ва унинг танлаганларидирлар. Ҳақнинг ўзи эмас, балки валилар Ҳақнинг асроридирлар, Ҳақни таниш ва билиш Унинг асрорини билишдан осонроқ. Буни шунга қиёс қилса бўладики, бирор бир киши билан алоқа боғлаб ошнолик қилмоқчи бўлсангиз, озгина ҳаракат билан бу истак амалга ошади. Аммо у кишининг дилидаги сирларни билиб оламан, деб чандон уринманг, бунга муяссар бўлолмайсиз. Бас, маълум бўладики, одамнинг суратини таниш унинг ботини — асрорини билишдан осонроқ.

Агар киши бир олимнинг ҳузурига бориш ва ундан баҳраманд бўлишни истаса, озгина уриниш билан бунга эришади, лекин бу олимнинг илмини эгаллашга қасд этса, кўп йиллар жон койитиб, заҳмат чекишига тўғри келади. Бўлмаса хазина қўлга кирмайди.

Бир шаҳарда юз минг худопараст бўлиб, Худодан ҳожатларини сўрайдилар. Худони Қодир ибн Яғона, Раззоқ, Мураббий ва Ҳодий, Қаҳҳор ва Ғаффор деб биладилар. Ва сидқи дилдан тоат-ибодат қиладилар. Алалумум, барча шундайдир. Баъзилар амалда кучлироқ, баъзилар заифроқ. Худони таниш ва маърифат миқдори ҳам баъзиларда камроқ, баъзиларда эса кўпроқ. Бироқ ўша юз минг одам ичидан бир қисм жамоат бордирки, чин кўнгилдан бирор шайх ёки валига юзлангандирлар ва бу бир қисм ичида ўша валий ёки шайхни чинданда таниган бир ёки икки киши бордир. Бас, бундан маълум бўладики, Ҳаққа сиғиниш ва Уни танишга интилиш умумга хос хислатдир, билкулли ҳамма учун бунга йўл бор, ҳамманинг бунга даҳолати бор. Ҳатто кофирлар ҳам Худого сиғинадилар:

Ваҳдату лошарикалаҳу дебон,
Куфру дин йўлида бўлубон сарсон.

Агар диққат билан қарасак, етмиш икки миллатнинг ҳаммаси Худога сиғинадилар, турли тил, турли расм-қоида, усул ва амаллар воситасида Худога бандалик шартини адо этадилар. Алоҳида одамлар ва халқ нарёқда турсин, жумлаи мавжудот — жисмлар, еру кўк, тошу тупроқ, юлдузлар, ою қуёш, сув ва олов — ҳаммаси Худога сиғинади ва Ҳақнинг ҳамду саноси билан машғулдирлар. Уларнинг тилини сен тушунмайсан, кўрмайсан ва билмайсан, яъни: "Ва ин-м-мин шайъин илло юсаббиху биҳамдиҳи ва локин илло тафакуҳуна тасбиҳаҳум" (Барча нарсалар Аллоҳга тасбеҳ айтиб, ҳамду сано ёғдириш билан банддир).

Барча махлуқот ва мавжудот Ҳақнинг пардаси ва эшик пойлоқчисидирлар (ҳожибдирлар). Улар одамларни Худога сиғиниш ва Ҳаққа юз ўгиришдан тўсиб қоладилар. Ва ширин таомлар, илпак-кимхоб кийимлар, Чин-Мочиндан келтирилган гўзал чўрилар (одамларни) Ҳақнинг тоати ва бандалигидан четлатадилар ва толиблару соликларнинг йўлини тўсадилар. Аммо баъзилар тавалло-зорлик ва лоҳавл (дуоси) воситасида, зикру таважжуҳ билан бу қароқчилар қўлидан қутуладилар ва ибодат юкини ризову қабул манзилига стказадилар.

Бироқ Ҳақ жалла жалолоҳу валиларни ҳар ким танимасин ва уларга ҳар киши йўл топмасин учун уларни ўз ҳимоясига олиб асрайди, зиро дебдур: "Авлиёлар Менинг хос кишиларим, улар Менинг рашк қаболлариим ичида яшириндирлар", токи уларни Мендан бошқа ҳеч ким кўрмасин ва топмасин. Чунончи, дунёда улуғ подшолар хосу омни бирдай нигоҳлари остида тутадилар, ҳаммани ўз даргоҳларига йўл берадилар ва ҳар бирини мартаба-даражаларига қараб ҳожатини чиқарадилар, инъому туҳфалар берадилар. Лекин ўз ҳарамларидагиларни, ўғил-қизларини бировга кўрсатмайдилар. Ва, агар бирор киши подшодан ҳарамининг маҳрами ва ҳамрози бўлишини истаса, боши кетади. Магарким, подшо ўз хоҳиши ва иродаси билан амонату диёнатини синаган кишинигина ўзига маҳрам қилади.

Ҳақдан манъ этувчи йўлтўсарларни (дев, шайтон каби) ўз жойида лоҳавл дуоси ва зикр билан дафъ этса бўлади, лекин, қизиқ, Худони зикр ва лоҳавл билан қувиб бўлармикин?! Бас, маълум бўладики, авлиёларни

таниш ва топиш Худони танишдан мушкулроқдир. Кимки Худонинг валисини таниса, албатта Худони танийди. Билъакс, Худони танишдан авлиёни таниш келиб чиқмайди, чунки беҳисоб одамлар Худони биладилар ва бандалик шартларини адо этадилар, аммо Ҳақни таниш ва билишдан ожиздирлар. Билъакс, Уни тан олмасдан душманлик кўргузадилар ва инкор этиш пайида бўладилар.

Ахир Мансур Ҳалложни унинг замондош уламо ва авлиёлари — ҳатто Жунайд Бағдодий, Абубакр Шиблей каби муршидлар ҳам — зоҳирда инкор этдилар ва жонига қасд қилдилар ва барчаси келишиб, уни дорга осиб фатво бердилар. Натижада ўшандай жаҳоннинг ягона азизини дорга осиб қатл этдилар. Дордан тушириб, оловга солдилар, куйиб кул бўлгандан кейин оламда асари қолмасин деб кулини кўкка совурдилар. Дейдиларки, (қотиллар) нима иш қилмасинлар, ерда, осмонда, олов ва сув устида "Анал ҳақ" деган ёзув-Сўз пайдо бўларди. Бу кароматни кўргандан кейин барчаси пушаймон бўлдилар, бу пушаймонлик бизнинг замонгача давом этиб келмоқда. Ўшандан буён Мансур номи тилга олинмагунча, уни хотирламасдан мажлислар қизимайди, суҳбатларга файз кирмайди. Қиёматгача шундай қолажак! Раҳматуллоҳи алайҳа (Унга Аллоҳнинг раҳматлари ёғилсин).

Ва Ҳақ таолонинг халқ олдига юборган пайғамбари Мусонинг аҳволи ҳам шунга ўхшаш бўлган. Худованд Мусо билан сўзлашди, яъни: "Ва калимуллоҳу Мусо тақлиман". Аммо шунча маърифату азимати билан, ваҳийлик нури дамба-дам тушиб туришига қарамай, Мусо Хизр алайҳис саломни кўриш орзусида эди, Худованддан Хизр билан учраштиришни сўраб, илтижоли дуо этди. Кўп илтижо ва зорликлар қилгандан кейин Парвардигор унинг талабини қондирди. Парвардигор Мусога хитоб қилиб деди: "Сафарга чиқиб, Бизнинг ўша мусаффо бандамизни излагин, топарсан". Мусо (сафарга чиқиб), дарёнинг бўйига етгач, Хизрни кўрдиким: "Фаважадо абдан мин абадино", яъни у бандалик ибодатини адо этиш билан юзи саждага қаратилган эди. Мусо жону дили билан Хизр сари интилди, уни кўриш иштиёқида бестоқат бўлди. Чунки ушбу мулоқотдан Мусонинг кўп ҳожатлари чиқар, мушкуллари осон бўларди. Зеро Қуръони каримда дейилмиш: "Иналлоҳи таоло ибдан изо назару ило ибодиҳи ал басухумус саодата", яъни: бир

назар билан неча хилъат кийди ва қанчадан-қанча нсъматларни татиб кўрди...

(Мусода) Хизр билан танишиш ва суҳбатлашиш иштиққи пайдо бўлди. Яъни Хизрни кўрмасдан олдин унга ошиқи беқарор бўлган эди, ахир:

Кўрмай сени аҳволимиз надур, боқ,
Гар кўринсанг кўзга, ҳолимизга вой!

Хизр алайҳиссалом буюрди: "Эй Мусо, шу топганинг билан биздан хурсанд бўлиб, орқага қайт. Чунки бизнинг суҳбатимиз хатарлидир ва бунда хавф кўп, мабодо сенга зиён етмасин". Мусо алайҳиссалом меҳру муҳаббат тўла сўзлар билан ёлбориб, ижозат сўради, садоқат билдирди. (Улар) анча вақт бирга сайр этдилар. Дарё қирғоғида бир кемага дуч келдилар. У шундай ҳашаматли кема эдики, замонлар ўтиб унинг мислини киши кўрмаган эди. Хизр алайҳис салом бу ноёб кемага яқинлашиб бориб, уни тешди. Мусо алайҳиссалом чидолмай деди: "Бу яхши иш эмас, зарарли ҳаракатдир, зероким, бу иш шариат ва ҳикматга хилоф", адолат ва фазлу инсоф тарозусига снгил тош қўйилди".

Хизр алайҳиссалом деди: "Сен мен билан келишолмайсан, деб айтувдим-ку! Ҳали ҳам кеч эмас, орқангга қайт!" Мусо алайҳиссалом ўзига келиб, деди: "Аҳду паймонни унутибман. Биринчи маротаба гуноҳ содир бўлди, биринчи гуноҳни кечирмоқ авлодир".

Хизрга ялиниб-ёлворгач, Хизр уни (бу сафар) кечирди. Яна бир муддат бирга сайр қилганларидан кейин, улар бир оролга етдилар. Оролда бир шаҳар бор эди. Хизр билан Мусо шаҳар кўчаларини кезиб юрганларида ўйнаб юрган бир тўда болалар ичида чиройли, ширингина бир болани кўриб қолдилар. Ҳар иккаласи баравар ҳайратланиб, дедилар: "Фа табаракаллоҳу аҳсанул холиқин" (Гўзал нарсаларни ярата олган Парвардигор марҳаматинг, қудратингга тасанно). Шундан кейин Хизр алайҳиссалом болани эркалаб-суюб, ўртоқларидан ажратиб олди ва қўлидан ушлаб олиб кетаверди. Мусо алайҳиссалом уларнинг орқасидан таажжубланиб бораверди. Мусо ичида дерди: "Қизиқ, Хизр бу ёш гўлакни қасерга олиб бораркин?". Хизр эса болани етаклаб бориб, одамлар кўзидан узоқлашгач бир хилват жойга олиб кирди ва ҳеч бир таваққуфсиз оёқлари остига босиб, унинг бошини кесди.

Мусо алайҳиссалом бу воқеани кўриб, чидай олмай қичқириб юборди: "Шундай маъсум ва бегуноҳ гўдакни ўлдириш равонами?!". Хизр жавоб берди: "Сенга мен орқамдан эргашма, қайтиб кет, чунки ишларим ва суҳбатларимга тоқат қилолмайсан", демабмидим?.

Мусо алайҳиссалом яна ҳушёр тортиб, узр сўрай бошлади, "Хато қилдим, фаромушхотирлигим панд берди, кечир", деди. Хизр деди: "Ажойиб тили узун одам экансан, бизнинг ишларни инкор этасану, яна хато қилдим, кечиринг" дейсан. Мусо алайҳиссалом деди: "Худо ҳақи яна бир марта кечир мени, зеро авф уч дафъагачадир. Агар яна инкор этсам, узримни қабул этма". Байт:

Кўрсанг агар мендан яна хилоф иш,
Узру тазарруим қабул этма ҳеч.

Хизр алайҳиссалом, шу тариқа, учинчи гуноҳ содир бўлмасин ва узру баҳонага ўрин қолмасин деб (Мусонинг) иккинчи гуноҳини ҳам кечирди.

Шундан кейин улар яна бир муддат бирга юрдилар. Иттифоқо сафарда бир неча кун овқатсиз қолишга тўғри келди, улар очликдан қарийб ўлаёздилар. Бундай шароитда шарият ҳаром ҳисобланган ўлимтик гўштини сийишга ҳам ҳатто рухсат беради. Шундай аҳволда улар бир шаҳарга кирдиларки, одамлари бой ва хазиналари кўп эди. Аммо улар томлари қийшайган хароба уйларда яшардилар, уйларнинг деворлари йиқилай-йиқилай деб турарди. Хизр алайҳиссалом қийшайган деворларни тиклади, харобаларни татмир этиб тузатди.

Мусо алайҳиссалом буларни кўриб (хурсанд бўлди), шунча очлик ва сафар азобидан сўнг ноз-неъматлар, кийим-кечак ва бойликларга муяссар бўлди, деб қувонарди. Аммо Хизр алайҳиссалом Мусонинг қўлидан ушлаб, у ердан олиб чиқиб кетди. Улар яна йўлга равона бўлдилар, Мусонинг сабри тугаб, деди: "Эй Хизр! Биз очликдан ўлим ёқасидамыз, мурдор ва ҳаром гўшт бизга раво бўлди, сен ўнгариб бўлмас деворларни ўнгардинг, вайрона биноларни тузатдинг. Бу саройнинг эгаси эса гоят бой эди, қилган хизматини мукофотини сўраганингда ҳам у ерда бизга овқат беришарди, қорнимизни тўйғизардик. Ҳаммасини бағишлаган тақдирингда ҳам бир бурда

нон тилаб олсанг бўларди. Сенинг ҳаракатинг шариятга мувофиқ ҳам эмас, ҳеч ким ўзига бунини раво кўрмаган".

Хизр алайҳиссалом деди: "Ё Мусо! Бўлди, гуноҳинг учтага етди, энди узрга ҳожат йўқдир". Бу учинчи гуноҳ мен билан сенинг ажралишимизга сабаб бўлди. (Бироқ), шунга қарамай, бу уч ишким, сен кўрдинг ва инкор этдинг, улар (моҳиятидан) сени хабардор этмоқчиман. Токи бу ишлар иқрор ва тасдиққа лойиқ эканини, рад этилиши номақбул эканини билиб олгин. Сен эса акс йўлдан бориб рад этдинг.

"Ас сафинату фа конат ли масокина"— Кемани тешишимнинг боиси шуки, агарчи кема мискин мўъминлар ва эзгу ниятли кишиларники бўлса-да, лекин мен қалб кўзи билан кўрдимки, бир тўда золим кофирлар уни қўлга киритиш пайидадилар. Улар ушбу кема билан аҳли муслимнинг қалъаларини вайрон қилиб, молу ҳолини ғорат қилиш, яхши одамларни ҳалок этиш режасини тузганлар. Ана шу иш содир бўлмаслиги учун кема остини тешиб, юрмайдиган қилиб қўйдим.

Норасида гўдакни ўлдиришимга сабаб шуки, унинг ота-онаси мўъмин ва солиҳ кишилардилар. Бу ўғил эса катта бўлгандан кейин кўп ёмон ишларни қиларди, чунки ичида ёмонлик гавҳари яширин эди. У ота-онасини ҳам дин йўлидан чиқарарди. Унинг куфри ва ёмонлиги ер юзига тарқалмаслиги ва волидалари ҳам куфрдан халос бўлиши учун шундай ишни қилдим. Чунки ота-онаси унинг тарбияси билан шуғулланиб, муҳаббатига берилиб кетиб, ёмонликларга шерик бўлардилар. Бамисоли боғбон дарахтининг яхши шохлари қувватлансин учун эгри ўсган шохларини кесганидай гап бу.

Аммо бой стимларнинг қийшайган томлари деворини тиклаб, таъмир этганим ва оч-бенаво бўлишимизга қарамай, бу ишнинг эвазига ҳеч нарса сўрамаганим хусусида келсак, шунини айтайки, бунинг боиси шуки, уларнинг отаси бир солиҳ киши эрди. Муфассирлар (Қуръон тафсирчилари) фикрига қараганда, уларнинг еттинчи пушти солиҳлардандир. Баъзилари эса етмишинчи боболари солиҳ бўлган эди, дейдилар.

Шу нарса халққа ибрат ва сабоқ бўлсинки, Хизр каби охират хазиналари соҳиби, балки ганжлар бағишловчи бир зот еттинчи ёки етмишинчи бобо учун шундай шоиста хизматни бажо келтирди ва уларнинг фарзандлари

учун бошқанинг қўлидан келмайдиган ишни қилди. Шу хатарли хизматдан кейин бирор нарса тиламади ҳам.

Эй сиз муфлис бснаволар, мағфират ва афвга муҳтож одамлар, қисс қилиб кўринг, авлиёларнинг фарзандларига қандай марҳамат кўрсатиб хизмат қилиш керак?

Табризда бир алавий (Али авлоди) бозорда маст ҳолда ётарди, юзи ва соқоли қусуғига булганган эди. Бир бузургвор порсо уни койиб, жирканиб, юзига тупурди. Ҳалиги порсо ўша кеча Пайғамбар алайҳиссаломни тушида кўрди. Пайғамбар унга ғазаб қилиб, деди: "Менга умматлик садоқати даъвосини қиласан ва паноҳимда беҳиштга тушиш умидидасан. Лекин мени бозорда қусуқлар ичида кўрдинг, нега уйингга олиб бормадинг ва сийламадинг ва ювиб-тозалаб ухлатмадинг? Зеро-бандалар ўз хўжаларига ана шундай садоқат кўрсатиб хизмат қилишлари керак. Бу ишларни-ку қилмадинг, яна қандай кўнглинг бордики, тупуриб кетдинг?!".

Порсо таҳлика ичра ўз-ўзига дер эди: "Мен пайғамбарга нисбатан қачон бу ишларни раво кўрибман?". Пайғамбар алайҳиссалом дарҳол жавоб бердилар: "Наҳотки билмайсан, менинг фарзандларим айни ўзимдирлар. Агар шундай бўлмаганда эди отанинг мулку моли болага қолармиди?".

Порсо ҳайбатдан уйғониб кетди ва ҳалиги алавийни қидириб топиб уйига олиб келди. Ювинтирди, тоза кийимлар кийдирди. Бугина эмас, ҳовли-жойини ҳам унга бағишлади, бошқа мол-мулк ҳам берди ва умрининг охиригача хизматини қилди.

Алҳосил, Хизр бу уч сирнинг ҳикматини Мусога баён этди. Кейин улар ажралишдилар. Ва яна бу маъни таъкиди учун мана бу ҳикоятни келтирибдилар. Бир сўфий иккинчи бир сўфийга деди: Худойим таоло ҳар кун менга стмиш марта тажалли қилур. Иккинчи сўфий жавоб берди: агар мард бўлсанг, Боязидни бориб кўргин. Шу аснода орадан анча вақтлар ўтди. Улар яна учрашдилар. Биринчи сўфий деди: мен ҳар кун Худони стмиш марта кўраман. Иккинчи сўфий яна жавоб берди: агар мард бўлсанг, бир марта бориб Боязидни кўр. Можаро чўзилгандан кейин ҳалиги "Худони кўраяпман", деган сўфий Боязид Бистомийни қидириб кетди. Боязид ўрмон ичида эди, каромат билан англадики, бир сўфий унинг ҳузурига келур. Боязид сўфийни қарши олиш учун ўрмондан чиқди, улар ўрмон яқинида учрашдилар. Сўфий

Боязидга қараб, унинг муборак юзини кўргач, тоқат қилолмай, шу заҳоти йиқилди ва жонини жабборга топширди.

Энди ўрмон ҳақида. Нима учун Боязидни ўрмон ичида дедилар? Ўрмон — Боязиднинг ички олами эди, дарахтлар унинг қалбидаги илми ва тафаккурининг мақомлари эди. Сўфий бу тафаккур ўрмониға йўл тополмасди, шунинг учун Боязид ул сўфий мени кўра олсин деб оддий кишилар қийфасига кирди, яъни ўрмондан чиқди. Бу бамисоли оқил киши ёш бола билан сўзлашганда, ўзининг билим ва ақли ўрмонидан чиқиб, бола қошиға келгани ва бола ақли даражасига мослаб сўз айтгандай гап. Шундай қилмаса, бола оқил одамни тушунмайди. "Калимун носа ал қадри уқулиҳум" (Омма билан сўзлашганда уларнинг ақлу идроки даражасига қараб гапиринг). Ул сўфий ўз даражасида Худони кўрарди, аммо Боязид даражасида Худонинг нури ва тажаллисига тоқат қилолмай ҳалок бўлди.

Жабраилга Худонинг файз-гажаллиси теккан эди, балки у шу нур билан парвариш топган эди, сувдаги балиқдай ҳамиша шу нур дарёси ичида сузарди, шу нури илоҳий ичида яшарди. Аммо у Мустафо алайҳиссаломни Буроқ отиға миндириб, меърожға олиб чиқайтганда ва Ҳақ таоло ҳузурига яқинлашганда, қуввати ва мақоми етдиған жойғача бора олди. Ўз даражаси чегарасига етганда Жабраил тўхтади, Мустафо алайҳиссалом деди: "Эй Жабраил, нега тўхтаб қолдинг?! Жабраил жавоб берди: "Ва мо минно илло лаҳу мақомун маълумун". Бу мақомдан олдинга қараб бориш сенга насиб этилмаган, агар мен қадам қўйсам, ёниб кетаман. Шундан кейин ҳазрати Муҳаммад алайҳис салом ёлғиз йўлга тушди ва Ҳақ таоло жамолини қалб кўзи билан кўрди: "Мо зоғал басару ва мо тағо" (Унинг кўзи бошқа томонға боқмади, бошқа ёққа бурилмади ҳам).

Бас, ҳар ким Ҳақ таолони кўрса, ўз қуввати даражасида кўради. Чумолидан тортиб Сулаймонғача барчани Ҳақ таоло тарбиялайди ва барчанинг мавжудлиги, яшаши Ҳақ таолонинг тажаллиси туфайлидир. Аммо Сулаймон тажаллиси қасрда-ю, чумоли тажаллиси қасрда! Хожанинг агар ўнта қули бўлса ва уларнинг ёши ҳар хил бўлса (бири беш яшар, бири олти яшар, бири етти яшар ва ҳоказо), уларнинг даражалари ҳам ҳар хил бўлади. Аммо агар ҳаммаси бирдай катта ёшда бўлиб, хожалари

хизматини бирдай адо этганларида ҳам, ақлу фаросатда тенг эмаслар — бири фаросатли, иккинчиси кам ақлроқ бўлиши мумкин. Хожа уларнинг ҳар бирига яраша сўз ва муомала (усулини) қўллайди, ҳар бирининг даража ва қобилиятига қараб иш буюради. Зеро ҳар кимнинг бўйига қараб кийим бичадилар.

Агар одамда оловга яқинлашиш (қўшилиш) истаги пайдо бўлса, ҳаммомга боради, чунки ҳаммом воситасида одам оловга яқинлашади, борди-ю агар у оловнинг ўзига кирса куяди. Комил инсонлар балиқ сувда сузгандай (илоҳий денгизда сузадилар) ва самандар оловда яшагандай (илоҳий олов) ичида яшай оладилар. Улар тоқат қила оладилар, аммо қолган мўминлар ва толибларда бу қувват йўқ — улар оловдан бевосита манфаат ололмайдилар. Бас, эранлар ва комил авлиёлар дийдорини кўриш Худованд дийдорини кўришдан қийинроқ ва мушкулроқ деганимиз авлиёлар бошқа, Худо бошқа деганимиз эмас. Бунинг ўзи ҳам куфрдир. Яъни (демоқчимизки), авлиёлар қуввати даражасида Худовандни кўриш қолганларнинг қуввату тоқати даражасига мувофиқ эмас, гарчи улар ҳам Худонинг толиби бўлсалар-да, комилликка интилинг, токи валийлар суҳбати воситасида улар кўргандай кўрадиган бўлинг. Валлоҳу аълам.

ФАСЛ

Биров менга савол бериб, деди: баъзи дарвешларни кўрдим бошқа жойларда тақиқланган самов ва қўшиқ мажлисларини қизитадилар. Қандай бўлар экан, бу дарвешлик мазҳабига тўғри келадими, бундай ишлар равоми?

Мен жавоб бериб дедим: буни батафсилроқ қилиб тушунтириш керак эди, аммо мухтабар зйтадиган бўлсам, шуни билгинки, агар дарвеш сидқу вафоли бўлса, жаҳду жадал билан йиллар намозу рўза, зикру хилватнишинлик шартларини адо этиб, Худо талабида юрган бўлса, ботиний мезон орқали Уни дарк этган ва ўзининг ҳам каму кўсти (нуқсон)ни англаган бўлса, у самов (мажлисида иштирок этиб), доира ва най, танбур ва рубоб (овозини) эшитганда Худовандга яна ҳам яқинлашади, ҳолати ўзгариб, илоҳий шавқ илҳомида ёнади. Ишқ ва фақр муфтилари буни раво кўрадилар. Негаки, дарвеш-

нинг бундан мақсади қурб (яқинлашиш) ва Илоҳ жамо-
лидан лаззатланишдир.

Аммо намоз вақтида ҳол ва вадга берилишга қўймайдилар, чунки ҳар бир мақсаднинг ўз мавриди, сурату русуми бордир. Бироқ булар билан бирга (яъни намозу рўза билан бирга) самоъга берилиб, ҳузурланса (руҳий ҳаловат топса), уни бошқаларга қиёслаб ҳукм чиқармаслик керак. Зероким, унинг ибрати зоҳиран куфр бўлиб туюлса-да, лекин аслида бу куфр замирида дин бордир ва маъни юзасидан айни имондир. Аммо бошқаларнинг ишратлари куфр устига куфр ва зулмат устига зулматдир. Фақр йўлида қилинадиган қолган барча ишлар ҳам шариатнинг мағзидир, демак ҳар бир нарса-нинг мағзи унинг муҳолифи бўлолмайди. Ёнғоқнинг мағзини шафтоли ёки ўрик мағзи демайдилар. Шариат омманинг ибодату тоатидир — осонлаштирилган йўлдир, токи кишилар ўз юмушларини бажариб, беш вақт намоз воситасида Худойим таоло ибодатини адо этсинлар ва Худони ёдга олиб турсинлар. Уларнинг майл ва ишқлари кучсиз бўлганлиги учун бундан ортиққа чидамайдилар. Қуруқликдаги қушлар доимо сувда юролмайдилар ва тупроқдан буткул халос бўлолмайдилар, илло гоҳ-гоҳида сув атрофида юрадилар, сувдан ичадилар ва у билан баданларини тозалайдилар ва яна ўзларининг қуруқлик-даги масканларига учиб борадилар. Бу (иш) балиқнинг вазифасидирким, "Ало салотиҳи доимуна" (Намозлари доимийдир). Балиқлар денгиздан ажралиб яшашлари мум-кин эмас, уларнинг ҳақиқати денгиздан пайдо бўлган ва денгиз билан биргадир: "Рашша алайҳим мин нуриҳи" (нур ёмғири ёғилсин унга),

Шариатдан мақсад сувга ва дарёга юз буришдир. Аммо дарвешлар бамисоли балиқлардек буткул дарё ичидадил-лар ва дарё уларнинг жонидир, улар дарё туфайли тирикдилар, таомлари, кийимлари, маскан-манзиллари, ором уйқулари, ризқу рўзилари ҳам дарёдир, яъни: "Ал лазина язкуруналловҳа қиёман ва қуъудан ва ало жу-нубиҳим ва ятафаккуруна фи халқис самовоти вал арзи" (Еру кўкнинг жамии махлуқоти Аллоҳ зикридадилар ва унинг фикри билан бандлар).

Бас, авомким, қуруқлик аҳлидилар, дарё аҳли бўлган хос кишилар ишини қилолмайдилар. Ноилож улар учун қувватлари миқдорига ва тоқатлари меъёрига қараб бан-далиқ хизматини буюрмишлар. Аммо бандалиқ камоли

ва шариат мағзи бўлган нарса — бу ўша балиқларнинг равиши ва ишидир. Бас, кимки доимо Худо билан бирга бўлган фақирлар ва валилар аҳволини шариатга хилоф деб англаса, бу худди ўн ботмон нонни бир ушоқ нонга зид қўйиш ёки Фурот дарёсининг сувини бир кўза сувга қиёслаш ва гулобни гулдан ташқари деб ҳисоблашдай гап. Инчунин, бодом данакларининг саноғи ва алоҳида эканлигини далил қилиб келтириб, бодомнинг мағзи ва ёғини бодомдан айри деб ўйлаш айни нодонликдир. Агар бодом данакларини кафтга йиғсанг ва силкитсанг, (шақиллаган) овоз чиқадир, аммо мағз ва ёғда бу овоз йўқ. Демак, мағз ва ёғ бодомга тегишли эмас деб айтиб бўладими? Энди ушбу сўз ва келтирилган далилдан маълум бўладикки, улар бодомни билмайдилар ва бодом деганда унинг саноғи ва овозини фаҳмлайдилар, бодомнинг ҳақиқати нима эканини тушунмаганлар. Бундай кишиларни муқаллидлар (тақлидчилар) дейдилар.

Ва муқаллидларнинг имону эътиқоди муҳаққиқлар (ҳақиқатни англаганлар) наздида қадрсиз ва эътиборсиздир. Шариатнинг ҳақиқати Худога бандалик ва Ҳаққа юзланиш ва дунё билан шайтонга орқа буришдир. Ва агар намозу тоат ва шариат мана шу зоҳирий шакллари расм-русум бўлса, барча шариатлар, мазҳаблар, бир хил шакл ва маросимда бўлиши керак эди, яъни буюрилганидек: "Ва иннаҳу лафий зубурил аввалина". Яъни бу Қуръон ва бу шариат олдинги пайғамбарларнинг шариатлари ичида бор эди. Аммо-лекин шубҳасиз бу шаклда ва бу тартибда эмас эди. Бу шариат арабий тилдадир ва олдингилар иброний ва сурёний тилларда эди. Ҳар бирида бошқача рўза, бошқача ҳайит, бошқача ҳаж русуми ва бошқа ҳаром-ҳалол қоидалари. Бас, маълум бўладиким, диннинг ҳақиқати бўлган нарса шакл ва тил эмас, дин ҳар суратга ва ҳар хил тилга кира олади ва намоеън бўлади. Ва тиллар ва шариатлар бир идиш кабидирлар ва дин билан худошунослик косаю кўза ёки хум билан қадаҳдаги шароб ёки сув кабидир. Шароб билан сув турли идишда турлича шаклни қабул қилади, лекин улар идиш билан айнан бир хил эмас. Кўзапараст бўлган одам сувдан бегонадир, у айнан кўзани кўрмагунча (сувни) қабул қилмайди. Бундай кишининг сув билан асло ошнолиги ва ҳамжинслиги йўқ, у суратпараст ва муқаллиддир.

Майпарастлар эса сувни танийдиган одам кабидирлар. (Улар) сув ёки майни ҳар қандай идишда кўрсалар ҳам жону дил билан ул идишни қабул қилаверадилар ва қадаҳ олдида сажда қилиб дейдилар: "Фа сажадал малоикату қуллуҳум ажмаъуна" (Малоикаларнинг ҳаммаси бирга Унга сажда қилди). Чунки мақсад майдир, қадаҳ-паймона эмас. Бундай кишининг шавқу завқи нақд (нарса)дан ҳосил бўлади, насия-афсонага эътибор қилмайди.

Мустафо салаллоҳу алайҳи ва асҳобиҳи васалламдан келтирурлар: Пайғамбар Ойшанинг оёқларини ўпарди ва юзларини юзига суркарди ва Ойша разияллоҳу анҳу унинг юзида ўзини кўрарди ва ажабланарди. Пайғамбар алайҳис салом бир неча кун унинг юзига боқмади. Ойша бу дарддан (қийналиб), Худога нола қилди. Пайғамбар алайҳис саломга фармон келдиким, Ойшанинг олдига боргил деб. Мустафо салаллоҳу алайҳи васаллам Ойша олдига узр сўраб келдилар, унинг қўл-оёқларини ўпиб дедилар: "Эй Ойша, сенинг шаклу шамойилинг, жисму вужудингни севганим учун қўл-оёқларингни ўпаяпман деб ўйлама. Йўқ, мен сенда Ҳақни кўрганим учун сени ўпаяпман, сенинг чеҳрангда Дўстнинг юзини кўраман ва сенинг қоронғи тананг тўнида Тангри таолонинг равшан нурини кўраман ва шунинг учун азалу абад Ҳақнинг саждасини адо этаман, сенинг бир неча кунлик моддий танангни тавоф қилаётганим йўқ. Бундан кейин сен ўзингни эмас, балки Худони кўрмоғинг керак".

Энди (билгилки), анбиё ва авлиё, шариатлар, динлар ва мазҳабларнинг аввалдан охиргача ўзгариб туриш ҳикмати шунақа экан, муҳаққиқ ва муқаллидни бир деб билмаслик лозим. Муҳаққиқнинг гавҳари қиммати албатта юзага чиқади ва муқаллиднинг сийқалиги ва пастлиги ҳам маълум бўлиб, у расво бўлади. Ушбу ҳикмат ва ҳолату кайфият изҳорининг ибтидоси маккор Иблисдан бошланади. Иблис фаришталардан бири ҳисобланарди, балки фаришталарга устод эди. Мадрасада такбиру тасбеҳ ила машғул малонкаларгаким: "Наҳну нусаббиҳу би ҳамдика ва нуқаддису лака" (Биз Унинг мақтовида тасбеҳ ўгирувчилар ва қудсиятини алқаб дуо қилгувчилармиз), пешво ва мударрис эди. Ва лекин ҳақиқатда эса мардуд (рад этилган) ва ножинс эди, яъни: "Ва кона минал кофирин" (Кофирнинг ишини қиларди). Ҳақ таоло Иблис агарчи малак суратидадир, аммо малак эмаслигини

кўрсатмоқчи бўлди. Одамни лойдан бунёд этиб, унинг вужудини Ўз нурунинг қадаҳига айлантирди ва Иблисни ҳамда бошқа фаришталарни синаш учун "Одамга сажда қилинг", деб буюрди. Ул нурга ошно бўлган ва маърифатлари ўзлари сиғиниб келган нурдан бўлганлар ушбу қадаҳ-мазҳарга сажда қилдилар, зеро: "Исжуду ли одама фасажуду илло иблиса або васатакбара ва кона минал кофирин" (Барча фаришталар одамга сажда қилдилар, илло Иблиским сажда қилмади, такаббурга берилди ва кофирнинг ишини қилди).

(Шунда) қаллоблик ростликдан, қалбакилик асл садоқатдан ажралиб маълум бўлди: Иблис агарчи зоҳирда бошқа фаришталар билан бирга юриб, ошно бўлиб кўринса-да, лекин аслида маъно ва ҳақиқат юзасидан бегона эди.

Бас, маълум бўладики, одамнинг вужуди (яъни одам вужудига сажда қилиш маросими) ростни ёлғондан ва ҳақни бутилдан ажратиб берди. Зеро, (Иблис мазҳарида) худолик ва қудрат мукаммалроқ эди, шу боис у яхлитликда кўринарди, ёмон ва яхшининг, холис ва қалбакиликнинг баҳоси бир хил эди, орада фарқ кўринмасди. Бунда (инсон вужудига) тажаллий ёлқини кўпайди, (натижада) зулмат ва нур, софлик ва булганганлик, холислик ва қалбакилик (шу нур ёруғида) кўриниб қолди. Олтинни мисдан ажрата бошладилар. Масалан, экилган аччиқ ва ширин уруғлар тупроқ остида бир хилдирлар, ҳатто бир-бирларига тегиб турадилар. Биз илоҳий экинлармиз, ҳаммамиз авждамиз ва У нур сочиб турадир. Ва ширин уруғлар (дон) тупроқдан бош чиқариб, осмонга қараб ўсар эканлар, дейдилар: "Эй Парвардигор, бизни бу зиндондан қутқаргин ва бизнинг ҳақиқатимиз, сиримизни ошкор этгин, токи ҳар биримизнинг аслимиз ва мартабамиз маълум бўлғай". Баҳор амал буржидан исрофилий карнай чалиб чиқади ва ўзининг иссиқ нафаси билан уларни тупроқ гўристонидан олиб чиқади. Дов-дахтлар товус паридай алвон рангларда жилваланади, ҳусну жамол дилларни ғарқ этади.

Аммо аччиқ уруғлардан ўсиб чиққан гиёҳлар гўзал бўстонлар ичра расво бўладилар. Бас, маълум бўладики, адолат тарозуси ҳамманинг бирдай бўлишини, яхши-ёмонга бир хилда қарашни раво кўрмайди. Яхшини ёмондан ажратади, ҳар бир жинсни ўз жинсига қўшади: "Ал

хабисоту лил хабисина... ват таййиботу литтаййибина"
(Ёмон ёмонлар билан... ва пок поклар билан).

Шу тариқа, Одам атодан кейин яна баъзилар муҳаққиқ эдилар ва баъзилар муқаллид, баъзилар бода-параст эрса, баъзилар қадаҳпараст бўлдилар. Адолат тарозиси асл кишиларнинг ножинс-нокаслар билан бирлашиб, омукта бўлишини раво кўрмай, орани ажратиб адолат қилиш учун янги пайғамбар юборди. Бодашунослар аҳли нур бўлганлари сабабли қадаҳ ўзгаргандан кейин ҳам, яъни янги шариат жорий этилгач, яна адашмасдан ҳолларини ўзгартирмадилар — моҳият ва ҳақиқатни англаб етдилар. Бу пайғамбарда ҳам ўша Одам Сафилуллоҳни кўрдилар, зероки Одамга ҳамдам эдилар ва ҳамдамликда садоқат кўрсатдилар:

Одамнинг яралишидан мақсад Одам эди,

Одамнинг яралишидан мақсад Раббини таништириш эди.

Аmmo қадаҳга сиғинувчи (паймонапараст) кишилар душманлик кўрсатдилар, ҳақиқатни инкор қила бошладилар ва "Биз Одамга ошиқи содиқ бандалар, ушбу пайғамбар эса Одамга бегонадир", дея тухмат қила бошладилар. Пайғамбар эса қалб тили — ҳол тили билан уларга қараб деди: "Эй паймонага сиғинувчи, мен ўша майдирман, ўша Одамдирман. Агар таъмни сезадиган оғзинг бўлса, татиб кўр, агар бурнинг соғ бўлса, ҳидла, агар кўзинг кўр бўлмаса, кўргин ва агар булардан маҳрум эсанг, кўрлар қаторига бориб ўтир, сен-ку Одамни кўрмагансан ва билмайсан, нега Одам ҳақида гапирасан, нега лоф урасан? Одамни рад этиб, қувасан, яна Одамни излайман дейсан".

Шу тариқа, яна муҳаққиқлар ва тўғри сўзли поктийнат солиҳлар Ҳақ йўлини кўрсатган бу пайғамбар атрофига тўпландилар ҳамда унга кўнгил қўйдилар. Шундан кейин замонлар ва асрлар ўтди. Одамлар орасида яна муқаллидлар бош кўтардилар, улар кўринишда муҳаққиқлар билан бирдай эдилар, зеро: "Кунтум умматан воҳидатан" (Барча умматларим бирдайдир). Адолат тарозиси ва фазлу дониш маҳаки (синов тоши) яна олтин билан мис, гавҳар билан кўзмунчоқ, қарчиғай билан қарга бирдай қадрланишини раво кўрмади. Мусо алайҳис саломни юборди, токи у Фиръавн жодуларидан ажралиб

турсин ва сабтийлар (яҳудийлар) билан қибтийлар (мисрликлар) орасидаги фарқ билинсин.

Шу зайлда, охирзамон Пайғамбари Муҳаммад алайҳис салом ва салавта вар раҳмонгачаким, Мустафо алайҳис салом зуҳуригача Абужаҳл билан Сиддиқ бир эдилар, балки Абужаҳлнинг номи Абулҳаким эрди, куфри ва инкори учун Абужаҳл номини олди ва олам инқирозигача у шундай бўлиб қолажак. Ростлик тимсоли бўлган авлиё ва машойихлар набилар ворисидирлар, ўша нур ва ўша нафасга эгадирлар, улар пайғамбарлар сингари халқни Ҳаққа даъват этадилар. Кимки муҳаққиқдир, ўша асл жавҳардан унда ҳам бордир. У ўша асл жавҳарга ишониб имон келтиради ва ўша асл ҳақиқатни қабул қилади. Унинг аҳволининг дарахти илдиэлари набиларнинг муборақ нафасидан қувват топиб, яшнаб туради. Бу дарахт дамба-дам янги шохлар чиқариб, яйраб ўсади, гуллаб мева беради. Аммо суратпараст ва муқаллид бўлган кишилар кундан кун заифлашиб, қуриб, қартайиб бора-верадилар. Муҳаққиқлар учун иқрору ишонч ва тараққийда қанчалик ҳузур бўлса, муқаллидлар учун инкору шубҳада шунчалик сустлик ва азият бордир. Мавлоно Румий, қаддасаллоҳу сирраҳул азиза, бу маънони назмга тизганлар ва Ҳақ аҳли ягоналигининг шарҳин тузганлар:

Қизил тўпи (гўзалким), ўтган йили ойдай чиқувди,
Бу йил зангори хирқа кийиб чиқмишдир.
Ўтган йили яғмода кўринган ул турк
Бу йил, қарагин араб бўлиб чиқибдир.
Ул ёр ўшадир, гарчи тўни ўзгарди,
Тўшни ўзгартириб, янгидан яна чиқибдир.
Май — ўша, аммо жом алмаштирилган,
Қара, ичувчининг бошига қандай югурар у!

Аммо шуни ҳам билки, халқи олам умуман, ҳаммаси ул жавҳардан холи эмаслар, ҳаммада ҳам ул нур ва ул жавҳардан бордир. Лекин, модомики Худонинг азимати муқаррар эди ва ҳеч ким унинг бандалиги ва хизматидан ор қилмас (бирок) Одам алайҳис саломни яратдики, унинг улуглиги муқаррар эмас эди. Токи мартаба туфайли баъзиларда худбинлик, ҳасад ва кибру ҳаво монё бўлгай ва унинг олдида қуллик ва хоксорлик қилмоққа келгайлар. Агарчи бу маъни ҳам оммага маълумдир,

шунинг учун (бу ўринда) ортиқчадир, аслида аниққи, манманлик ва вужуднинг пардаси хийла қалиндир. Аммо баъзида илоҳий нур ва аслий жавҳар пардани йиртиб, ўзига йўл очгай, (киши шунда) ул асл нурни борлиқ (вужуд) пардасисиз кўра олади ва унга сажда қилади.

Кимдаким, ул жавҳар ва ул нур кучсиз ва кам бўлса, унинг пардани йиртиб йўл очишга қуввати етмайди. Шу учун у пардага мағлуб бўлади. Мағлубни эса йўқолган деб ҳисоблайдилар. Чунончи, агар соф кумуш ичида озгина мис бўлса, уни буткул кумуш деб қабул қилдилар, чунки мис кўринмайди, у йўқолиб кетган бўлади. Аммо агар кумуш оз бўлиб, мис асосий қисмни ташкил этса, уни мис дейдилар, чунки кумуш сезилмас, яъни мағлубдир.

Шунга ўхшаш, ҳеч ким улуғлиги муқаррар бўлган пайғамбарларга бандалик қилишдан ор етмайди, балки аксинча, бундай итоат ва бандаликдан фахрландилар. Бас, унинг ҳам Ҳақ ҳукми ила даври ўтгач, бандалари орасида кучли ва кучсиз, тўғри ва қаллоб ажралиб кўринмайдиган бўлиб қолади. (Шунда) Ҳақ таоло улар орасидан ва уларнинг ўзидан яна янги пайғамбар юборади, токи ҳар кимда ул нур голиб бўлиб, манманлик ва ҳасаду нафс пардаси билан жанг қилсинлар. Кимдаким ул нур кучсиз бўлса, у пардага боғланиб қолади ва дмак у кофирлардандир. Бироқ Ҳақ тақдири ва эҳсони туфайли ушбу нур кам тушган кишилар, агар Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг уларга инояти тушса, уларни диннинг шуҳратли шайхлари олдига юборади. Токи улар шайхларга эътиқод қилиб, имтиҳондан ўтсинлар, шайхларнинг ҳақиқатбин, ростгўй муридлари билан суҳбатлашиб, баҳра олсинлар ва шайхларнинг муборак назаридан шарафланиб, улар нуридан парвариш топсинлар ва заиф имонлари кўпайиб қувват топсин. Ул нур ортган сари (кишидаги) парда ҳам заифлашиб бораверади. Аммо бунинг тафсилоти кўпдир. Худонинг йўллари, мўъжиза-кароматлари чексиз-чегарасиз, Унинг илми шарҳу тафсирга сиғмайди. Чунки шарҳу баён чегаралидир, чегарасиз нарса чегарали нарсага сиғармиди?! Аммо оқиллар оз нарсдан кўп нарсани англаганлар, ғофиллар эса кўп нарсдан оз нарсани ҳам фаҳмламайдилар.

Энди ул дарвеш жавобда айтган сўзимга қайтаман. Агар дарвеш чин юракдан Худога ёниб илтижолар қилган бўлса ва унинг димоғига Матлубнинг ҳиди етган бўлса,

Ўзини турли ибодатлар билан синаган бўлса, ҳар нарсада ўз мушкулининг осонлигини кўрса, шунга риоя этсин. Аммо унинг йўлини қоронғилаштирадиган, Матлубдан узоқлаштирадиган (агарчи бу тоат бўлса ҳам) нарсалардан ўзини сақласин, зеро:

Хоҳ куфр бўлсин, хоҳ имон,—
Йўлдан оздирган ёмон.

Хунук бўлсин, хоҳ гўзал,
Дўстдан бездирган ёмон.

Шуни ҳам айтайки, биз баён этган фикр ва тафсилотлар содиқ толиблар ва фидойи ошиқлар ҳақидадир. Биз уларга ундай қилинг, бундай йўл тутинг деб айта олмаймиз. Аммо шундай зотлар борки, улар вужуд (борлиқ) пардасини ёриб чиққанлар ва Ҳаққа етишганлар. Уларнинг борлиқларидан фақат суратлари ва номлари қолган. Бу худди туз конига тушиб қолиб, йиллар давомида чиқолмасдан, бутун танаси тузга тўйинган, балки билкулли тузга айланган от ёки туяга ўхшашдир. Бу жонворларнинг кўриниши от, туя ва ҳоказоларни эслатиши мумкин, бироқ улар энди от ҳам, туя ҳам эмас, уларнинг қайси аъзосини кесманг — туздир, вужудларидан нақш ва ном қолган, холос.

Ишқ келди-ю қон каби кирди баданга,
Мендан мени элти, жой қилди Дўстга.

Тан аъзоларин эгаллади Дўст,
Мендан фақат қолди ном, қолгани Удир.

Бундай мартабага эришган кишига нисбатан бирор нарсани ҳукм этиш ва унинг ҳоли мана бундай бўлса яхши бўларди-ю, ундай қилса ёмон деб айтиш мумкин эмас. Бундай одамлар яхши-ёмон тушунчаларидан устундирлар, улар зиддиятлар, ҳисоб ва миқдор, маъқул ва инкордан ҳам баландлар. Уларнинг вужуди касратдан ваҳдатга бориб етган ва фардият (яккаланиш) тузхонасида шундай маҳву фоний бўлганларки, вужудларида моддиятнинг тубанлигию иккилик (сен ва мен) қолмагандир.

Комилсифат эр фано йўлидан кетди.
Бир лаҳзада вужуд дарёсидан ўтди.
Борлигидан анинг бир қил қолган эди.
Ул қил ҳам ишқ ўтида куйдию йитди.

Худойим таоло Боязид Бистомийга деди: "Мо зо туриду?! (Нима истайсан?) Боязид жавоб берди: "Уриду ан ло уриду" (Истамасликни истайман). Негаки, агар нимадир хоҳласа, демак ҳали вужуддан қутулмаган бўлади. Бас, тузга айланган ул ҳайвон, агар унда ҳали бирор бир томир ёки ичак бутун қолган бўлса, унда унинг фардияти ҳали беқарордир (муталаввиндир). Ва у камолга стмаган ҳисобланади, чунки ундан иккилик ҳиди келади, иккилик эса чиндан ҳам куфрдир. Худонинг суратини икки дейиш икки марта куфр бўлганидай, маъно оламида ҳам икки бўлиш куфрдир. Боязид раҳматуллоҳи алайҳа демиш: "Фақат Сенинг истагинг учун, мени ҳайф деб билмаслигинг учун истайманки, ҳеч нарса истамайин".

Ой юзлигим юзи кўринди (келди).
Мен кимманки, бор бўлайин?
Ўзлигимдан қутулган замон
Мен бордирман, дўстларим, тайин.

Туз ичидаги ҳайвоннинг вужуди унда ҳайвонликдан зарра асар қолмаган тақдирда, барча аъзолари тузга айланганда камолга етади, яъни: "Изо тамомал фақру фаҳуваллоҳ" (Фақирнинг стуклиги унинг Илоҳда қоришиб кетишидир).

Ё Раб, изларман мен Сени, ё Сен изларсан мени?
Афсус, агар Мен-Мен бўлиб, мен бошқаю Сен бошқа бўлсак.

Агар талаб ҳақиқий бўлса, толиб айни Матлуб (Илоҳ) бўла олура.

Кимки тавҳидда толибу Матлуб сифатларин
Айри кўрса, у на толиб, на матлубдир.

Мажнунга: томирингни кесиб қон чиқартир, бошингнинг оғриғи қолади, дедилар. Илоҳий ишқ мастлиги ва бехудлиги асносида майли деб юборди. Аммо қон олувчи

табибни олиб келганларида, фарёд чекиб, деди: "Эй, нима қиялпсизлар? Кимнинг қонини тўқасанлар? Мен агарчи Мажнундирман, "туз кони" ичидаман ва менда Лайлидан ўзга ҳеч нарса қолган эмас:

Вужудим аъзоларин буткул эгаллади: Дўст,
Мендан фақат ном қолган, боқий барча Удир.

Агар менга тийғ урсангиз — Лайлига урган бўласиз ва агар менинг баданимни кессангиз — Лайли баданини кесган бўласиз.

Худоликни кўрган кўз ҳам Худо бўлди:

Кўз дарё-ла қўшилди — тўлқин-тўлқин,
Денгизга айланди дийдалар бутун.
Лаб очиб қалбим дер дин арбобига:
Худони кўрган кўз Худодир, билгин!

Зеро у Худони кўрди: "Ю тудрикуҳул абсора ва ҳува тудрикул абсора" (Кўзлар Уни кўролмайдилар, илло У ўз нуридан нур бағишлади, токи ушбу нур орқали Уни кўрсинлар).

Худони ҳам худо кўради, беғона сизмас орага,
Ахир ваҳдат дарёсида агёр эрур кўр.

Худовандга етишган эран Худовандни кўрсата олади (нишона бера олади), гайр ғайирликни қандай қилиб кўрсатиши мумкин, дерсиз? Аммо туз конидан бир ҳовуч туз кондан нишонадир (намунадир). Ўлаканинг гўшти ва пўстидан тузни ва туз конини англаб бўладими? "Мо рамайта из рамайта ва локиналлоҳи рамо" (Ё Муҳаммад, сенинг отганларинг Бизнинг отганларимиздир ва сенинг сўзинг Бизнинг сўзимиздир).

Чунки туз конидан фақат туз олинади. Бутун вужуди Унга айланиб, Ундан ўзга бўлмаган кишига ким ҳам юрак бетлаб, буниси яхши, бунақаси ёмон дея таассуф билдира олади? Нимаки у қилса яхшидир. Олам аҳлининг Каъбаси ва Қибласи Удир. Куфру иймон, масъулият ва тоат Унинг учундир, олти жиҳат унинг ҳузуридир. Куфр шунинг учун ёмонки, унда Унинг ризоси йўқ ва Унинг

ҳузуридан узоқлаштиргувчидир. Иймон шунинг учун мат-лубки, Унинг ризосига мувофиқ ва (Унга) яқиндир ва Ҳаққа муқаррабдир. Бас, агар буларга (яъни Ҳаққа етганларга) эътимод ва эътибор бўлса, ана шу маънода-дир, тажаллий эса: "Яфъаллоҳу мо яшоъу" келди (Аллоҳ хоҳлаган ишини қилади):

Куфру дин йўлида эрур сарсон,
Ваҳдату лошарикалаҳу лебон.

Унинг ишлари, яратганларига эътироз йўқ, кимки эътироз билдирса Иблис наслидандир. Чунки Иблис Худованднинг ишига шак келтирди ва эътироз билдириб, баҳсу мунозарага киришди: "Халқатани миннорин ва халақтаҳу мит тин (Иблисни оловдан яратдик ва одамни тупроқдан)... Шунинг учун у (яъни Иблис) бор бўлишдан олдин йўқ бўлди. Аммо Одамдан пастлик ва хилоф ишлар вужудга келиб, буғдойдан еди, (оқибатда) жаннатдан чиқарилди: "Раббано заламно анфусано" (Эй Раббим, нафсим менга зулм қилди) деб нола чекарди, зор-зор нола қилди ва дунё остонасида гуноҳларига мағфират сўраб, собит бўлди. Оқибат Ҳазрати Таборакдан афв хилъати стишди, иккилик (Худованддан ажралиш фи-роқи)дан сўнг бирлашиб ягона ҳолга келиш, синиб парчаланишдан кейин тузалиш юз берди, яъни: "Ано йндал мункасира қулубиҳум".— Эй менинг дўстларим, Худонинг исми менга ярашади ва мувофиқ келади, Сиз ҳам баробарлик (манманлик)дан йироқлашиш учун хок-сор ва шикаста бўлинг. Агар Мени десангиз, ўзингиздан безор бўлинг ва Мени жону дилингиз билан севинг, токи сизнинг бошингиз Мен бўлай, қўлларингиз ишламаса, қўлингиз олайн, оёқдан қолсангиз, сизни кўтарайин.

Яъни: "Изо аҳбабту абдан кунту лавҳу самъан ва басаран ва лисонан ва нутқан ва би ясмаъу ва биябсиру ва биянтиқу".

Ҳаққа таслим бўлиб, Ҳақ олдида ўлганингдан кейин, сенинг ҳаракатинг Ҳақнинг ҳаракати ва сенинг сўзинг Ҳақнинг сўзидир. Агар биров кўпроқ мурдор шаробдан ичса ва мағлуб бўлса, бу ўшал шаробнинг таъсиридир. Бундай одам нима деса ва нима иш қилса, оқил кишилар буни одамдан эмас, балки шаробдан деб биладилар. Зеро ул шароб (бу ишни) қилур ва ул шароб (бу сўзни) айтур дерлар. Ва унинг феъли ҳамда сўзини майга нисбат

берурлар ва бул шахсни май илгида бир асбоб деб ҳисобларлар. Шу каби пари теккан одам ҳам илгари ундан эшитилмаган ғалати сўзларни айтади ва ғайбдан фол очадиган бўлади. Оқил кишилар буни ҳалиги одамнинг эмас, балки парининг сўзлари деб тушунтирадилар. Жонсиз суюқлик бўлган май ва мартабада одамзоддан паст турувчи парада одамни ўзига итоат этувчи, ўз қуролига айлантурувчи қувват бўлгач, нега ахир фалак ва малакнинг, инсу жинсининг Халлоқи бўлган Ҳақ таоло тажаллиси мусаффо ва беғараз сийналарга порлаб кириши мумкин эмас! Бас, шунинг учун тажалли зуҳур этган шахсдан нимаки содир бўлса, Ҳақдан деб биладилар ва Ҳаққа нисбат берадилар. Буни Худонинг сўзи ва феъли деб билмаслик ва эшитмаслик калтабинликдир. Чунончи, Боязид Бистомий масту беҳудликда дер эди: "Субҳона мо аъзаму шаъний" (Шарафлиман, мсн ҳам улуғворман), "Лайса фи жуббати сиволлоҳи" (Пўстиним ичида Илоҳдан бошқа нарса йўқ).

Боязиднинг муридлари эътироз билдирдилар ва Боязиднинг ҳушёрлигида: бундай сўзларни гапириш сенга муносибми? дея таъна қилдилар. Боязид муридларнинг калтафаҳмлиги ва тақлид аҳлидан эканликларини фаҳмлаб, ўз-ўзига деди: "Агар булар идрокли — эътиқодли кишилар бўлганида эди, шунча вақт менинг ҳузуримда юриб, суҳбатимда бўлиб, нафасимдан баҳра олиб, сўзларимни эшитиб, ҳушлари жойига келмаган экан, бефаҳм ва беҳабар эканлар, уларни ўз тийғлари билан мажруҳ ва хаста этиб, ўз шамширлари билан улардаги бефаҳмлиқ бошини кесиб, ҳушларини жойига келтиришдан бошқа чора йўқ:

Бошсиз бошни кесмоқлик маъқул,
Бошли бошлар тожга муносиб.

Боязид деди: "Эй ёрларим, агар сиз мўминлардан ва содиқ дўстларимдан бўлсангиз, сиздан бир илтижолу илтимосим шуки, Ҳақнинг ростгўй бандаси бўлиб тилга кирганимда, ҳаммаларингиз пичоқ ва ханжарларингизни олиб баданимга уринглар". Боязидда яна ул ҳолат рўй берди ва ҳалиги сўзларни яна айта бошлади, балки руҳи важд чаманида парвоз этиб, жилвалар кўргузарди. Аввалгидан ҳам "ношоистароқ" сўзлар ва қилиқлар ундан зоҳир бўла бошлади. Шунда муридлари пичоқларни

қинидан чиқариб унга ура бошладилар. Ҳаммалари важду самоъ мастлигидан қайтиб, ўзларига келгач, баъзилари қўллари кесилгани, баъзилари эса қорин ва кўкраклари жароҳатланганини кўрдилар. Баъзилар ул ҳол чаманида ўзларин унутган эдилар. Аммо Ҳоъидга ҳеч бир зиён стмаган, бирор жойига тийғ тегмаган эди. У соппа-соғ эди.

Ахир тийғ бундай авлиёнинг этини кесишга қандай журъат этсин, зероки улар Исмоил наслидан бўлгач, тийғ уларнинг бўғзига санчилармиди?! Бутун оламнинг бўғзи улар учун кесилиши ва улар йўлида қурбон бўлиши мумкин: "Куллу шаъйин ҳалокун ило важаҳу"— Менинг юзимдан бошқа барча ҳалок бўлсин, чунки мен Худоман. Ҳаммаларинг юз бўлинглар, токи юзимга монанд бўлсангиз ва бул Юздан юз ўгирманглар, негаки бошқа юзга юзланган ва Мендан ўзгани кўриб, уни Мендан ортиқ ҳисоблаган юзни юзнинг орқаси деб билгин. Менинг Юзимнинг орқаси йўқ, ҳамма ёғим Юздир, барча Нурдирман, Кўздирман, Қулоқдирман, Илмдурман. Мендан ўзга барча нарсалар йўқоладиган, фонийдир. Сизнинг юзингиз Менга қарагандагина юздир, кўзингиз Менга боққан вақтдагина кўздир. Зинҳор-базинҳор бу қалин соядан (яъни жисм-вужуддан) айрилурсиз ва узоқлашиб борурсиз, токи ҳижроннинг қизиган қуёши изтироб ва интизор водийсида сизни куйдирмагай ва ҳалок этмагай. Сизнинг Худовандингизман, Мен билан дўст (унс) тутининг, Менга одатланинг ва Мен билан ҳамфеъл бўлинг: "Тухлиқу би ахлоқиллоҳи" (Аллоҳ хулқига хулқингиз мос бўлсин). Дерларки:

Масти Худо, масти Худо,
Неки қилур эрур раво.
Неки деса савоб эрур,
Йўригида йўқ ҳеч хато.

Эй солдадил, беқарор бандам,
Халойиқ ичра хос кишимсан.
Ўрган менга, кўнгул қўй асру,
Тун таңҳолигида келай ман.

НАСАФЛИК БУЮК МУТАФАККИР

XIII аср Шарқ халқлари маънавияти ва тафаккури тарихида алоҳида ўрин эгаллайди. Бу даврга келиб, Калом илми қаторига фалсафа ва тасаввуф қўшилди. Натижада ҳар учала соҳани бирлаштирган ажойиб олимлар ва мутафаккир адиблар етишиб чиқди. Бир вақтнинг ўзида бирин-кетин Ҳажмиддин Кубро, Фаридиддин Аттор, Муҳийиддин Ибнал Арабий, Жалолиддин Румий сингари бузургворлар яшаб ижод этдилар. Улар ижодида Мансур Ҳаллох, Боязид Бистомий, Абулхайр Абусаид, Ибн Сино, Абуҳомид Ғаззолий қарашлари янги поғонада ривожлантирилди. Ана шундай мутафаккирлардан бири атоқли ватандошимиз Азизиддин ибн Муҳаммад ан-Насафийдир. (Насаф — ҳозирги Қарши шаҳрининг қадимги арабий номи, араблардан олдин бу шаҳарнинг номи Нахшаб эди.)

Шайх Азизиддин Насафийнинг туғилган ва вафот этган йиллари аниқ маълум эмас. Аммо асарларидаги қайдлар ва бошқа манбаларнинг гувоҳлик беришича, у XIII аср бошларида туғилган, дастлабки саводини Насафда чиқаргандан кейин, ўша замоннинг илм-фан марказларидан ҳисобланган Бухороий шарифда таҳсил олган. Бухорода у тасаввуф, фалсафа, илми каломдан ташқари, тиб илмини ҳам мукаммал ўрганади.

Унинг пири Саъдиддин Ҳамавий (1191—1252) бўлган. Саъдиддин Ҳамавий Нажмиддин Кубронинг пешқадам халифаларидан эди. Демак, сулук ва дунёқарашга кўра Азизиддин Нажмиддин Кубро силсиласига мансуб.

Айтишларича, Шайх Азизиддин Насафий мўғул истилоси даврида тинчроқ макон истаб, 1273 йилда Бухорони тарк этган ва Эронга бориб, Баҳробод, Исфаҳон, Шероз, Абркўҳ шаҳарларида яшаган ва XIV аср бошларида Абркўҳда вафот этган. Қабри ўша ердадир.

Азизиддин Насафийдан қуйидаги асарлар етиб келган: "Кашфул ҳақойиқ" (Ҳақиқатларнинг очилиши), "Зубдатул ҳақойиқ" (Ҳақиқатлар қаймоғи), "Мақсади ақсо" (Охирги мақсад), "Инсонни комил", "Манозилас — соирин" (Сайр этувчилар манзиллари), "Усул ва фуруъ" (Асос ва шохлар), "Баён ат-танзил" (Нузул баёни), "Мабдаъ ва миод" (Чиқиш ва қайтиш жойлари). Ушбу рисоаларнинг кўпи Ўзбекистон қўлёзма хазиналарида ҳам сақланади.

Азизиддин Насафийни комил инсон тадқиқотчиси дейиш мумкин, чунки унинг барча рисоаларида инсон хилқати, унинг истеъдоди ва нуқсонлари, инсонни камол топтириш масалалари ўрганилади. Унинг фикрича, инсон коинотнинг кичрайтирилган нусхаси, инсонда барча илоҳий ва моддий оламларнинг хислати жамулжам. Инсон шуни англаши ва ўз руҳи — илоҳий жавҳарини поклаб, асл мақомига қайтиши лозим.

Азизиддин Насафийнинг номи кўндан бери Ғарб ва Шарқ олимлари диққатини тортди келади, унинг асарлари турк, олмон, инглиз, француз тилларига таржима қилинган. Ўзбек китобхоналарини Азизиддин Насафий мероси билан таништириш мақсадида унинг "Зубдатул ҳақойиқ" асарини таржима қилдик.

ЗУБДАТУЛ ҲАҚОЙИҚ

*Бисмиллоҳир Раҳмонир Раҳим
Ляҳамдуллиллоҳи Раббилламин вассалаво-
ту расулиҳи Муҳаммадин ва олиҳи ва
асҳобиҳи ажмаъин ва салаллоҳу алайҳи
васаллам.¹*

...Баъд (энди) бу банди оғиз, фақирул-фуқаро Азиз бинни Муҳаммад ан-Насафий дейдики, бир гуруҳ дарвешлар бу фақиру ҳақирдан олами кубро ва олами суғро маърифати ҳақида, мабдаъ ва миод ҳақида бир рисола битишимни ва унда мабдаъ (бошланиш) хилма-хилми ёки у ҳаммаси бўлиб биттама, ҳар бирини миоди (қайтиши) хилма-хилми ёки қайтиш фақат биттама; нузул (тушиш) нима ва уруж (кўтарилиш) нима; аввал бошда нузул бўлиб, кейин уруж бўлганми ёки аввал бошда уруж бўлиб, сўнгра нузул содир бўлганми, деган масалаларни тушунтириб беришимни илтимос қилдилар. Улар яна барча мавжуд тоифаларнинг фикр-мулоҳазаларини баён этинг, улар фикрини холисона баён этиб беринг, бирортасини ҳам афзал ҳисобламай, ҳар бири нима деган бўлса, шуни келтиринг, деб сўрадилар.

Мен уларнинг илтимосини қабул қилиб, улар сўраган нарсаларни бир жойга тўпладим.

Бу мажмуани мен "Рисолаи мабдаъ ва миод" (Бошланиш ва қайтиш рисоласи) деб номладим. Аммо баъзи бирлар бу асарни ўқиб, менга: китобингиз чўзилиб кетибди, сўзларингиз ҳаддан зиёд равшан (содалашган), у хос кишиларга ҳам, авомга ҳам тушунарлидир, шундай бўлсаки, (китоб) хос кишиларга тушунарли бўлиб, бошқалар ундан нафъ кўрмаса, дедилар. Мен бу илтимосни қондириш мақсадида "Рисолаи мабдаъ ва миод"ни қисқартирдим ва мухтасарни "Зубдатул ҳақойиқ" ("Ҳақиқатлар қаймоғи") деб номладим. Ва Ҳаллоқи оламдан мадад сўрадим, токи адашиш ва хатолардан мени асрасин, "дарҳақиқат, у неки хоҳласа, қилишга қодир ва итоат этишга лойиқ зотдир" (Ҳадиси шарифдан).

1

(Оламлар эгасига ҳамду сано бўлсин ва Унинг расули Муҳаммад салаллоҳу алайҳи васалламга, унинг хонадонига ва барча саҳобаларига дуою салом бўлсин).

Бу рисоланинг таркибини икки боб қилиб туздим. Аллоҳдан ўзга менга мададкор ва ҳимоячи, бахт бергувчи бўлмас, "Унга суяндим — таваккал қилдим. Унга юз ўгиргайман" (Қуръон, 42:8).

БОБЛАРНИНГ МУНДАРИЖАСИ

Биринчи боб олами кубро (катта оламлар) ни билиш ҳақида бўлиб, у уч асл (қисм) дан иборат. Биринчи асл шариат аҳлининг сўзлари ҳақида; иккинчи асл ҳикмат аҳли сўзлари ҳақида; учинчи асл ваҳдат аҳлининг сўзлари ҳақида.

Иккинчи боб олами суғро (кичик олам) ни билиш ҳақида бўлиб, бу ҳам уч аслдан иборат: Биринчи асл инсон ва унинг мартабалари тўғрисида; кичик инсон катта инсоннинг нусхаси ва сурати эканлиги тўғрисида, учинчи асл солиқ ҳақида ва солиқнинг йўлдаги ниятлари тўғрисидадир.

Биринчи боб

ОЛАМИ КУБРОНИ БИЛИШ

Эй, дарвеш, Аллоҳ сенинг дунё ва охиратингни обод қилсин. Билгилки, олам зот ва сифатларнинг исмларидан иборатдир. Зот (жавҳар) ва сифатларнинг жамъини олам дейдилар ва зот билан сифатларнинг ҳар бирининг кўриниши ҳам (қисмлари ҳам) олам деб номланади. У Олам ўзининг аввалида икки қисмдан иборат, унинг биринчи қисмини олами ғайб (яширин олам), иккинчи қисмини олами шуҳуд (кўринадиган) деб айтадилар. Бу ҳар икки оламини миқдорий ва куллий (умумий, яхлит) маъноларда турли номлар билан тилга оладилар. Масалан: холиқият олами ва амр олами, мулк олами ва малакут олами, бадан олами ва руҳ (жон) олами, ҳислар олами ва шуур олами, нур олами ва соя (зулмат) олами ва шу кабилар. Бу номлар ҳар икки олам — олами ғайб ва олами шуҳудга ишорадир.

БИРИНЧИ ФАСЛ

Олам маъносини билганиндан кейин шуни билгилки, сени кичик инсон (инсони суғро) ва кичик олам (олами суғро) дейдилар, бутун оламнинг ўзини эса улуғ инсон (инсони кубро) ва улуғ олам (олами кубро) дейдилар. Эй, дарвеш, сен кичик оламсан, бутун оламнинг ўзи эса улуғ оламдир. Сен ҳар икки оламнинг кичрайтирилган нусхаси ва тимсол-белгисисан. Улуғ оламда бор нарсалар кичик оламда мавжуддир. Эй дарвеш, улуғ оламнинг аввалу охири, зоҳиру ботини, моҳият ва шаклларини идрок этиш учун ўзингнинг моҳиятинг, зоҳир ва ботинингни англаб етгин. Бундан бошқа йўл йўқ. Эй дарвеш, нарса-ҳодисаларнинг қанақалигини билмоқчи бўлсанг, ўзингнинг қанақалигингни билиб олишинг керак.

ИККИНЧИ ФАСЛ

Шуни билгилки, улуғ оламнинг боши битта жавҳардан иборатдир, худди шу каби кичик оламнинг бошида ҳам битта жавҳар (ётади). Улуғ оламнинг ул жавҳари улуғ олам уруғи бўлганидай кичик оламнинг ул жавҳари

кичик оламнинг уруғидир. Қатъий уқиб ол: бу икки оламда нимаики пайдо бўлса, у ўшал уруғларда мавжуддир. Бу айтилганлар сенга равшан бўлган бўлса, энди англагилким, кичик оламнинг асосидаги жавҳар нутфа (уруғ) дир ва кичик олам билан улуғ оламнинг ҳар иккиси уруғдан пайдо бўлган. Кичик оламда амалга ошириладиган ишларнинг жами уруғда аллақачон мавжуд эди ва (шуниси ҳам) аниқки, кичик оламда уруғда мавжуд бўлмаган (яъни амалга оширилмаган) нарса бўлмайди. Кичик олам жавҳарини билганингдан кейин билгилки, улуғ олам жавҳари ҳақида ҳар хил фикрлар бор. Аммо, агар мунозара мавзуини баён этиб, эҳтиросларга тутқун бўлмай, бу денгизга кириб борилса зиддиятларнинг йўқолиши муқаррар.

БИРИНЧИ АСЛ

Улуғ олам ҳақида ва улуғ оламнинг Тангри таоло Раббиюл оламин томонидан яратилиши ҳақида шарият аҳлининг сўзлари

Билгилки, шарият аҳли иккита вужуд тўғрисида гапирадилар. Биринчиси — вужуди қадим (яъни азалий вужуд), иккинчиси — вужуди ҳодис (яъни дунё). Вужуди қадимнинг бошланиши йўқ, аммо вужуди ҳодиснинг бошланиши — аввали бор. Бу зоҳир аҳлининг фикридир. Ва бунда зиддият ҳам йўқ, зеро борлиқ (вужудият) икки вазиятдагина бўлиши мумкин: ё у азалийдир, ёки азалий эмасдир. Агар у азалий вужуд бўлса, абадий вужуд ҳам бўлади. Аммо, агар унинг бошланиши бўлса, демак у ўткинчи — фоний вужуддир. Ҳар икки вужудни билганингдан кейин билгилки, азалий ва абадий вужудни Худо дейдилар, ўткинчи, фоний вужудни олам дейдилар. Худо олам эмас ва олам Худо эмас. Худо оламнинг Ҳаллоқи (яратувчиси) ва олам Худонинг ижоди. Ҳаллоқи олам муносиб таърифли сифатларга эгадир ва у номуносиб сифатлардан холидир. Шарият аҳлининг фикрича, Холиқ оламини яратишда ҳам, агар хоҳласа уни барбод этишда ҳам ирода-ихтиёри ўзидадир.

Эй дарвеш, энди билгилким, шарият аҳли дейдиларки, Тангри субҳонаҳу таоло илк дафъа бир жавҳарни ато

этди, унинг номи Нафси аввал (Руҳи аввал) дир. Тангри субҳонаҳу таоло мулк ва малакут оламларини яратишни ирода этиб, ўшал жавҳарга нигоҳ ташлади ва ул жавҳар қайнаб эрий бошлади ва кўпирди. Нески ўшал жавҳарнинг моҳияти (мағзи) ва қаймоғи эди эритилган шакар қиёми каби ажралиб чиқди ва қуйқаси пастга чўкди (шакар қиёмининг қуйқаси лойқаси каби). Халлоқи олам ўша қиёмдан руҳлар оламининг даражаларини яратди ва қуйқасидан мулк олами — жисмлар оламини вужудга келтирди.

Руҳлар оламини ўн уч қисмда шундай қилиб яратдики, аввалги гавҳар билан улар ўн тўртта бўлди. Руҳлар оламининг ўн учта эканининг далили жисмлар оламининг руҳлар оламига нисбатидир, чунки руҳлар олами даражалари жисмлар олами даражаларига тенг, яъни ўн учтадир. Зоҳир олами ботин оламининг унвонидир ва мулк олами малакут оламининг белгисидир. Эй дарвеш, дейдиларки, мулк малакутга ўхшайди ва малакутнинг асоси жабарут оламидир. Яъни мулк орқали малакут ва малакут орқали жабарутни исботлаш мумкин.

БИРИНЧИ ФАСЛ

Руҳ ва руҳнинг даражалари ҳақида

Руҳ оддий жавҳардир, у жисмни ҳаракатга келтиради ва такомиллаштиради. У табиатга мувофиқ ўсимлик даражасида, ҳаракат (ирода) га мувофиқ ҳайвон даражасида, ақлга мувофиқ инсон даражасида (зуҳур этади). Аммо агар сенга бу гапларни тушуниш қийин бўлса, бошқа сўзлар билан изоҳлаб берай. Билгилки, руҳ латиф жавҳардир, у майдаланмайди ва аъзоларга бўлинмайди, уни қисм-қисм қилиб ажратиш мумкин эмас. Чунки руҳ амр оламидандир ва ҳатто ўзи амрдир.

Жисм эса қаттиқ ва дағал жавҳар бўлиб, у майдаланади ва қисмлар (аъзоларга) бўлинади. Жисм махлуқот оламидандир. Руҳнинг маъносини билганингдан кейин руҳ даражаларини ҳам билиб ол. Тангри субҳонаҳу таоло руҳлар оламини яратишни ихтиёр этганида ўз нигоҳини (жавҳарнинг) шаффоф қиёмига қаратди ва ул қиём қайнаб эрий бошлади. Шу қиёмнинг қиёми (мағзи) ва қаймоғидан У пайғамбарлар Хатми (хулосаси) руҳини

яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан улулазм пайғамбарлар руҳини яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан мурсал пайғамбарлар руҳини яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан қолган пайғамбарлар руҳини яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан авлиёлар руҳини яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан аҳли илму маърифат руҳини яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан зоҳидлар руҳини яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан тақво аҳли руҳини яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан аҳли имон руҳини яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан (қолган) одамлар руҳини яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан ҳайвонлар руҳини яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан ўсимлик руҳини яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан маъданлар ва ашёларни яратди. Ҳар бир руҳ билан бирга кўп сонли фаришталарни яратди ва малакут олами, шу тариқа якун топди.

ИККИНЧИ ФАСЛ

Жисм даражалари ҳақида

Билгилки, Тангри субҳонаҳу таоло жисмлар оламини яратишни истаб, ўз нигоҳини қуйқа қолдиққа қаратди ва ул қуйқа қолдиқ қизиб қайнай бошлади. Унинг мағзи ва қаймоғидан Аршни яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан Курсини (Тахтни) яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан еттинчи осмонни яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан олтинчи осмонни яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан бешинчи осмонни яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан тўртинчи осмонни яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан учинчи осмонни яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан иккинчи осмонни яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан биринчи осмонни яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан оловни яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан ҳавони яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан сувни яратди, унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан тупроқни яратди ва унинг қолдиғи мағзи ва қаймоғидан бошқа жисмларни яратди. Мулк оламининг оддий жисмлари (шу тариқа) якун топди. Мулк ва малакутдаги оддий жисмлар (сода

жисмлар) нинг ҳаммаси йигирма саккизтадир. Ўн тўрттаси мулк оламида, ўн тўрттаси малакут оламида. Мураккаб жисмлар учтадир, яъни: маъдан жисми, ўсимлик жисми ва ҳайвон жисми...

Эй дарвеш, содда жисмларнинг мулк ва малакут оламида йигирма саккизта эканига ҳеч бир шубҳа йўқ. Аммо руҳлар олами аввалми ёки жисмлар олами аввалми, аввал мабдаъ (чиқиш жойи), кейин миод (қайтиш жойи) ми ёхуд аксинча, аввал миод, сўнгра мабдаъми, аввал олий даража пайдо бўлиб, тартиб билан қуйи даражаларга қараб борилдими ёкинги аввал қуйи даража пайдо бўлиб, кейин бирин-кетин юқори даражалар келиб чиқди-ми, деган масалалар устида қарама-қарши фикрлар бор. Сенга ҳақиқатни очиш учун бу қарашлар устида обдон ўйлаш керак бўлади. Сўзни чўзиб, мақсаддан узоқлашмайлик. Руҳ даражалари ва жисм даражаларининг ҳар бири ўз-ўзида мақом топти. Яъни: Арш — пайғамбари Хатми руҳининг мақоми. Курси — улулазм пайғамбарлар руҳининг мақоми, уларнинг манзили ва ҳужраси, еттинчи осмон мурсал пайғамбарлар руҳининг мақоми, уларнинг манзили ва ҳужраси, олтинчи осмон — анбиёлар руҳининг мақоми, бешинчи осмон авлиёлар руҳининг мақоми, тўртинчи осмон донишманд ҳақимлар руҳининг мақоми, учинчи осмон — зоҳидлар руҳининг мақоми, иккинчи осмон тақво аҳли руҳининг мақоми, биринчи осмон имонлилар руҳининг мақоми. Ва шу тариқа, осмоннинг тўққиз даражаси тугал яқун топти. Аммо яна тўрт даража қолди, яъни қолган одамларнинг руҳи, ҳайвонлар руҳи, ўсимликлар руҳи ва жирм (жисм) ларнинг руҳи. Улар юқори оламдан ҳам, қуйи оламдан ҳам эмас. Аммо жирм (модда) қуйиларнинг қуйисидир. Демак, пастга — тубанликларнинг тубанига тушиб бориш керак ва (шу орқали) ўзини таниш ва билиш керак, ўз Раббини таниш керак ва бундан юқorigа қараб тараққий этиш керак, ўзининг дастлабки (асл) мақомига стиш керак. Ўз мақомини эгаллаш билан уруж — кўтарилиш тугалланади ва унинг доираси беркилади. Доира беркилгандан кейин кўтарилишнинг иложи йўқ, ундан нари кўтарилиш — тараққийт бўлмайди. Йўлда тўхтаб қолиш мумкин, аммо ўз мақомидан ўзиб кетиш мумкин эмас. Агар йўлда тўхтаб қолиш (ушланиб қолиш) мумкин бўлмаганда, Каломуллоҳнинг нузул этилиши, пайғамбарларнинг юборилиши фойдасиз бўлиб қоларди.

Руҳлар олами ва жисмлар оламини яратгандан кейин Парвардигор уч фарзанд — маъданлар, ўсимликлар ва ҳайвонларни яратди, сўнгра билониҳоя Одамни яратди. Одам ва Ҳавво қиссаси бўлса машҳурдир, биз ушбу рисолада бу қиссани келтирмадик. Кейин Одамнинг болалари пайдо бўлди ва улар кўпайиб бормоқда, улар аста-секин камол топмоқда ва шу йўл билан ҳар бири илк мақоми томон интиломоқда, уларнинг ҳар бири ўз доираси яқунлангунча ривожланишда давом этади. Бу шуни кўрсатадики, ҳар бир кишининг камолоти илк мақоми сари ҳаракат қилиш, бу йўлда жидду жаҳд кўрсатишдир. Ушбу мақомни эгаллаш ва йўлда қолиб кетмасдан илгари боришдир.

УЧИНЧИ ФАСЛ

Билгил, ушбу ўн тўрт даража азалдан яратилгандир, улар касб этилган (хислат) эмас. Ва Раббиюл оламиннинг яратилиш ишида тағъйирот-ўзгариш содир бўлмайди. Имом Абу Ҳанифа мазҳабининг талқини шунга қоимдир. Чунки Аллоҳ таолонинг хислати шундай ва барча одамлар шу хислатга мувофиқ яратилган ва бу даражалар руҳларнинг даражаларидир. Агар бу даражалар касбий бўлганда эди, унда ҳар бир киши ўз мақомидан ўзиб, истаган даража-мақомга кўтарилаверади, юқори мақомларни эгаллайверади ва авлиёлар, анбиёлар мақомини, анбиёлар расуллар мақомини эгаллаган бўларди. Бошқа мақомлар ҳақида ҳам шуни билгин. Бироқ мақомлар касбий эмас, (уларни) саъю ҳаракат билан эгаллаб бўлмайди. Улар яратилганда (ҳар бир тоифа учун) насиб этилган улушдир. Йўлда дам олиш, тўхтаб қолиш мумкин, лекин ўзининг азалий мақомини босиб ўтиб кетолмайди.

Эй дарвеш, мана сен руҳий даражаларни билдинг, шуни ҳам билдингки, улар қандай яратилган бўлса, қандай ҳолатда бўлса, шундайдирлар — тақдири азалий ўзгартириб бўлмайди, ўз мақомидан ўзиб кетиш мумкин эмас. Руҳлар бу оламга келадилар, (аммо) ўз сўзлари ва ишларида ўзгаришсиз қоладилар. Уларнинг ҳар бирида аввалдан маълум меъёр бор, ундан ошиб кетиш мумкин эмас. Бу шуни кўрсатадики, бу дунёга келган ҳар бир руҳ муайян чегарага эга бўлади ва аввалги маълум мақоми бўйича унинг жисм ичра қанча бўлиши, қанча

нафас олиши, қанча сб-ичиши, қанча сўзлаши, нималарни ўрганиши ва ўйлаши ва ҳоказолар олдиндан белгили бўлади. Ҳақнинг иродаси ва илмидан ташқари дарахт япроғи қимирламайди ёки одам бирон нарсани ният қилмайди.

Эй дарвеш, аммо бу фикр ғоят иштибоҳли. Шариат аҳли гарчанд одамнинг ўз фаолиятида ихтиёрсиз экани борасида тўғри (фикрларни) айтсалар-да, лскин улар наздида барча мавжуд нарсалар Ҳақнинг иродаси ва илми туфайлидир. Ҳақнинг илми ва иродасига зид ҳеч нарса содир бўлмайди (дсйди улар). Демак, барча одамлар нутқда (сўзда) ва ҳаракатда ихтиёрсиздирлар. Бу фикр билинган (маълум) нарса илмга бўйсунадими ёки илм билиб олинганга бўйсунадими, деган масалага асосланади. Шариат аҳли фикрича, билинган нарса илмга бўйсунди. Демак, (шунга кўра) ҳамма нарсанинг олдиндан маълум меъёри бор ва ундан ошиб ўтиб бўлмайди. Раббикул таоло азалда қандай белгилаган бўлса, шундай бўлади. Аҳли ҳикмат (яъни файласуфлар) фикрига кўра эса, илм маълумга (билиб олинганга) бўйсунди. Бинобарин, одамларнинг сўзлари ва фаолияти — ишлари учун олдиндан белгиланган ўлчовлар йўқ. Билим ва бойликка эга бўлиш одамнинг саъю ҳаракатига боғлиқ: одам қанча кўп ғайрат қилса, билими ва мол-мулки шунча ортади. Яхшилик ёки ёмонлик қилиш, кам сийиш ёки кўп сийиш — инсон ихтиёридаги иш ва у қанча меҳнат ва куч сарфласа, шунча кўп топади.

ТҮРТИНЧИ ФАСЛ

Билгилки, имон мақомини тарк этган инсон руҳи биринчи осмонга қайтади, тақводорлик мақомини тарк этган руҳ иккинчи осмонга қайтади. Бошқа мақомлар ҳақида ҳам шуни билгин. Бу шуни англатадики, ҳар бир руҳ ўзи тарк этган мақом-манзилига қайтади ва бирор киши руҳ жисмдан ажралгандан кейин ўз мақомини қўйиб бошқа юқорироқ мақомга кўтарилиши мумкин эмас. Бу тўққиз даражанинг ҳолати айтилгандай бўлади. Аммо кимки бу жисмда имон мақомини қозонмаган бўлса, у қайси даражада бўлмасин, осмонга қайтмайди. Эй дарвеш, кимки имон мақомини қозонмаган бўлса, у пайғамбарларни тан олмаган ва авлиёларга эргашмаган бўлади, гарчи сурати одамлардай бўлса-да, бироқ хислат

ва хулқига кўра одам эмасдир; у ҳайвон жумласидан, балки ҳатто ҳайвондан ҳам пастдир. Чунки ҳайвонлар учун тоғ оламига йўл йўқ, зеро юқори олам булғанмаган, пок инсонларнинг ҳужраси ва манзили, аҳли таҳорат ва фаришталар жойидир. Маърифатсиз ва тақвосиз юқори оламга муяссар бўлиб бўлмайди.

Эй дарвеш, агар сен бошланғич жавҳар бўлган руҳи аввални Одам деб атайдиган бўлсанг, ҳақлисан, чунки унда барча руҳлар мавжуд эди, барчасини ундан (одамдан) олдилар ва дедилар: "Аласту Раббикум?" ("Мен сизнинг Раббингиз эмасманми?"). Бунинг маъноси шуки, кимки "ҳа" (бали) деган бўлса, у — олий, "ҳа" демаганлар эса — паст, "ҳа" деб, лекин гуноҳ ишлар қилганлар имон мақомидан юқори кўтарилмайдилар. "Ҳа" демаганлар имон мақомига ҳам кўтарила олмайдилар. Модомики, бошланғич жавҳарни Одам дер эканлар, ундан ажралган қолдиқни Ҳавво дейдиларки, бу ҳам тўғридир. Одам ва Ҳавво жаннатда турардилар, улар (ақл) дарахтига яқинлашишларидан кейин жаннатдан чиқарилдилар. Демак, жаннатнинг ҳам, дарахтнинг ҳам даражалари бор. Яъни, ўткинчи жаннат ва абадий жаннат. Шариат аҳли фикрига кўра, улуғ оламда фарқлар айнан шундай пайдо бўлган, аммо уруж ва нузул (юқорида) айтилганидай бўлади. Бироқ тасаввуф аҳли бундан бошқа уруж ва нузул ҳам бор, дейдилар.

БЕШИНЧИ ФАСЛ

Эй дарвеш, зикр этилган уруж — кўтарилиш ва нузул — тушиш ҳақида билдинг, энди шуни ҳам эсингда тутки, анбиё ва авлиёнинг уружи табиий ўлим юз бергунга қадар содир бўлади. Бошқалар табиий ўлимдан кейин кўрадиган нарсаларни улар табиий ўлимгача кўрадилар, уларга ўлимдан кейинги ҳолатлар маълум бўлиб, улар илмул яқин даражасидан айнул яқин даражасига ўта оладилар. Модомики, одамларнинг пардаси уларнинг жисми экан, руҳ жисмдан чиққан пайтда унинг олдида ҳеч бир парда тўсиқ турмайди. Анбиёларнинг уружи икки хил бўлади: ёки фақат руҳнинг ўзи жисмсиз кўтарилиб боради, ёки ҳам руҳ ва ҳам жисм бирга кўтарилиб, (парвоз этади).

Авлиёларнинг уружи эса бир хилдир — улар фақат жисмдан ажралган руҳ орқали кўтарила оладилар. Буни

билдинг, энди шуни ҳам билгинки, ушбу нарсалар ҳақида бу ерда гапириб, биз нодонларнинг камолоти ва уружини баён этишни мақсад қилганимиз йўқ. Пайғамбарлар Мъърожини ҳикоя қилишни ҳам мақсад қилмаганмиз, зеро ҳазрати Пайғамбар Мъърожи (ҳаммага) яхши маълум. Бизнинг мақсадимиз бу ўринда соликларни тақдирлаш ва огоҳлантиришдир, токи улар зуҳд ва тақво, риёзат (пайтида) эҳтиётсизлик қилмасинлар, токи бу саодатга эришиш ва бу ҳаловатга мушарраф бўлиш учун йўлда тўхтаб қолмасинлар, олға қараб интилсинлар. Тангри таоло ҳузурига мушарраф бўлиб, мағфират топгандан кейин соликка ўлимгача бўлган саодатли дамлардан (кўра) ортиқроқ фароғат ва ҳузур бўладими, ахир унинг руҳи ўзи қайтиши керак бўлган мақомга етади-ку?!

Эй дарвеш, соликка ўлмасдан туриб истиқболдаги (абადий) ҳаётнинг муяссар бўлиши улуғ бир нъматдир. Одамлар буни билмайдилар, агар билганларида улар ўлимдан олдин абადий ҳаёт ҳолати юз бериши ва қайтишлари лозим бўлган илк мақомларини идрок этиш учун туну кун жаҳд қилардилар. Солик қуйидаги уч нарсага алоҳида аҳамият беради: биринчиси — сулук (тариқат йўли), иккинчиси — жазба (ишқ), учинчиси — уруж (кўтарилиш). Кимдаки бу уч нарса мавжуд бўлса, у шайх ҳам, муршид ҳам бўла олади. Аммо бу сифатлари бўлмаган одам муршид бўлишга дойиқ эмас. Сулукка хос нарса — ҳаракат, интилишдир, жазбага хос нарса — тортилиш, завқу шавқдир, уружга хос нарса — карам ва саховатдир.

Гап чўзилмасин ва мақсаддан чалғимайлик. Тасаввуф аҳлининг ушбу кўтарилиш (уруж) дан мақсадлари қуйидагича: соликнинг руҳи бутун ва саломат ва солик бедорлик ҳолатида жисмдан чиқиб, ўлимдан сўнг юз берадиган ҳолатлар унга ҳозир тириклигида кўринсин, токи у дўзахни ҳам, жаннатни ҳам кўриб, жаҳаннам ва биҳиштдаги кишилар аҳволини кузатиб билсин, токи у илмул яқин мартабасидан айнул яқин мартабасига ўтиб, кўрганларининг моҳият — ҳақиқатларини англаб етсин.

Бировларнинг руҳи биринчи осмонга уруж қилса, бошқаларники иккинчи осмонга кўтарилади ва шунга ўхшаш то Арши аълогача, яъни Пайғамбари Ҳотам мақомигача кўтарилади. Зеро ҳар бири ўзининг илк мақомига стиб боради ва ўзининг илк мақоми — асл ватанини четлаб ўтолмайди. Ҳар бир руҳ вужудга қайт-

гандан кейин нимага эришган ва (нимани) кўрган бўлса, барини хотирасида сақлаб қолади. Бирларининг руҳи кўкда бир кун қолиб, осмон айланасини кезиб чиқади, кейин ўз жисми-вужудига қайтади. Бошқасининг руҳи у ерда яна узоқроқ муддатда қолади ва осмон фалаклариди ўн кунгача қолиб кетади. Бизнинг шайхимиз дейди: менинг руҳим у ерда ўн уч кун қолиб кетди. Шундан кейин танамга қайтди, танам эса ҳаракатсиз, ҳаётсиз туриб қолди. Руҳим қайтиб киргандан кейин танам ўрнидан турди, аммо у фаромушликда қанча вақт турганини билмасди; бу ҳолни кўрганлар эса: ўн уч кундан бери сенинг вужудинг шу ҳолатда турди, деб хабар бердилар.

Бошқа бир мўътабар зот руҳи самоларда ўн кун қолиб кетгани ва кейин вужудига қайтиб кирганини ҳикоя қилади. Унинг руҳи бу ўн кун ичида кўрган жами нарсаларини хотирасида сақлаб қолган экан. Аммо, айтилганидай, ҳар бир кишининг руҳи ўз мақомигача кўтарилади. Ва яна дейдиларки, охириги пайғамбар билан охириги валийнинг руҳи Арши аълогача кўтарилиб боради. Бу тоифа ушбу (даражадаги) валийликни Али мартабаси дейдилар, яъни масалан, ҳазрати Алининг мартабаси ҳамма мартабалардан баланд. Бу тоифа валийликни ҳатто расул ва анбиё рутбасидан ҳам юқори деб ҳисоблайдилар.

ОЛТИНЧИ ФАСЛ

Дунёнинг кунлари охир бўлиб, қиёмат куни бошланганда, ҳар бир одам жисмининг аъзолари йиғилиб, жисм тикланади ва ҳар бир жисмга унинг руҳини киритадилар. Осмонлар жипслашади ва ер ўзгаради, барча одамлар арофат майдонига келтирилади. Ва ҳар бир кишининг гуноҳу савоби ҳисоб қилинади ва ҳаммани дўзахга ташлайдилар. Имону дини борлар, солиҳларни дўзахдан олиб чиқадилар ва жаннатга жойлайдилар ва улар жаннатда абадий истиқомат қиладилар. Имонсизлар ва золимларни дўзах қаърига улоқтирадилар, улар унда абадий азобдадилар. Гуноҳкорларни гуноҳлари миқдорига қараб азоблайдилар, кейин дўзахдан чиқариб, жаннатга йўллайдилар, улар жаннатда абадий турадилар.

Шундай қилиб, бу ўзларини шарият аҳли дегувчиларнинг фикридир, бошқалар уларни (шарият аҳлини) зоҳирбинлар деб атайдилар.

ИККИНЧИ АСЛ

Ҳикмат аҳлининг улуғ олам ҳақидаги сўзлари ва улуғ оламнинг қандай пайдо бўлганлиги ҳақида

Билгилки, ҳикмат аҳли ҳам икки хил вужуднинг мавжудлигини тан оладилар. Бу вужудларнинг бири (улар фикрича) — азалий, иккинчиси — ўткинчи. Азалий ва абадий вужудни улар ўз моҳиятига кўра вожибул — вужуд (зарурий мавжудлик) деб атайдилар, ўткинчи мавжудликни эса, моҳиятига кўра, олами имкон (ёки вужуди имкон) деб атайдилар. Мавжудлик (борлиқ) шу икки ҳолатда бўлиши мумкин: ёки мавжудлик (манбаи) унинг ўзидадир, ёнки унинг борлиги манбаи-сабаби ундан ташқаридадир. Агар унинг борлиги манбаи-сабаби ундан ташқарида бўлмаса-да, ушбу манба унинг ўзида бўлса, уни ҳақиқатдан — зарурий борлиқ (вожибул-вужуд) дейдилар.

Вожибул-вужуд дарҳақиқат Раббиюл оламиндир, аммо имконий вужуд ҳақиқатига кўра Раббиюл таоло яратган оламдир. Вожибул-вужуд ҳақиқатига кўра, нажиб ва ҳамида сифатлар билан сифатланади. У нолайиқ сифатлардан покдир. Ҳикмат аҳли фикрига кўра, вожибул-вужуд моҳиятан (ҳақиқатан) сабаб ҳамдир. Олам Унинг моҳиятидан пайдо бўлган, худди қуёшдан чиққан нурдай, бамисоли натижанинг вужуди сабаб вужудидан ҳосил бўлганидай. Бинобарин, токи қуёшнинг ҳалқаси ёниб турар экан, унинг ёғдуси бордир, токи биринчи сабаб борлиғи (вужуди) мавжуд экан, натижанинг вужуди ҳам мавжуд бўлаверади.

Олдингиларни билдинг, энди шуни ҳам билгилки, ҳикмат аҳли фикрига кўра, Тангри таоло ва холиқи Қудсийдан биринчи пайдо бўлган нарса, бу жавҳар эди ва бу жавҳар (субстанция) ақли аввалдир. Ақл — содда жавҳар, демак, жавҳар яхлит бўлиб, бўлақларга бўлинмайди, унинг аъзо қисмлари йўқ. Ҳикмат аҳли дейдиларки, бу (гаплар) "Ваҳдатдан воҳид келиб чиқади" (Қуръон ояти), яъни, бир сонидан бир пайдо бўлади, деган фикрга асосланади. Бинобарин, ҳақиқий ваҳдат бўлган Тангри таоло ва Халлоқи Қудсийдан ҳақиқий бирлик пайдо бўлган. Мана шунинг ўзи ақли аввалдир. Ҳақиқий бирлик — ваҳдат бўлган ана шу ақли аввалда ақлнинг моҳият-натижаси сифатида миқдорий ва сифатий

касрат-кўпликлар ҳосил бўлган. Бу ҳам ақл сабабининг натижаси ва ҳам сабаб ва натижа (маълул) орасидаги воситачи сифатида юзага келгандир. Бунинг оқибатида ақли аввалда уч эътибор (сифат) пайдо бўлади ва ақли аввалдаги ҳар бир эътиборда қандайдир жон, қандайдир ақл ва тўққизта осмон юзага келди. Шундан кейин Ой осмони остида олов унсури ва олов табиати, ҳаво унсури ва ҳаво табиати, сув унсури ва сув табиати, тупроқ унсури ва тупроқ табиати пайдо бўлди. Ва булар обову уммаҳот (оталар ва оналар) нинг ҳақиқатидир. Кейин бу ота-оналардан уч фарзанд пайдо бўлди, яъни: маъдан, ўсимликлар ва ҳайвонлар. Ниҳоят, энг сўнггида одам пайдо бўлди ва у комилликка эришди ва ақли аввалдан ақли мавҳумга эга бўлди. Нимаки охирда пайдо бўлган бўлса, бошланишда ҳам бор бўлган, оқибатда доира якун топди, ўзининг бошланғич (нуқтасини) топган доира ниҳоясига етди. Демак, ақл бошланиш (мабдаъ) ҳам, охир (миод) ҳамдир, зеро ақл келишига қараб олганда манбаъ, қайтишга нисбатан олганда эса — охирдир. Охир деб аввал бўлган ва кейин яна қайтиб келадиган жойни айтадилар. Бошланиш Лайлатулқадр кечасига мувофиқ бўлса, қайтиш қиёмат кунига тўғри келади.

Эй дарвеш, ақли аввал қалам ва Расулуллоҳдир. Махлуқотнинг боиси ва мавжудотнинг Одам атоси бўлган (пайғамбари акром) Парвардигор сифатлари билан музайян этилгандир ва шунинг учун ҳам Тангри таоло инсонни ўзига ўхшатиб халқ этди, дейдилар. Ҳикмат ақли фикрига қараганда, Тангри таоло — Халлоқи оламдан фақат ақли аввал пайдо бўлган, қолганлар ақли аввалдан пайдо бўлган. Ақли аввал Худонинг оламидир, қолган барчаси — ақли аввал оламидир. Ақли аввалнинг сабаби — Тангрининг ўзи, қолган барча (мавжудот) сабаби — ақли аввал, бошқача айтганда, ақли аввал Тангри таолодан — натижа сифатида ажралиб чиққан бўлса, қолган жамъи нарсалар ақли аввалдан натижа бўлиб ажралиб чиққан. Ақли аввалнинг муаллими — Тангри таоло, ақли аввал Тангри таолодан олганларини бошқа махлуқотга узатади. Ҳар бир ақл ўзидан баланддан (ақлдан) олиб, ўзидан пастга узатади. Ва уларнинг ҳар бири Парвардигорнинг неъматини-файзидан баҳраманд бўлиб, бу бахшиш-насибани олиб, яна беради. Вожибул-вужуд беради, аммо олмайди, чунки ўзидан олийроқ йўқдир. У моҳиятан пок ва доно, муқаддас ва билгувчидир.

Билгилки, ақли аввал — воҳид бир жавҳардир, бироқ миқдорий ва сифатий маъноларда ул жавҳарни турли исмлар ила зикр этадурлар. Уни ҳамма нарсани идрок этувчи, деб топганлар, уни ақл деб айтадилар, чунки у идрок этувчидир. Ушбу жавҳарни тирик ва тирилтирувчи, деб билганлар, уни руҳ деб номладилар, зеро у тирик ва ҳаёт бағишловчидир. Бул жавҳарни бунёд этувчи (пайдо қилувчи) деб билганлар уни нур деб атадилар, зеро нур — кўринадиган ва кўрсатадигандир. Бул жавҳарни қалбларга илму маърифатни нақш этувчи деб билгувчилар уни қалам деб атадилар. Ушбу жавҳарни олам аҳли билимларининг сабаб — асоси деб билгувчилар уни Жаброил деб атадилар. Ушбу жавҳарни олам аҳлининг ризқи-озуқаси сабаб ва асоси деб билгувчилар уни Мскоил деб атадилар. Ушбу жавҳарни олам аҳли ҳаётининг сабаб-воситаси деб билганлар уни Исрофил деб атадилар. Худди шу жавҳар ашъёнинг ҳақиқатига стиб, маъносини англагандир, деганлар уни Азроил деб атадилар. Худди шу жавҳарда жамъи бўлган, бор ва бўладиган нарсалар мавжуд эди, дегувчилар уни Лавҳи Маҳфуз (яширин лавҳ) деб атадилар.

Агар ушбу жавҳарни Байтуллоҳ (Аллоҳнинг уйи), байтулқадам (абадият уйи), байтулмуқаддас, байтулаввал, масжидулақсо десалар, ҳазрати Одам, муқарраб фаришталар ёки Арш-Аъло, десалар ҳам ҳақлидирлар. Гап чўзилмаслиги ва мақсаддан четлашмаслик учун димоқчи-манки, улувият оламининг¹ ақллари ва жонлари латиф ва олийҳимматдирлар ва уларнинг бари билимли ва софдирлар. Бироқ уларнинг ҳар бири қанчалик баланд турса, у шунчалик ақли аввалга яқиндир ва яна ҳам фазилатлироқ ва қимматлироқдир, шунча латиф бўлиб, билими ва мусаффолиги ҳам юқоридир.

Осмонлар тўғрисида шундай қиёс қилгил: қайси бири олий осмонга, осмонлар осмонига яқин бўлса, у латифроқ ва қадрлироқдир. Нузул пайтида манбаъ (мабдаъ) га яқинроғи латифроқ ва қадрлироқ ҳисобланади. Уруж пайтида мабдаъдан узоқ ҳар бир даража латифроқ ва қимматлироқ бўлади. Зеро нузул пайтида лойқа тубанга чўқади, уруж пайтида эса (лойқа) бутунлай йўқолади.

1

"Улувият олами" (олий олам) — ақли аввал ёки жавҳари воҳид. Еуропа файласуфлари буни тоғ олами ҳам дейдилар.

Яна дейдиларки, содда (жавҳарлар) мабдаъдан ҳар қанча узоқлашса, шунча тубанлашади, мураккаблар эса мабдаъдан узоқлашган сари улуғвор ва қадрли бўлиб бораверади.

УЧИНЧИ ФАСЛ

Билгилки, шариат аҳли жузъ ва кулли идрок этадиган, ўзини ва Парвардигорни танийдиган, биладиган инсоний ҳақиқатни инсон руҳи, дейдилар. Ҳикмат аҳли эса бу ҳақиқатни инсон жони деб айтадилар. Олдингиларни билдинг, энди шуни ҳам билгилки, шариат аҳли одамларнинг руҳи одамлар танасидан олдин мавжуд бўлган, деб таъкидлайдилар. Бу ҳақда биринчи аслда айтилган эди. Ҳикмат аҳлининг фикрига кўра эса, одамларнинг жони, дарҳақиқат, одамлар танасидан олдин мавжуд бўлмайди ва уларнинг жисмдан (танадан) олдин мавжудлиги ҳақиқатан мумкин эмас, аммо танাগача жон имкон ҳолатида мавжуд бўлади. Аниқ ноаёнлик мавжудлик топиши мумкин эмас, худди шу каби аниқ мавжудлик ҳам ноаёнлик бўлолмайди. Нарсаларнинг пайдо бўлиши ва йўқолишидаги маъно — бу имкон (оламидан) ҳақиқий оламга ва яна ҳақиқий оламдан имкон оламига; ваҳдатдан касратга ва яна касратдан ваҳдатга ўтиб туришидадир. Оламдаги жамъи нарсалар бўлган, бор ва бўладиганларнинг ҳаммаси ақли аввалда мавжуд эди, деб юқорида қайд этган эдик. Ва шу боис ақли аввалда бўлмаган нарсани амалга ошириш мумкин эмас. Бинобарин, ҳамма ақллар ва одамларнинг жонлари ақли аввалда имконият шаклида мавжуд эди ва уларнинг ҳар бири ўз вақтида вужудий оламга келиб кўриниш касб этади.

Эй дарвеш, баъзилар қуйи олам жонлари ва ақллари-нинг манбаи ўнинчи ақл, яъни Ой фалаки ақли, дейдилар. Унинг номи ақли фоил — яратувчи ақлдир. У қуйи оламнинг бошқарувчиси ва суратлантирувчи (шакл берувчи) дир. Бошқалар бўлса, улувият оламининг ўн ақлидан ҳар бири қуйи олам жонлари ва ақллари-нинг манбаъи ҳисобланиши мумкин, дейдилар. Шунинг учун ҳам одамлар орасида катта фарқлар бор. Ой фалаки жонидан тушган жон қуёш фалаки жонидан тушган жонга ҳеч қачон баробар бўлолмайди. Одамлар ўртасидаги фарқлар ана шу айтилганлардан келиб чиқади, яъни улар (жонининг) қайси манбаъдан тушгани ва ҳам азминаи

арбаа (тўрт фасл) нинг хосиятидан келиб чиқади. Бахт ва бахтсизлик, заковат ва кундлик, қашшоқлик ва бойлик, улуғворлик ва пастлик, умрнинг узоқлиги ва қисқалиги ва бошқалар — буларнинг ҳаммаси фасллар хосиятининг алоҳида таъсиридир. Пайғамбарлар, авлиёлар ва донишмандлар бир овоздан замон ва маконнинг ҳамма нарса, айниқса, одамга кучли таъсири борлигини тасдиқлайдилар.

ТЎРТИНЧИ ФАСЛ

Билгил, шариат аҳли фалаклар (осмонлар) ва юлдузларнинг ҳаёти, билими, ирода, эшитиш ва кўриш қобилияти йўқолур, уларнинг ҳаракати ихтиёрсиз бўлиб, бу дунёга таъсирлари ирода туфайли бўлмасдан, хосият оқибатидир, дейдилар. Аҳли ҳикмат эса уларнинг дунёга таъсири ирода орқали ҳам, хосият орқали ҳам содир бўлади, дейдилар. Олдингиларни билдинг, энди (шуни ҳам) билгилки, ақллар (уқул), жонлар, фалаклар ва юлдузлар бу қуйи оламга кучли таъсир этиб туради ва қуйи оламнинг барча ишлари тоғ олами билан мустаҳкам боғлиқдир. Бу гир айланувчи тегирмон тоши бўлиб, ўзи парвариш этиб, ўзи сепиб юборади, ўзи ҳаёт бағишлайди, ва ўзи ҳаётдан маҳрум этади, ўзи бойлик ва мартаба бериб, яна ўзи уларни тортиб олади. Бахт ва бахтсизликнинг сабаби — унда тирилтириш ва жондан жудо қилиш — унинг иши, зеро ушбу тегирмон тошининг айланиши ҳақнинг қазову қадаридир (тақдиридир). Сен ҳамма нарса Ҳақ таолонинг қазову қадарига бўйинсунишини эшитдинг, аммо қазо-қадар нималигини билмайсан.

Эй дарвеш, Тангри таолонинг ҳукми бошқа, Худонинг қазоси бошқа, қадар бошқа нарсадир. Бу номларнинг маъноси бир хил эмас, номланишларнинг ҳақиқати эса ҳар хил. Унинг азалий бўлган илми — Унинг ҳукми, Унинг билими орқали яратганлари — Унинг қазосидир ва яратган нарсасининг айланиши (ҳаракати) қадардир. Қадар — Халлоқи оламнинг бу дунёдаги фаолиятидир. Демак, (бу дунёдаги) жамъи ишлар қадар бўйича бўлади. Аммо агар сен тушунмасанг, бошқа сўзлар билан изоҳлаб берай. Эй дарвеш, Унинг илми Унинг ҳукмидир, сабабларнинг яратилиши Унинг қазоси, сабабларни ҳаракатга келтириш эса Унинг қадаридир; бунинг маъноси шуки, бу оламдаги жамъи сабаблар биргаликда Унинг қазосининг ҳақиқатини

ташкил этади, аммо бу сабабларнинг жамъи ҳаракатлари биргаликда олинганда — Унинг қадаридир. Энди сенга шу нарса аниқ бўлдики, Унинг қадарисиз (тақдири азалсиз) бу оламда ҳеч нарса содир бўлмайди. Бинобарин, дунёдаги барча нарса — Ҳақнинг қадари билан бўлади. Қадарнинг маъносини билганингдан кейин, энди билгил, агар қадар (тақдир) ни ўзгартириш мумкин эмас, деб айтсалар ҳам тўғри, чунки баъзилар қадарни ўзгартира олади, аммо умуман олганда, уни ўзгартириб бўлмайди. Аммо қадарни ўзгартира олувчилар бу ишни қадар бўйича қиладилар. Қадарни фақат қадар бўйича ўзгартириш мумкин. Масалан, дейлик, биров кўпроқ асал еб қўйиб, юраги куйди ва иситмаси чиқди ва ўлим хавфи пайдо бўлди. Шунда табиб унга бир пиёла кофур берди ва натижада унинг иссиғи тушиб тузалиб кетди. Бу иссиқ Ҳақнинг қадари эканлигига ҳеч бир шубҳа йўқ; десмак қадарни ҳам қадар билан амалга ошириш мумкин экан. Шундай бўладикки, яқин жойда касални даволайдиган ҳозик табиб топилиб қолади ва у саъю қўшиш билан касални даволаб, дарддан форигъ этади. Лекин агар у ерда ҳозик табиб бўлмаса-чи? Унда касални тузатиш қийинлашади, иситма чўзилиб кетиб, беморнинг баданидаги керакли намлик қуриб қолади. Билгилки, собит юлдузлар, Ой ва Қуёш ҳамда осмонлар ҳам шундай таъсирга эга. Масалан, ёз келиб, ҳаво қизиб кетади, бу иссиқлик — қадар бўйичадир, фақат сардоба қуриб, унга сув ҳайдаб саратон иссиғидан жон сақлаш мумкин. Аммо яна қиш келиб, совуқ бошланади. Бу совуқ тақдир (қадар) дандир. Ва агар уй қуриб, олов ёқилмаса, бу совуқдан қочиб қутулиш мумкин эмас. Очлик, ўлат ва шунга ўхшашлар ҳақида ҳам шуни билгил. Баъзан қадар таъсирини қайтариш мумкин, аммо умуман олганда, қадарни ўзгартириб бўлмайди.

Эй дарвеш, сен қилаётган ишларни тадбир дейдилар, аммо Парвардигор амри-ла бўладиган ишларни тақдир дейдилар. Лекин агар ҳақиқатига диққат қилсанг, уларнинг ҳар иккаласи, яъни тадбир ҳам, тақдир ҳам бир нарсадир. Униси ҳам, буниси ҳам Ҳақнинг қадари ҳисобланади. Қадарни фақат қадар орқалигина ўзгартириш мумкин, зеро агар киши қадардан халос бўлолмаса, ҳаким, донишмандларнинг фикри ва закийларнинг тадбири фойдасиз бўлиб қолади. Насиҳат ва ҳаромдан огоҳлантиришлар айтилмай қолади, маслаҳат ва эҳтиёткорлик ҳам бефойда бўлади. Буларнинг ҳаммаси

кундай равшан ва аёнлиги туфайли кўп ҳақимлар бу тўғрида тўхталмайдилар.

Эй дарвеш, фикр ва тадбирлар таъсир кучига эга, аммо инсоннинг ҳиммати (журъати, интилиши) ва орзуси бу (сифатлар) га эга эмас. Ҳа, кўп донишмандлар ва солиҳлар фарзанд тарбиялайдилар, ўз болаларини ўзларига ўхшаб ўсишини хоҳлаб ҳаракат қиладилар. Аммо, йўқ, аксинча, улар (донишмандларнинг болалари) жоҳил ва фоҳиш киши бўлиб стишадилар. Ҳа, кўп қиссахон ва хушовоз хонандалар бола-чақа қилиб, болаларини ўзларига ўхшашлари учун куч сарфлайдилар. Йўқ, аксинча, уларнинг болалари ҳоқимлар ва солиҳ тақводор шахслар бўлиб стишади. (Демак) одамларнинг орзулари ва интилишлари таъсирга эга эмаслиги аниқ. Агар одамнинг интилиш ва орзулари аҳамиятли бўлганда эди, ҳеч ким қашшоқ ва бенаво бўлмасди. Ҳамма бой ва бадавлат бўлар, соғлом, бахтиёр яшарди. Аммо, йўқ! Агар киши иши улуг ҳимматлар йўлида бўлса, одамларнинг фаолияти таъсирли бўлади. (Чунки улуг ниятлар) ҳаракат ва фаолликсиз аҳамият касб этмайди. Бинобарин, фалон кишини ўз хоҳиши билан дардга гирифтор этиш ёки фалоний қаҳрига учраб ўлди, дегувчи риёкор шайхлар алдайдилар.

Эй дарвеш, анбиёлар ҳам, авлиёлар ҳам, ҳақимлар ҳам кўп нарса хоҳлаган эдилар, аммо улар бўлмади ва улар кўп нарсани хоҳламаган эдилар, лекин улар содир бўлди.

Эй дарвеш! Ер амалга ошмаган беҳад кўп орзулар жойидир, битта ушалган орзу, амалга ошган иш остида ўнта амалга ошмаганлари ётади. Орифлар буни билиб, орзулардан воз кечдилар, талвасани ташлаб, осойишталик ва тамкин-таслимни ихтиёр этдилар. Эй дарвеш, келишув ва қаноат, таслим ва ризо — дорудир ва кимки бу дорини истеймол этса, дўзахни четлаб ўтади, таслим ва ризо йўлини танлаган ҳар одамнинг жойи жаннатдир.

Гарчи сен тўғри фикринг, хайрли тадбиринг, саъю ҳаракатинг орқали дунёвий нсъматларга эришиб, мол-дунё ва мансабга эга бўлсанг ҳам, эртага нима бўлишини билмайсан ва билолмайсан: соғу саломат турасанми, дардга чалинасанми, ишларинг чаппасига кетадими, истейфо кутаяптими сени — билишинг қийин. Эртага қанчадан-қанча шоҳлар сарнигун бўлиб, қанчадан-қанча бойлар қашшоқларга қўшилади; қанча қашшоқлар эртага бадавлат бўлади ва қанча тахтдан ағдарилганлар эртага

подишоҳ бўлади? Бу худди тўлқинланаётган денгиздай гап, тўлқин бир нақш бўлиб кўтарилади, аммо у йўқолмасдан янги нақш пайдо бўлиб, олдингисини маҳв этади. Эй дарвеш, бу сўзларга қулоқ тутган одам, уларни жон қулоғи билан эшитсин ва мустаҳкам эсда сақласинким, ризо ва таслим йўлидан яхшироқ йўл йўқдир.

БЕШИНЧИ ФАСЛ

Билгилки, жон танадан ажралгандан кейин агар у комилликка эришган бўлса, уруж (аслига қайтиб) этиб, ақллар ҳузурига қайтади ва тоғ олами жони билан қўшилади. Чунки инсон жони (руҳи) нинг камолоти ақллар билан ва улувият олами жони (руҳи) билан вобастадир, зеро улувият оламининг барча жонлари ва ақллари маърифат ва сафо соҳибидирлар ва доимий равишда маърифат эгаллаб, нурафшонлик касб этадилар. Шу боис инсоннинг вазифаси — узлуксиз маърифатга интилиш ва нур билан тўлдириш ва илм топиб, мусаффолик сари интилишдир. Кимки бунга муяссар бўлган бўлса, жони (руҳи) танасини тарк этган заҳоти улувият оламининг ақллари ва жони уни ўзларига жалб этадилар ва шафоатнинг маъноси ҳам шудир. Улувият оламидаги жон ва ақлларнинг қайси бири билан муносабат боғлаган бўлса, ўша ўзига тортиб олади. Агар қуйи руҳ (нафси мулк) билан алоқада бўлса, унинг марҳаматига эришиб, шу ҳолатда тана билан хайрлашса, фалаки руҳи (жони) га қайтади.

Аммо агар руҳ бу ҳолатда танани тарк этмаган бўлса ва (одам) яна кўпроқ маърифатга эришган бўлса, покланса ва унинг сафоси (поклиги) ривожланиб, осмон руҳи билан муносабат боғласа ва унинг марҳаматига мушарраф бўла туриб, танани тарк этса, унинг руҳи осмонлар осмони руҳига қайтади. Ибтидо ва интиҳони билдинг, қолган даражалар ҳақида ҳам шундай қиёс қил, яъни инсон қайси руҳ билан муносабатга киришса, ўша руҳ уни ўзига жалб этади.

Одамларнинг руҳи жисмдан жудо бўлгач ва улувият оламига стгач, фоний маркаб (от)лардан қутуладилар ва абадий маркабларга минадилар ва шу абадий маркаблар устида абадий бўладилар ва ҳар бири ўз мақоми мсёрида роҳат ва фароғат турадилар.

Ва ҳар бир қобилиятли одам тақво ва жиҳод билан, маърифат топиб, зиёга тўлишиб, ўз руҳини осмонлар осмони руҳига муносиб ҳолатга келтириши мумкин. Шунда унинг руҳи жисмидан жудо бўлгандан кейин осмонлар осмони руҳига қўшила олади. Аммо қобилиятли бўла туриб, ўзини тақво ва жиҳод риёзатига солмаган ва маърифат нурига эришмаган, илму сафо топмаган руҳ Ой осмони остида қолади, бу эса дўзахдир. Бундай руҳ тоғ оламига чиқолмайди, чунки тоғ олами солиҳлар, тақво ва сафо аҳлининг ҳужраси ва манзилидир. Маърифати ва сафоси бўлмаган одам учун тоғ оламига йўл йўқ.

Эй дарвеш, фақат саъю кушиш, жидду жаҳд билан олий мартаба ва даражаларни эгаллаш мумкин, агар одам маърифат ва сафо соҳиби бўлса, улувият оламига ета олади ва ҳар қанча кўп маърифат, сафо топса, унинг макони шунча баланд бўлади.

Шундай қилиб, ҳикмат аҳлининг фикри ҳар бир кишининг олдиндан белгиланган мақоми бор ва у белгиланган мақомига эришгач, унинг доираси якун топади, доира якун топгач эса, бошқа ривожланиш бўлмайди, дегувчи шариат аҳли фикридан фарқ қилади.

Бу фикр хато, чунки шариат аҳли одамларнинг руҳлари (жонлари) жисмларидан олдин ҳақиқатда мавжуд бўлади, ҳар бири бир мақомда туради ва улар тушиб жисмга кириб, яна ундан жудо бўлгач, ҳар бири олдинги мақомига кўтарила олмайди, дсб ўйлайдилар. Аҳли ҳикмат фикрича эса, одамларнинг жони танагача мавжуд эмас эдилар, десмак жонларининг жисмгача мақоми йўқ, аммо энди жисмга эга бўлгач, ҳар бири ўз қобилиятига қараб уни бошқаради. Одам қанча қобилиятли бўлса ва қанча кўшиш этса, куч сарфласа, унинг мақоми шунча баланд бўлади. Ҳар бир кишининг мақоми унинг илми ва амалига муносибдир. Ҳар бир одамда икки хил қобилият (истеъдод) бор. Биринчи хили тўрт фасл ҳаракати таъсиридаги қобилиятдир. У наслдан мерос бўлиб, уни саъй-ҳаракат билан эгаллаб бўлмайди. Аммо мақсаддан чалғимаслик учун сўзимизни мухтасар қиламиз. Эй дарвеш, ўз руҳини олий нуқтагача олиб чиқа олган ва осмонлар осмони руҳи билан алоқа боғлай олган ҳар бир киши маърифат ва поклик (сафо)ни охиригача стказиб мақомларнинг адоғигача бора олади. Инсонийлик ҳадди-чегарасини эгаллаган ҳар бир киши комил инсон

бўлди ва кичик оламни яқунлади. Кичик оламни яқунлаган ҳар бир одам Тангрининг улуғ оламдаги халифасидир. Тангри халифаси маъжуни акбар, иксири аъзам, кибрити аҳмар, жоми жаҳоннамо ва оинаи гетинамодир. Ва ақли аввал унинг хабарчиси ва анбиё унинг даргоҳи бўлдилар. Дарҳақиқат, "Қайюми ҳайюл самаддан Ҳайюл қайюми қадимга" (Барча мавжудотни тутиб турувчи, ҳожатсиз, азалий зотдир) — шу жойда содир бўлади. Баъзан халифалар ҳақ билан ақли аввал воситасида суҳбатлашадилар. Баъзан ақли аввал воситасиз Ҳақ билан суҳбатлашадир. Халифанинг руҳи жисмидан ажралган заҳоти абадий Қодири Раҳмонир-Роҳим ва Роббил-оламин ҳузурида фароғату роҳатга эришади ва Халлоқи оламнинг қарийб (яқин) ларидан бўлади. Ана шу танланганларнинг жаннати ва комиллар манзилдир. Бу жаннатга кирган ҳар бир киши роҳату фароғат ичра яшайди. Қатра денгиз билан қўшилди. Ушбу жаннатнинг қолган даражалари саккизта. Бу даражаларда бўлмайдиганлар, дўзах азобини ҳам чекмайдилар, чунки улар дўзахни кўриб ўтганлар ва жаннатнинг бир даражасига эришганлар. Булар Парвардигори оламга яқинлашишдан маҳрумдирлар, уларда Тангри таоло ҳузурида бўлиш умиди ҳам йўқдир, улар айрилиқ ўтига гирифтордир. Жаннатнинг бу саккиз даражаси -- комил бўлмаганлар жойидир. Улардан ҳар бирининг илми ва сафоси қанча юксалса, унинг жаннатдаги мартабаси шунча баландлашади. Ҳикмат аҳли фикрига кўра ҳам, қуйи олам — унсурлар ва моддалар, маъдан, ўсимлик ва ҳайвонлар олами; ҳаёт ва ўлим олами дўзахдир ва дўзах оловининг пўртанасидир. Аммо улувият олами — осмонлар ва юлдузлар, ақллар ва жонлар (руҳлар) олами, абадий ва ўзгармас олам. Бу жаннатдир ва жаннат мартабаларидир. Одамда қанча маърифат ва софлик бўлса, унинг жаннатдаги жойи ҳам шунча юқори бўлади. Аммо одам қанчалик жоҳил бўлса, нуқсонли бўлса, жаҳаннам қаъридан шунчалик чуқурроқ жой олади.

Баъзилар дейдиларки, ой осмони остида қолиб, улувият оламига кўтарила олмаган жонлар бошқа танага эга бўлишади. Бу тана кишининг ўлими олдидан устувор бўлган сифат ва фазилатларига мувофиқ берилади, токи у ана шу сифатлари суратида ҳукмга тортилсин, шу шаклда айбига кўра азоб чексин, гуноҳига кўра ажр олсин; ва улар токи комиллик касб этиб, гуноҳлар

гирдобидан халос бўлмагунларича бир танадан иккинчи танага ўтаверишади ва фақат шундан кейингина тоғ оламига эришадилар. Бошқа бир тоифа эса: (жон) бошқа танага кўча олмайди, модомики, ҳар бир мавжуд тананинг ўз жони бор экан, бир жон учун икки танининг бўлиши мумкин эмас, шундай экан жон Ол осмони тагида абадий танасиз мавжуд бўлиб қолаверади, дейдилар. Яна баъзи шахслар дейдиларки, Ой осмони остидаги руҳлар жинларнинг ҳақиқатидир. Ва буларнинг ҳаммаси — ўзларини аҳли ҳикмат дегувчиларнинг фикрларидир, бошқа бировлар уларни аҳли ботин ҳам дейдилар.

УЧИНЧИ АСЛ

Ваҳдат аҳлининг улуғ олам ҳақидаги гаплари хусусида

БИРИНЧИ ФАСЛ

Билгилки, ваҳдат аҳли фикрига кўра, вужуд (борлиқ) фақат битта ва у Субҳонаҳу таоло Парвардигори азалининг вужудидир. Субҳонаҳу таоло вужудидан бошқа вужуд йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Яна улар дейдиларки, гарчи вужуд битта бўлса ҳам, лекин бу вужуд ўз-ўзича зоҳирий ва ботиний борлиққа эга.

Буни билдинг, энди билгилки, ваҳдат аҳли фикрига кўра, ботиний вужуд нурдир ва бу нур ўша олам жонидир, олам бу нур билан тўлиқдир, бу нурнинг ҳудуди ва адоғи йўқ. У худди бепоён денгизга ўхшайди. Ҳаёт, маърифат (билим), ҳаракат ва ашёлар қудрати — ҳаммаси ана шу нурдандир: табиат, ашёларнинг хоссаси ва ҳаракати шу нурдан, кўриш, эшитиш, гапириш, олиш қуввати, юриш қуввати шу нурдандир. Аммо бу нурдан ўзга нарса йўқ, чунки борлиқнинг жами шу нурдир. Гарчи нарсаларнинг сифати, фаолияти ва номлари шу нурдан бўлса-да, бироқ бу нурдан ўзга нарса йўқдир. Оламдаги (алоҳида) бирликларнинг ҳаммаси ушбу нур кўринишининг моҳиятидир. Улар (бирликлар)нинг ҳар бири бу нурнинг дарчаси бўлиб, бу нур (шуъласи) шу дарчалардан таралади.

Эй дарвеш, бу нурнинг боши ҳам, охири ҳам йўқ, фано ва адам (йўқлик) унга таъсир этмайди. Лекин дарчалар эскиради, янгиланади, тупроққа айланиб, яна

тупроқдан бунёд этилади. Улар (дарчалар) ўз-ўзича мавжуд бўлиб, ўзлари туғилади ва ўзлари стишади. Улар камолоти учун зарур нарсаларга эгадирлар.

Бу нур ўзининг зуҳурига ошиқдир, зеро бу нур зуҳуротда ўз жамолини мушоҳада этади, ўзи сифатларини ва исмларини идрок этади. Худди шунинг учун ҳам "Ўз Раббингни таниш (билиш) учун аввал ўзингни тани (бил)" деган ҳадис айтилган. Сен бу ягона нур оламнинг жони эканлигини ва барча касрат (кўплик) бу нур зуҳурининг ҳақиқати эканини билганингдан кейин, агар бўлганлар ҳам биз, борлар ҳам биз, бўладиганлар ҳам биз десалар — ҳақдирлар ва яна агар бўлганлар биз эмас, борлар биз эмас, бўладиганлар биз эмас, десалар ҳам — ҳақдирлар. Эй дарвеш, борлиқнинг (касратигаги) бирликлари (жувзлар)нинг бу вужудга нисбатан олганда, муқаддам ҳам, мустақбил ҳам бўлмайди, зеро борлиқнинг ҳар бир алоҳида зарраси (бирлиги)нинг вужудга нисбатан ушбу китоб ҳарфларининг сиёҳга нисбатан кабидир. Шунинг учун ҳам сендан Худогача бўлган йўлнинг кенглик ва узунлик бўйича (ўлчови йўқ) дейдилар. Борлиқнинг бирликлари бир-бирларига нисбатан эса муқаддам ва мустақбил (яъни, олдин-кетин) бўлиши мумкин. Бир хили бошқаларига нисбатан ўтган замонда, бошқалари келаси замонда бўладилар.

Ҳар қанча қисқа гапиришга уринсам ҳам, сўзим ихтиёримдан ташқари чўзилиб бормоқда. Эй дарвеш, мана бундан кўра муҳимроқ нарса йўқ, эшитиб, англаб ол, нажот топасан. Вужуд (ҳақиқий борлиқ) ягонадир ва у Худонинг вужудидир. Ва Худо вужудидан бошқа вужуд йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Бу ягона вужуднинг ботини нурдир ва у оламнинг жонидир ва бу нур ўзини дарчалар орқали зоҳир этади, ўзи айтиб, ўзи эшитади, ўзи бориб, ўзи олади, ўзи тасдиқлаб, ўзи инкор этади.

Эй дарвеш, бу нурга муяссар бўлмоқ керак, уни кўриш керак, ширкдан халос бўлиш учун оламга шу нур билан боқиш лозим.

Шайхимиз ҳикоя қилардилар: мен бу нурга эришганман ва уни кўрганман, у беҳудуд ва поёнсиз, унинг юқори-пасти ҳам, ўнгу сўли ҳам йўқ, олди ҳам, орқаси ҳам йўқ. (Ул нурни кўргач), уйқу ва очлик ҳисси, даромад ва чиқим ҳақидаги ўйлар мени тарк этди. Менинг ҳаловатим бузилди. Мен буни бир валий одамга айтиб бердим. У менга: Бор, бировнинг ғарамидан эга-

сидан сўрамасдан бир ҳовуч сомон олгин, деди. Мен бордим ва олдим ва бошқа бу нурни кўрмадим. Бошқа бир авлиё ҳикоя қилади: мен бу нурга мушарраф бўлдим ва бу нурни идрок этгач, ўзимни кўролмай қолдим, чунки ҳаммаёқ нур эди. Эй дарвеш, солик ушбу нурга етишганда, унга оят-аломатлар берилади. Биринчи оят-аломат шуки, у ўзини кўролмайди, зеро токи у ўзини кўрар экан, махлуқот касрати сақланган бўлади, токи у касратни кўрар экан — у ваҳдат аҳлидан эмасдир (яъни, кўп худолидир). Солик маҳв бўлгандан кейин ширк ҳам йўқолади, ҳулул (сингиш) ҳам, васл ҳам, фироқ ҳам, бирлашиш ҳам йўқолади, зеро ҳулул икки одам орасида содир бўлади, бирлашиш икки ашъё орасида кечади, ҳижрон ва васл ҳам икки одам орасида юз беради. Солик бу нур ичра ёнгандан кейин буларнинг ҳаммаси барҳам топади ва ёлғиз Худонинг ўзи қолади, холос. Солик фанодан ўтиб, тавҳидга стади.

ИККИНЧИ ФАСЛ

Билгил эндиким, ваҳдат аҳлининг аксари борлиқда (вужудда) айтилганлардан ортиқ нарсани кўрмайдилар ва билмайдилар. Аммо уларнинг вужуддан бошқа вужуд йўқ ва бу вужуд Худонинг борлигидир, у зоҳир ва ботинга эга, унинг зоҳири бир нурдир, нурнинг зоҳири (зуҳурланиши) ушбу нурнинг сифатларидир ёки ушбу нурнинг кўзгуси ёхуд ушбу нурнинг чироғидир, деган сўзлари ҳақдир. Улар тўғри мушоҳада этадилар, аммо улар борлиқнинг асл асосларини, қайсиким соф ваҳдатдир, идрок этмаганлар. Ва уларнинг нигоҳи нарсалар ҳақиқатига етмайдир, ҳолбуки, бу ҳақиқат (моҳият) — жабарутдир, яъни улар нигоҳи мулк ва малакутни илғаб, лекин жабарутни илғамагандир. Ҳолбуки мулк билан малакут жабарут олдида уммондан қатра мисолдир. Жабарут — бу мусаффо ваҳдат, жисм ва руҳнинг манбаи, Китоб ва Каломнинг боши, мулк ва малакутнинг асоси, борлиқ ва одамнинг манбаидир. Мулк ва малакутда бор жами нарсалар жабарутда мавжуд. Мулк ва малакутда еру осмон ҳам, Аршу Курси ҳам бор. Еру осмонда шу қадар беҳисоб махлуқот мавжудки, улар учун бу осмонда одам борлиги ҳам, Иблиснинг борлиги ҳам аҳамиятсиз нарсадир. Яна гап чўзилиб кетди

ва мақсаддан четлашдик. Мақсад эса ваҳдат аҳлининг фикрини баён этиш эди, яъни уларнинг фикрига кўра, улуғ олам уруғи (тухм) бўлган бирламчи жавҳар бирламчи хаюло (моддиюн)дир.

УЧИНЧИ ФАСЛ

Билгилки, бирламчи хаюло сурат ва шаклларга кирадиган жавҳардир. Хаюло тўрт қисмдан иборат. Масалан, темир ва дарахт жавҳарнинг моҳияти бўлиб, кўп шакл ва суратларни олиш мумкин. Бу хаюлонинг қисмларидан бир қисмдир. Нутфа (уруғ) жавҳар бўлиб, кўплаб шаклу суратларга кира олади ва бу бирламчи моддиюн — хаюло қисмларидан (яна) бир қисмдир. Унсурлар жавҳарнинг мағзи бўлиб, кўплаб шакл ва суратларда кўриниши мумкин ва бу хаюло қисмлари бошқа бир қисмидир. Хаюло — содда жавҳар бўлиб, кўп шаклларга ва суратларга кира олади. Хаюло (бирламчи модда) — ҳаёт ва ўлим оламининг моҳияти (ҳақиқат) ва абадий ва ўзгармас оламнинг ҳам ҳақиқатидир. Бу оламда мавжуд жами нарсалар, олами ғайб ва олами шуҳуддагиларнинг жами хаюлонинг шакллари ва суратларидир. Ана шу хаюло, яъни бирламчи модда жабарут оламидир. Жабарут олами мулк ва малакут (оламларининг) манбаи бўлиб, у мулк ва малакутга ошиқдир, чунки мулк ва малакутда ўз ҳусну жамолини кўради, исмлари ва хоссаларини идрок этади.

Худди шу каби малакут мулкка ошиқдир, негаки мулк малакутнинг зуҳуротидир, малакут эса жабарутнинг зуҳуроти ҳисобланади. Жабарут олами дейилган ҳаюло баъзи бир шаклу суратларга киради ва шу шакл, суратларни ҳеч қачон йўқотмайди. Ва бу шакл билан суратлар тоғ оламидир — бу олам абадий ва собитдир.

(Ҳаюло) бошқа нақшу суратларни қабул қилиб яна рад этади. Ҳамма вақт шундай қилиб келган ва доимо шундай қилаверади. Қуйи оламнинг нақшу суратлари (шакллари) туфайли ҳаёт олами ва ўлим олами мавжуддир. Бу ҳаюло (моддиюн) қисмларининг бошқа қисмидир. Моддиюннинг қисмларини билганингдан кейин билгилки, ваҳдат аҳлининг фикрига кўра, бирламчи моддиюн (ҳаюло) ҳар икки олам, яъни ғайб олами ва шаҳолат олами ҳақиқатидир. -Бу ҳақиқатнинг боши ҳам, охири

ҳам, ҳудуд ва чегараси ҳам йўқ. У бўлинмайди ва қисмларга ажралмайди, фано ва адамдан дахлсиздир. Бу оламнинг чегараси ва охири бўлмайди, у қирғоқсиз ва адоқсиз бир денгиз. Бутун борлиқ ундандир, ҳамма нарса унга қайтиб келади, чунки ҳамма — Удир.

Икки оламни инъом этувчи Унинг ўзи ва Унинг икки оламининг ҳам моҳияти битта — ҳудудсизлик ва бу моҳият — ғайб олами (асрор олами) ва бу моҳият ваҳдатдир. Эй дарвеш, жабарут оламининг исмлари ва аломатлари йўқ. У шакл ва суратларга ҳам эга эмас, чегараси ва тизим — тартиби ҳам кўринмайди. Уни ҳис билан идрок этолмайсан, ақл уни билишга қодир эмас, идроклар унинг олдида ҳайрон, тасаввур ва хаёллар қошида лол. У оламда асал билан ханзал (аччиқ тарвуз) нинг мазаси бир хил, заҳар билан тарёкнинг таъсири ҳар хил, товуқ билан лочин бирга яшайди, бўри билан қўй бирга юради, тун ва куннинг ранги бир бўлади, у ерда ўлим ва абадиятга ўрин йўқ, унда юз минг йил деган гап йўқ, унда зиддият ва тафовутлар бўлмайди. Фиръавн Мусо билан, Намруд Иброҳим билан келишиб кетади.

ТҮРТИНЧИ ФАСЛ

Билгилки, ваҳдат аҳли фикрича, гарчи ҳар икки оламнинг ҳақиқати ваҳдати сирф (соф ягоналик) бўлса-да, аммо у ҳар бир молик бўла оладиган сифатда ва ҳар қобил бўлгувчи ҳар бир суратда таърифлана олади. Ушбу сифат ва ушбу сурат фақат айни сифатнинг даражаси ва айни сурати даражасида комилликка эришиши мумкин. Унинг фазилати тамомили ва шаъни-улуғворлигининг тамомили мана шунда. Бу ҳақиқат ўзининг сифатлари, моҳияти ва суратларида узлуксиз тажаллийдадир. Худди денгизда тўлқин тўлқинга мингашиб, кетма-кет давом этганидай, бу ҳақиқат (мана шундай) узлуксиз тажаллий этиб туради.

Шеър:

Борлиқ тахтасида ҳар бир нақш,—
Шу нақшу мавжии яратган Зотнинг сурати;
Абадият уммони янги тўлқин урганда
Уни тўлқин гумон қилурлар, аммо у — уммон.

Шу боис бу борлиқни азалий ва ўткинчи, зоҳирий ва ботиний, ғайбий ва шуҳудий, холиқ ва махлуқ, ориф ва ирфон, қидирувчи ва қидирилган, қазо ва қадар, шоҳид ва шоҳид бўладиган, сўзловчи ва эшитувчи, суювчи ва ейиладиган, шокир ва мушаккир (шукрни қабул қилувчи), эҳтиром этувчи ва эҳтиромланувчи, сифинувчи ва сифинадиган нарса, котиб ва китоб, рисолат этувчи ва расул деб айтадилар.

Бошқа сифатлар ҳақида ҳам шуни бил. Зеро, оламда бор жами сифатлар, бор амаллар, бор имларнинг ҳаммаси ва ҳар бири шу мавжудотнинг сифатлари, исм ва амалларининг ҳақиқатидир. Аммо сифат ҳақиқат мартабасига, амал жон мартабасига, исмлар важҳ (юз) мартабасига тааллуқлидир. Вужуднинг ҳамма бирликларининг ҳар қайсиси шу уч мартаба ва икки суратга эга: ҳақиқат мартабаси, жон мартабаси ва важҳ мартабаси. Шу каби тафарруқ (фарқлар) сурати ва умумият сурати ва барча сифатлар — важҳ мартабасида бўлади.

БЕШИНЧИ ФАСЛ

Билгилки, ваҳдат аҳли фикрича, гарчи ушбу нурдан бошқа ҳеч нарса йўқдир, аммо ана шу ягона нур кўп нур манбаларига эга, чунончи: оламда жинслар, навълар, фард (бирлик)лар (бор); буларнинг ҳаммаси ягона нур манбаининг ҳақиқати ва бу ягона нур вақти-вақти билан таралади, вақти-вақти билан ҳар бир манбага йиғилади. Одамлар хушнудликда ёки ғазаб ва ёппа қотиллик, ҳукмфармолик имконига эгадирлар. Қуллий донишмандлик шундаки, руҳнинг мадади фақат бир кишига берилади, токи у оламга йўлбошчи бўлсин ёки уни бошқарсин. Бошқа барча навларга ҳам бу тааллуқли. Демак, бу оламда пайдо бўлган ҳар бир сурат қандайдир аломат-сифат билан таърифланади ва қандайдир исм билан белгиланади. Вақтеки, бу сурат оламни тарк этиб, янги суратга ўтар экан, у ана шу (кейинги) сурат билан таърифланиб, (ксийн) ном билан белгиланади. Ва бу одамга муайян руҳнинг муайян сифат ва муайян исмга мувофиқлик сабабига биноан тааллуқлидир, балки муайян руҳнинг сифат ва исм билан таносуhi (бир-бирига ўтиш) сабаби бўйича эмасдир.

Бу ўзларини ваҳдат аҳли дегувчиларнинг фикридир, бошқалар буни табиий (табиат) деб айтадилар.

ОЛТИНЧИ ФАСЛ

Билгилки, ваҳдат аҳли икки тоифага бўлинадилар. Бир тоифа вужуд бирдир ва бу Худонинг вужудидир ва Худонинг вужудидан ўзга вужуд йўқ ва бўлиши мумкин эмас, деб таъкидлайдилар. Бинобарин, улар фикрича, буткул борлиқ Худонинг вужудидан иборат. Уларнинг сўзларини батафсил келтирдим.

Бошқа тоифа эса вужуд икки хилдир, бири — ҳақиқий вужуд, иккинчиси — ҳаёлий вужуд, деган фикрдадилар. Уларнинг фикрига кўра, Худованд ҳақиқий вужуд эгаси, дунё эса ҳаёлий вужуддир. Парвардигор "нестнамой" — кўзга кўринмас, борлиқдир. Дунё бўлса — "нестии ҳаётнамой", яъни кўзга кўринадиган йўқликдир. (Дунё) бошдан охиригача ҳаёлдир, аммо фақат кўзга кўриниб туради. (Дунё) ҳақиқий борлиқ хосияти туфайлигина мавжуд бўлиб кўринади, ҳақиқий борлиқ эса Худованд борлиғидир. Дарҳақиқат, олам (дунё) ҳаёлий борлиқдан бошқа нарса эмас, у аксдир, соядир. Иккинчи тоифанинг фикри шунақа, улар ўзларини ваҳдат аҳли дейишади, бошқалар эса уларни софистлар, деб атайдилар.

ЕТТИНЧИ ФАСЛ

Билгилки, дунёда ҳар доим мана шу тўрт тоифа мавжуд бўлиб келдилар ва барча таълимотлар асосида шу тўрт таълимот ётади. Айтилган ва яна пайдо бўладиган бу кўп сонли фикрлар ана шу тўрт хил таълимотнинг шохларидир. Ҳеч шубҳа йўқки, бу тўрт таълимотдан фақат биттаси тўғри бўлиб, қолган учтаси ёлғондир. Аммо уларнинг ҳар бири ҳақиқат биз томонда, бошқалар янглишадилар, деб даъво қилади ва бу рубоийни айтади:

Мусаффо сувни кўрмаган парранда,
Бир умр тумшугин шўр сувда тутар.

Гар олдига қўйсалар ҳам ширин сул,
Барибир ўзининг шўр сувин қўмсар.

Эй дарвеш, аксар одамлар тасаввурда хаёлий ва ўзлари ясаган худоларга сиғинадилар, зеро уларнинг ҳар бири ўзича ниманидир тасаввур этади ва бу тасаввурини Худо деб атайди ва шунга ибодат қилиб яшайди. Ҳар бир кишининг хаёлий тасаввури ўйлаб топилган ва ўзи яратган нарсадир. Уларга бутга (санамга) сиғинувчилардан доимо ҳижолатдадилар ва уларни ўзлари чўпдан бут ясаб, ўзлари ижод қилиб, тагин унга сиғинадилар, дея мазаммат этадилар. Аммо билмайдиларки, ўзлари ҳам айни шу ҳолдадилар ва бутун умрлари давомида шундай яшаб, Мутлақ Илоҳ бўлган Хожаи оламни танимамай ўтиб кетадилар.

Эй дарвеш, улар аниқлаган жами нарсалар, яъни юлдузлар, қуёш, олов, санам, нур, соя ва шунга ўхшаганлар уларни ўзларига боғлаб қўйди ва парастийсиғиниш ашъъсига айланди. (Ҳолбуки) фақат Тангри таолонинг нури жалб этувчи ва боғловчидир ва Тангри таоло бошқа мутлақиятдир, бошқа чеҳра, бошқа ҳақиқатдир.

Ҳеч бир шубҳа йўқки, ҳар бир одамнинг ўз хўжаси бордир, аммо хўжа бошқа, Хожалар Хожаси — Хожаи жаҳон бошқа!

Ва ҳар кимки Тангрининг важҳига муяссар бўлган бўлса-ю, аммо Тангри ҳақиқатини идрок этмаган бўлса — у бутпарастдир ва бутун ҳаётини жаҳон аҳли билан зиддиятда беҳаловат ўтказур, барча кунларини жанжал, тортишув ва инкорлар билан ўтказур. Кимки, бу важҳни четлаб ўтиб, Парвардигор ҳақиқатини англаб олган бўлса, бутпарастликдан қутулган бўлади ва дафъатан жаҳон аҳли билан мурасага келади, инкору шубҳадан халос бўлади, кўнгли тинчийди. Бу эса хайрли аломатдир. Кимки важҳга стиб, ҳақиқатга этмаган бўлса, Парвардигорга имон келтирган эса-да, бутпарастдир, кимки ҳақиқатга стган бўлса ва Парвардигорга сиғиниб ибодат қилса у аҳли ваҳдатдир. Эй дарвеш, ҳамма бир нарсага иқрордир: кимки ўзини англаган, ўзини таниган бўлса, ўз Роббини англайди ва танийди. Ўзини таниган киши — улуг олам (олами кабир)ни ҳам англайди. Шунинг учун барча кучини ўз-ўзини англашга сарфлаши лозим.

Иккинчи боб

КИЧИК ОЛАМ ҲАҚИДА

БИРИНЧИ АСЛ

Инсон ва инсон даражалари тўғрисида

Билгилки, (ҳар икки оламда Аллоҳ сени хайру баракоти билан сарбаланд этсин), инсоннинг боши бир жавҳардир, инсонда мавжуд жами нарсалар шу бир жавҳарда мавжуд бўлган эди ва ҳар бири ўз вақтида зуҳур этди. Бу бир жавҳар уруғ-нутфадир. Бунинг маъноси шуки, инсоннинг барча аъзо-қисмлари жавҳар ва сифатлардан иборат бўлиб, жисмлар ва руҳлар инсон уруғида мавжуд эди. Одамдаги камолотга эришиш учун зарур бўлган жами нарсалар уруғда мужассам, яъни бу уруғ котиб ҳам, китоб ҳам, Калом ҳам, сиёҳ ҳамдир.

Эй дарвеш, нутфа-уруғ кичик оламнинг бирламчи жавҳари (жавҳари аввал), кичик оламнинг жабарути, кичик оламнинг ҳақиқати, кичик оламнинг тухми, кичик оламнинг муҳаббатидир. Нутфа ўзига ошиқ бўлиб, ўз жамолини мушоада этишни, ўз исмларини (хоссаларини) англашни хоҳлайди. У тажаллий этиб, шу фаолият таъсирида ва мухтасарлик олаמידан тафсилийлик оламига ўтади. Натижада ҳусну жамоли кўриниб, хоссалари (исмлари) аёнлашсин учун у беҳад кўп шакл ва суратларда намоён бўлади.

Буни билдинг, энди билгилки, нутфа (уруғ) бачадонга тушгач, бир қанча вақт нутфа ҳолида туради, сўнгра бир муддатдан кейин алоқа (қуюқ қон) шаклини олади, бир неча муддат музга (эмбрион) ҳолатида бўлади. Музга (ҳолатида) суяклар, томирлар, асаб торлари пайдо бўлади. Уч ой ўтади. Кейин тўртинчи ойнинг бошида Қўёш таъсири остида ҳаёт нишонлари пайдо бўлади, аста-секин ҳис этиш ва ҳаракат қилиш қобилияти пайдо бўлади. Тўрт ой ҳам ўтади. Тўртинчи ой ўтгандан кейин — тана ва руҳ шаклланади, вужуднинг такомил охирига стади ва яқун топади. Она бачадонида тўпланган қон бола учун озуқадир, бу озуқа киндик орқали бола танасига ўтади. Саккиз ойликда боланинг жисми, жони ва руҳи

мукаммал ҳолга келади. Саккизинчи ой ўтгач, тўққизинчи ой бошида иккинчи Муштарий (Юпитер) таъсир этиш даври бошлангач, бола она қорнидан бу дунёга келади.

Аммо сезиб турибманки, сен охиригача англаб етмадинг, шунинг учун батафсилроқ тушунтироқчиман.

ИККИНЧИ ФАСЛ

Билгилки, уруғ она қорнига тушганда у юмалоқ шаклда бўлади, чунки суюқликлар (сув) табиатан юмалоқ шаклдадир. Кейин ўз иссиқлиги ва бачадон иссиқлиги таъсирида у етила бошлайди ва унинг нозик қисмлари зич қисмларидан ажралади. Бу жараён (стилиш) тугагач, уруғнинг зич (қаттиқ) қисмлари марказга қараб интилади ва снгил (мулойим) қисмлари қобиққа қараб интилади. Шу тариқа уруғ тўрт қисмга ажралиб, ҳар бир қисм ўзидан пастдаги қисмнинг қобиғига айланади. Яъни қаттиқроғи марказга томон интилиб, уруғнинг марказини эгаллайди, юмшоқ (нафис) қисми юзага йўналади ва ташқи томонни эгаллайди. Устки қобиқ остида туриб, шу қобиққа тегишли бўлгани ушбу устки қобиқдан кўра қалинроқдир ва марказ устида турган ва унга тааллуқли бўлгани ушбу марказга қараганда юмшоқроқдир. Шундай қилиб, уруғ тўрт қисмдан иборат бўлиб, ўрталикда турган марказ савдо (қора ўт) дейилади. Савдо — совуқ ва қуруқ, мижози тупроқ мижозига ўхшаш бўлиб, шу боис тупроқ ўрнини эгаллагандир. Марказ устида жойлашган қисм марказ билан туташиб туради ва марказ доирасини ташкил этади, уни балғам дейдилар. Балғам — совуқ ва ҳўлдир, унинг мижози сув мижози бўлиб, шу боис сув ўрнини эгаллаган. Балғам устини эгаллаган қисм балғамга туташиб туради ва уни ўраб олган бўлади, бу қисмга қон дейдилар. Қон иссиқ ва ҳўлдир, унинг мижози ҳаво мижози бўлиб, ҳаво ўрнини эгаллаган. Қон устида жойлашган ва унга туташиб, уни ўраб турган қисмни сафро дейдилар. Сафро — иссиқ ва қуруқдир. Мижози олов мижози бўлиб, олов ўрнини эгаллаган.

Ана шу нутфа (уруғ) деган бир жавҳарда тўрт унсур ва тўрт табиат мижоз мавжуд. Гарчи ушбу уруғ тўрт қисмдан (савдо, балғам, қон ва сафро) иборат бўлса-да, аммо уруғ бачадоннинг қони билан қўшилганлиги туфайли барча тўртала қатлам аста-секин қизариб, қон қуйқасига ўхшаб қолади. Одамнинг аъзолари ана шу қон

қуйқаси (алақа) дан ривож топади. Буларнинг ҳаммаси яна бир ой давомида амалга ошади.

УЧИНЧИ ФАСЛ

Унсурлар ва табосъ шакллангач, қувватни тақсим этувчи бу тўрт унсур ва тўрт табиатни қисмларга ажратиб, инсон аъзоларини яратди. Натижада бош, қўл, қорин, йўллар, оёқ, яъни ташқи тузилишни ташкил этувчи аъзолар ва мия, ўпка, юрак, жигар, ўт пуфаги, талоқ, буйрак сингари ички аъзолар вужудга келди. Ички аъзолар манбаъ — (ишлаб чиқарувчилар)дирлар. Улар ҳар бир аъзога маълум мсёрда савдо, балғам, қон ва сафро юбориб турадилар. Баъзи аъзолар бу тўрт (мижоздан) баробар миқдорда олиб турадилар. Баъзилари эса Худованд ҳикматига мувофиқ турли миқдорда оладилар. Ва бу барча ташқи ва ички аъзолар шакллангунча давом этади. Манбалар тугамагунча ҳар бир аъзо бошқаси билан боғланиб, озуқа йўлларини, ҳаёт томирлари-йўлларини, ҳис ва эркин ҳаракат қилиш йўлларини ҳосил қиладилар. Бу жараённинг ҳаммаси яна бир ой ичида юз беради.

ТўРТИНЧИ ФАСЛ

Аъзолар тузилиб, манбаълар тугагандан кейин мазкур органларнинг ҳар бирида жозиба (тортиш), масиқа (ушлаб турувчи куч), ҳазима (ҳазм қилувчи), дафиъа (ҳимоя этувчи), мумайиза (фарқ қилувчи), ғозия (ғизолантирувчи), номия (ўстирувчи) ва шунга ўхшаш қувватлар ҳосил бўлади. Бу қувватларни набилар малоик дейдилар. Аъзолар шаклланиб қувватлар (малоик) ҳосил бўлгач, ошқозон овқат қидира бошлайди ва киндик орқали она қорнида тўпланган қонни сўра бошлайди. Ушбу қон боланинг ошқозонига тушганда ошқозонда бир марта ҳазм бўлиши билан пишади, илк бола ошқозонида пишган озиқ худди арпа ошига ўхшаб қолади ва қайлага айланади. Ана шу қайланинг мағзи ва қаймоғини жигар масарика орқали ўзига симириб олади, бу нарса жигарга тушганда яна бир марта ҳазм бўлиб, қайта пишади. Қайланинг (қайлус) мағзи ва қаймоғи сифатида жигарга

тушган ва ҳал бўлган (нарса) ўсимлик руҳи ҳосил қилади. Қолганлари эса ё сафро, балғам, ё қон ёки савдога айланади. Сафрони ўт халтаси, савдони талоқ, балғамни жон руҳи ўзига тортиб олади ва бошқа аъзоларга тарқатадилар. Қонни эса ўсимлик руҳи аъзоларга озуқа бўлсин учун томирлар орқали барча аъзоларга юборади. Баданда озуқани тарқатувчи — ўсимлик руҳидир. Ўсимлик руҳи жигарда жойлашган бўлади, у жигарнинг чап томонидан ўрин олгандир. Озуқа барча аъзоларга тарқалгач, аъзоларнинг нашъу намоси (ўсиши) бошланади ва бунинг моҳиятида набот (ўсимлик) маъноси ҳам бор. Бунинг ҳаммаси яна бир ой давомида кечади.

БЕШИНЧИ ФАСЛ

Ўсиш шоён аниқланиб, яқун топгач, ўсимлик руҳи қувватланиб, ошқозон ва жигар мустаҳкамланиб, овқат ҳазм қиладиган бўлгач, шунда ўсимлик руҳининг мағзи ва қаймоғини юрак ўзига тортади. Юракка тушгач, у яна бир марта қайта ҳал қилинади, яна пишади ва буткул ҳаётга айланади. Юракка тушган ва ҳаётга айланган мағз билан қаймоқ ҳайвон руҳини вужудга келтиради. Ҳайвон руҳидан қолганларини ҳайвон руҳи қон томирлари орқали барча аъзоларга ҳайдайди ва аъзоларни (шу орқали) ҳаёт билан таъминлайди ва барча аъзолар ҳайвон руҳи воситасида тиради. Баданда ҳаётни таъминлайдиган қувват — бу ҳайвон руҳи, ҳайвон руҳи юракка жойлашади, юрак эса чап томондадир.

Ҳайвон руҳи такомил топгач, ушбу руҳнинг мағзи ва қаймоғини мия ўзига тортади. У мияга келиб, яна бир марта ҳал бўлади ва мияда ҳосил бўлган мағз ва қаймоқдан жон руҳи ҳосил бўлади, қолганларини жон руҳи асаблар бўйлаб тарқатади, бунинг воситасида жисмда ҳислар ва эркин ҳаракат (ирода) пайдо бўлади. Жисмдаги ҳис ва эркин ҳаракат жон руҳининг ишидир. Ҳайвонлик ҳақиқати ана шудир. Бунинг ҳаммаси яна бир ой ичида юз беради. Аносир, табосъ, маъдан, ўсимлик (набобат) ва ҳайвон тўрт ой давомида шаклланиб бўлади — ҳар бирининг такомили учун бир ой вақт кетади. Ҳайвонийликдан кейин ҳеч нарса йўқдир, ҳайвонийлик — сўнггиси ҳисобланади.

ОЛТИНЧИ ФАСЛ

Билгилки, мияда жойлашган кўнгил (жон) руҳи — англовчи ва бедор этувчидир. Унинг англаш (тушуниш) фаолияти икки кўринишга эга: бири — зоҳирий, иккинчиси — ботиний (фаолият). Зоҳирийга тегишлиси беш қисмдан иборат, яъни булар ташқи ҳислар бўлиб, улар бештадир: эшитиш, кўриш, бадан билан ссзиш, таъм билиш, ҳид билиш. Ички (ботиний) ҳислар ҳам бештадир: ақли солим (маъно), тасаввур, таҳайюл, ҳофиза, қувваи қиёс. Ҳофиза таҳайюл хазинасидир, ақли солим ҳисларнинг хабарлари, тасвирларни билиб олади, тасаввур ҳисларининг сурат-тасвирларини тутиб туради, ҳофиза ҳисларининг (хабари тасвирининг) маъноларини тутиб олади. Бунинг маъноси шуки, ақли солим аниқ кўриниб турган нарсалар (шоҳид)ни топади, қиёслаш қуввати эса ғайб (кўринмас, мавҳум) нарсаларни топади. Таҳайюл дўстлик ва душманлик маъноларини очади. Қиёслаш қуввати тасаввурда ашъъни мураккабликлар ва тафсилийликда забт этмоқдир.

ЕТТИНЧИ ФАСЛ

Қалбнинг уйғотувчи кучлари ҳақида

Билгилки, таҳайюл қуввати икки хил бўлади. Биринчиси — (сабаб), иккинчиси — уйғотиш. Сабаб суратнинг нақши тасаввурда пайдо бўлганда ва уйғотувчи кучларни ҳаракатга келтирувчи омилга айланганда ҳосил бўлади. Уйғотувчи қувват — бу аъзоларни ҳаракатга келтирувчи қувват бўлиб, аъзоларнинг ҳаракати ўшандан. Ва ушбу уйғотувчи қувват сабаб қувватига итоат этади ва ҳам унинг амрларини ижро этувчидир. Сабаб қуввати ҳаракатга йўналган уйғониш қувватининг сабабкори ва омилдир. Фойда кўриш ва ҳузурланишни уйғотиш мақсадига кўра, ушбу даражада бу ҳирс (ва нафс) қуввати дсб аталади: зарарни дафъ этиш ва афзаллик интилишни уйғотиш мақсадига кўра эса у ушбу даражада ғазаб қуввати дейилади.

Ҳозиргача айтилганларга биноан одам ҳайвон билан ўхшашдир, яъни одам зикр этилган уч хил руҳ — ўсимлик руҳи, ҳайвон руҳи, жон руҳи бўйича ҳайвонларга монанддир. Ҳайвондан устун бўлган инсон

афзалликни инсоний руҳ туфайли қўлга киритади. Инсоний руҳ тана-жисмда бўладими ёки йўқ деган масалада баҳслашадилар. Шариат аҳли инсоний руҳ худди сутдаги мойдай танада мавжуддир, дейдилар. Ҳикмат аҳли эса, инсоний руҳ танада ҳам, танадан ташқарида ҳам мавжуд, чунки руҳи нотиқа маконсиздир ва маконга муҳтож эмас, дейдилар. Боз устига, ташқарида ёки ичкарида бўлиш — жисмга хосдир, ваҳоланки, руҳи нотиқа — моддий жисм эмас. Аммо барча шунга иқрорки, ўсимлик руҳи, ҳайвон руҳи ва жон руҳи жисм-танада бўлади ва у овқатнинг қаймоғи ва моҳиятидир. Овқат ўсишни таъминловчи озуқани етказиб, уни парвариш этади, даражалар бўйлаб кўтарилишга кўмаклашиб, билувчи, кўрувчи ва эшитувчи қилади.

САККИЗИНЧИ ФАСЛ

Инсон тараққиёти (уружи) ва инсон руҳи бошқа-ю, ҳайвон руҳи бошқа эканлиги ҳақида

Билгилки, ҳайвон руҳи жузв — қисмларнигина англашга қодир, инсон руҳи (эса) жузвни ҳам, кулл (умум)ни ҳам англай олади. Ҳайвон руҳи зарар ва нафънинг фарқига боради, аммо инсон руҳи фойда ва зарарни билишдан ташқари, фойда келтирадиган ва зарар келтирадиган нарсаларни ҳам фарқига боради. Эй дарвеш, инсон руҳи (нафси) тирикдир, билгувчи, ҳирсли, истисоддидир, эшитувчи, кўрувчи ва сўзловчидир. Бошқаларга у кўринмайди ва эшитилмайди ва нутқи билинмайди. Жисм бўлакларга бўлиниб, майдалангани, руҳ эса бўлакларга бўлинмай, майдаланмаганидай, инсон руҳи билишда — яхлит билагон, кўришда — яхлит кўргувчи, эшитишда — яхлит эшитгувчи, гапиришда — яхлит гапирувчи. (Унинг) бошқа сифатлари ҳақида ҳам шундай ҳукм қил.

Инсон руҳини билганингдан кейин энди билгилки, шариат аҳли фикрича, инсон мана шундай қобилияти билан пайғамбарларга имон келтирди, уларга уммат бўлиб, пайғамбарлар йўлбошчилигини қабул қилди. (На-тижада) шунга муяссар бўлдики, уни имонли ва унинг руҳини ҳам имонли дедилар. Агар (инсон) пайғамбарларга имон келтириш ва улар суннатига амал қилиш баробарида сурункали равишда Роббиюл оламинга ибодат бажо

келтирса ва туну куннинг кўп қисмини тоат-ибодат билан ўтказса, уни солиҳ ва соҳиб тақво деб, унинг руҳини ҳам тақволи солиҳ руҳи деб айтадилар. Агар сурункали ибодат устига, у дунёдан буткул юз ўгирган бўлса, бойликдан, жоҳу мансабдан воз кечиб, жисмоний лаззат ва ҳирсдан қутулган бўлса, уни зоҳид деб, унинг руҳини ҳам зоҳид руҳи деб айтадилар. Агар яна боз устига, зоҳидликдан ташқари, нарса-ҳодисаларнинг ботиний моҳиятини англаса, назаридан ҳеч нарса яширин қолмаса ва тақлид чегарасидан ирфон чегарасига қадам қўйган бўлса, уни донишманд (ориф) дейдилар ва унинг руҳини донишманд (ориф) руҳи деб айтадилар. Агар ирфоний маърифат устига боз Ҳақ таоло уни Ўзига қурб (яқин) қилиб танлаган ва муҳаббатига мушарраф этиб, қалбини Ўз нури билан ёритган бўлса, уни валий деб, унинг руҳини валий руҳи деб айтадилар. Агар қурб ва муҳаббат ҳамда қалб равшанлиги билан бирга, боз устига Ҳақ таоло уни мўъжиза-кароматлари асрори кашфи учун танлаган бўлса ва халққа Ҳақ йўлини ҳидоят этиш учун расул қилиб юборса, уни наби деб, унинг руҳини наби руҳи деб айтадилар. Агар Ҳақ таолонинг мўъжиза-кармати ва асрори кашфи билан баробар боз устига уни Ўз Китоби учун танласа, уни расул деб, унинг руҳини расул руҳи деб айтадилар. Китоб юбориш баробарида агар у аввалги (ўзигача) шариатни ботил этиб (бскор қилиб), янги шариатни жорий этса, уни улулазм деб, унинг руҳини улулазм руҳи деб айтадилар. Агар аввалги шариатни ботил этиб, янги шариатни жорий этиш баробарида, боз устига Ҳақ таоло уни пайғамбарлик Хатми билан сийлаган бўлса, уни Пайғамбари Ҳотам деб, унинг руҳини Пайғамбари Ҳотам руҳи деб айтадилар.

Эй дарвеш, мана шу инсон руҳининг поғоналар бўйлаб кўтарилишидир. Таълиму таҳсил, такрор ва зикр, жаҳду жадалдан мақсад шу. Шариат аҳли (инсон) руҳининг тараққиёти бундан баланд эмас, дейдилар. Уларнинг фикрича, ушбу тўққиз даражанинг ҳар бири орифлар ва тақводорлар даражасидир. Бовужуд, кимнинг даражаси баланд бўлса, унинг билими ва солиҳлиги ҳам баланд бўлади. Кишининг билими ва тақводаги (устуворлиги ва поклиги) орган сари номи ва қайтиб борадиган мақоми ҳам ўзгариб боради. Инсон борган сари олийжаноброқ ва буюкроқ бўлади. Ва бу тўққиз мақомнинг ҳар бири (инсонга) бир иноятдир. Ҳар бир тоифанинг мақоми

азалдан белгилаб қўйилган ва киши ўз мақомини четлаб ўтолмайди.

Ҳикмат аҳли (яъни файласуфлар) ҳам уруж бундан юқори бўлмайди, деб айтадилар, аммо ҳикмат аҳли буни чегара деб ҳисобламайдилар. Ҳикмат аҳлининг фикрича, ушбу тўққиз мартаба-даража маърифат аҳли ва сафо аҳлининг мартабаларидир, бироқ кимнинг мақоми олийроқ бўлса, унинг маърифати (билими) ва сафоси (поклиги) ҳам баландроқ бўлади. Одамнинг софлиги ва билими ортиб борган сари унинг руҳи қайтиб борадиган мақоми ҳам юқори бўлаверади. Демак, бу мақомларнинг ҳар бирига инсон мушарраф бўлиши мумкин ва ҳеч кимнинг мақоми олдидан белгилаб қўйилган эмас. Ҳар кимнинг мақоми унинг маърифати ва сафосига берилган мукофотдир ва кимки кўпроқ маърифатли ва сафоли бўлса, унинг мақоми баландроқ бўлаверади.

Ҳикмат аҳлининг фикрича, ҳеч нарсанинг ибтидо ва интиҳоси йўқ, агар нарсаларнинг интиҳоси бўлса, демак уларнинг ибтидоси ҳам бўлиши керак. Яъниким, Ой доирасининг якун топиши билан ашъёлар ўз такомилга эришади ва ўз такомилга эришган ҳар бир ашъё ниҳоя топган бўлади. Ҳар бир янги доирадан бошлаб янги ибтидо бошланади ва у ўз такомилга эришиш учун даражама-даража интилади.

Ваҳдат аҳли (тасаввуф аҳли) фикрича эса, уружнинг чегараси йўқ, агар қобилиятли одамнинг умри минг йил бўлса ва барча минг йиллик умрини тақво ва тоатда ўтказса, у ҳар кун илгари билмаган бирор нарсасини билиб олади. Зеро, Тангри ҳикмати ва маърифатининг чегараси йўқ. Ваҳдат аҳлининг фикрича, башарий борлигидан озод бўлган инсон учун етишмайдиган мақом йўқдир. Борлиқнинг барча жузвлари одамийлик хислатига эга бўлишга интилиб, (доимий) ҳаракат ва сафарда бўлади. Инсоний борлиқ касб этгандан кейин эса, у такомилга эришади. Одамзод ҳам сафардадир — у ўз моҳиятига эришмагунча тинмай ҳаракат қилади, (агар шундай қилмаса) у ўзини ҳам танимайди, ҳамида хулқ билан безаниб камолот касб этмайди.

Эй дарвеш, ҳамида ахлоқий хислатлар-ла безанмаган, ўзини танимаган одамлар кўп, аммо улар ҳали комил эмас. Ҳамида хислатлар-ла безанган бўлиб, лекин ўзини танимаганлар бор. Булар ҳам комил эмас. Бинобарин, инсоннинг камолотга эришиши ҳамида ахлоққа эга бўлиш ва ўз-ўзини таниш билан амалга ошади. Эй дарвеш, мен

бу рисолада инсон ва инсоний мартабалар ҳақида гапирганимдай бошқа ҳеч қасрда гапирган эмасман. Бошқалар ҳам ўз китобларида (буни) ёзмаганлар. Сен бу бобни бир неча дафъа ўқиб чиқарсан, ўқиганда ҳам мулоҳаза қилиб, диққат билан ўқи! Чунки бу зоҳиру ботин дўкони ва ўз-ўзини англаш хазиначисининг калитидир.

ТЎҚҚИЗИНЧИ ФАСЛ

Табъ, тана, руҳнинг нималиги ва инсонда нечта руҳ борлиги ҳақида

Билгилки, баъзиларнинг фикрича, айрим одамларда тўртта руҳ мавжуд. Яъни: ўсимлик руҳи, ҳайвон руҳи, жон (қалб) руҳи ва инсон руҳи (нафси нотиқа). Яна бошқа бир хил одамларда бешта руҳ бор дейдилар, яъни: ўсимлик руҳи, ҳайвон руҳи, қалб руҳи, инсон руҳи ва муқаддас руҳ. Ва яна дейдиларки, инсоний руҳ ва муқаддас руҳ юқори оламдандир, яъни улувият оламидандир — осмоний фаришталар жинсидан. Ўсимлик руҳи, ҳайвон руҳи ва қалб руҳи — қўйи оламдан, озуқанинг қиёми ва шарбатидан. Ушбу беш руҳнинг ҳар бири бир жавҳардир. Улар бир-биридан ажратилган ва ўзаро фарқланади. Тана гўё шамъ бўлиб, ўсимлик руҳи мисли шамдон, ҳайвон руҳи гўё пилик, қалб руҳи бамисоли ёғ бўлса, инсон руҳини нурга қиёслаш мумкин. Муқаддас руҳ эса — бу "нурани ало нур" — (нур устига нур)дир.

Бошқа баъзилар ҳар бир одамда фақат битта руҳ бор дейдилар, аммо бу руҳнинг даражалари бор ва ҳар бир даражанинг номи мавжуд. Номлар кўп бўлганлиги сабабли одамлар руҳ кўп деб ўйлайдилар, бироқ бундай эмас. Руҳ битта ва жисм ҳам биттадир, лекин жисмнинг даражалари бор ва ҳар бир даражанинг қандайдир номи бор. Руҳнинг ҳам даражалари бор ва даражалар қандайдир номларга эга. Жисм руҳга мувофиқдир ва руҳ ҳам жисмга мувофиқдир. Мулк малакутсиз ва малакут мулксиз бўлмайди, уларнинг ҳар иккаласи биргаликда (мавжуд) бўлиб, бир-бирларидан ажралмасдирлар. Жисм ҳам, руҳ ҳам иккаласи бирга ривожланади ва комилликка эришгунча камолот зинаполярларидан кўтарилиб бораверадилар ва даражаларни эгаллайдилар. Уларнинг зуваласини ҳар қанча кўпроқ пиширишса, тарбияланса, улар моҳиятида яширинган сифатлар кўрина бошлайди. Бу

жараён ўз ниҳоясига стгунча давом этади. Кейин эса яна нуқсон томон қайтиш (юз беради).

Ой фалаки остидаги барча нарсанинг чегараси бор, ана шу чегарага етиб боргандан кейин ўсиш имконияти қолмайди, истиво (ҳаракатсизлик) юз беради. Аммо истиво, яъни уруж ҳам, нузул ҳам бўлмаган "осойишталик" вақтининг ҳам чегараси бор. Яъни Ой фалаки остидаги жами нарсалар уруж хоссасига эга ва уружнинг олдиндан белгиланган чегара ва мейри мавжуд. Бироқ уруж ва нузул орасида қандайдир ҳаракатсизлик (истиво) мавжуд. Бу ҳаракатсизликнинг ҳам олдиндан белгиланган чегара ва мейри бор. Бу худди Сирот кўпригига ўхшайди. Чунки Сирот кўприги устидан бир қанча вақт баландлашиб юрилади ва яна кейин пастга қараб юриш лозим бўлади. Сирот кўпригини эса дўзах устига қурганлар. Бировлар ундан қувнаб, снгил ўтади, бошқалар эса йиқилиб-туриб ўтади. Яна бошқа бировлар қийинчилик билан, нафрат ва қўрқув ичида Сиротдан ўтадилар.

Кимки дўзахга ағанамай, бу кўприкдан эсон-омон ўтса, у азалий ватани ҳисобланган жаннатга стишади. Эй дарвеш, барча жаннатдан чиқиб, яна жаннатга қайтади. Аммо гап чўзилиб кетди, биз эса кўзлаган мақсаддан четлаша бошладик. Мақсадимиз эса руҳ фақат битта, жисм ҳам фақат битта, жисм ва руҳнинг даражалари бўлиб, ҳар бир даражанинг қандайдир номи борлигини билдириш эди. Лекин сен жисмнинг манбаи нима, у нимадан пайдо бўлганини билганингдагина бу сўзлар сенга равшан бўлади.

Билгилки, тупроқ, сув, ҳаво ва олов модданинг моҳиятидир, уларнинг ҳар бири сурат (шакл) ва маънога эга. Тупроқнинг суратини унсур дейдилар, тупроқнинг маънисини (моҳиятини) табиат дейдилар. Қолганлари ҳақида ҳам шуни айтиш мумкин. Улардан ҳар бирининг суратини унинг унсури дейдилар, ҳар бирининг маъни-моҳиятини эса табиат дейдилар. Маълум бўладики, тўртта унсур ва тўртта табиат мавжуд. Бу тўртта нарсани бир-бири билан аралаштирсалар (бу зарурий ҳолдир), албатта муташабехул аъзо, яъни ўзаро ўхшаш аъзолар ҳосил бўлади. Бу таъб (ёки мизож)дир, таъб — мизож унсурларнинг аралашшишдан келиб чиқади.

Олдингиларни билдинг, энди шуни ҳам билгинки, бу тўрт унсурни бир-бири билан аралаштирганда, уларнинг суратлари аралашиб кетади, уларнинг суратидан қандайдир ўзаро ўхшаш аъзолар ҳосил бўлади. Буни жисм деб

айтадилар. Уларнинг маънисидан (ҳам) қандайдир ўхшаш аъзолар ҳосил бўладики, уни руҳ деб айтадилар. Демак, тўрт унсур (модда) алоҳида-алоҳида мавжуд бўлганга қадар уларни унсурлар ва табиатлар деб, улар ўзаро аралашиб, мизож (табъ) ҳосил бўлганда эса, уларни руҳ ва вужуд деб айтадилар. Унсурлар жисмнинг моҳияти-маъниси бўлса ҳам, аммо жисмлар содда бўлиб, уруж ва нузул (хоссасига) эга эмас. Энди (қўшилганда) эса у даражалар бўйлаб тараққий қиладиган ва ҳар бир даражада янги ном оладиган вужудга айланади.

Эй дарвеш, жисмнинг моҳияти, руҳнинг моҳияти ва табъ — мизожнинг моҳияти айтганларимдайди. Жисм — махлуқот оламидан, руҳ эса — амр оламидан, жисм — мулк оламидан, руҳ эса — малакут оламидандир ва мулк малакутсиз бўлиши мумкин эмас, шу каби малакут ҳам мулксиз бўлмайди. Уларнинг иккаласи бирга ва бир-биридан ажралмасдир. Чунки уларнинг иккаласи ҳам уружга мойил ва ўз такомилига эришгач, иккаласи яна нузул сари интилади. "Ўзидан бошланиб Ўзига қайтади" (Қуръон ояти).

Ўнинчи ФАСЛ

Маволид (фарзандлар) нега учтадан кам ёки ортиқ эмаслиги ҳақида

Билгилки, табъ-мизож фақат икки вазиятда бўлади, яъни мўътадил ва ғайри мўътадил (ҳолатда) бўлади. Ой фалаки остида мўътадиллик бўлиши мумкин эмас, чунки ушбу фалак (мулк ва малакут оламлари) орасида муштаракдир — икки томонга ҳам тегишлидир. Агар Ой фалаки остида мўътадиллик бўлганида эди, дунё абадий бўларди ва унда ўзгаришлар юз бермаган бўларди. Ғайри мўътадил вазиятда табъ-мизож уч ҳолатда бўлиши мумкин, яъни ё мўътадилга яқин, ё мўътадилдан узоқ ёхуд яқинлик ва узоқлик орасидаги ўрта ҳолатда бўлади. Мўътадилдан узоқ табиатдан маъданлар жисми ва маъданлар руҳи келиб чиқади, ўрта ҳолатдаги табиатдан ўсимлик жисми ва ўсимлик руҳи (нафси) пайдо бўлади. Мўътадилга яқин табиатдан ҳайвон жисми ва ҳайвон руҳи келиб чиқади.

Инсон ҳайвон турларидан биридир. Эй дарвеш, айнан ҳайвон руҳи тарбия топиб, таълим ва таҳсил кўриб, билиш, такрорлаш, тақво ва зикр туфайли даражалар бўйлаб ривожланади ва ҳар бир даража-мартабада янги исмга молик бўлади. Гап чўзилди ва мақсаддан чалғидик. Мақсадимиз эса руҳнинг бирлиги, жисмнинг руҳ билан ва руҳнинг жисм билан ягоналиги ва бир-биридан ажралиб бўлинмаслигини айтиш эди.

Эй дарвеш, Ваҳдати вужуд ўзи учун зарур жами нарса ва хусусиятларни ўзида сақлайди ва Ўзидан сарфлайди. Руҳ ҳеч қасрдан келмайди ва ҳеч қасрга кетмайди. Руҳда нур бор ва олам бу нурдан лиммо-лим. Бу нур оламнинг жонидир, бу нур оламни баркамол этувчи ва ҳаракатга келтирувчидир. Яъни у (руҳ) ўсимлик даражасида — табиат, ҳайвон даражасида — ҳаракат, одам даражасида — фаолият кўринишида (зуҳур этади).

Шоир айтгандай:

Неки кўрсанг оёқ остида, қўлингга ол, зеҳн сол:
Чунки ҳар зарраси тунроқнинг ибрат кўзи билан
Қараганга ойнаи жаҳоннамодир.

Эй дарвеш, бу нурни вужуд даражасида ҳам, руҳ даражасида ҳам, ақл даражасида ҳам, мутлақ зиё даражасида ҳам дарк этадилар. Дунёнинг барча кишилари бу нурни излаб талпинади, аммо (улар) бу нурни ўзларидан ташқарида излайдилар ва қанча изласалар, шунча ундан узоқлашадилар.

Шеър:

Дедимки, қидиргин, топарсан эҳтимол,
Билмабманки, қидирмоқнинг ўзи йўқотинггадир сабаб.

Ҳар қанча сўзни мухтасар қилай десам, ихтиёримдан ташқари куч мақсад чегарасидан мени узоқлаштирамоқда. Эй дарвеш, ҳали сен кўп марта фалак ўйинларини кўрасан, дунё гирдобиди чарх урасан, маънисиз сафарлар қиласан. Ҳали неча марта бу оламнинг эшигини четлаб ўтасан, умринг ва мол-мулкингни барбод берасан! Бунга эҳтиёж борми? Тақвога ҳам, зуҳду покдомонликка ҳам ҳожат йўқ. Муаммоларни ечишга куч сарфлашнинг ҳам маъниси қолмаган — излаганинг изланиш машаққатига арзимамайди. Йўқ нарсани излайдилар, сирни ва сирнинг йўлини қидирадилар:

Гиреҳларни счмоқ истаган фидокор,
Таркибдан тугилиб, таснифдан ўтганлар.
Дарё лабида ташналикдан тунроқ бўлганлар,
Хазина устида қашшоқликдан ўлганлар (уйғонинг энди).

Ва яна:

Бошингда сават тўла ширмон нон,
Лекин эшиклардан тилайсан бурда нон.
Ўзинг асли ҳечсан, подону жоҳил:
Кишилар эшигини қоқма, кўнгил эшигини қоқ!

Эй дарвеш, ишларнинг асили орифлар суҳбатидир,
шуни излагин, топганингдан кейин зоҳид бўлиб, қаноатга
юз ўғир, шунда қолган умринг ўтар саодатда, сафода!

Шу пайтгача мен: одамзод жонли мавжудот бўлгач,
у зарурат миқдорида меҳнат қилиши, оиласини хор
қилмай боқиши, кучи етгунча одамларга хизмат қилиб,
ҳожат чиқариши лозим деб ўйлардим. Ҳозир эса одам
боласи учун қаноатдан ва розиликдан яхшироқ нарса йўқ
деб ўйлаб турибман. Бу дунё ва охират сенинг бир
лаҳзалик паришонлигинг ва таҳликангга арзимаёди. Ким-
ки қаноат ва зуҳдни пеша қилган бўлса, у шоҳдир,
бирок кимки ушбу (хислатларга) эга бўлмаса, у қулдир.
Ҳолбуки, шоҳ ва қул орасида фарқ анчагина.

ЎН БИРИНЧИ ФАСЛ

Эй дарвеш, сен ўзингни ва даражаларингни билиб
олдинг, энди шуни билгинки, сенга ўн икки мушкул
масала тушунтирилиб, баён қилинди.

Биринчидан, аввал тўрт унсур, сўнгра осмонлар ва
юлдузлар (ҳақида) билдинг.

Иккинчидан, аввал вужуд, кейин уқула (ақллар) ва
жонлар (руҳлар) борлигини билдинг.

Учинчидан, фалаклар, уқула ва жонлар унсурлар
билан вужудларнинг қаймоғи ва маъноси эканлигини
билдинг.

Тўртинчидан, даража қанча енгил бўлса, у шунча
баландроқ ва олам марказидан узоқроқ эканини билдинг.

Бешинчидан, енгил ҳам, оғир ҳам биттабъ (табиатига
кўра) олам марказига интилишини, бинобарин, оғирлар
чуқурроқ бўлиб, олам маркази (ўртаси)га яқинроқ экани,
енгиллар эса олам марказидан узоқ жойлашганини бил-
динг.

Олтинчидан, олам ломакон (маконсиэ) эканини, аммо оламнинг зужвлари табиатан олам марказига қараб интилгани сабабли, уларнинг жойи олам маркази эканлигини ҳам билдинг.

Еттинчидан, шуни ҳам билдингки, мулк олами ҳисобланган жисмлар олами ва малакут олами ҳисобланган руҳлар олами ўзаро сут билан мой каби бир-бири билан биргадир. Улар гўё ғолиб ва мағлуб даражасида бўлиб, бунда малакут — ғолиб, мулк эса — мағлуб ҳисобланади.

Саккизинчидан, шуни билдингки, мулк фақат битта, аммо унинг ҳар бир даражаси алоҳида исмга эга.

Тўққизинчидан, шуни билдингки, мулк ва унинг сифатлари эҳсос этилувчидир ва ҳислар уларни қабул қила олади. Бинобарин, солиқлар хилватда ўтирганда нурни кўрдик деганда, аслида нурни эмас, балки нурга ўлишни саробни кўрадилар ва нур деб тасаввур этадилар. Бундан нарсани узоқ кутган одам ҳар бир нарсада ўзи истаганини кўрмоқчи бўлади, ҳаммадан ўшани эшитмоқчи бўлади, ёки истаган нарсасини тушида кўриб, ўзини бедор деб ҳаёл қилади, зеро солиқ дарвешларнинг уйқуси жуда енгилдир. Уларга ҳаж қилиш ва авлиёлар қабри, муқаддас жойларни зиёрат қилиш пайтида кўринган ёруғлик сароб ва ёлғондир. Икки кўз билан кўриш мумкин бўлган нур бу олов ёки юлдузлар нуридир.

Ўнинчидан, шуни англадингки, мулк ва малакутнинг зоти — жавҳари биттадан ортиқ эмас. Ушбу жавҳарнинг табиати — хоссаси олий ва ундан олийроқ табиат йўқ. Ҳатто ундан баланд ҳеч нарса ҳам йўқ. Бошқа табиат — бу сифатлар бўлиб, унинг хусусияти пастдир ва ундан паст нарса йўқ. Нимаики мавжуддир мулк ва малакутда мавжуд эди ва мавжуд бўлиб қолади. Буларнинг ҳаммаси ўша сифатларда бор, аммо амалга оширилмасдан келинарди.

Ўн биринчидан, шуни билдингки, биринчи даражада ҳаёт, билим, ирода, қувват, эшитиш ва кўриш (қобилияти), нутқ (қобилияти) ҳақиқатда мавжуд эмас. Аммо даражалар бўйлаб тараққий этганда, ҳаёт, билим, ирода, қувват, эшитиш ва кўриш (қобилияти), нутқ (қобилияти) ҳақиқий мавжудлик касб этади. Маълум бўладики, камолот (такомиллашув) сабаб бор жойда юз беради. Дарахтнинг барча даражаларидан кўра меваси нафис ва қадрли эканлигига шубҳа йўқ. Мавжудотнинг меваси эса инсондир. Иксири аъзам, малҳами аъзам, жоми

жаҳоннамо, оинаи гсгинамо — ҳамма-ҳаммаси ориф инсондир.

Бунинг маъноси шуки, олам жонидаги ўша нур (олам эса ул нур ила лиммо-лимдир) биринчи даражада ирода ва қудрат ва ҳақиқатда маърифатга молик эмас. Аммо даражалар бўйлаб уруж этганда, ҳаёт, маърифат, ирода ва қудрат бора-бора ҳақиқий мавжудлик касб этади. У ўзининг мазҳаридан айри мавжуд эмас ва шундай ҳолатда унинг мазҳари билан нисбати сут билан мойнинг (нисбати) кабидир. Ўша биринчи даражада зуҳурланиш содда тарзда эди, нур ҳам оддий эди. Аммо даражалар бўйлаб иккаласи ривожланганда, бунгача уларда яширинган сифатлар юзага чиқади ва нақшлар (шакллар) пайдо бўлади. Бинобарин, биз бу нурга эришдик ва бу нурни кўрдик, ул нур денгиздай беҳудуд сатҳда порлаб туради, дегувчилар ёлгон сўзлайдилар. Зеро, бул нурни кўз билан кўриш мумкин эмас, лекин уни басират кўзи (қалб кўзи) билан идрок этса бўлади.

Унга ҳис-сезгилар орқали яқинлашиш мумкин эмас. Негаки ақл унинг олдида ҳайрондир. Бодом данагида ёғни кўриш мумкинми ёки сут (таркибидаги) ёғни кўз билан кўрса бўладими?! Ёғ ҳатто сезгилар орқали қабул қилиниб, мулк олами (моддий олам)га мансуб бўлганда ҳам, уни кўриш мумкин эмас. Нур эса ҳис қилинмайди ва у малакут оламидандир, қандай қилиб уни кўрасан?

Ун иккинчидан, шуни билдингки, инсон жамъ (кулл)га — манбаъга қайтади. Жузвнинг манбаи куллнинг асли ёрдамида уружга киради ва бу уруж унинг такомиллашувининг ниҳоясига қадар давом этади. Ўзининг такомчилига стгач, у куллнинг асл манбаига қайтади. "Ўзидан бошланиб, Ўзига қайтади" ёки: "Ҳамма нарса ўз аслига қайтади" сўзларининг маъноси шу.

Эй, дарвеш, кимки бу китоб орқали ўзини танимаса, у ўзини бошқа китоблар орқали таний олмайди. Ўзини англамаган ҳар бир киши эса, ҳеч нарсани англамай (дунёдан ўтади). Эй, дарвеш, барчаси шу асл (боб)да айтилди ва ҳеч нарса қолдирилмади. Агар бу айтилганлардан ҳам кўпроқ биламан десанг, бунинг иложи йўқ. Чунки бу бобда бир хил гаплар тўғри, баъзилари эса ишоралар билан айтилди. Такрорга эса ҳожат қолмади. Ҳам ўзини ва ҳам бошқаларнинг аввалу охирини билиб олган одам ўзининг ва бошқаларнинг мартаба ва манзилларини англайди, ўзининг ва бошқаларнинг ўлимдан кейинги ҳолатларини билиб олади ва ҳеч нарса яширин қолмайди.

ИККИНЧИ АСЛ

Кичик одам катта оламнинг кўчирилган нусхаси ва кўриниши эканлиги ҳақида. Улуғ одамда бор нарсалар кичик одамда мавжудлиги ва кичик одамда мавжуд жами нарсалар катта инсонда борлиги ҳақида

Эй дарвеш, бу иккинчи асл ва ундан кейин келадиган учинчи асл тасаввуф аҳлининг сўзлари моҳиятидир. Тасаввуф аҳлининг фикрлари ҳақиқатан олганда, омуктадир. Яъни (бир қисм фикрлар) шариат аҳлидан, яна бир қисми ҳикмат аҳлидан, учинчи қисми эса ваҳдат аҳлидан (олинган). Баъзи нарсалар ўзлаштирилган, бошқалари янгидан кашф этилган. Билгилким, Роббил оламин бутун борлиқни ярагиб, унга олам деб ном берди, чунки олам Унинг борлигининг аломатидир. Олам борлигида Унинг илми, маърифати, иродаси ва қудрати аломат ва нома (ёзув) кўринишида мужассамдир. Аломат эканлиги боис олам деб, нома эканлиги боис китоб деб атади. Ксйин кимки бу китобни ўқиса, Мени билиб олади, Менинг маърифатим, иродам ва қудратимни англайди, деб амр этди. Биз жуда кичкина эдик, китоб эса жуда катта эди ва бизнинг нигоҳимиз ул китобнинг ҳудудларини, жами саҳифаларини илғай олмади. Устоди Аъзам бизнинг ожизлигимизни кўриб, ўшал оламнинг мухтасар кўчирмасини яратади ва ул китобни қисқартириб қайта китобат этди. Биринчисини олами кабир (улуғ олам), иккинчисини олами сағир (кичик олам) деб номлади. Биринчи китобни улуғ китоб, иккинчи китобни кичик китоб деб атади. Улуғ китобда нимаики бўлса, уни камайтирмай ва қўшмай кичик китобда ҳам нақш этди. Токи кичик китобни ўқиган ҳар бир киши катта китобни ўқиган бўлсин. Кейин У ушбу кичик оламга ўз халифасини юборди. Парвардигорнинг халифаси ақли аввалдир. Ақл Аллоҳ таоло сифатларининг мазҳаридир. У ақлни ўз сифатлари ва хулқи билан безади ва уни Ўзининг кичик оламига туширди ва шу боис Тангри таоло инсонни ўз тимсолидан андоза олиб яратди, дейдилар. Бу Тангрининг Улуғ оламидаги халифаси бўлган ўша ақли аввал эди, бизнинг ақлимиз эса — Тангрининг кичик оламдаги халифасидир.

Тангри таоло фаолияти ва Тангрининг халифаси
фаолияти ҳақида

Билгилки, Тангри таоло оламда бирор нарса яратишни хоҳласа, бу нарсанинг сурати (нақш) аввал Арш устига жойлашади, кейин Аршдан Курсига ўтказади, кейин Курсидан собит юлдузларнинг лавҳи маҳфузига олиб ўтади, кейин етти осмонга олиб ўтади, кейин сурат юлдузлар нури билан қўшилиб, қуйи оламга тушади. Қуйи оламнинг подшоҳи бўлган Вужуди кулл Тангри таолодан келувчи бу ғайбий йўловчини қарши олиб, унга муносиб равишда тўрт унсурдан от (маркаб) тухфа этади, токи ғайбий йўловчи ушбу отга миниб, шаҳодат оламида мавжудлик топсин ва Тангри таолонинг илми Унинг амалига айлансин. Бинобарин, шаҳодат оламидаги жами мавжудот амр оламидан руҳга эгадирлар, жисмлари эса махлуқот оламидандир. Бу музаннаҳ (соф) руҳ (жон) Худованди оламдан келади ва у мақсад қилган ишларини амалга оширгач, яна қайтиб, Худованди олам ҳузурига йўл олади. "Ундан бошланади ва Унга қайтади" оятининг маъноси шу. Тангри таоло фаолиятини идрок этиш, беҳудуд оятларини англаш мана шудир. Эй дарвеш, офоқ (уфуқлар, оламлар) ҳақида нимани билган бўлсанг, анфус (нафслар, одамлар) ҳақида ҳам шуни билгил. Билгилки, кичик оламда ақл — Тангрининг халифасидир, инсон руҳи — Тангри халифасининг арши, ҳайвон руҳи — Тангри халифасининг курсиси (тахти), еттита ташқи аъзолар — етти иқлим.

Олдингиларини билдинг, энди шуни ҳам билгилки, Тангри халифаси бирор бир ишни хаёл этганда ушбу ишнинг сурати аввал арши ҳисобланади, инсон руҳида пайдо бўлади, инсон руҳидан курси ҳисобланган ҳайвон руҳига ўтади, ҳайвон руҳидан собит юлдузлар ҳисобланган ўсимлик руҳига ўтади, ундан етти осмон ҳақиқати ҳисобланган етти ички аъзоларга ўтади ва кейин ташқи аъзолар қуввати билан қўшилиб, зоҳирда кўрина бошлайди. Агар қўл орқали ташқарига чиқса, унда Тангри таоло халифасидан келаётган ўша ғайбий йўловчини учратади, қўл унга ғайбий йўловчи маркаби, яъни тўрт унсурдан тузилган отни ҳадя этади. У от эса ўсимлик шираси, тўтиё, қурум ва бўёқдир, токи ул йўловчи бул тўрт унсур отига миниб, шаҳодат оламида

мавжудликка эга бўлсин. У шаҳодат оламида мавжудлик ҳосил қилгач, Тангри халифаси Тангри халифасининг нома-хатиға айланади.

Эй дарвеш, Тангри халифаси ниманики қилишни хоҳласа, аввал уни воситачисиз ва моддиюнсиз ўзи қилади. Аммо агар у Ўз асбоби билан бирор нарса қилмоқчи бўлса, унда ўша нарсанинг сурати воситачи-асбобға ўтади ва зоҳирға чиқади ва дунёда мавжуд бўлади. Ул биринчи сурат ақлий борлиққа эга бўлса, бул иккинчи сурат жисмоний борлиққа эгадир. Ул биринчи сурат аслий борлиққа эга бўлса, бул иккинчи сурат хорижий борлиққа эга. Тангри халифаси фаолияти ҳақида нимани билган бўлсанг, Тангрининг фаолияти ҳақида ҳам шуни бил. Тангри таоло ниманики амалға оширмоқчи бўлса, воситачиларсиз, модда ва асбобларсиз аввал ўзи амалға оширади. Кейин бул нарсанинг сурати воситачиларға ўтади ва бу қуйи оламға тушиб боради ва шаҳодат оламида тажассумланади. Аммо гап чўзилиб кетди ва мақсаддан четлашдик. Агар сурат (тасвир) юрак орқали зуҳур топса, Тангри халифасидан келган ғайбий йўловчини тил қарши олади ва унга муносиб равишда тўрт унсурдан от ҳадея этади. Бу от 12 ҳарф ва тўртта сўздир. Бу ғайб йўловчиси ўшал отға миниб, шаҳодат оламида намоён бўлади. Аммо қачонки, шаҳодат оламида намоён бўлгандан кейин Тангри халифаси томонидан англашилса (унинг қиёфасида кўринса), Тангри халифасининг сўзига айланади. Ёзилган нарса эса яна саёҳатға чиқади ва кўз орқали Тангри халифасига стиб боради, аммо айтилганлар (сўзлар) саёҳат қилиб, қулоқлар орқали Тангри халифасига стиб боради. "Ўзидан бошланиб, Ўзига қайтади" сўзининг маъноси шу. Бошқа барча ҳарфлар ва сифатлар ҳақида ҳам шуни бил. Шундай қилиб, иккита сўз пайдо бўлди: битта сўз — ёзилганлар, иккинчиси — айтилганлар ва ҳар икки Сўзда ҳам ўша амр оламидан қолган сирли (ғайбий) йўловчи мавжуд. Бу икки яширин сайёҳнинг танаси-вужуди махлуқот оламидан бўлиб, бу сайёҳлар ҳар икки сўзнинг моҳият-маъносини ташкил этади. Рубъи маскун (инсон яшайдиган қуруқлик) сўзларининг сурати маъноси бўлса, ҳар икки сўзда маъно Тангри халифасидир. Гап чўзилди ва мақсаддан узоқлашдик. Мақсадимиз эса улуг оламда нимаики бўлса, у кичик оламда ҳам мавжудлигини айтиш эди.

Билгилки, бачадонга (тухумдонга) тушган уруғ жавҳари аввалнинг аломати (белгиси)дир, тўрт қисмга ажралгандан кейин эса, у унсурлар ва табосъ аломатига айланади. Аъзолар, чунончи ташқи аъзолар, яъни бош, қўл, оёқ, қорин, тешиқлар ва ҳақозо — улар етти иқлим аломатининг моҳиятини кўрсатиб туради. Ўпка, мия, бўйрак, талоқ, юрак, жигар, ўт пуфаги каби ички аъзолар гўё етти осмон белгиси моҳиятидир. Ўпка — биринчи осмон бўлиб, Ой фалакининг белгисидир, чунки Ой фалаки Улуғ оламнинг ўпкасидир ва билимлар воситачисидир. Бу фалакда беҳисоб фаришталар манзил тутадилар. Билимларни ва турмуш ҳикматларини эгаллашни назорат қилиш топширилган фаришта, яъни (манзил тутган) ушбу фаришталар йўлбошчиси бўлган фаришта ва Жаброили шу фариштадир. Жаброил — олам аҳли билимларининг сабаби, у — учинчи осмоннинг буйраги ва Зуҳро фалакининг белгиси. Чунки Зуҳро улуғ оламнинг буйрагидир. Бу фалакда кўп сонли фаришталар бор ва хурсандлик, айшу ишрат, эҳтиросларни назорат қилиш топширилган фаришта уларга раҳнамодир, у эса тўртинчи осмон юраги бўлиб, Қуёш фалакининг белгисидир. Чунки Қуёш Улуғ оламнинг юрагидир. Бу фалакда кўплаб фаришталар манзил тутган ва ҳаётни назорат қилиш топширилган фаришта уларга раҳнамолик қилади. Исрофил олам аҳли ҳаётининг сабабидир ва бешинчи осмоннинг ўт пуфагидир ва Миррих фалакининг белгисидир. Чунки Миррих Улуғ оламнинг ўт пуфагидир. Бу фалакда ҳам кўп сонли фаришталар манзил тутган ва ғазаб, нафрат ва қотилликни назорат қилиш топширилган фаришта уларга раҳнамодир. У олтинчи осмон жигари ва Муштарий (Юпитер) фалакининг аломатидир. Чунки Муштарий улуғ оламнинг жигаридир. Бу фалакда яна кўп фаришталар бўлиб, уларга овқатланишни назорат қилувчи фаришта раҳнамодир. Микоил олам аҳли ризқи (сб-ичиши)нинг сабабидир. Ва у еттинчи осмоннинг талоқидир ҳамда Зуҳал (Сатурн) фалакининг белгисидир. Чунки Зуҳал улуғ оламнинг талоғидир. Ушбу осмонда яна беҳисоб фаришталар истиқомат этадики, уларга ажали стганлар жонини олиш топширилган фаришта раҳнамолик қилади ва Азроил шу фаришталардандир, у олам аҳли жонини олиш сабабидир.

Ҳайвон руҳи собит юлдузлар арши ва белгисидир, чунки собит юлдузлар фалаки Улуғ олам тахтидир. Бу фалакда ҳам кўп фаришталар макон тутган. Инсон руҳи эса фалаклар фалакининг курсиси ва аломатидир. Зеро фалаклар фалаки Улуғ оламнинг курсиси ва Раббимиз халифасининг ақли ҳисобланади. У Ақли аввалнинг аломати ҳамдир, зеро ақли аввал Улуғ оламда Тангри таолонинг халифасидир. Аъзолар ҳали (ўсиб) шаклланмасдан олдин маъданлар белгиси моҳияти бўлади, ўсиш бошланганда эса улар ўсимлик белгисининг моҳияти (бўладилар), ҳислар ва беихтиёр ҳаракатланиш бошланганда — улар ҳайвон белгиси моҳияти (бўладилар). "Мабадаъ ва маод" рисоласида камина бу ҳақда батафсил гапирганман, қизиққан киши ўша ердан изласин.

УЧИНЧИ АСЛ

Сулук ва солик ҳақида

Билгилки, сулук сўзи араб тилида умуман юришни билдиради, йўл юрувчини эса солик дейдилар. Зоҳирий олам бўйлаб сафар этувчи ҳам, ботиний олам бўйлаб сафар этувчи ҳам бўлиши мумкин. Тасаввуф аҳли фикрига кўра, сулук алоҳида сафарни англатади. Бу Худо сари сафар қилиш ва Худода сафар қилишдир. Худо (Илоҳ) сари сафарнинг ниҳояти бор, аммо Худода (Илоҳиётда) сафарнинг ниҳояти йўқ. Агар сен бу сўзларни тушуниб етмасанг, бошқача қилиб айтаман.

Билгилки, тасаввуф аҳли фикрига биноан сулук ёмон сўзлардан хайрли сўзларга, ёмон ишлардан хайрли ишларга, замима (бузуқ) ахлоқдан ҳамида (мақталган) ахлоққа, ўз борлигидан Парвардигори олам борлигига тамон ҳаракат қилмоқдир. Яъни солик хайрли сўзлар, ишлар ва яхши хулқни касб этгач, маърифат нури унинг қалбига ёғилади ва у нарсаларнинг асл моҳиятини дарк эта бошлайди. "Эй Парвардигор, нарсалар (аслида) қандай бўлса, ўшандай бизга кўрсат" ҳадисининг (маъноси) равшан бўлганда ва ирфон юз кўрсатганида ва маърифатда камолотга эришганда ва нарсалар қандай бўлса, ўшандай ҳолат билиб, англаганда, бу унинг (соликнинг) ўз борлигида ўлиб, Тангри аzza ва жалла борлигида қайта тирилишининг нишонасидир. Гарчи соликда (баъзан) борлиқ (вужуд) йўқдир, аммо гўё вужуд — борлигим

бор деб ҳаёл қилади. Худди ана шу (ҳол) солиқларнинг мақсад-муроди, толибларнинг матлуби ва йўловчиларнинг (истаги)дир. Демак, халқнинг хос кишилари ҳисобланмиш солиқларнинг камолоти қуйидаги тўрт нарсадир, яъни, хайрли сўз, хайрли иш, хайрли хулқ ва маърифат. Мана шуларда камолоти бор ҳар бир киши ниятига эришган бўлади.

Эй дарвеш, барча солиқлар шу тўрт мартабада туради, уларнинг ҳар бири бирор мартабани эгаллайди. Аммо юз мингтадан биттаси бу йўлда собит тура олади ва мазкур тўрт даражага кўтарилади, фақат биттаси комиллик мартабасига кўтарилади, столмасдан қолганлари эса орқага қайтадилар ва комилликдан умидларини узадилар.

ИККИНЧИ ФАСЛ

Пардалар ва мақомлар ҳақида

Билгилки, ўзингдан соқит қилишинг лозим бўлган жами нарсалар парда (ҳижоб), ўзлаштириб, эгаллаб олишинг лозим бўлган жами нарсалар мақомларни ташкил этади. Мақомлар ҳақида билганингдан кейин шуни билгилки, бу йўлда ғов бўлиб тўсиб турган тўрт нарсадир: (булар) молу мулкка меҳр, оилага боғланиш (меҳр), тақлид ва бўйсунмаслик. Бу йўлда мақомлар сони ҳам тўртта, яъни: хайрли сўз, хайрли иш, хайрли хулқ ва маърифат. Эй дарвеш, бу тўрт мақом муяссар бўлиши учун олдин тўрт пардани йироқлаштириш лозим. Зеро, бу тўрт пардадан (нафратланиш) таҳорат қилмоқ билан баробар, аммо ушбу тўрт мақомга йўл эса намоз қилмоқ билан баробар. Ҳар бир парда — тананинг ювиб покланадиган бир аъзоси бўлса, ҳар бир мақом бажариладиган намознинг бир ракаатидир. Аввал таҳорат, кейин эса намоз; аввал покланиш, кейин эса қалб ёришиши, аввал ажралиш, кейин эса қўшилиш (васл). Бирода ўлмаган одам иккинчисида туғилмайди. Ҳордиқни истасанг — ишда ўлгин, Худони истасанг — ўзингда ўлгин. Ўз ишингда ўлолмасанг, ҳордиқни излама, ўзингда ўлолмасанг, Худони излама, чунки униси ҳам, буниси ҳам амалга ошмайди.

Ушбу пардаларни инкор этган ҳамма вақт таҳоратда бўлади, ушбу мақомларга эга бўлган ҳар доим намоздандир. Эй дарвеш, ул пардаларни олиб ташлаш ва ул

мақомларга эришиш фақат тўрт нарса орқали амалга ошади: зуҳдга берилмоқ, кам емоқ, кам ухламоқ, кам гапирмоқ. Ориф инсон билан суҳбатга келганда, солик нимаики иш қилса, ориф киши билан қилсин.

Эй дарвеш, барча айбу нуқсонларнинг илдизи кўп овқат ейишдадир. Аммо парҳез деганда бугун ошқозонга сиққанча сб, эртага оч юришликни англамаслик керак. Бундан фойда йўқ, балки бунинг зарари кўпроқ. Шундайлар борки, бир неча кун кам овқат сйдилар, рўза тутадилар, кейин эса кўп овқат сйдилар. Бу хилдаги парҳезнинг фойдаси кам, бу саломатликни смиради. Зуҳду тақво ва парҳез доимий бўлиши керак, доимий бўлмаса, мақсадга эришилмайди. Ҳар бир ишда собитлик даркор.

Эй дарвеш, сулукда икки нарсада азим собитлик талаб қилинади ва буларсиз сулук ҳосил бўлмайди, яъни: орифлар суҳбатини олиш ва овқатдан парҳезда бўлиш соликнинг овқати ва уйқуси мақсадли бўлиши керак.

УЧИНЧИ ФАСЛ

Соликнинг сулукдан мақсади ҳақида

Соликнинг риёзат ва тақво йўлидаги (тариқатдаги) мақсади Худони излаш бўлмаслиги керак, чунки Худо ҳамма ерда мавжуддир ва уни излашнинг ҳожати йўқ. Борлиқнинг вужуди — Ундан, жами нарсаларнинг абадийлиги — Унинг ўзи ва жамъи нарсалар Унинг ўзига қайтади. Бугина эмас, бутун борлиқ — Унинг ўзидир. Шуни билиш керакки, сулукдан мақсад покликка ва хайрли хулққа интилиш ҳам, илоҳий нурнинг зуҳури ҳам, сирларни кашф этишга интилиш ҳам эмас. Ҳар бир киши битта инсоний мартаба-даражага мансуб бўлади ва солик бирор мартабага чиққанда ўша мартабага хос нарса, у хоҳлайдими, хоҳламайдими, зуҳур этади. Бирор мартабага эришган кишига ўша мартабага хос бўлмаган нарсаларнинг зуҳур этиши мумкин эмас.

Эй дарвеш, дарахтнинг даражалари бўлгани каби одамнинг ҳам даражалари бор. Ва дарахтнинг ҳар бир даражасини билдирадиган нарса нима экани маълум. Бинобарин боғбоннинг вазифаси ерни юмшоқ ҳолда сақлаш, ишлов бериш, тиканаклар, ёввойи ўтлардан тозалаб туриш, суғориш ва дарахтни зарарли таъсирлар-

дан ҳимоя қилиб туриш керак, шунда дарахтнинг ҳамма ва ҳар бир даражаси ўз вақтида зуҳур этади.

Солиқларнинг иши ҳам шунга ўхшаш. Шундай қилиш керакки, зуҳду тақво ва риёзат (чинакам) одам бўлишга ёрдам берсин ва одамийликнинг барча даражалари тўлиқ намоён бўлсин. Солиқнинг истагидан қатъи назар, поклик, эзгу хулқ, маърифат ва ирфон, сирларни кашф этиш, нурнинг зуҳури ҳар бири ўз вақтида ҳосил бўлаверади, солиқ буни сезмайди ва эшитмайди. Шундай амал қилганлар буни англайди. Эй дарвеш, шундай нарсалар пайдо бўладики, солиқнинг кўзлари уни ҳеч қачон кўрмаган, қулоғи эшитмаган ва солиқ ҳаёлига келмаган эди.

Ғап чўзилмасин ва мақсад йўлидан оғишмайлик. Солиқ баланд ҳимматли бўлмоғи лозим ва токи ҳаёти бор экан, сулук амалида турсин, риёзат ва жиҳод билан хурсанд бўлсин, зеро Парвардигорнинг илми ва ҳикмати чексиздир.

Эй дарвеш, дарахтнинг барча даражалари унинг уруғида мавжуд, бу даражалар тўла зуҳур этмагунча тадбирлар боғбон томонидан тарбияланиб, парвариш қилинади. Худди шу каби сафо, эзгу хулқ, маърифат, сирларни англаш ва нур зуҳуроти — буларнинг ҳаммаси одамнинг ҳақиқатида мавжуддир.

Ориф киши билан суҳбатда (инсон даражаси) парвариш топиб, тўла зоҳир бўлади. Эй дарвеш, сенда аввал бошдаги ва охирдаги илму маърифат яширинган, нимаики изласанг, ўзингдан изла, нега ташқаридан қидирасан?

Қулоқларинг орқали юракка етиб борадиган билим, бу худди бошқалар қудуғидан олинган сув кабидир, у билан чанқоқ срингни суғормакчисан, аммо бу сув турмайди, боз устига, у сенинг қудуғингда тўхтаб турмасликдан ташқари, тезда айниб қолиб, кўп бадбўй ва касалликлар туғдиради.

Эй дарвеш, бу касаллик такаббурга айланади ва мансабу жоҳ муҳаббатини кучайтиради. "Ўз кўзи билан кўрган нарсадан кўра (ишончлироқ) хабар йўқ". Шундай қилки, ўз қудуғингнинг суви бўлсин ва ундан қанча олсанг ҳам, бошқаларга қанча берсанг ҳам, у камаймаса, айнимаса, аксинча, қанча кўп турса, шунча тозаланиб борса ва оғир дардларга шифо бағишласа. Эй дарвеш, одам қандай бўлишидан қатъи назар, бу "қудуқ" зоҳирда кўринмай туради. Ана шу "қудуқ"ни тозалаб, сувини кўринадиган қилиш керак.

ТҮРТИНЧИ ФАСЛ

Насиҳат бобида сўз

Эй дарвеш, агар сен ўзингни мақомлар чегарасига олиб келолмасанг, ўз мақомларинг сифатини кундан-кун кузата олмасанг ва "кўз кўролмайдиган, қулоқ эшитолмайдиган ва инсон юраги билолмайдиган" нарсани узлуксиз кўролмасанг ва Ҳақ таоло ҳузурда индият (яқинлик) мақомида олий жаннатда бўлолмасанг, Холиқи Мавлони идрок этишга жаҳд қил, Унинг жамоли билан учрашишга интил, токи ўз борлигинг дўзахидан қутулиб, Худованд борлиғи жаннатига эришсанг.

Эй дарвеш, туз тўдасига тушган тузга айланади, ифлосликка тушган ифлос бўлади, зеро нопок ва палиддан нопок ва палид туғилади, сафодан сафо ҳосил бўлади. Сендан туғилган соф бўлиши учун аввал ўзингни пок этишинг керак. Эй дарвеш, ифротий (ҳаддан ошқ) рўза ва намозга берилиб, кетма-кет ҳажга борма, буюрган фарзни адо этиш билан чеклан. Кўп сўз ва гапларни ёдлашни ҳам ўзингга одат қилма, фикҳни берилиб ўрганишнинг ҳам, кўп ҳикмат билишнинг ҳам фойдаси йўқ, кераклигини билиб олсанг, бас.

Аммо шундай йўл туткинки, қалбинг саховат ва ҳимматга тўлган бўлсин, эзгулик соҳиби бўлгин, зеро дўзах аҳлининг азоби ёлғон ва қаллоблик нуқсонларидан бўлмайди. Сеннинг қалбинг ҳақгўйлик (ростлик) ва эзгулик билан безансин, токи инсон деган улуғ номга муносиб бўлсанг, дўзах азобларидан қутулсанг, илло агар бунинг эҳтиёж юзасидан қилаётган бўлсанг, жойинг дўзахдан бўлсин. Шундай бўлгилки, сендан беихтиёр ҳамиша яхшилик ва саховат ёғилиб турсин, ҳамма вақт ёвузлик ва ҳақорат ёғдирадиган кишилардан бўлма, чунки уларнинг ҳақиқати (табиати) ҳамиша ноҳақлик ва зулм, нохушлик ижод қилишдир. Сеннинг ҳақиқатинг (моҳиятинг) тўғрилиқ ва хайрли ишлар ижод қилиш бўлсин. Эй дарвеш, ҳеч бир мукофот талаб қилмай, миннатдорчиликлар кутмай, аксинча, ўзингни бурчли деб билиб, яхшилик ижод қилиб, ҳамма вақт, ҳамма учун эзгуликлар яратганингагина сен Илоҳнинг хулқи билан музайян этилажаксан.

Зеро, кимки ҳамиша одамларга фароғат тиласа ва одамлар учун фароғат келтирса, ўша саховатли қалб эгасидир. Бундай одам ҳеч кимга хизматини дариф

тутмайди, тили, қўли, моли билан ўзгалар ёрдамига шошилади. Ҳамма вақт одамларни қийнашни одат қилган, одамларга азобу зулми раво кўрувчи, тили, қўли билан озор бсрувчилар қалби нуқсонли одамлардир.

Яхшилик ва ёмонлик, хайру шаррнинг маъносини билдинг, энди шуни билгилки, кимки қалби эзгулик бўлса, у дўзах азобидан қутулиб, жаннат аҳлига қўшилади. Дўзахдан халос бўлиб, жаннат аҳлига айланган ҳар бир киши, олий мақомларга интилиши мумкин, зеро қалб камолотига эришиб, жаннатий бўлганларнинг ҳаммаси жаннатни кенгайтирадилар, қалби нопок, нуқсонли киши нимаики қилмасин, бу дунёю охирати тораёди, жаннатий одам нимаики қилмасин, унинг дунё ва охирати кенгаёди.

Эй дарвеш, солиқлар тариқатининг аввалу охири учун шу рисола старли. Алҳамдулиллаҳир-Раббил-оламин, вас-салавоту Муҳаммадин ва олиҳи ва асҳобиҳи ажмаъин, саллалоҳи алайҳим ва саллам (Оламлар Эгасига ҳамду сано бўлсин ва Муҳаммад салаллоҳу алайҳи васалламга, унинг хонадони аҳлига ва саҳобалари жамига дуолар бўлсин). Тамом.

МАРДЛИК ДАСТУРИ

Умрини дўстлар хизматига бағишлаш, фақат яхшиликни ўйлаб, яхшилик қилишдан чарчамаслик, эзгу хулқ-атворга эга бўлиш, борини ўзгалар билан баҳам кўриш, муҳтожларга ёрдам бериш, пиру устозлар, дўст-биродарлар номуси, шарафини ҳимоя этиш, зоҳиран ва ботинан пок юриб, покиза инсонлар суҳбатини қозониш... Бу ҳаёл ёки афсона эмас, бирон бир бадиий асарнинг идеал қаҳрамони хусусиятлари ҳақида гапирётганимиз ҳам йўқ. Шундай сифатларни ўзида мужассамлаштирган инсонлар бизнинг тарихимизда бўлган. Улар аҳён-аҳёнда учрайдиган алоҳида ноёб шахслар ҳам эмас эди, улар кўп эдилар, жамоа бўлиб уюшиб, ўз эзгу ниятларини амалга оширишди. Уларни жавонмардлар, ахийлар, айёрлар ёхуд фатийлар деб аташди. Қадимий Хуросон, Мовароуннаҳр шаҳарларида Х асрдан бошлаб, жавонмардлик ёки футувватчилик ҳаракати анча кенг ёйилган эди. Футувватчилар муайян қоида-талабларга риоя этар, маънавий ва жисмоний етукликка интилар, қаердаки бўлмасинлар, нима иш билан шуғулланмасинлар, мардлик ва олижаноблик намунасини кўрсатар, зулм ва ҳақсизликка қарши курашарди. Улар наздида дунё бойлиги эмас, инсон қадрини устун турган, олтин-қумушни

жавонмардлар назар-писанд қилмаганлар, балки уни маънавият тараққиёти учун бир восита деб қараганлар, холос. Араб сайёҳи Ибн Батута (XIII аср) "Сафарнома" китобида ёзади: "Мен дунёни кезиб, бунда одамлар (яъни жавонмардлар) дан кўра эзгу ниятли ва эзгу хулқли кишиларни кўрмадим. Шероз ва Исфаҳон аҳолиси гарчи ўзларини жавонмардларга ўхшатсалар-да, аммо улар (яъни Хоразм ва Мовароуннаҳр жавонмардлари) ғариб-мусофирларни сийлаш ва меҳмондорликда улардан баланд турадилар. Уларни (жавонмардларни) Ироқда шотир, Хуросонда сарбадор, Мағрибда (Андалусияда) сукра дейдилар. Уларга тобеъ жойларда адолат расми шундай ривожланганки, уларнинг лашкаргоҳлари, хоналарида олтин ва кумуш тангалар ерга сочилиб ётади ва эгаси топилмагунча ҳеч ким бу пулларга тегмайди".

Жавонмардлар оддий халқ ичидан чиққан ҳунармандлар, сипоҳийлар, кўчаларда томоша кўрсатувчи халқ театрлари вакиллари, паҳлавонлар, қизиқчилар ва бошқа тоифалардан ташкил топган. Уларнинг ҳар бирининг ўз жамоаси, пири, таълим берувчи устозлари, йиғиладиган жойлари бўлган. Пирга қўл берган ва устоз олдида аҳду паймон қилиб, мардлик белбоғини белига боғлаган жавонмард бир умр ўз аҳдига содиқ қолишга интилган, ўз шахсий ҳаётини жамоа ҳаёти учун, биродарлари учун фидо этган. Жавонмардлар жамоасига қабул қилинган ёш йигит ("фатий" дегани ҳам, жавонмард дегани ҳам ёш, мард йигит маъносини беради) фарзанд деб, унинг белига аҳд белбоғини боғлаган устоз ота деб юритилган. Жавонмардлар, шу зайдда, бир-бирларининг ака-укалари, биродарлари ҳисобланганлар ва биродар биродари учун жонини беришга тайёр турган. Яна бир араб олими Ибн Ҳавқал Мовароуннаҳр жавонмардлари ҳақида бундай

ҳикоя этади: "Мовароуннаҳр халқининг жавонмардлиги шу даражадаки, гўё барчаси бир хонадонда яшаётгандайдирлар. Бирортаси бошқасининг уйига бурса, ўз уйига киргандай бўлади. Жуда меҳмондўстдирлар ва кечаси келадиган меҳмондан хижил бўлмайдилар, уни танимасалар ҳам ҳеч бир музд-мукофот кутмай, меҳрибонлик кўрсатадилар".

Жавонмардлар мазлумларни золим шоҳлар, маҳаллий ҳокимлардан ҳимоя қилиш, моддий ёрдам кўрсатишдан ташқари, уюшиб ташқи душманларга қарши курашганлар ҳам. Улар орасидан атоқли лашкарбошилар, халқ қаҳрамонлари етишиб чиққан. Олимлар Абу Муслим, Муқанна, Яъқуб ибн Лайс, Мазайра, Маҳмуд Торобий каби араб, мўғул босқинчиларига қарши жангларда бошчилик қилган қаҳрамонларни жавонмардлар вакили деб ҳисоблайдилар. Ибн Батутанинг сарбадорларни жавонмардлардан деб айтиши ҳам шуни тасдиқлайди. Бироқ, шуни ҳам айтиш керакки, X—XIII асрларда феодал ҳокимларга қарши, кўчманчи қабила-уруғларнинг талончилик юришларига қарши шаҳар ҳунармандларининг норозилигини ифодалаган жавонмирдлик ҳаракати аста-секин XV асрларга келиб, ўзининг муқобиллик кўрсатиш кучини йўқота боради, яъни ҳоким синфларга қарши оппозициядан барча табиқа-тоифаларни уюштирувчи ҳаракатга айланади. Энди фақат ўртаҳол ҳунармандлар, савдогарлар, санъат ва адабиёт аҳли эмас, шаҳзодалар, бойлар, амир ва амирзодалар ичидан ҳам футувватга аъзо бўлиш, унинг ҳоида-низомларини қабул қилишга интилиш пайдо бўлади. Лекин, шунга қарамай, барибир футувватнинг асосини шаҳар ҳунармандлари ташкил этар эди.

Футувват ҳақида араб ва форс тилларида ёзилган китоблар анча, бундан ташқари, машҳур пандномалар,

тасаввуф ҳақидаги рисолаларда ҳам жавонмардларнинг расму русуми, одоби хусусида фикрлар келтирилади. XV асрда Ҳиротда яшаган атоқли тожик ёзувчиси Ҳусайн Воиз Кошифийнинг "Футувватномаи султоний" номли рисоласи бу илмнинг кўп қоида-низомларини қамраб олгани, содда ва равои тилда ёзилгани билан ажралиб туради. Воиз Кошифий "Ахлоқи Муҳсиний", "Анвори Суҳайлий", "Рисолаи Ҳотамия", "Лавомеъул қамар", "Лубби лубоби Маснавий", "Маҳбулбул зуҳал", "Бадоеъул афкор фи саноеъул ашъор", "Тафсири Ҳусайний", "Жавоҳирут тафсир" каби китобларнинг муаллифидир. Сўзамол ва ҳофизали воиз, ҳар томонлама билимдон Кошифий Алишер Навоийнинг мухлиси ва дўсти бўлган, ўзининг иккита тафсири, яъни "Тафсири Ҳусайний" ва "Жавоҳирут тафсир ил тухфатул Амир" номли асарларини Навоийга бағишлайди. Навоий "Мажолисун нафис"да Воиз Кошифий хусусида ёзади: "Мавлоно зуфунун ва рангин ва пуркор воқеъ бўлубдур. Оз фан бўлғайким, дахли бўлмағай. Хусусан, ваъз, иншо ва нужумким, анинг ҳаққидур ва ҳар қайсисида мутаайин ва машҳур ишлари бор". Навоий Воиз Кошифийнинг олимлик қудратини кўрсатиш учун таъкидлайдики, у "Жавҳарут тафсир" китобиди фақат "Бақара" сурасини шарҳлаб, ҳажми юз жузъ (тобоқ)дан зиёд китоб ёзгандир.

"Футувватномаи султоний"да жавонмардлик илми, дастури ва қоида-талаблари билан бирга тасаввуф ҳақида ҳам кўп фикрлар бор. Бошқача айтганда, Воиз Кошифий футувватни тариқатнинг бир бўлаги сифатида олиб қарайди. Бу бежиз эмас, чунки футувват асослари билан тасаввуф ғоялари аксар бир-бирига мувофиқ келади. Футувват ҳам, тасаввуф ҳам инсон ахлоқини поклаш, меҳру шафқат, ҳиммат ва мардлик

кўрсатишни тарғиб этади ва бу жиҳатдан илоҳиёт ишқида дунёдан юз ўгирган ва жисмини маънавий камолот йўлига қурбон этган дарвеш билан биродарлик, фидойилик удумига содиқ жавонмарднинг мақсадлари мос эди. Тасаввуфнинг тавба, сабр, қаноат, парҳез, ботиний таҳорат каби талаблари футувватчилар томонидан қабул қилиниб, амалий-ҳаётий қоидаларга айлантирилади. Жавонмард — Аллоҳнинг номини тилидан қўй-майдиган, ҳамиша тоат-ибодат билан шуғулланадиган киши бўлиши кераклиги "Футувватномаи султоний" китобида қайта-қайта таъкидланади. Хуллас, тасаввуф футувватда юксак ғояларнинг амалий-ижтимоий татбиқини кўрган бўлса, футувват тасаввуфда назарий-эътиқодий тағзаминни топган эди.

Ҳусайн Воиз Кошифий пир-муридлик одоби, хирқа ва кулоҳ кийиш тартиблари, белбоғ боғлаш, қасамёд этиш удуми ва маросимлари ҳақида футувватчиларнинг турли бурчлари, вазифалари, касб-кори хусусида гапиради. Асар савол-жавоб тариқасида оммавий китобхонга мўлжаллаб тузилган.

"Футувватномаи султоний" асарини биз атоқли тожик олими Қурбон Восеъ тайёрлаган нашрдан фойдаланиб, таржима қилдик. 1991 йилда Душанбеда "Адиб" нашриёти чоп этган бу нашрда асарнинг ўн икки бобидан етти боби мавжуд, асар матнининг ичидан ҳам қисқартирилган жойлар бор. Бу нарса, табиийки ўзбекча таржимада ҳам акс этди.

ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНИЙ

Ушбу (китоб) футувват аҳлининг йўриғи ва паҳлавонлик аҳду вафоси қоидалари, кулоҳ ва хирқа кийиш одоби, ҳар бир фирқа (гурӯҳнинг) расму одатлари баёни, шайхлик ва муридлик, пиру шогирдлик қоидашартлари, муридга раҳнамолик қилиш дастури, таълиму такмили ҳақидаги рисоладурким, (уни) фақирул ҳақир, беҳад нуқсонли Ҳусайн ал Кошифий машҳур ва мўътабар китоблардан фойдаланиб, таълиф ипига тизди ва ҳам унга "Футувватномаи султоний" деб от қўйди. Бу рисола муқаддима, ўн икки боб ва хотимадан иборат. Муқаддима футувват илмининг шарафи ҳақидадир ва бу илмнинг мавзуи, "футувват" (сўзининг) лўғавий маъноси, истилоҳий мазмуни уч фаслда баён этилди.

БИРИНЧИ ФАСЛ

Ушбу илмнинг шарафи ҳақида

Билгилким, футувват илми шариф-мўътабар илмлардандир ва тасаввуф билан тавҳид илмининг бир бўлагидир. Ва оламнинг улуғ зотлари бу илмда кўп китоблар битибдирлар ва унинг таърифи, камоли ҳақида кўп саҳифаларни қоралаганлар... Чунончи, "Қавоидул футувват" ("Футувват қоидалари") номли китобда мана бу байтларни Фаридиддин Атторга нисбат берибдирлар:

Кўнғил кўзи футувват бирла равшан,
Ва жон боғи футувват бирла гулшан.
Агар сен ушбу илми забот этарсан,
Сафо офтобидай балқиб кетарсан.

Ва яна "Одобул футувват" ("Футувват одоби"), "Орифул масриф" ("Орифлар фойдаси"), "Мирсодул аъбод" ("Бандаларнинг мушоҳада қиладиган жойи"), "Ҳадиқатул

ҳақиқат" ("Ҳақиқат боғчалари") номли рисоалар, шунингдек, Жомийнинг "Рисолаи сайр", Зариа Исфаҳонийнинг "Зодул ахира" ("Охират озуқаси"), Шайх Атторнинг "Тазкиратул авлиё" каби китоблари мавжуд бўлиб, уларда бу шариф илм — футувватнинг зикри ва бу сифатга мушарраф кишиларнинг таърифи берилган.

ИККИНЧИ ФАСЛ

Бу илмнинг мавзуи ҳақида

Билгилким, ҳар илмнинг ўз мавзуи бор ва унда ўша илмнинг моҳияти, ҳодиса-қоидалари хусусида баҳс боради. Чунончи, тиб илмида инсоннинг бадани мавзу бўлиб, кишининг саломатлиги ёки касаллик сабаблари ўрганилади. Бас, бу муқаддимадан равшан бўладики, футувват илмининг ўз мавзуи бор, бу мавзу — инсон руҳи ҳисобланади. Зеро инсоннинг руҳини тарбиялаш, парвариш этиш орқали уни гўзал ва ҳамида хулқ-атворли, фазилатли қилиб стиштириш мумкин. Аммо инсон руҳи тадқиқи ва ахлоқ мартабалари баёни ушбу мухтасар рисолага сиғмайди, бундан ташқари, ҳар бир илмнинг баҳс этадиган (ўзига хос) масалалари бор, барча илмлар шу тарзда бир-бирига боғланган.

Мазкур рисолада эса футувват илмининг масалалари жамъ этилди ва бу масалалар аксар савол-жавоб тариқасида баён этилди.

УЧИНЧИ ФАСЛ

Футувватнинг моҳияти, унинг луғавий ва истилоҳий маънолари ҳақида

Билгилким, "футувват" сўзининг луғавий маъноси ёшлик демак ва ёш йигитни "фатий" дерлар. Баъзилар бу сўзга изоҳ бериб, футувватни жавонмардлик (жумардлик) деганлар. Истилоҳ (термин) сифатида футувват деб омма орасида яхши сифатлар ва намунали ахлоқ билан машҳур бўлишни айтадилар, шу ваяданким, бундай одам ҳамида

ахлоқи билан ўз касбдошлари, тоифа-табақаси орасида мумтоз бўлади. Хос таъриф юзасидан эса футувват инсоний фитрат нури зуҳурининг нафсоний белгилар зулматига қарши қуйилиши, (шу зулматни) ёриб ўтишидан иборатдир.

Шундай экан, футувват нима? Футувват элдан яширин бирор иш қилмаслик, ҳамма одамлар билан хушфасълликда яшашдир. Чунки одамларнинг меҳру муҳаббатини эзгу хулқ билан қозониш мумкин ва айтганларидек:

Халқи жаҳонга хуш хулқинг ила маҳбуб бўл,
Жаннат боғига йўл бошловчи шудир, эй дил.

Шунингдек, футувват аҳдга вафо қилмоқдир... зеро вафо жавонмардларнинг ишидир ва аҳду паймонни синдириш, аҳдга вафо қилмаслик нуқси виждоннинг нуқсидир.

Белни вафо белбоғи-ла руст эт,
Қўлни вафо эмгагига чуст эт!

Футувват барчани ўзингдан афзал билиш ва ўзини ҳеч кимдан юқори қўймасликдир. Футувват такаллуфни тарк этмоқ ва уйда нима бўлса меҳмон учун ҳозир қилмоқдир:

Боримизни меҳр дастурхонига ҳозир айладик,
Гарчи арна понию сиркодин ўзга нарса йўқ.

Ҳеч шубҳа йўқки, такаллуфдан аноният (манманлик) ҳиди келади, футувватнинг қуввати эса нафсни енгил, манманлик ва такаббурни тарк этишдан ҳосил бўлади. Худбинлик — худопарастлик эмас, балки худпарастликдир:

Фоний бўлганлар бақо фарзандидир,
Ўзни севган бутпарастдир, бандидир.

Футувватнинг уч мартабаси бор: аввал саховат, яъни бор нарсасини ҳеч кимдан қизганмаслик. Иккинчиси сафо, яъни қалбни кибру ҳаво, гина-кудурат, қасд-ғазабдан покиза, пок тутиш. Учинчиси вафо, яъни ҳамма вақт халқ хизматида бўлиш. Салмон Форсий (Муҳаммад

алайҳис саломнинг яқин саҳобаларидан) футувват хусу-
сида деганлар: "Футувват — барчага инсоф-мурувват
кўрсатиш ва эвазига ҳеч нарса талаб қилмаслик, яъни
бор камчиликлар, айбларни ўзига нисбат бериш, аммо
вужудга келган воқсалардан ўзини хорижда ҳисоблаш".
Футувват ҳақида бундан бошқа ҳам айтилган гаплар кўп,
аммо биз шу билан чекландик.

Биринчи боб
ФУТУВВАТНИНГ МАНБАИ, МОҲИЯТИ,
ТАРИҚАТ ВА ТАСАВВУФ МАЪНОСИ,
ФАҚР ВА ОДОБ ҲАМДА УНИНГ
РУКНЛАРИ ҲАҚИДА

БИРИНЧИ ФАСЛ

**Футувватнинг мазҳари (моҳияти) ва унинг
одоби ҳақида**

Билгилким, кимдаки футувват сифатлари намоён бўлса, уни "фатий" дейдилар ва фатийнинг асл луғавий маъноси ёшлик демакдир. Бу сўз ёш йигитга нисбатан ишлатилади. Бас, шундай экан, фатий сўзининг ёш йигитга нисбат берилиши ҳақиқатдир, бундан бошқаси эса мажоз, яъни кўчма маънодадир. Мажозий маънода инсоний фазилатлар нуқтаи назаридан камолот чегарасини забт этган одамга нисбатан қўллайдилар. Ва мажоз дейилишига сабаб шуки, модомики солик (ҳали) нафс ҳавоси тузоғида табиий эҳтиёжлар бандида экан, у гўё гўдакка ўхшайди, нафс мартабасидан тараққий этиб, дил мақомига етишса, балоғат остонасидаги ёш ўспирин қабилида бўлади. Ёш йигитда эса қон қайноқ, бадан қуввати (жисмоний қувват) старли бўлганидек, жавонмардларда ҳам инсоний камолот (билан бирга) маънавий қувватлар мавжуддир ва ушбу мартабадаги кишини "фатий" дейдилар...

Жавонмардликнинг ниҳояти яхшилик йўлида жондан кечишга тайёр туриш, фидойи қалб эгаси бўлишдир. Хусрав Деҳлавий ёзадилар:

Олтин-кумуш ҳадия этувчи мардлар кўп,
Жонни фидо этувчилар марддир, мард!

Агар ҳақ гапни айтадиган бўлсак, жавонмардликнинг бутун моҳияти қуйидаги икки сифатда мужассамдир: бири — дўстларга нафъ етказиш, яъни саховат, иккинчи-

си — дўстларни душман зараридан ҳимоя қилиш, яъни шижоат...

Агар футувватнинг рукнлари (устунлари) нечта деб сўрасалар, ўн иккита деб айт: олтита зоҳирий ва олтита ботиний рукн бор. Футувватнинг зоҳирий рукнлари қуйидагилар: биринчиси — ғийбат, ёлғон ва бўҳтон ва беҳуда сўзлардан тилни тийиш. Зероки тилидан халққа озор стмайдиган одамгина футувватга даъво қила олади.

Иккинчиси — ножўя, номақбул сўзлар, бўҳтон, ғийбатдан қулоқни беркитиш.

Учинчиси — кўриш ножоиз ҳисобланган нарсалардан кўзни юмиш.

Тўртинчиси — ҳаром нарсалардан, халқ озоридан қўлни тортиш.

Бешинчиси — бориш манъ қилинган ношоиста жойлардан оёқни тортиш. Ҳақорат ва гуноҳга сабаб бўладиган, гаммозлик, гап ташиш ва зиён-заҳмат, озорга стаклайдиган ишларга қадам қўймаслик.

Олтинчиси — ҳаром овқатлардан оғизни, зинодан аъзо-ни беркитиш. Зино футувват аҳдини бузиш, ҳаромхўрлик эса футувват риштасини узишдир.

Аmmo олтита ботиний рукнларга келганда, улар мана булардир: биринчиси саховат, яъни тиламасдан бурун ўз маҳалида бағишламоқ ва оқибатини ўйламаслик, лаёқату қобилиятни андеша қилмаслик.

Иккинчиси — тавозуъ, яъни бошқаларни ўзидан афзал билмоқ, барчага камтар, хоксор муносабатда бўлиш.

Учинчиси — қаноат... Одамлар бошига тушадиган азоб-изтироблар, фалокатлар ортиқча нарсаларга эга бўлиш ҳирсидандир, чунончи Мавлоно Румий деганлар:

Ҳарис кўзи тўярми ҳеч дунёдин?

Қаноат бўлмаса, дур бўлғайми садафда?

Тўртинчиси — афв ва марҳамат. Яъни халққа шафқат кўргизмоқ, кишилар гуноҳини кечирмоқ ва иложи борича уларга яхшилик, муруват билан муомала қилиш.

Меҳрибон бўл, эй азизим, меҳрибон,

Меҳрибонлик мардликдандир нишон.

Бешинчиси — такаббур ва ғурурни тарк этиш. Яъни қанчалик маъқул ва мақбул ишларни амалга оширса ҳам

мағрур бўлмаслик, зеро Иблис кибру ҳаво туфайли жаннатдан бадарга бўлди.

Олтинчиси — қурб (илоҳиётга яқинлашиш) ва васлат мақомига бутун вужуди, дилу жони билан интилиш. Яъни кўнгил уйини риёзат супургиси билан чангу ғубор, чиқиндилардан тозалаб туриш, токи кўнгил ишқ султони ўтирадиган тахтга айлансин... зеро, модомики кўнгил дунё тааллуқоти — ташвишлари ғалвасидан қутулмас экан, у Дўст муҳаббатининг маконига айланмайди.

Кўнгул токим тааллуқ зангидин пок ўлмас.

Жамоли зулжалол ғайб пардасидин жило этмас.

Агар футувватнинг шартлари нечта деб сўрасалар, етмиш битта деб айт: бунинг қирқ саккизтаси вужудий, йигирма учтаси азалийдир.

Аммо вужудийлар қуйидагилардир: биринчи — ислом, иккинчи — имон, учинчи — ақл, тўртинчи — илм, бешинчи — ҳилм (ҳалимлик), олтинчи — зуҳд (тақво), еттинчи — вараъ (парҳез), саккизинчи — сидқ, тўққизинчи — карам, ўнинчи — мурувват, ўн биринчи — шафқат, ўн иккинчи — эҳсон, ўн учинчи — вафо, ўн тўртинчи — ҳаё, ўн бешинчи — таваккул, ўн олтинчи — шижоат, ўн еттинчи — ғайрат, ўн саккизинчи — сабр, ўн тўққизинчи — истиқомат, йигирманчи — насиҳат, йигирма биринчи — нафс таҳорати, йигирма иккинчи — олиҳимматлилик, йигирма учинчи — сирни яшириш, йигирма тўртинчи — раҳмдиллик, йигирма бешинчи — шарият риояси, йигирма олтинчи — амри маъруфни бажариш, йигирма саккизинчи ота-она ҳурмати бажо келтириш, йигирма тўққизинчи — устоз хизматида бўлиш, ўттизинчи — ҳамсоя ҳаққини адо этиш, ўттиз биринчи — тилга фақат савобга қаратилган каломни келтириш, ўттиз иккинчи — кўп билиб, оз гапириш, яъни билим мўл-лигидан сукут сақлаш, ўттиз учинчи — ҳамма жойда ҳалолни талаб қилиш, ўттиз тўртинчи — салом одобини бажо келтириш, ўттиз бешинчи — яхшилар ва поклар билан суҳбатлашиш, ўттиз олтинчи — оқиллар билан суҳбатлашиш, ўттиз еттинчи — шукр қилиш, ўттиз саккизинчи — мазлумларга ёрдам қўлини чўзиш, ўттиз тўққизинчи — етим-сирлар, ёлғиз кишилар аҳволини сўраб туриш, қирқинчи — фикрат (ўй-фикр, андиша) ва ибрат кўрсатиш, қирқ биринчи — ихлос билан амал қилиш, қирқ иккинчи — омонатга хиёнат қилмаслик,

қирқ учинчи — шайтоний нафсга қарши душманлик кўрсатиш, қирқ тўртинчи — инсоф чизигидан чиқмаслик, қирқ бешинчи — ризо-розилик ҳиссини йўқотмаслик, қирқ олтинчи — касалларғи кўришга бориш, қирқ сттинчи — ножинс ва нокаслардан узоқ туриш, қирқ саккизинчи — доимий зикр билан банд бўлиш (худонинг номини тилга олиб туриш).

Аммо парҳез қилинадиган (яъни манъ этиладиган) ишлар қуйидагилардир: биринчи — (пирга) қарши бориш, иккинчи — қабиҳ сўз сўзлаш, учинчи — яхшиларнинг орқасидан гапириш, тўртинчи — (бировни) ортиқча мазах қилиш, бешинчи — гап ташиш, олтинчи — кўп кулиш, сттинчи — ваъдага хилоф иш қилиш (аҳдни бузиш), саккизинчи — одамлар билан макр-ҳийла юзасидан муомала қилиш, тўққизинчи — ҳасад қилиш, ўнинчи — зулм ўтказиш, ўн биринчи — алдаш (ғаммозлик қилиш), ўн иккинчи — бойлик орттиришга ружуъ, ўн учинчи — ҳирс қутқусига учуш, ўн тўртинчи — узоқ орзу-мақсадни кўзлаш, ўн бешинчи — одамлардан айб қидириш ва бетга чопарлик қилиш, ўн олтинчи — ёлғон қасам ичиш, ўн сттинчи — халқ молидан тамаъ қилиш, ўн саккизинчи — хиёнат қилиш, ўн тўққизинчи — бўҳтон-туҳмат қилиш ва кўрмаган нарсани кўрдим деб гувоҳлик бериш, йигирманчи — шароб ичиш, йигирма биринчи — судхўрлик қилиш, йигирма иккинчи — зино қилиш, йигирма учинчи — ёмон мазҳабли одамлар билан суҳбатлашиш. Кимки мазкур стмиш бир шартдан бехабар бўлса, у футувватдан бебаҳрадир.

Агар футувват аҳлининг хислатлари нечта, деб сўрасалар, ўнта деб айтгин: биринчиси — ҳақ субҳоналлоҳу таолога сидқидилдан ибодат қилиш, иккинчиси — халқ билан муомалада инсоф-адолат кўрсатиш, учинчиси — ўз нафсига қаҳр қилиш, тўртинчиси — улуғларга ҳурмат ва кичикларга шафқат кўрсатиш, олтинчиси дўстлардан насиҳатни аямаслик ва улар маслаҳатига қулоқ солиш, сттинчиси — уламоларга тавозели бўлиш, саккизинчи — ҳикмат аҳли билан мулойим муомала қилиш, тўққизинчиси — душманларга саховат кўрсатиш, ўнинчиси жоҳиллар олдида сукут сақлаш.

Агар футувватни нима билан қиёсласа бўлади, деб сўрасалар, ток дарахти билан деб жавоб бер... Футувват билан дарахт орасида қандай ўхшашлик бор, деб сўрасалар, дегилким, дарахтда тана, пўстлоқ, илдиз, шоҳу барг ва гулу мсва бўлганидай, футувватнинг ҳам танаси,

илдизи, пўстлоғи, шохи ва гулу меваси бор. Агар буларнинг ҳар бири нимадан иборат деб сўрасалар, жавоб бериб айтким, футувват дарахтининг илдизи, яъни унга қувват бериб яшнатадиган, гул ва мева келтирадиган асл манба — пок муҳаббатдир... Ушбу дарахтнинг танаси — тавозуъ, шохлари — сабру тоқат, япроқлари — парҳез, пўстлоғи — одоб ва ҳаё, гуллари — хушфсъллик ва марҳамат, меваси — карам билан саховатдир.

Агар мурувват нима, деб сўрасалар, футувват тариқатнинг бир қисми бўлганидай, мурувват футувватнинг бир қисмидир, деб айт...

ИККИНЧИ ФАСЛ

Тариқатнинг маъноси ва унга тегишли нарсалар ҳақида

Агар тариқатнинг маъноси нима, деб сўрасалар, дегилким, тариқат деб луғатларда тўғри йўлни айтадилар. Истилоҳ (термин) сифатида эса сулук манзиллари (яъни маънавий-ахлоқий покланиш босқичлари)ни босиб ўтиш ва бу мақомотда (даража-мартабаларда) тараққий этиш хислати, йўл-йўриғини билдиради. Агар тариқатнинг асли нечта (белгидан иборат) деб сўрасалар, учта (белги) деб айт, яъни: *дам* (нафас), *қадам* ва *карам*. Агар буларнинг ҳар қайсиси нима маънони билдиради, деб сўрасалар, жавоб бериб айтким: *дам* (нафас) — айтилиши лозим бўлмаган нарсалар ҳақида *дам* урмаслик (яъни сўзламаслик); *қадам* — қилиниши манъ этилган ишларга *қадам* урмаслик; *карам* — иш билан шуғулланиш ва керакли ишни қилиш ҳам иш пайтида қалб тоатини канда қилмаслик. Кимки бу уч асл (талаб)дан бирорта-сини бажармаса ва ёки билмаса, у тариқатдан баҳраманд эмасдир...

Тариқатнинг мақомоти (босқичлари) нечта деб сўрасалар, тўрт юзу қирқ тўртта деб айт. Аммо унинг жамъи тўрт мақомда мужассамдир: аввал тавбаким, у икки навъ бўлади: бири — гуноҳдан зоҳиран тавба қилиш, иккинчиси — худбинликдан ботинан тавба қилиш. Яъни:

Ёмонликдан ҳазар қилмоқ авомнинг тавбасидир,

Ўзидан ўзлигин поклаш хослар тавбасидир.

Иккинчиси хавф, яъни қўрқув. Гуноҳдан, ғайришаръий ишлардан қўрқиш, Аллоҳ ғазабидан, риёзатнинг азобларидан қўрқиш. Ана шу хавфу хатардан қўрқмай, эсон-омон ғолиб чиққан, дунё бандларидан қутулишга қудрати стадиган одам ўзини тариқатга мансуб деб билиши мумкин.

Учинчиси жиҳод, яъни нафс билан жанг олиб бориш:

Ташқи душман бўлди яксон, эй шаҳим,
Ичкарида лек қолди зўр ганим.

Ул ганимни ақл ила енгмоқ қийин,
Ул қуёнмас, шердир ичда яширин.

Тўртинчиси сабр. Сабр мақсад эшигининг калитидир.

Агар тариқат аҳкоми (ҳукмлари) нечта деб сўрасалар, олтита деб айт: аввал — маърифат, иккинчи — саховат, учинчи — таваккул, тўртинчи — тафаккур, бешинчи — сидқ, олтинчи — яқин (шак-шубҳасиз ишонч).

Агар тариқат аркони (устунлари) нечта деб сўрасалар, бу ҳам олтита деб айт: биринчи — фарз этилган илмларни ўрганиш, иккинчи — илмни амалда татбиқ этиш, чунки амалга татбиқ этилмаган илм мевасиз дарахт ва ёғи йўқ чироқдир. Шайх Саъдий айтганидай:

Дарахтнинг меваси илмнинг амалидир, бил,
Илмингга қилмасанг амал мевасиз дарахтсан.

Учинчи — халқ ичида яхши хулқ билан ном қозониш.
Тўртинчи — риёзат чекиш, токи кўнгил кўзгуси жидду жаҳд сайқали билан равшанлик топсин:

То сайқали тажрид ила дил мусаффо ўлмас,
Чеҳраи дўст ул кўзгуда пайдо ўлмас.

Бешинчи — ҳамиша Дўст (Худо) номини зикр этиб туриш.

Олтинчи — Дўст дийдорини кўриш учун кучли иштиёқ ва шавқ билан интилмоқ, кўнгилни Дўст ёди билан банд этиш.

Тариқатнинг суннати (расм-одати) нечта деб сўрасалар, олтита деб айтгин: аввал вақтни жамоат билан ўтказиш, иккинчи — саҳар ва шом пайтларида хотиржам бўлиш, учинчи — доимо пок юриш, тўртинчи — кўнгилни

асрай билиш, бешинчи — зикри такбирни бажо келтириш, яъни "Аллоҳу акбар"ни айтиб туриш, олтинчи — пирлар, ота-боболарни яхшилик билан хотирлаб туриш.

Агар тариқатнинг мустаҳаби — мақбул ва маъқул удумлари нечта деб сўрасалар, буни ҳам олтига деб айт: биринчи — эранларга очиқ юз билан муносабат кўрсатиш, иккинчи — таомни ёлғиз емаслик, учинчи — қанчалик оғир, азобли бўлмасин, юзни буриштирмасдан ўтириш, тўртинчи — барчага баравар хайр-эҳсон кўрсатиш, бешинчи — ҳамма ерда ҳурмат-эҳтиромни сақлаш, олтинчи — ўзининг ва пирлари, устозларининг номусини сақлаш...

Агар тариқатнинг наҳийси, яъни манъ қилинган ишлари нечта деб сўрасалар, олтига деб айтгин: аввал нафс ҳавасларини тарк этиш, иккинчи — бойликни тарк этиш, учинчи — ёлғонни тарк этиш, тўртинчи — зинони тарк этиш, бешинчи — шаробни тарк этиш, олтинчи — хиёнатни тарк этиш.

Агар тариқатнинг абжади нечта деб сўрасалар, дегилким, тариқат абжади даставвал кичик ва катта абжадларга бўлинади. Агар кичик абжад қайсидир деб сўрасалар, кичик абжад қуйидаги ўн тўрт сўздан иборат деб айт: биринчи — хоксорлик билан ўзини тупроққа айлантириш, иккинчи — мужоҳидат, яъни саъй-интилиш бел кураги билан ул тупроқ (ср)ни чопиш, учинчи — унга муҳаббат уруғини сепиш, тўртинчи — уни маърифат суви билан парваришлаш, бешинчи — риёзат ўроғи билан ўриш, олтинчи таваккал арқони билан боғлаб, қаноат хирманжойига келтириш, еттинчи — тақво билага билан хирманни туйиш, саккизинчи — сабр кўмагида донни сомонидан ажратиш, тўққизинчи — муҳаббат тарозиси билан ўлчаш, ўнинчи — ризо тегирмонида тортиб ун қилиш, ўн биринчи — карам ва мурувват суви билан хамир қориш, ўн иккинчи — ишқ танурида шавқ олови билан нон ёпиш, ўн учинчи — уни ихлос табақига қўйиш ва ўн тўртинчи — уни элга тақдим этиш...

Агар катта абжад қайсидир деб сўрасалар, у (қуйидаги) йигирма тўққиз сўздан иборат деб айтгин: аввал — зоҳир ва ботинни ораста этиши, иккинчи — сабр-тоқат кўрсатиш, учинчи — тақво билан шуғулланиш, тўртинчи — яхшилик йўлида ҳар доим савоб иш қилиш, бешинчи — хотиржамликка интилиш, олтинчи — ҳалол ва ҳаромнинг фарқига бориш, еттинчи — хавфу ражо (қўрқув ва умид)ни ўз шиорига айлантириш, саккизинчи — раҳнамолик кафолатини бўйинга олиб, ҳар бир толиб

шахсни мақсадига откашиш, тўққизинчи — ўзини (бошқалардан) паст деб билиш ва ўз-ўзидан ҳисоб талаб қилиш, ўнинчи — фақр риёзатини чекиш, ўн биринчи — кўнгилларни зиёрат этиш, яъни кўнгиллар каъбасига сиғиниш, ўн иккинчи — фақр аҳлининг сирини сақлаш, ўн учинчи — халқнинг шукрини қилиш (халқ номидан ҳақ нсъматининг шукрини қилиш), ўн тўртинчи — сидқу сафо кўрсатиш, ўн бешинчи — вақтни бекор кетгизмаслик, ўн олтинчи — фурсатни ғанимат деб билиш, ўн еттинчи — тамаъни батамом эсдан чиқариш, ўн саккизинчи — ҳеч кимга зулм, жабру жафони раво кўрмаслик, ўн тўққизинчи — илмни севиш ва олимлар билан ўтириб суҳбатлашиш, йигирманчи — одамлар ғийбатини қилмаслик ва ўзи билан машғул бўлиш, йигирма биринчи — қаноатни ўз ҳаётининг асоси ва фаолиятининг пойдевори деб билиш, йигирма иккинчи — имкону қурби етгунча маърифат камолига интилиш, йигирма учинчи — дилнавозлик қилиш ва кишилар кўнглини кўтариб, қалбини шод этиш учун интилиш, йигирма тўртинчи — ўзини ўзи маломат этиш ва маломатдан қўрқмаслик, йигирма бешинчи — ҳаммага талабгор бўлиш, йигирма олтинчи — аҳдга вафо қилиш, йигирма еттинчи — ростлик йўлида юрганларга йўлдош бўлиш ва эгри кишиларга ёрдамчи бўлмаслик, йигирма саккизинчи — фақш сўзни оғизга олмаслик, соқов бўлиш, ёлғон ва зиённи ростлик ва фойдага буриш, йигирма тўққизинчи — худо исмларини зикр этиб туриш, пирлар ва аждодлар хотирасини эсга олиш.

Агар тариқатнинг имони нима деб сўрасалар, руҳнинг (шахснинг) иродада оғишмай мустаҳкам туриши, яъни пир ва устоз амрини устувор туриб адо этишидир деб айт. Агар тариқатнинг интиҳоси — хатми нимага асосланади деб сўрасалар, қуйидаги ўн нарсага асосланади деб айт: аввал — зикр, иккинчи — шукр, учинчи — хизмат, тўртинчи — тоат, бешинчи — мурувват, олтинчи — қаноат, еттинчи — муҳаббат, саккизинчи — таслим (итоат), тўққизинчи — таваккул, ўнинчи — тавҳид.

Агар тариқатнинг такбири нима деб сўрасалар, тўғри ва мақбул сўз айтиш дегин. Агар тариқатнинг рукни — устунни нима деб сўрасалар, хос сўзни хос жойда хос кишиларга айтиш деб айт. Агар тариқатнинг сужуди (саждалари) нима деб сўрасалар, чуқур маъноли, ҳаммага маъқул сўзларни гапириш ва жавонмардлар билан дўстлашиш деб айтгин. Агар шариат, тариқат ва ҳақиқат

орасида нима фарқ бор, деб сўрасалар (бу тушунчаларнинг) ҳар учаласи ўзаро вобаста деб жавоб бер.

Шариат — равшан билган нарсаларинг, нишондир, ҳурматдир. Тариқат — қидириладиган нарсадир, интилиш, баён дир, хизматдир. Ҳақиқат — кўриш учун курашиш, кўриладиган нарса, яъни аён дир, ҳимматдир. Агар булардан ҳар бирининг самараси нима деб сўрасалар, дегил: шариатнинг самараси — аҳдга вафо, тариқатнинг самараси — фано, яъни ўзидан воз кечмоқ, ҳақиқатнинг самараси — бақо, яъни ботилдан умидни узиб, ҳақ суйган ишларга боғланиш. Агар тариқатнинг обрўи нима деб сўрасалар, бу (нарса) икки асосдан иборатдир, деб жавоб бер: аввал шуки, дарвешлар олдига қуруқ қўл билан бормасин, иккинчидан, ҳамиша таҳоратли, пок бўлсин.

Агар шариат, тариқат ва ҳақиқат сўзларининг ҳарфлари нимага ишора этади деб сўрасалар, жавоб бергилким, "шариат" беш ҳарфдир (араб ёзувидаги шакли назарда тутилади) ва уларнинг маънолари қуйидагича: "Ш"— ибодат шартини бажо келтириш, "Р"— мумкин нарсани мумкин эмас нарсадан ажратиш, "Й"— якдил бўлиш, "Ъ"— илм ўрганиш, "Т"— талаб қилиш. "Тариқат" сўзи ҳам беш ҳарфдан иборат: "Т"— талаб қилмоқ, "Р"— рози бўлиш, "Й"— ишонч ҳосил қилиш (яқин), "Т"— таважжуҳли бўлиш. "Ҳақиқат" (сўзи) ҳарфлари ҳам маънолидир: "Ҳ"— ҳузурланиш, дил ҳузур, "Қ"— тажрид (ёлғизланиш) саҳросига қадам қўймоқ, "Й"— тафрид (дунё тааллуқларидан қутулиш) мартабасида бирлашиш, "Қ"— мажозий борлиқ, яъни вужуд борлиғи қайдидан қадамни кўтаришким, солиқнинг назари ашё ҳақиқатини идрок эта олади, "Т"— тавҳид. Ушбу ўн беш сифат мавжуд бўлган эр комил ва мукамал инсондир ва у тариқатнинг пешволигига лойиқ бўла олади ва шайхлик жойнамози устига чиқишга сазовордир.

Учинчи Фасл

Тасаввуфнинг маъноси, унинг одоби ва руқнлари ҳақида

Билгилким, тасаввуф тариқат мақомотидан биридир. Ва бу номнинг (яъни "тасаввуф" сўзининг) эски ёки янгиллиги, келиб чиқиши ҳақида (олимлар орасида) ихтилоф бор. Баъзилар бу сўз ислом пайдо бўлгандан кейин

кслиб чиққан дейдилар... Аммо маълум бўлишича, "тасаввуф" сўзи исломдан олдинги замонда ҳам бўлган экан. "Унсул сўфия" китобида биринчи бўлиб "сўфий" деган номни олган одам Одам ато фарзандларидан бири — Шиш эди деб нақл қилинади... Унинг либослари яшил суфдан (суф — жун мато) экан ва Шишдан кейин жун матодан кийим кийиб юривчиларни "сўфий" дейдиган бўлдилар. Ўзини шу тоифага мансуб деб биладиганларни тасаввуф аҳли деб юритадилар. Бас, соҳиб камол сўфилар аҳволига талабгор бўлиб, астойдил интилганларни мутасуфия дейдиган бўлдилар.

Агар тасаввуф нимадир деб сўрасалар, айтгинки, бу саволга берилган жавоблар бир қанча. Биринчидан, тасаввуфни *тахлия*, яъни холи бўлмоқ, қалбни бўшатмоқ ва яхши, мақталган ахлоқдир, дейдилар. Иккинчидан, тасаввуфни *тасфия*, яъни руҳни ағёр — бегонадан тозалашдир, деб айтадилар. Учинчидан, тасаввуф *хузуъ*, яъни нафсни жиловлаш, хоксорлик ва жонсипорлик намунасини кўрсатишдир дейдилар. Тўртинчидан, тасаввуф *даъво-ни тарк этиш* ва маъноларни халқдан яширишдир дегувчилар бор. Яъни киши то даъводан воз кечмаса, маънога етмас ва то ўз маъноларини яширин тутмаса тасаввуфдан баҳра топмайди. Бешинчидан, тасаввуфни (яна) *ибодат ҳуснига ишорат*, деб таърифлайдилар. Олтинчидан, тасаввуф *нафсни хор тутиш* ва *амрни азиз тутиш*дир дейдилар. Еттинчидан, тасаввуф барча адабдир ва кимки фақр (дарвешлик) одобидан бирига ўзини вобаста этмаса, тасаввуфдан фақат номгина билади, холос дейдилар. (Ушбу таърифларнинг барчаси тасаввуф учун хосдир.)

Агар ўзларига тасаввуф номини олган мазкур тоифа неча гуруҳга бўлинади деб сўрасалар, уч гуруҳга деб айт: биринчиси — мутасуф. У қўлдан-қўлга ўтиб юрадиган ва мансаб-жоҳга восита бўлган мол-дунё учун ўзини дарвешларга ўхшатиб юрадиган кишидир ва унинг ҳеч бир мартабаси йўқ, бундайлар тўғрисида яхши демишлар:

Сидқу сафо йўлини юрмай дағдага бунча,
Сўфию шайх номини сотиб валвала бунча!

Иккинчиси — мутассуф. Бу мақсаднинг илк манзилига етган одамдир. Учинчиси — сўфий. У ўзидан фоний бўлиб, ҳаққа боқий бўлган, яъни ўзида кечиб, ҳаққа

етган одамдир... Сўфилар уч даража-гуруҳга бўлинадилар, яъни: муоширлар, мутарасмлар ва муҳаққиқлар. Муоширлар (суҳбатдошлар, шериклар) тасаввуф аҳлининг мухлислари ва дўстларидирлар. Улар (шу мухлисликдан) савоб умидвордирлар... Аммо мутарасмлар дарвешларнинг расму одати, суратларига эргашадилар ва зоҳирда дарвешларнинг сўзлари, аҳволига тақлид қиладилар. Уларнинг шиори: агар яхши бўлсак, бизни дарвешлар қаторига қўшсинлар ва агар ёмон бўлсак дарвешларга бизни бағишласинлар (яъни дарвешлар туйфайли мағфират нури насиб этсин). Бу гуруҳнинг дарвешлар файзи таъсирида насиба топиши эҳтимолдан холи эмас. Аммо муҳаққиқлар суф (жун кийим) кийиб юрувчи шундай бир жамоадирларким, доим сафога интиладилар, нафсни жабру жафо исканжасига олиб, дунё молини тарк этадилар, ва эзгулик йўлида сулук билан шуғуландилар...

Агар сўфийнинг маъноси нима деб сўрасалар, бу тушунчанинг талқини кўп деб айтгин, биз эса шулардан бештаси ҳақида фикр юритамиз: Биринчидан, сўфий зоҳирда қул, ботинда (маънода) эса озод бўлган киши, яъни ўз зоҳирини тоат-ибодат хизматига боғлаб, ботинини барча дунёвий алоқалардан узган шахсдир. Иккинчидан, сўфий ҳеч нарса бандига гирифтор эмас ва ҳеч нарса унинг бандига гирифтор эмас. Бу (гап) қуйидаги икки тушунчага ишорадир: бири ихлос, яъни банданинг башарий сифатлар, интилишлардан мутлақо қутулгани, фоний бўлиши. Иккинчиси ҳуррият, яъни солиқнинг ўз азалий фақридан қутулиб, аслий (зотий) бойлигига етишиши.

Учинчидан, сўфий сири (қалби) мусаффо, ақли муалло, фазли дарё, кўнгли муҳаббат аҳди билан тўлган одамдир. Тўртинчидан, сўфий зоҳири алоиқлар қудуратидан узоқлашган, ботини эса тафаккурга мойил одамдир, унинг ҳиммат кўзи олдида олтин билан тупроқ тенг бўлмоғи даркор. Бешинчидан, сўфий дам (нафас) билан топган нарсасига қадам билан юриб эришган, яъни илмул яқин рутбасидан айнул яқин рутбасига (қараб) тараққий эта олган одамдир.

Агар мазкур тоифани нега "сўфий" деб атайдилар, деб сўрасалар, бунинг ҳам жавоби бешта деб айт: Аввал шуки, сўфийлар биринчи сафдадирлар, яъни барча солиқлар олдинги сафда турувчилардирлар. Иккинчидан, улар асҳоби суффага тавалло қилган зотлардирлар. Асҳоби суффа эса дунё ишларидан юз ўгириб, охиратни

иқбол деб билган кишилар эдилар, уларнинг юзи-ғамдан саргайиб, саҳардан шомгача худога нола қилиб, зикр туширганлар. Демак, асҳоби суффа каби барча алоқалар, орзулардан кўнгил узиб, ҳар нафаси ибодатга уланган кишини сўфий дейиш мумкин, гарчи бу араблар урфиға тўғри келмаса ҳам. Учинчидан, мазкур сўзнинг келиб чиқиши сафо сўзи билан боғлиқ, яъни бу тоифа кишиларининг кўнгли сафога тўлиқ бўлгани учун уларни сўфий деб атаганлар. Тўртинчидан, сўфий сўзи суфух сўзидан пайдо бўлган дегувчилар ҳам бор. Суфух бирор бир нарсанинг хулосасидир. Бас, бу жамоани шунинг учун сўфий дейдиларки, улар халқнинг хулосаси (қаймоғи)дирлар.

Ишқ ҳарамии хилватида ўлтуруб,
Кибру риё чангини дилдин суруб,
Фақру фано тахтида кўнгуллари,
Йўққи, адам даштида манзиллари.

Бешинчидан, уларни сўфий дейишларига сабаб шуки, "суф" (сўфий) деб луғатда жунни айтадилар ва улар аксар жун чакмон кийиб юрганлари учун сўфий дейилган. Ушбу сўз (яъни суф) араб лисонига мувофиқдир, чунки "суф" сўзидан сўфий сўзи ҳосил бўлиши мумкин.

Агар тасаввуфнинг биноси нечта асосга қурилган деб сўрасалар, ўнта асосга деб айт. Биринчи — илм, иккинчи — ҳилм, учинчи — тақво, тўртинчи — саҳо, бешинчи — шукр, олтинчи — сидқ, сттинчи — вафо, саккизинчи — ризо, тўққизинчи — сафо, ўнинчи — ишқ.

Агар тасаввуф рукнлари (устунлари) нечта деб сўрасалар, тўртта деб айт. Биринчиси — ҳол, иккинчиси — сирр, учинчиси — хотир (кўнгил, фикр), тўртинчиси — ишорат. Агар "тасаввуф" сўзининг ҳарфлари нима маънони билдиради деб сўрасалар, (қуйидаги маъноларни билдиради) деб айт: Т — тажрид, яъни зоҳирда тааллуқларни тарк этмоқ, С — сидқу сафо, яъни ботин — ички оламни равшан этмоқ, В — вафо, яъни аҳдга ва муҳаббатга вафо қилмоқ, Ф — фано бўлмоқ, яъни ўзни илоҳий жамол денгизига ғарқ ҳисоблаб, мушоҳада юргизмоқ.

Агар тасаввуф нечта нарса билан ниҳоясига стади, деб сўрасалар, учта нарса билан деб айтгин. Биринчи — тажрид, иккинчи — тафрид, учинчи — тавҳид...

Агар сўфий сўзининг ҳарфлари нимани билдиради, деб сўрасалар, айтгил: С — кўнгил хилватхонасини омон сақлаш, яъни кўнгил розидан фақат дўст огоҳ бўлсин. У — сирнинг муҳофазаси, яъни ўз сирини шундай сақласинки, шайтоннинг ғоратгар қўли унга етмасин. Бу мартабадан мақсад ихлосдир. Ф — файз олмоқ ва файз стказмоқ, яъни маърифатда ўзидан афзал кишилардан баҳра олмоқ ва ўзидан ноқис кишиларга бу маърифатни стказмоқ: улуғлардан баҳрамандлик ва ноқисларга фойда стказиш — таҳсил оламининг ҳам хатм этувчиси ва ҳам қабул қилувчиси бўлмоқнинг шарти шу. Ва ниҳоят, Й — яқин, яъни шаксиз ишонч-эътиқодга эришиш.

ТҮРТИНЧИ ФАСЛ

Фақр ва унинг одобу аркони ҳақида

Билгилким, фақр валилик конидан топилган гавҳар ва ҳидоят осмонида чақнаган ахтар (юлдуз)дир. Фақрни таърифлаш учун маънолар пири Мавлоно Жалолиддин Румий "Маснавий"сининг биринчи дафтарида айтилган мана бу гаплар кифоя:

Кори дарवेशи вароъи фаҳми туст,
Сўйи дарवेशон бимангар суст-суст.

Ҳаст дарवेशи чу болоин табақ,
Лз ҳама бурдан дарवेशон сабақ.

(Дарвешлик сенинг тушунчангта сигмайдиган ишдир. Дарвешларга шубҳали кўз билан боқмагин. Дарвешлик олий табақадир ва дарвешлар ҳаммадан сабоқ олганлар.)

Агар фақрнинг аломати нечта деб сўрасалар, учта деб айт: биринчиси — мсҳрда қуёш каби бўлиш, зеро қуёш ҳаминша беминнат нур сочади, ҳеч кимни ўз нуридан баҳрасиз қолдирмайди. Иккинчиси — ср каби тавозули бўлиш, зеро срға оёқ қўйган ҳар бир одам яхши-ёмон ҳақида ўйлайди ва ўз мақомидан силжимади. Учинчиси — булут каби сербарака, саховатли бўлиш, зеро булут ҳўлу қуруққа баравар раҳмат ёмғирини ёғдиради ва гўристон билан гулистонни ажратиб ўтирмади.

Агар фақрнинг мақомоти нечта деб сўрасалар, жавоб бериб айтким, фақрнинг мақомоти тўрт юзга етади, аммо уни қирқтага келтирганлар ва уни ҳам яна ихчамлаб, (маъносини) қуйидаги тўрт мақомда жамлаганлар: биринчи — хизмат, иккинчи — иззат, учинчи — нафс ҳавосини тарк этмоқ ва тўртинчи — таслим, яъни пир иродасига итоат ва таваккулга така этмоқ.

Агар фақр йўлининг озуқаси нечта деб сўрасалар, ўнта деб айтгин, аввол ҳилм (юмшоқлик), иккинчи ҳаё, учинчи адл, тўртинчи зоҳирий поклик, бешинчи ботиний поклик, олтинчи жавонмардлик, еттинчи сирни беркитиш, саккизинчи таваккул, тўққизинчи мададкорлик, ўнинчи ихтиёр (ихтиёрни пирга топшириш). Агар фақр эшигининг калити қайси деб сўрасалар, тавба деб айт, чунки киши тавба қилмагунча фақр эшиги унга очилмайди. Агар тавбанинг руклари нечта деб сўрасалар, учта деб айт: биринчиси тилда истиғфор этиш, яъни гуноҳларини кечиришни сўраб Аллоҳга муножот қилиш. Иккинчиси кўнглида пушаймонликни ҳис этиш, учинчиси ҳеч қачон гуноҳ қилмаслик, гуноҳ ишга қўл урмасликка қатъий аҳд қилиш (онт ичиш).

Агар фақрга қайси йўлдан кирдинг, деб сўрасалар, ниёз (талаб, эҳтиёж) йўлидан деб жавоб бер. Агар йўлдошинг ким эди, деб сўрасалар, сидқ ва эътиқод эди деб айтгин. Агар сидқ ва эътиқодининг боши (асоси) нима эди, деб сўрасалар, дарвешлар муҳаббати эди деб айтгин. Агар фақр нима билан ниҳоясига етади, деб сўрасалар, яхши хулқ билан деб айт. Негаки яхши хулқи бор одамда фақр учун керакли бошқа сифатлар ҳам бўлади. Улуғлар шу маънода фақр руклари камолоти учун керакли сифатлар киши хулқидадир деганлар. Чунки (яхши) хулқ бор жойда илмнинг ҳам бўлиши талаб қилинади. Илм бор жойда эса ҳилм (юмшоқ кўнглили) бўлмоғи лозимдир ва қасрдаки илм бўлса, у ерда зуҳд (парҳез) бўлади...

Агар "дарвеш" сўзининг ҳарфлари нима маънони билдиради, деб сўрасалар, айткиким, шайх Қосим Анвор буни қуйидагича шарҳ этган: Д — дард билан ёниш далили. Р — риёдан сақланиш тимсоли. В — видоъ, яъни тангри таолодан ўзга нарсалар билан видолашиш. И — ишқ йўлида якдил ва собиту содиқ бўлиш. Ш — шукр этмоқ ва шикоят қилмаслик.

Иккинчи боб

ПИР ВА МУРИДЛИК ВА ШУНГА АЛОҚАЛИ НАРСАЛАР ТЎҒРИСИДА

БИРИНЧИ ФАСЛ

Тариқатда комил пирга эҳтиёж зарурати ҳақида

Билгилким, тариқат йўлига кирган киши пирга эҳтиёжманддир. Жалолиддин Румий дсмишлар:

Пир ёдир, ўзгалар мисли кузак,
Халқ тундир, пир мисоли ой демак.

Йўлни билган пир ҳолидин сен гапир,
Пирни танла, сўнгра фақр йўлига кир.

ИККИНЧИ ФАСЛ

Шайхликнинг шартлари тўғрисида

Билгилким, тариқат йўлининг қароқчилари кўпдир, улар нодон ва калта фаҳмларни ҳийла-найранг донаси билан макру фириб домига тушириш пайидадирлар. Шунинг учун раҳнамо бўла оладиган, пирлик (шайхлик) шарт-шароити ва рукнлари (асослари)ни яхши биладиган одамни пир деб танлаш лозим, Мавлави Румий айтганидай, "одам қиёфасидаги иблислар кўп, бас шундай экан, ҳар кимга қўл бериб бўлмайди".

Агар "шайх" сўзининг маъноси нима, деб сўрасалар, "шайх" деб луғатларда қари одамга айтадилар, деб жавоб бер. Аммо тариқат аҳли истилоҳида шайх деб ўзи камолот даражасини эгаллаган, ва бошқаларни ҳам камолга етказишга қодир ва шайхлик шартлари, рукнларидан тўла хабардор кишига айтадилар.

Агар шайхлик шартлари ва мурид сақлаш шароити нечта деб сўрасалар (бунинг) йигирмата шарти бор деб айт. Шу шартларга риоя қилган киши комил пир ҳисобланади ва у мурид тарбиялаш ҳуқуқига эга бўлади. Бу шартлар қуйидагилардир: биринчидан, (шайхликка даъвогар) одамнинг эътиқоди пок бўлиши керак, токи мурид унинг ақидасига эргашиб тўғри йўлдан адашмасин.

Иккинчидан, зарурий равишда илм эгаллаган бўлиши лозим, фақр ва тариқат илмини ҳам чуқур ўзлаштирган бўлсин. Муридда тариқатга тааллуқли ҳар қандай мушкул савол туғилганда, уни осонлик билан ҳал қилиб берадиган бўлсин. Учинчидан, ўз аҳдида устувор ва тариқат қоидаларини сақлашда мустаҳкам туриб кун кечирадиган бўлсин, токи мурид тарбияси шартларига қатъий амал қилсин. Тўртинчидан, сахий ва жавонмард бўлсин, токи муридни озуқа ва кийим-кечак зарурати ташвишларидан халос эта олсин. Бешинчидан, одамларнинг маломати ва фитнасидан қўрқмайдиган, руҳан шижоатли бўлсин ва ҳар кимнинг сўзига кириб, муридни рад этмасин. Олтинчидан, пок ва покдомон, ҳаёли-диёнатли бўлсин, номаҳрамларга қарамасин, токи мурид ундан бадгумон бўлмасин. Еттинчидан, олиҳиммат бўлсин ва мурид молдан тамаъ қилмасин. Саккизинчидан, мушфиқ-мехрибон бўлсин, муриддан марҳаматини дариғ тутмасин. Тўққизинчидан, ҳалим бўлсин, токи муриднинг ҳар бир хатти-ҳаракатидан жаҳли чиқмасин. Ўнинчидан, кечиримли бўлсин, мабодо мурид томонидан тариқатга номуносиб ҳаракат содир бўлса, афв эта олсин. Ўн биринчидан, хулқу хўйи ёқимли, латиф бўлсин, токи мурид унинг суҳбатида дағал одамга айланмасин. Ўн иккинчидан, қўли очиқ бўлсин, ўзидан орттириб муридга етказа олсин. Ўн учинчидан, карамли бўлсин, токи баланд ҳиммати орқали муридни ўзидан баҳраманд этолсин (тариқат аҳли "карам", "ҳиммат" деганда илоҳ йўлидаги жидду жаҳд, орифона тарбияни назарда тутадилар. — *Таржимон*). Ўн тўртинчидан, моҳир мураббий бўлсинким, муридни тарбиялай олсин. Ўн бешинчидан, ризо ва таслим (итоаткорлик)ни шиор этсин, ортиқча ҳирсу ҳавасга берилмасин. Ўн олтинчидан, виқорли, оғир ва тамкинли бўлсин, токи муридлар ичида ҳурмати сақланадиган бўлсин. Ўн еттинчидан, хотиржам ва осойишта бўлсин, шошилинич иш қилмасин, муридга аста-секин, оҳиста таъсир этиб, уни ўз иродасига бўйсундирсин. Ўн саккизинчидан, ҳайбат ва салобатни йўқотмасин, токи шукуҳу шавкати мурид хотирасида сақланиб, унинг каломини шакшубҳасиз қабул этсин. Ўн тўққизинчидан, одобли бўлсин, токи мурид ҳам унинг ҳозиру ғойибида ҳурматини бирдай сақлайдиган бўлсин. Йигирманчидан, комил муршиднинг хизматини ўтаб, унинг тарбиясини олган бўлсин, токи ўз пиридан олганларини муридларига сарфлай олсин.

Агар шайхлик рукнлари нечта, деб сўрасалар, еттита деб айтгил. Биринчидан, комил маърифат эгаси бўлсин, яъни ўзини таниган бўлсин. Иккинчидан, ўткир фаросатли, одамшунос киши бўлиб, бир нигоҳ ташлаш билан муриднинг қобилиятини илғай олсин. Учинчидан, стук руҳий-маънавий қуввати бўлсин, токи мурид (тариқат йўлида адашса) унга маънавий мадад бериб, мушкулини осон қилолсин, тўғри йўлга солсин. Тўртинчидан, етарли даражада эркин одам бўлсин, яъни ҳеч нарсага муҳтожлиги бўлмасин. Бешинчидан, ихлоси мустаҳкам бўлиб, риё ва тамаъни тарк этсин, мол ва мансаб деб бировга сарғаймасин, эгилмасин. Олтинчидан, рўстлик ва беғараз дўстликни шиор қилсин, ҳақ сўзни ҳар ерда, ҳар қандай шиоритда айта олсин, гапирганда иккиюзламачилик қилмасин. Еттинчидан, қалбида шафқат нури порлаб турсин, мурид манфаатини ва умум манфаатини ўз манфаатидан устун қўйсин.

Агар шайхлик меъёри нима, деб сўрасалар, бу — унинг қалбидан муриднинг чуқур жой олиши, мурид муродининг ҳосил бўлишидир, деб жавоб бергил.

Агар шайхлик зарурати нечтадир, деб сўрасалар, тўртта деб айт: Биринчи — муридни бербача ғам-андуҳ, зулматдан халос этиш; иккинчи — муридга раво деб буюрилган қоидаларга ўзи ҳам амал қилиш, мурид учун манъ этилган нарсаларни ўзи ҳам тарк этиш; учинчи — ўзини бамисоли чўпон, муридларни эса рама ҳисоблаб, ҳар қандай шароитда ҳам мурид ҳимоясидан бош тортмаслик; тўртинчи — муриднинг молу мулкани ўз манфаати учун ишлатмаслик ва ўзлаштирмаслик.

Агар шайхлик исботи нима, деб сўрасалар, дарё каби саховатли бўлиш деб жавоб бер. Яъни ҳеч бир вазиятда ўзгармасдан мустаҳкам туриш ва ҳамма нарсани фикр-андеша билан ҳал қилиш...

Агар шайхлик нури нима деб сўрасалар, бу — муридни куфр ва ширк (Аллоҳнинг шериги бор деб ўйлаш) зулматидан қутқариш ва уни ҳидоят йўлига бошлаб, нажот манзилига етказиш деб айт.

Агар шайхлик одоби нима деб сўрасалар, ҳеч кимга хиёнат кўзи билан қарамаслик ва барчага меҳрибон, раҳмдил бўлиш деб айтгил.

Агар ҳақиқат пири ким деб сўрасалар, бунинг аломатлари қуйидагилар деб жавоб бергил: тунларни бедор ўтказиш, илм ўрганиш, ёмонлар билан ўтирмаслик, ғийбат ва ёлғондан сақланиш, одамлар хурсандчилигини исташ ва шу хислатларни ўз муридларига етказиш.

Муриднинг одоби ва бунинг шартлари

Билгилким, иродат (ихлос билан тариқат йўлига кириш) улуғ давлатдир ва агар бу мурид қалбида ниш урса, барча саодатларнинг уруғи шудир. Чунончи, Шайх Саъдий буюрмишлар:

Иродат бўлмаса, саодат излама,
Риёзат чекмайин ижобат излама.

Шубҳасиз, кимниким иродати йўқдир, унинг саодати ҳам бўлмас...

Агар "мурид" сўзининг маъноси нима деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, муриднинг луғавий маъноси истовчи, хоҳловчи демак. Зеро ботинда хоҳиш бўлмаса, зоҳирда ҳеч бир амал кўзга ташланмагай. Ва тариқат тилида "мурид" деб нафснинг барча мурод (истак)ларидан қутулган одамга айтадилар. Бундай одамнинг пирнинг хоҳишидан ўзга хоҳиши бўлмайди.

Агар муриднинг нечта сифатлари бўлиши керак, деб сўрасалар, ўнта деб айтгил. Аввал шуки, у балоғат ёшига етган бўлиши керак. Чунки балоғатга етмаган кишини тавбага келтириб бўлмайди ва тавба қилмаган одам муридликка муносиб эмас. Иккинчидан, у оқил одам бўлиши лозим, чунки ақлли бўлмаса, сўзнинг пасту баланди, рамзий-ботиний маъноларини англамайди. Учинчидан, муслим бўлсин, зеро агар мусулмон бўлмаса, тавба келтириши мумкин эмас. Тўртинчидан, талабгор бўлсин, яъни талаб йўлига жидду жаҳд билан қадам қўймаса, тараққий этмайди. Бешинчидан, садоқатли бўлсин, чунки агар сидқидилдан киришмаса, пирнинг маърифати кўнглидан жой олмагай ва агар пирнинг сўзи дилига таъсир этмаса, у мақсадига етолмайди. Олтинчидан, тобсё бўлсин, яъни пирнинг ихтиёридан бир қадам ҳам чекинмасин. Еттинчидан, баланд идрокли бўлсин, яъни ўткир зеҳн ва зийраклик билан тўғри йўлни топиб олсин. Саккизинчидан, қабул этувчи бўлсин, яъни пирнинг сўзларини рост деб қабул қилсин ва пирга мақбул тушсин. Тўққизинчидан, қаноатли бўлсин, яъни фақат зарурий эҳтиёжга яраша нарсалар (сб-ичиш, кийиниш) билан қаноатлансин, ортиқчасини талаб қилмасин, зеро ортиқча талаблар кишини тариқат шуғлидан четлаштиради. Ўнинчидан, солим (бутун) бўлсин, яъни бошқа

пирга қўл бермаган бўлсин, бошқа киши билан келишиб, аҳд қилмаган бўлсин, чунки аҳду паймон битта бўлади.

Агар муриднинг одоби нечта деб сўрасалар, саккизта деб айтгил. Аввал шуки, у ўз ишига пухта бўлиши керак, пок ният билан иш бошлаши даркор. Иккинчидан, собит эътиқод билан сулукни бошласин. Учинчидан, пирнинг назарига тушгач, ўз ҳаловати ва одатларидан воз кечсин. Тўртинчидан, кўриши лозим бўлмаган барча нарсалардан кўз юмсин. Бешинчидан, эшитилиши нораво ҳисобланган нарсалардан қулоқни беркитсин. Олтинчидан, қилиниши ман этилганлардан қўлини тортсин. Еттинчидан, ўз пирининг мухолифлари билан муомала-муносабатда бўлмасин...

Агар муридликнинг рукнлари нечта деб сўрасалар, олтита деб айтгил, яъни: фармонга итоат этмоқ, рост сўзламоқ, вафоли бўлмоқ, насиҳатга қулоқ солмоқ, дилзорлик қилмаслик ва сирни сақламоқ...

Агар муридлик хислатларининг қисқача баёни нечта деб сўрасалар, бешта деб айтгил, яъни: пок бўлиб, пок юриш, жавонмард ва маломатий сифатларини эгаллаш (маломатий — эл маломатини ўз шарафи деб билган сўфий), халқнинг гап-сўзидан қўрқмаслик, қаландар сийратли бўлиб, одамлар таърифига таҳсини, қоҳиш-мақтовларига парво қилмаслик, шижоатли ва жасур бўлиш, ҳар хил ҳаслларга бормай, ўзини хотиржам тутиш, ниёзманд, яъни ҳамиша дийдор талаб бўлиш.

Агар муридликнинг жавҳари (мағзи) нима деб сўрасалар, бу — тариқат биродарларининг хурсандлиги деб айтгил.

Агар муридликнинг зийнати нима деб сўрасалар, бу қуйидагилардан иборат деб жавоб бергил: зуҳд, тақво, мужоҳада, ўз нафсини снгиш учун шижоат кўрсатиш, ҳаммага бирдай беминнат хайру эҳсон қилиш, ишнинг биносини сидқ асосига қуриш, ўзни таниш даражасига кўтарилгунча илм эгаллаш, одобга мунтазам риоя этиш, биродарининг дилини равшан этадиган мулойим хулқли бўлиш, ёрларга дағаллик қилмаслик, инсоф чизигидан чиқмаслик, фидокорлик, бировга озор етказмаслик, кам-гап бўлиб юриш, лекин керакли жойда муносиб гапни топиб айтиш, олиҳимматлилик, майда-чуйда ишлар билан қаноатланмаслик, омонатни сақлай олиш, раҳм-шафқатли бўлиш, от-она ва пир-устозлар раъйидан чиқмаслик. Кимки ушбу сифатлар ила музайян бўлса, дарҳақиқат зийнатли муриддир.

Агар муриднинг гусли (таҳорати) нимадир, деб сўрасалар, бу қуйидаги ўттиз сифатдан холи одамдир деб айтгил: бойликни севиш, мансабни севиш, шуҳратни севиш, гўзалларга нопок ният билан майл қўйиш, ҳирс, ҳасад, макру ҳийла, кибру ҳаво, кина-адоват, фисқ-фасод, очкўзлик, ғафлат, шак-шубҳа, такаббурлик, ёлгон, бўҳтон, нифоқ, риё, ҳаромхўрлик, ҳавас, тама, ўйин-кулги, бадниятлилик, тоат-ибодатда қусур кўрсатиш, фаҳш, айғоқчилик, биревдан айб қидириш, ғаламислик, икки юзламачилик. Кимки, ушбу ўттиз салбий сифатдан пок бўлса, таҳорат булоғида тариқат гуслини адо этган мурид ҳисобланади.

Агар муриднинг сармояси (бойлиги) нима, деб сўрасалар, пок эътиқод ва равшан кўнгил деб айт.

Агар муридликнинг қонуни нима, деб сўрасалар, ўзига раво кўрган нарсаларни ўзгаларга раво кўриш ва ўзига раво кўрмаган нарсани ўзгаларга ҳам раво кўрмаслик, деб жавоб бергин.

ТўРТИНЧИ ФАСЛ

Мурид танлаш кайфияти (шартлари). ҳақида

Агар муридликка қабул қилишда нималарга эътибор қилинади, деб сўрасалар, қуйидаги йиғирма саккиз шартни адо этиш зарур деб айтгил: Аввал шуки, шайхлик шарт-шароити муҳайё бўлсин, иккинчидан, мурид тавбага келтирилсин, учинчидан баъят (аҳду паймон) қилинсин, яъни муриднинг қўлини олиб, унга: "аҳд қилдим ва футувват аҳли ҳалқасига кирдим", деган сўзларни баланд овозда айтиш уқтирилсин. Тўртинчидан, тариқат калимасини қайтаришни муридга тайинлаш зеро баъзилар тариқатни тавбага боғлиқ деб ҳисоблаганлар. Бешинчидан, жойнамозни ёзиш, олтинчидан, тариқат биродарларини йиғиш, еттинчидан, муридни эҳтиёт қилиш, саккинчидан, пирнинг ўзи ва ҳозир бўлган жамоат тизларини букиб ўтирсин, тўққизинчидан, кўп гапирмаслик, хотиржамликни сақлаш, ўнинчидан, ўзига кўп эътибор қилмаслик. Агар пирдан ниманг бор, деб сўрасалар, хушвақтлик аломати деб айтгил. Агар пир-муридликнинг безаги нимадир, деб сўрасалар, муриддан хизмату вафо, пирдан эса ҳиммату ато (лутф-эҳсон), деб жавоб бергил...

**НАҚИБ-АҲД ОТАСИ ВА ШАДД УСТОЗИ
(ВАФО БЕЛБОҒИНИ БОҒЛОВЧИ
КИШИ) ВА ШОГИРД БИЛАН ШАДД
УСТОЗИНИНГ АҲДЛАШУВИ ВА
БУНИНГ ШАРТЛАРИ, РУКНЛАРИ
ҲАҚИДА**

БИРИНЧИ ФАСЛ

Нақиб ҳақида

Агар "нақиб" сўзининг маъноси нима деб сўрасалар, дегилким, "нақиб" арабча сўз бўлиб, маъноси синовчи, танийдиган демак. Яъни нақиб одамлар феъли, руҳиятини яхши фаҳмлайдиган кишидир ва ул кишилар ўз замонаси қавму аҳлининг гувоҳидирлар. Тариқат аҳли эса кишиларнинг — ҳол-аҳволини пайқайдиган, руҳшунос одамни нақиб дейдилар, яъни нақиб, бир қанча фазилатларни жамлаган донишманд, закий инсондир. (Шундай бўлгач), агар қандай одамни нақиб дейдилар, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгилки, қуйидаги ўн хислатни жамлаган одам нақибдир: биринчидан, у олим бўлмоғи керак. Иккинчидан, у омил, яъни илмига амал қилувчи тажрибали киши бўлсин. Учинчидан, кўп сафар қилиб, кўпни кўрган бўлсин. Тўртинчидан, раҳбарлик қобилиятига эга бўлсин. Бешинчидан, насиҳатгўй бўлсин. Олтинчидан, яхшиликни соғинадиган бўлсин. Еттинчидан, сахий бўлсин. Саккинчидан, хулқи ёқимли бўлсин. Тўққизинчидан, ҳақ сўзни айтадиган бўлсин. Ўнинчидан, сирни сақлайдиган бўлсин.

Агар "нақиб" сўзининг ҳарфлари нима маънони билдиради, деб сўрасалар, айтгил: Н — ниёзмандликни, Қ — қабулни (нақиб тариқат фарзандларининг барчасини муҳаббат билан қабул қилиши лозим), Й — ёрлиқ ва меҳрибонликни, Б — беҳбудий (футувват аҳли ниятларининг доимий яхшилиги)ни билдиради.

ИККИНЧИ ФАСЛ

Аҳд отаси хусусида

Агар аҳд отаси ким деб сўрасалар, жавоб бериб айтгилким, тариқат фарзандини аҳду паймон билан боғловчи кишини аҳд отаси дейдилар. Агар аҳду паймон боғлаш қандай бўлади, деб сўрасалар, бу қуйидагича бўлади, деб айтгил: аҳд отаси талабгор йигитга қараб: "Бизнинг аҳдимизни қабул қилиб, ҳалқамизга (сафимизга) кирдинг, энди шайтон амрига кирмайсан ва макруҳлардан парҳез қиласан", деб айтади. Толиб эса: "Ҳалқангизга кирдим ва минбаъд хилоф иш қилмасликка аҳд килдим", дея қасам ичади. Агар тариқат аҳдномаси қайсидир, деб сўрасалар, бу — муриднинг гувоҳлик учун ҳозир бўлганлар қуршовида ният қилиб, фатий, яъни жавонмардлар ҳалқасига киришидир, деб айтгил...

УЧИНЧИ ФАСЛ

Аҳду вафо белбоғини боғловчи устоз ва (бел боғлаш) шартлари ҳақида

Билгилким, ҳеч бир иш устозсиз амалга ошмагай ва кимки устозсиз бир ишни қилур эрса, ул ишнинг асоси мустаҳкам бўлмағай. Дерларким, киши агар кашфу каромат мартабасига етса ва ундан ажойиб мўъжизалар содир бўлса ҳам, агар унинг мақбул раҳнамо устози бўлмаса, иши бирор натижа бермайди ва арзимас бўлади, яъни:

Кимниким устои йўқ, ҳам ишин бунёди йўқ.
Маъни йўлида гарибдир, кимниким устои йўқ.

Бас, ҳар ким иши асосли (пойдевори мустаҳкам) бўлишини ўйласа, энг аввал комил инсон этагини тутиб, унга қўл берсин... Устознинг зарурлигига далил кўпдир, устозга эргашмасдан кишининг меҳнати самара бермайди. Кимки, устозсиз иш бошлаган бўлса, иши ва амали самара қозонмайди, устознинг этагини тутиб шод бўл, бир муддат устозга хизмат қилгин-да, сўнгра ўзинг устод бўл.

Ва бу йўлда футувватга талабгор одамнинг белини боғлайдиган одамни устоди шадд (аҳд-вафо устози) деб атайдилар. Ва белини боғлашга талабгор шогирдни халаф (халифа) дейдилар ва тариқат фарзанди ҳам дейдилар.

Саодатли шахс иродат баракати нури. ила комил пирнинг этагини тутгач ва футувват ҳалқасига кириш учун даъвогар бўлиб, бел боғлаган фатийлар сафидан жой олишга ният этгач, у устоди шаддни четлаб ўтолмайди.

Агар устоди шадд амал қилиши лозим бўлган шартлар нечта деб сўрасалар, олтита деб айтгил. Биринчидан шуки, унинг белини комил инсон боғлаган бўлсин, агар унинг белига бирор марднинг қўли тегмаган бўлса, унинг фарзанд (шогирд) белига қўл тегизишга ҳақи йўқ. Иккинчиси шуки, футувватга оид барча сифатлар унда мужассам бўлсин. Учинчидан, тариқатнинг нозик имо-ишораларидан хабардор бўлсин, уларни шогирдга етказа олсин.

Агар комил устоз ким деб сўрасалар, у пок мазҳабли, ўз айбини кўрадиган, доно ва тамизли кишидир, деб айтгил. Унда ҳасад, гина ва бахилликдан асар бўлмайди...

Тўртинчидан, бел боғлайдиган устоз бу ишни сидқидилдан, тўғрилиқ юзасидан қилсин, унинг асл моҳиятини англаб иш қилсин. Бешинчидан, фарзанд белини шайх, нақиб ва тариқат биродарлари ҳозир бўлган мажлисда боғласин ва агар муяссар бўлса, белни хилват гўшада эмас, балки жамоат олдида боғласин. Олтинчидан, фарзанднинг аҳволи руҳиясидан яхши хабардор бўлсин, токи унга шадд (ота)нинг қўли тегиши лойиқ ёки лойиқ эмаслигини аниқласин. Агар аҳд отаси муносиб деб топмаса, бел боғлашни тарк этсин, акс ҳолда йигитга жабр қилган бўлади.

Агар бел боғлаш шартлари (асослари) нечта деб сўрасалар, олтита деб айт. Аввал шуки, устоз шадднинг ҳамма қондаларидан хабардор бўлиши керак. Иккинчидан, шогирдга қирқ кун хизмат буюриб, синовдан ўтказсин. Кейин сабр этсин. Учинчидан, қабул мажлисида сув ва туз келтириб қўйсин. Тўртинчидан, беш пиликли чироқни ёқиб қўйсин. Бешинчидан, фарзанднинг белини шарт билан боғласин. Олтинчидан, шадд, яъни қабул маросими учун ҳалво пиширсин.

Агар бел боғлашнинг одатлари нечта деб сўрасалар, еттита деб айтгин: аввал шадд жойнамози (гиламчасини) ёйиш, иккинчидан, чап қўлни фарзанднинг боши устига

қўйиш, учинчидан, ўнг қўл билан фарзандни ушлаб туриш, тўртинчидан, белбоғни тайёрлаш... еттинчидан, фарзанд белини боғлаб, етти кун ўтгандан кейин ечиш.

Агар бел боғлашнинг одоби нечта деб сўрасалар, ўнта деб айт: оламдан ўтган пирларни хотирлаш, фарзандни тариқат биродарларининг сафўли назарига етказиш, шогирднинг қўлини олгандан кейин салавот ва фотиҳа адо этиш, жойнамоздан уч қадам узоқлашиш, шадд, яъни белбоғни чап қўлга олиш, ҳар бир маҳалла мувофиқ оятни ўқиш, қоида бўйича шогирднинг юзини йўлга қаратиш, яъни унга барча рост гапларни гапириш, ҳолвани ўлчаб олиш, шогирднинг қўлини олаётганда, кўрсаткич бармоқни унинг кўрсаткич бармоғига тскизиш, ҳар бир амални кўрсатаётганда унинг маъносини исбот билан тушунтириб бериш.

Агар бел боғлашда комил инсон ким деб сўрасалар, жавоб бериб айтгилким, мазҳаб-маслаги пок, ўз айбини кўра оладиган, мурид тайёрлашда малака ҳосил қилган, кина ва ҳасади бўлмаган доно ва тамизли одам бел боғлашда комилдир.

ТўРТИНЧИ ФАСЛ

Шогирд тушишнинг шарт-шароитлари

Агар шогирдликнинг биноси ниманинг устига қурилади, деб сўрасалар, иродат устига деб жавоб бергин. Агар иродат нимадир, деб сўрасалар, самоъ ва тоатдир деб айтгин. Агар самоъ (эшитиш) ва тоат нимадир, деб сўрасалар, нимаики устоз айтса, уни жон қулоғи билан эшитиш, чин кўнгил билан қабул қилиш ва вужуд аъзолари орқали амалда адо этишдир, деб айт. Агар шогирд учун нима яхши деб сўрасалар, пок эътиқод деб айт, чунки фақат эътиқод кишини муродига етказди.

Агар шогирд нима орқали матлуби-мақсадига етади, деб сўрасалар, хизмати орқали деб айтгин. Агар хизматининг биноси нимага қурилган деб сўрасалар, роҳатни тарк этиш ва заҳматни чекиш асосига деб айтгин. Агар шогирдликнинг рукнлари нечта деб сўрасалар, тўртта деб айт. Биринчидан, мард бўлиб ишга киришиш, яъни футувват йўлини мардона қабул қилиш, зеро киришмасдан қўрқиб туриш, орқага суриш ва йўлдан қайтишдан кўра ёмонроқ... Иккинчиси — сидқидилдан хизмат қилиш.

Учинчиси — кўнгилни ва тилни бир-бирига мувофиқ тутиш, яъни тўғри гапириб, тўғри аъмол қилиш. Тўртинчиси — насиҳатга қулоқ солиш ва устоздан эшитгани ёдда тутиб, унга амал қилиш.

Агар шогирдликнинг одоби нечта деб сўрасалар, саккизта деб айт. Аввал шуки, қабулга кирганда ёки устозни кўрганда, биринчи бўлиб салом бериш. Иккинчиси — устознинг олдида оз гапириш. Учинчиси — бошни олдинга эгиб туриш. Тўртинчиси — кўзни ҳар томонга югуртирмаслик. Бешинчиси — агар масала сўрамоқчи бўлса, олдин устоздан ижозат олиш. Олтинчиси — устоз жавоб айтганда, эътироз билдирмаслик. Еттинчиси — устоз олдида бошқалардан гийбат қилмаслик. Саккизинчиси — ўтириб-туришда ҳурматни тўлиқ сақлаш.

БЕШИНЧИ ФАСЛ

Шадд маъноси ва унга тааллуқли нарсалар хусусида

Агар шадднинг маъноси нима деб сўрасалар, жавоб бериб айтгинки, ушбу сўзнинг маъноси бештадир: биринчиси — мустаҳкамлаш, асосни яратиш; иккинчиси — ҳужум қилиш; учинчиси — чопиш; тўртинчиси — қувватлантириш; бешинчиси — қуёшнинг кўтарилиши. Аммо футувват истилоҳида мардлар аҳлининг аҳдига вафо қилиб, пирнинг амрига итоат этишини шадд деб айтдилар. Агар "шадд"нинг луғавий ва истилоҳий маънолари орасида қандай яқинлик бор, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгинки, биринчидан, аҳд боғлаш солиқнинг ўз ишига устуворлигини кўрсатади, зеро мардлик белбоғини боғлаган аҳдига вафо қилади. Иккинчидан, бел боғлагандан кейин нафсга қарши кураш эшиклари очилади, бас, гўё душманга ҳамла этган бўлади ва душманларнинг қаттол душмани — нафс билан жанг бошлайди. Учунчидан бели боғланган одам сулук йўлида собитроқ ва чаққонроқ бўлади ва мақсад манзили сари ҳушёр оғоҳ бўлиб интилади. Тўртинчидан, белни боғлаш орқали киши ботинида бошқа бир қувват пайдо бўлади... Бешинчидан, белини боғлаган шахсда офтобнинг кўтарилиб порлаши сингари тариқат фалаки сари бир илҳомли кўтарилиш юз беради. Ва илоҳий жамол анвори порла-

шидан кўнгли ёришади, худди қуёш нурларида ер юзи ёришгани каби.

Агар шаддни нимага ишора этиб, қиёс қиладилар, деб сўрасалар, шиддат ва шаддатга (қаттиқликка) деб айт, яъни қимки шадд аҳлидан бўлса, у нафс ва ҳирсу ҳавога нисбатан қаттиққўл бўлиши даркор демак. Боз устига, у бошқалардан қанчалик озору қаттиқлик тортса-да, чидаши лозим. Шунда унинг шадди — аҳди дуруст бўлиб чиқади. Айтишларичча, бу сўз "шаддата" сўзидан олинган ва у жавонмард, яъни ёш йигитнинг қуввати ва яхшилиги шиддатига ишорадир... Яна шуки, қимки шадд бўлса (футувват белбоғини боғласа), унинг олдинги ҳаёти ниҳоясига етади, яъни жавонмардликдан ўзга хислатни унутган бўлади.

Агар шадднинг ҳақиқати нима, деб сўрасалар, сидқу сафо, меҳру вафо ва таслим (бўйсунуш) деб жавоб бергин.

ОЛТИНЧИ ФАСЛ

Шадднинг турлари ҳақида

Агар бел боғлаганларга нисбатан айтиладиган шадд нимадир, деб сўрасалар, жавоб бериб айтким, шадд белбоғдир ва у аҳду вафо белгисидир. Агар бел боғлашнинг турлари нечта деб сўрасалар, ўнта деб айт. Биринчиси — ўз нафсини ўлдириш, иккинчиси — ҳийла-найрангни тарк этиш ва халққа файз етказиш. Учинчиси — сб-ичиш ва кийинишда исрофни тарк этиш, тўртинчиси — ўз борлиғидан воз кечиш, яъни ўзини халққа фидо қилиш...

Агар хуфия шадд қайси деб сўрасалар, кўнгил сирини ҳеч бир бегона олдида фош этмаслик ва зоҳиру ботинда ёру биродарларга муҳаббатли бўлиш, шафқат кўрсатишдир, деб айт. Яширин душман бўлган нафсга нисбатан ситамли бўлсин ва у билан ҳеч муросага бормасин.

Агар шадднинг хиллари нечта деб сўрасалар, еттита деб айт. Унинг сифатлари эса ўнтадир. Биринчиси — салмоний, иккинчиси — сулаймоний, учинчиси — луқмоний, тўртинчиси — юсуфий, бешинчиси — румий, олтинчиси — доводий, еттинчиси — мисрий. Агар ул айтилган ўн сифат қайсидир деб сўрасалар, айтгин: биринчиси

алиф шадди, иккинчиси лом шадди, учинчиси мим шадди, тўртинчиси мадда шадди, бешинчиси меҳробий шадд, олтинчиси сайфий шадд, еттинчиси қавсий шадд, саккизинчиси салмоний шадд, тўққизинчиси юсуфий шадд, ўнинчиси хуфия шадд.

Агар булардан ҳар бири нимани ифодалаб келади ва нима маънони билдиради деб сўрасалар, жавоб бериб дегил: "алиф" шадди маддоҳлар (ғазалхонлар)га тегишли, "лом-алиф" шадди авом шаддидир, "мим" шадди ҳикмат аҳлининг шаддидир, "мадда" шаддининг тугуни йўқ ва у авом шаддидир. "Меҳробий"— мешкоблар шадди бўлса, "сайфий" (сайф — қилич) сипоҳийларга тегишли. "Қабз" шадди — паҳлавонларники, "салмоний" фаррошлар шаддидир. "Юсуфий"— ҳунармандлар шадди, "хуфия" эса махсус тоифанинг шадди бўлиб, уни шу тоифанинг маҳрами — нақиб билади ва истъододи, қобилияти бор кишилар бундан хабардордирлар.

Агар ҳар бир шадднинг маъноси нима ва у нимага ишора этади деб сўрасалар, айтгил: "алиф" шадди ростликка ишора. "Лом-алиф (яъни "ло"— йўқ демак) нафсни, ҳирсу ҳавасни тарк этишга ишорадир. "Мим"нинг маъноси нафс оғзини боғлаш (тугун қилиш), баъзилар маломатга ишора ҳам дебдурлар. "Мадда"нинг маъноси ишқ юкини кўтаришдир... "Меҳробий" шадднинг маъноси нафс билан жанг қилмоққа ишорадир. "Сафий" шадднинг маъноси шуки, солиқ мужоҳидат қиличи билан ёмон сифатларни, илм душманларини енгади. Шадди "қавлий"нинг маъноси қурбу мартаба топиш ва асрорда доно бўлиш демақдир. "Шадди салмоний"нинг маъноси одамларга зиён-заҳмат, озор стказмасдан умр ўтказишдир. "Шадди юсуфий"нинг маъноси тариқатда парҳез тақвода собит туриш ва ҳавас Зулайҳоси сўзига кириб, исмат этагини қўлдан чиқармасликдир. Хуфия шадднинг маъноси сирнинг поклар тилидан поклар қулоғига етишидир.

Агар шадд, яъни белбоғни боғлаш усуллари нечта деб сўрасалар, иккита деб жавоб бергил: биринчиси — остки, иккинчиси — устки. Агар остки қайси деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, бу — аввал шоҳмардонлар номига тугун тугиш, кейин ўз устози номига тугун боғлаш, учинчи ўз номига тугун боғлаш. Шундан кейин тугунларни ағдаради, натижада биринчи тугун устига чиқади. Бунинг такмил ҳам дейдилар. Агар устки (фавқоний) қайси деб сўрасалар, бу — аввал ўз номига, кейин устози номига тугун боғлаш деб айт.

ЕТТИНЧИ ФАСЛ

Бел боғлаш далиллари хусусида

...Агар биринчи бел боғлаганлар кимлар эди деб сўрасалар, улар қуйидаги ўн етти кишидир деб айтгил: Салмон Форсий, Абузар Ғаффорий, Аммор Ёсор, Микдор Асвод, Ҳисон Собит, Абуубайд Жарроҳ, Жобир Ансорий, Суҳайл Яманий, Муслим Шаккий, Малик Аштар, Довуд Мисрий, Суҳайл Румий, Амру бин Умия, Сайф Яманий, Қанбар Али, Жавонмард Қассоб, Абул Муҳажжон.

Мовароуннаҳр, Хуросон, Табаристон, Ироқ ва Ажамнинг бел боғлаган мардлари далолати Салмон Форсига тегишли. Миср, Искандария, Ҳалаб ва унинг атрофи далолати Довуд Мисрийга; Рум ва Мағриб аҳли ҳамда Озарбойжон Суҳайл Румийга; Яман, Адан, Барбар, Ҳиндистон, Чин чегаралари мамлакатларининг бел боғлаган мардлари Абул Муҳажжонга бориб тақаладилар.

Агар салмонийларнинг удуми (санад-далили) қанақа деб сўрасалар, дегилким ҳар бир тоифанинг удуми бор. Нечунким, Салмон Форсий Али Ансорийнинг белини боғлади. Али Ансорий Ашжан Маданийнинг белини боғлади. У ўз навбатида Абумуолим Хуросоний белини боғлади. Шу зайлда ҳар бири иккинчисининг белини боғлаганда, иловалар қилди ва фарқлар юзага келди. Ва бу турли гуруҳларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлди. Чунончи: риёзия, шаҳна, хулдия, матвия, муслимия, мавлоия ва бошқалар. Хуллас, Хуросон, Ироқ ва Мовароуннаҳр аҳлининг Салмон Форсийга олиб бориб тақаладиган ҳар бир бели боғланган кишиси комил мард ҳисобланади.

САККИЗИНЧИ ФАСЛ

Хуфия ҳалвоси ҳақида

Агар хуфиянинг маъноси нима деб сўрасалар, жавоб бериб айтгинки, араб тилида хуфия деб ёғоч идишни айтадилар. Ва шадд ҳолваси шунақа ёғоч идишларда тайёрлангани учун уни хуфия ҳолва деб айтадилар. Агар хуфия ҳалвоси нимадан тайёрланади деб сўрасалар, тоза ёғ, хурмо ва нондан тайёрланади, деб айт. Буларнинг ҳаммасини хуфия, яъни ёғоч идишга солиб, қўл билан

эзиб аралаштирадилар. Бу таом ширин бўлгани учун ҳолва деганлар. Бу оловда пишмаган ҳолвадир.

ТЎҚҚИЗИНЧИ ФАСЛ

Бел боғлаш маросимини тайёрлаш ҳақида

...Устоз бирон кишининг белини боғламоқчи бўлса, аввал покиза, кенг бир жой танлаб, мажлис қурсин. Кейин тариқат фарзанди мажлисга пир, аҳд отаси ва шадд устодини бошлаб келсин. Шундан кейин нақиб десин: эй азизлар, фалон кунни ушбу мажлисда шайх, нақиб ва тариқат биродарлари ҳозир бўлсинлар. Ушанда шайхга жойнамоз тўшайдилар, кейин шадд жойнамози (гиламчасини) ёзадилар. Ва ҳар икки жойнамознинг учлари бир-бирига тегиб турсин ва шайхнинг жойнамози ўнг қўл томонда бўлсин ва шайх жойнамоз устига чиқиб ўтирсин. Ва тариқат устодиким, аҳд отаси дейдилар шайхга рўпарў ўтирсин ва иккита тариқат биродари аҳд отасининг чап томонида ёнма-ён ўтирсинлар... Мажлисга бир коса тоза сув ва ҳеч нарса аралаштирилмаган бир чимдим оқ туз ҳозир этсинлар. Нақиб туз ва сувни олиб бир-бирига аралаштиради. Кейин беш пиликли чироқни ёқадилар. Бели боғланган биродарлар, агар ҳаммалари ҳозир бўлмасалар ҳам, аммо иккитаси албатта бўлиши шарт. Шундан кейин аҳд отаси фарзандни аҳдга кирилади, яъни жавонмардликка қабул қилиш бошланади. Фарзандликка (жавонмардликка) қабул қилинувчи биродарларига бахиллик ва кибр-ҳаво, ҳасад ва ёмонлик қилишни раво кўрмаслик ҳақида, омонатга хиёнат қилмаслик, ҳамма жойда инсоф чизигидан чиқмасликка, ўзгалардан эса инсоф талаб қилмасликка, муридлик одобини сақлашга, кишиларнинг ҳожатини чиқаришга, карамли бўлишга, ўз тоифасини мукаррам тутишга, ноқобил кишилар устидан кулмасликка аҳду паймон этади.

Шундан кейин шадд устои ўрнидан туриб, фарзандни ўзининг чап томонида тутиб, икковлари шайхга юзланадилар. Шайх фарзанднинг қўлини олади ва уни ҳар хил гуноҳлардан тавба қилдиради ва белбоғни елкасидан тушириб, чап қўлига олади. Кейин белбоғни гиламнинг ўртасига қўйиб хутба ўқийди. Хутба тугагач, футувватномада зикр этилган қоида ва талабларни айтиб, фар-

зандга эшиттиради. Шундан кейин шадд устози ўрнидан туриб, иккала қўлини белбоғ (шадд) остидан ўтказди. Аввал ўнг қўлини ва тўрт бармоғини белбоғнинг остига юборади ва кўрсаткич бармоғини белбоғ остида тутиб туради. Шу ҳолатда фарзанд қулоғига зарурий сўзларни айтади ва белбоғни фарзанд белига боғлайди. Кейин тузли сувни мажлисда ҳозир бўлганларга ичирадилар. Ва агар ҳолва бўлса, ундан ҳам тотиб кўрадилар. Уч кун ўткандан кейин фарзанд устоз олдига келади ва устоз унинг белбоғини счади...

Ўнинчи ФАСЛ

Белбоғ боғлашга тааллуқли ҳар хил маънолар ва фойдалар ҳақида

Агар шайх ва аҳд отаси мажлисда нега ҳозир бўладилар деб сўрасалар, айтгинки, шайх қози ўрнида ва аҳд отаси вакил ўрнидадир. Агар тариқат биродарларидан нега камида икки киши бўлиши керак, деб сўрасалар, айтгилки, улар фарзанднинг иқрорига ва аҳдига икки гувоҳдирлар. Чунки гувоҳ иккитадан кам бўлмаслиги керак. Агар мажлисга келтирилган туз билан сувнинг маъноси нима, деб сўрасалар, айткилки, бу тариқат аҳли сув сингари софдил ва равшан идрокли бўлиши ва туз ҳақини риоя қилишларига ишорадир, яъни сув ва туз мисоли ҳамма ерга йўллари очиқ бўлсин.

Беш пиликли чироқнинг маъноси нима деб сўрасалар, бу кўнгил чироғини муҳаббат ила ёқишга ишорадир, деб айтгил, токи вужуд олами ундан ёғду олсин.

Агар бел боғлаш вақтида нега фарзандни ўнг томонга ўтқаздилар, деб сўрасалар, уни ростликка одат қилдириш учун шундай қиладилар деб айтгил ва у белини ўйин-ҳавас учун эмас, балки чиндан ҳам фидойилик йўлида боғлаганини англасин.

Агар нега чап қўлда ҳам тутиб турадилар ва бу нимага ишора деб сўрасалар, айтгил: бу шунга ишораки, фарзанд нимаики қилса, юракдан қилсин, зеро юрак чап томондадир.

Агар устознинг белбоғдан уч қадам узоқлашгани нима билдиради деб сўрасалар, айтгилки, бу бир қадам нафс устига, бир қадам шайтони лаин устига ва бир қадам бойлик устига қўйилган қадамлардир. Бу учала-

сини оёқ остига олиб, босиб мағлуб этмаган киши қўлини белбоққа текизишга ҳақли эмас. Агар фарзанд қулоғига айтиладиган сўзлар қайсидир деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, бу учта сўздир — пир ҳам, устоз ҳам учта сўзни айтадилар, аммо устоз айтадиган сўзлар булардир: хизматга тайёр тур, ҳурмат билан ўтир ва ҳиммат билан гапир!

Агар устознинг шогирд белини боғлаётганда унинг қулоғига айтадиган сўзлари нечта деб сўрасалар, ўн иккита деб айт: дўстларга меҳрибонлик, душманлардан ҳазар қилиш, одил бўлиш, ҳасадни кўнгилдан чиқариш, футувват шарт-шароитини билиш ва унга амал қилиш, жавонмард бўлиш, пирга мурид тушиш, муридга пир бўлиш, баландга пастлик ва пастга баландлик...

Агар белбоғни боғлаш ва ечишнинг маъноси нима деб сўрасалар, дегилким, тариқатда нечта боғланадиган ва нечта очиладиган нарсалар (эшиклар, мушкулликлар) бор, бу ўшанга ишорадир. Агар боғланадиган нарсалар нечта ва очиладиганлари қанча деб сўрасалар, айтгил: ўн иккита боғланадиган ва ўн тўртта очиладиган (ечиладиган) нарсалар бор.

Агар боғланадиган (беркилган) нарсалар қайсидир деб сўрасалар, айт, аввал кўзни ҳаром нарсалардан ва кўриш гуноҳ бўладиганлардан беркитиш, иккинчи — қулоқни эшитиши ножоиз нарсалардан беркитиш, учинчи — айтилиши номақбул сўзлардан тилни тийиш, тўртинчи — ғайр нарсалардан фикрни асраш, бешинчи — кўксини ҳасад ва кинадан сақлаш, олтинчи — кўнгилни шубҳадан холи тутиш, еттинчи — қўлни халқ озори ва ҳаром нарсалардан тортиш, саккизинчи томоқни ман қилинган таомлардан беркитиш, тўққизинчи — футувват бандини зинодан ва шарр (ёмон) ишлардан сақлаш, ўнинчи оёқни туҳмат келтирувчи ва ифлос жойларга боришдан сақлаш, ўн биринчи хотирани беҳуда фикрлардан сақлаш, ўн иккинчи бахиллик ва тамаъ йўлини беркитиш.

Очиладиган нарсалар қайсидир деб сўрасалар, айтгин: эшикни меҳмон учун очиш, дастурхонни очиш, одамлар билан мулоқотда юзнинг очиқлиги, пирни ва муридларни кўриш учун кўзнинг очиқ бўлиши, қулоқни орифлар ва устозлар сўзи учун очиш, тилни субҳонаҳу таоло зикри учун ишлатиш, шафқату эҳсон учун қўлни очиш, одамлар муҳаббатига қалбни очиш, ишқ учун кўнгилни очиш, ҳақиқатни билиш учун фикр эшигини очиш, хайру савоб ишлар учун қадамни равон этиш, эзгу ҳикматларга

хотира дарчасини очиш, саховат ва кўнгил овлаш эшигини очиш, эзгу ахлоққа йўл очиш.

Агар аҳд отаси сенинг белингни нима билан боғлади деб сўрасалар, дегилки, бу сўз ғалатдир ва ғалат гапириш раво эмас. Ота бел боғламайди, балки аҳдни ўқийди. Белни устоз боғлайди. Агар устоз белингни нима билан боғлади деб сўрасалар, шадд (белбоғ) ва мардлар сўзи билан деб жавоб бергин.

Агар сен билан устоз орасида нима белги бор, деб сўрасалар, иккита ҳарф деб жавоб бер. Бу ҳарфларни хослар тили айтади ва хосларнинг қулоғи эшитилади. Агар белни нечта белги билан боғлайдилар деб сўрасалар, лйтгил: уч нарса билан боғлайдиларки, уч тугун шунга ишорадир. Аввал — аҳд, иккинчиси — байъат, учинчиси — васият. Агар бел боғлашнинг меҳри нима деб сўрасалар, парҳезни сақлаш деб жавоб бер. Агар шадднинг ҳақиқати нимадир деб сўрасалар, фаолият деб айтгин. Яъни сўзда эмас, балки амалда иш кўрсатиш.

Агар шадд устози ва шогирд орасидаги шарт нима деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, шогирд бир минг бир кун устознинг хизматини қилиши лозим ва унинг ижозатсиз хизматдан ғофил бўлмасин.

Агар бел боғлашдан мақсад нима деб сўрасалар, пешбурд-олдинга интилиш деб айтгил. Пешбурднинг маъноси нима деб сўрасалар, уч нарса деб айт: аввал салом, иккинчиси таом, учинчиси калом.

Агар бир бўлмаса, икки бўлмас ва икки бўлмагунча уч муносиб эмас, деган сўзнинг маъноси нима деб сўрасалар, жавоб бериб айтгилки, пир бўлмагунча аҳд отаси бўлиш мумкин эмас ва аҳд отасининг пири бўлмаса, у шадд устози бўлолмайди. Агар учта аслий сўзлар қайси деб сўрасалар, дегилки, бу учта сўз бўлиб, муридни йўлга солганда айтадилар ва бунинг бири фарз, бири суннат ва бири шартдир.

Агар буларнинг ҳар бири нимани билдиради деб сўрасалар, айтгилки, фарз зоҳиру ботинни пок тутиш, суннат биродарлар ҳурмагини жойига қўйиш, шарт эса пирни ўз қибласи деб билишдир. Агар пир билан мурид бир-бирига учта сўз айтса, устоз шогирдга учта сўз деса, аҳд отаси фарзандга нечта сўз айтади, деб сўрасалар, жавоб бергил: аҳд отаси ҳам учта сўз айтади, яъни аввал шуки, галаба қилсанг сукут сақла, мартабаси ўзингдан паст кишига етганингда гапирувчи бўл (яъни насиҳат

қилгин) ва агар ўрталikka (мусовий) етсанг, мушфиқ-меҳрибон бўлгин.

Агар бу сўзларнинг маъноси нимадир деб сўрасалар, дегилки, одам ўзидан устун кишига етганда, одоб сақлаб сукут қилсин, ва ундан ўргансин. Ўзидан тубанроққа етганда, ҳақ сўзларни айтиб, унинг кўнглини илитсин ва ҳаққа ҳидоят этсин, хулқу карам билан фойда етказсин. Ўзига баробар одамга етганда эса, шафқат ва марҳамат йўлини тутсин.

Тўртинчи боб

ХИРҚА ВА АҲЛИ ФАҚРНИНГ КИЙИМЛАРИ, УНИ КИЙИШ, КИЙДИРИШ ВА МУРИДЛАРГА ХИРҚА ЕТКАЗИШ ВА БУНИНГ ШАРТЛАРИ, ОДОБУ АРКОНИ БАЁНИДА

БИРИНЧИ ФАСЛ

Хирқа ҳақида

Билгилким, дарвешлар шиори марқаъ ва хирқа кийишдир. Агар хирқанинг маъноси нимадир деб сўрасалар, айт: луғавий маъноси тўннинг парча — қисмлари, яъни ямоқ, қуроқлар. Аммо истилоҳда эса фақр аҳли киядиган тешиклари — ёриқлари бор тўнни айтадилар. Аксар дарвешларнинг тўни йиртиқ ва эски, баъзан турли матоларнинг парчаларидан ямаб тикилгани учун уни хирқа дейдилар.

Агар "хирқа" сўзи қасрдан келиб чиққан, деб сўрасалар, "харақ" сўзидан келиб чиққан, деб айтгил. "Харақ" араб тилида парчалаш демакдир. Бас, хирқа кийган киши барча дунёвий алоқалар ипини парчаласин (узсин), токи у хирқа кийишга муносиб одам бўлсин. Яна дейдиларки, бу ном "харқ" сўзидан олинган ва "харқ" кенг саҳродир. Яъни бундай тўнни кийган киши ишқнинг поёнсиз саҳросида сулук қилиб, мужоҳидат биёбонини риёзат қадами билан босиб ўтади. Ва яна "хирқ" сўзидан олинган ҳам дейдилар, чунки хирқ деб улуғвор, сахий эрга айтадилар. Сўзнинг маъноси шуки, хирқа кийган одам ўзини улуғвор, олижаноб тутсин, яъни тамаънинг шумлигига алданиб, хор бўлмасин. Ва яна баъзилар бу ном "хирқа"дан келиб чиққан дейдилар ва бу қулоқнинг тешиладиган ва сирга осиладиган жойидир. Демак, хирқа кийган одам эронларнинг тамғали (ҳалқа таққан) қули бўлсин, яъни нимаики буюрсалар, қалб қулоғи билан эшитсин. Яна дейдиларки, хирқа уйнинг дарчасидир ва бу шунга ишораки, хирқа кийган киши кўнгил уйдан дарча очиб, ундан дўстлар боғига қарасин ва бу боғ гулшанидан эсанг насим унинг кўнглига кириб, руҳини яйратсин.

ИККИНЧИ ФАСЛ

Хирқа кийиш баёнида

Агар хирқа кийиш кимдан мерос қолган ва биринчи хирқа кийган одам ким деб сўрасалар, айтгилки, зоҳиран биринчи (хирқали) ҳазрати Одам эди...

УЧИНЧИ ФАСЛ

Хирқа кийиш шартлари ҳақида

Агар муридларга хирқа кийдиришдан нима фойда бор деб сўрасалар, айтгилки, уч муҳим фойдадан холи эрмас: аввал, шуки, муриднинг зоҳири-ташқи кўриниши шайхнинг либоси билан безанса, ҳар ҳолда бундан унинг ботини — ички олами ҳам комиллик сифатларига стакловчи тақво либоси билан зийнатлана бошлайди. Иккинчидан, шайх қўлининг баракати мурид вужудига стади ва умид улки бу иксир ила унинг мис вужуди соф олтинга айланажак.

Қатра денгизга тушиб гавҳар ўлур,
Мис иксир таъсирида зар ўлур,
Кимки маънодин хабардор ўлди, бил
Пир нигоҳи қалбини аҳгар қилур.

Учинчидан, хирқа шайх билан мурид орасидаги алоқага сабаб бўлади.

Агар мир муридга қачон хирқа кийдира олади деб сўрасалар, айтгил: мурид иродат (тариқат) йўлига қадам қўйганда ва қалбининг нақдини омонат сандиғига топширганда, яъни инон-ихтиёрини пир қўлига берганда. Комил муршид фақр хирқасини унга кийдиради ва уни ўз тоифасига қабул қилади (ўз ранги билан бўяйди).

Агар хирқа кийишдан асосий мақсад нима деб сўрасалар, айтгил: асосий мақсад ва асл муддао шулки, хирқа ошнолик тўнидир. Бас, уни кийган (одам) бегоналарнинг феълига юрмаслиги ва агар юрса ўзини фақр ошнолигидан бегона ҳисоблаши керак.

Ало фақр хирқасин кийган дўст,
Фақр йўлида қўй дуруст қадам.

Озор берма ҳеч махлуққа сен,
Озор гуноҳ хирқаиш учун.
Кимхоб кийган хунрезлар ҳатто,
Озор берган дарвешдан аъло.

Агар хирқа кийишнинг одоби нечта деб сўрасалар, тўртта деб айт: аввал хирқани қобилиятли муридга кийгизиш, иккинчидан, муридни хирқа кийиш шартлари билан таништириши, учинчидан, такбир ("Аллоҳу акбар" дейиш) ва таҳлил ("Ло илоҳа иллаллоҳу" дейиш) юбориш, тўрттинчидан, ўтган пирлар ва аждодлар руҳини хотирлаш. Агар хирқа кийиш рукнлари нечта деб сўрасалар, иккита деб айт: аввал шуки, хирқа кийдирадиган киши ўзи одоб илмини биладиган олим бўлсин, токи мурид қаршисида ҳар қандай савол юзланганда, уни ҳал қила олсин. Иккинчидан, у пир қўлидан хирқа кийган бўлсин, токи бошқаларга хирқа кийдира олсин.

Агар хирқа кийиш шартлари нечта деб сўрасалар, учта деб айтгил: биринчидан, хирқани поклаш, ювиб тозалаш, иккинчидан, хирқанинг ҳалол маошдан тикилганини аниқлаш, учинчидан, бидъат йўлдан хирқани асраш.

Агар хирқа кийиш қоидалари нечта деб сўрасалар, учта деб айт: биринчидан (хирқа киювчи) фақирлик аломатлари ва фақирлар ошнолигини билсин. Иккинчидан, хирқани гадойлик воситаси ва риё домига айлантирмасин. Учинчидан, даъвони охирига етказсин, яъни мақсад сари тўхтамай интилсин.

Агар хирқа кийиш одоби нечта деб сўрасалар, тўртта деб айтгил: биринчидан, мурид пок бўлсин, иккинчидан, у хирқа кийгандан кейин чарх уриб айлансин. Учинчидан, хирқани ечган пайтда ҳурмат билан покиза жойда сақласин. Тўрттинчидан, агар хирқа эскирса, табаррук юзасидан уни ямаб юрсин ва бирданига яроқсиз бўлиб қолишга йўл қўймасин. Агар чарх уриб айланишга боис нима ва бу нима маъно беради, деб сўрасалар, айтгил:

Кимки сенинг ишқинг доирасида собит эрур,
Паргор (циркул) мисол айланишдан ўзга иложи йўқ.

Агар хирқанинг имони нима деб сўрасалар, сатторлик (пардали бўлиш) деб айтгин. Агар хирқанинг эҳсонни нима деб сўрасалар, росткорлик деб айт. Агар хирқа тариқати нима деб сўрасалар, ғайрдан бегоналик деб айт.

Агар хирқанинг сирри нима деб сўрасалар, буткул иродатни худо йўлига сарфлаш деб айт. Агар хирқанинг жони нима деб сўрасалар, давомли муҳаббат деб айт.

Агар хирқанинг фазилати нима деб сўрасалар, ҳавою ҳавасни тарк этиш деб айт. Агар хирқанинг фарзи нима деб сўрасалар, пирлар суҳбати деб айт.

Агар хирқа суннати нима деб сўрасалар, мардлар хизмати деб айт.

Агар хирқа калити нима деб сўрасалар, такбир ва таҳлил деб айт.

Агар хирқа ёқаси нима деб сўрасалар, сирни сақлаш деб айт. Агар хирқа энги нима деб сўрасалар, қўл қисқалиги деб айт. Агар хирқанинг этаги нима деб сўрасалар, душман гуноҳини кечир деб айт. Агар хирқанинг ичи нима деб сўрасалар, сабр деб айт. Агар хирқанинг танаси нима деб сўрасалар, вафо деб айт. Агар хирқанинг дили нима деб сўрасалар, шукр ва сидқ деб айт.

Агар хирқанинг осмони нима деб сўрасалар, пирнинг қўли деб жавоб бер. Агар хирқанинг ери нима деб сўрасалар, фақирнинг танаси деб айт.

Агар хирқанинг бойлиги нима деб сўрасалар, одоб ва ҳурмат деб айт.

Агар хирқанинг номи нима деб сўрасалар, ҳаё деб айт. Агар хирқанинг коми (мақсади) нима деб сўрасалар, хушнудлик деб айт. Агар хирқанинг асли нима деб сўрасалар, ёмон кўришни унутиш деб айт. Агар хирқанинг гусли (таҳорати) нима деб сўрасалар, тарк этиш деб айт. Агар хирқанинг намози нима деб сўрасалар, поклик деб айт. Агар хирқанинг ямини — унги нима деб сўрасалар, таваккул деб айт.

Агар хирқанинг ясори — чапи нима деб сўрасалар, собитлик ва тамкин деб айт. Агар хирқанинг қибласи нима деб сўрасалар, пири комил деб айт. Агар хирқанинг камоли нима деб сўрасалар, пок ақида деб айт.

Агар хирқанинг аҳкоми нечта деб сўрасалар, олтита деб айт: биринчи — тавба, иккинчи — саховат, учинчи — қаноат, тўртинчи — ризо, бешинчи — риёзат, олтинчи — хавфу ражонинг ўртасини сақлаш. Бу саволларни билмаган хирқапўш, билгилки, ўз ишида етук эмасдир. Агар хирқанинг тўрт буржи қайсидир деб сўрасалар, айтгил: аввал — ризо, иккинчиси — фано, учинчиси — сафо, тўртинчиси — вафо.

Агар хирқанинг ҳарфлари нимага ишора этади деб сўрасалар, айтгил: "хирқа" сўзи тўрт ҳарфдан иборат (араб ёзувида) ва ҳар бир ҳарфининг уч маъноси бор — ҳаммаси бўлиб ўн икки маъно келиб чиқади. Х — хайрихоҳликка далолат, яъни хирқапўш одам барчага яхшилиқ тилайдиган бўлсин. Р — халқ роҳатига далолат, яъни хирқа кийган ўзини халққа фидо этсин ва халқ роҳати учун ранж чекишдан қочмасин, шунда у фақрдан тўла баҳраманд бўла олади. Шунингдек бу ҳарф дўстларнинг рафқу рафъати — улуғланиши ва ҳамкорлигига далолатдир. Яъни барча билан хушмуомала ва меҳрибон бўлиб, одамлар қалбини ром этсин. Қ — нафсга қаҳр этиш далолати, яъни хирқа эгаси нафс илонининг бошини янчисин, токи ўзи саломат қолсин. Шу каби бу ҳарф қурбга ҳам далолатдир, зеро хирқа кийган ботил ишлардан узоқлашиб, ҳақ ишига яқинлашиши лозим. Хирқапўш яна дилларнинг қабулини излайдиган одам, у барчага мақбул бўлишга интилиши керак. Аммо Х аслида хирқа сўзида "а" ўрнида келадики, у "аз худ бигрезад" (ўзингдан қоч) иборасига ишорадир. Бундан ташқари, ростгўйликка, тавфиқу таҳқиққа ишорадир...

ТЎРТИНЧИ ФАСЛ

Хирқа ранглари баёнида

Билгилки, хирқанинг ранглари хилма-хилдир ва ҳар бири бир ҳолатга ишорадир. Агар оқ ранг қайси тоифаники деб сўрасалар, жавоб бергилки, оқ ранг қундузнинг рангидир ва дили равшан жамоаникидир ва уларнинг кўкси кудурат, кина ва ғубордан покдир. Кимки оқ рангли хирқа кийса, субҳи содиқ каби бўлади ва қундуз мисоли барчага равшанлик бағишлайди. Агар яшил ранг кимники деб сўрасалар, айткилки, яшил ранг кўкат ва сувнинг рангидир ва бу рангдаги хирқани олий ҳимматлилар ва кўнгли ҳамиша тирик одамлар киядилар. Яшил рангли тўн кийганлар кўкат-майсалар каби яшнган, хандон чеҳра ва хуррам бўладилар ҳамда сув янглиг ҳаётбахш, ёқимли бўладилар:

Кўз қарочугидан ўрганмоқ жоиз,
Ҳаммани кўрар, ўзини кўрмас.

Агар зангори ранг кимларга ярашади деб сўрасалар, жавоб бергилки, зангори ранг осмон рангидир ва у сулукда тараққий этган, ҳолати баркамол одамларга ярашади... Зангори рангли тўн кийган одам олий қадру олий ҳиммат бўлмоғи даркор. У ҳамма ожизларга соя солиб, кеча-кундуз яхшилик қилишдан тинмаслиги, чарчамаслиги лозим. Агар тупроқ рангли тўнни кимлар кияди, деб сўрасалар, дегил: бу тўн некбин эрлар учундур. Кимки ушбу рангли тўнни кийса, унда хоксорлик, сабру таҳаммул сифати мужассамдир.

БЕШИНЧИ ФАСЛ

Фақр аҳлининг хирқаси қайси матодан тикилиши баёнида

Билгилки, хирқа учун ипакдан бошқа барча матолар жоиздир. Аммо дарвешга жундан тикилган хирқа авлодир. Агар нега пашмина (жун кийим) авлодир деб сўрасалар, айтгил: кўнгулда ҳаловат, яъни илоҳий жамолдан ҳузурланишни ҳис этиш учун.

Агар хирқа аслида неча хил бўлади деб сўрасалар, тўрт хил деб айт: биринчи — жундан, иккинчи — пахтадан, учинчи — палосдан, тўртинчи — теридан.

ОЛТИНЧИ ФАСЛ

Ҳозирги замонда сўфилар ва футувват аҳли киядиган либослар баёнида

Бу ўн тўрт хилдир: минг чокли, тўрт чокли, икки чокли, ялқ, оламдор, курсили, ёқали, снги чопли, шуша, қосимий, қурайший, салимий, мафтуний, капанак. Буларнинг ҳар бири бир тоифага мансубдир.

ЕТТИНЧИ ФАСЛ

Фарқлар ҳақида

Агар хирқа кийишнинг нечта сифати бўлиши керак, деб сўрасалар тўртта деб айт: аввал шуки, нафс эшигини беркитсин, иккинчидан, дилни кийна-адоватдан пок тут-

син, учинчидан, такаллуфсиз (камтарона) умр кечирсин,
тўртинчидан, роҳат ва беғамликни тарк этсин.

Эйки киймишсан бу дам пашминани,
Пок айла кийнадан сан сийнани!
Жаида тўн хосиятин овоза қил,
Номдорлик шуҳратин ҳам асрагил.
Камтарин бўл, зебу зийнат излама,
Тарки роҳат қил, фароғат излама...

САККИЗИНЧИ ФАСЛ

Сўфийлар ва дарвешларнинг бош кийимлари хусусида

Билгилким, ҳозирги замонда қарийб ҳамма дарвешлар ва тариқат аҳлининг кулоҳлари кигиздан бўлиб, уни мавлавий кулоҳи дейдилар. Агар кигиз кулоҳ кимдан (мерос) қолган деб сўрасалар, ҳазрат Жалолоддини Мавлави Румийдан деб айт. Ул киши шундай тож кийиб юришни одат қилдирганлар. Агар бундай кулоҳни кимлар кийиши керак деб сўрасалар, дегилки, ишқ байроғини мардлик майдони узра кўтарган ва фарзоналикда сарбанд бўлганлар шундай кулоҳга муносибдирлар.

Агар тери кулоҳ кимга ярашади деб сўрасалар, жавоб бериб айтгил: (бировга) нафъ стказиш учун фидо бўлишга тайёр бошга ярашади. Бундай кулоҳлар аксар қўй терисидан тикилади. Бас, кимки тери кулоҳ кийса, у халққа фойда стказадиган, бошини пир фармони чизигидан ташқари чиқармайдиган ва бошига нима келса қайтмайдиган бўлади.

Агар лутф қилурсан, в-гар тийг урарсан,
Асирдай бўйним эгдим итоатинга.

ТЎҚҚИЗИНЧИ ФАСЛ

Кулоҳ устидан боғланадиган нарсалар баёнида

Агар кулоҳ устидан яна "алиф" суратли кигиз боғлашнинг маъноси нима деб сўрасалар, айткил: "алиф" ростлик белгисидир ва доира шаклида кулоҳ атрофини ўраган эканлар, бу ростлик доирасидир ва бу: "биз

ростлик доирасидан бошимизни ташқари чиқармаймиз ва ўз бародарларимиз учун бошни ўртага қўямиз", деган маънони билдиради. Яъни:

Гоҳ ул эзгу юз зарралар оинасидир,
Гоҳ зарралар ўз эзгу юз оинасидир.

Агар хушбўй саллани ким боғлайди, деб сўрасалар, айткил: шафқату марҳаматининг хушбўйлиги барчага стадиган одам (боғлайди)...

Ўнинчи Фасл

Кулоҳ ва кулоҳ устидан боғланадиган боғичларнинг ранги ҳақида

Кулоҳларнинг ранги ва кулоҳ устидан боғланадиган нарсаларнинг ранги муайян маънога ишорадир. Бу маъноларни билиш керак.

Агар оқ ранг нимага ишора этади деб сўрасалар, айтгил: сут рангига ишорадир. Чунки сут гўдакларнинг овқати бўлиб, гўдаклар тарбияси ўшанга вобастадир. Бас, оқ кулоҳ кийган киши сут каби покиза бўлсин, гўдак мисоли шаҳвоний ҳирсу дунёвий ҳаваслардан пок бўлсин. Ва лутфу меҳрибонлик сўти ила ҳақ сифатларини парвариш этсин ва шундай мартабаю даражага стишсинким, фақирлар унинг тарбияти соясида осойиш топсинлар.

Агар яшил ранг нимага ишора этади, деб сўрасалар, айтгинким, кўкат рангига ишорадир. Кўкат ердан униб чиқади ва унинг танаси бўлмайди. Танаси бор ўсимликларни шажар дейдилар. Ва кўкатнинг хосияти шуки, у яшнаб туради, тоза бўлади ва кўзни қувонтиради. Бас, яшил кулоҳ кийган ёки яшил боғич боғлаган ҳар бир одам доимо очиқ чехра, хуррам ва хурсанд бўлиши керак, токи уни кўрган суҳбатдошларнинг кўнгли ёришсин.

Агар зангори (кўк) ранг нимага ишора деб сўрасалар, айтгилки, осмон рангига ишорадир. Осмоний ранг кулоҳ кийган ёки шу рангли боғич боғлаган олий ҳиммат ва олий қадр бўлсин ва муҳтожларнинг ҳожатини чиқарсин.

Агар худранг (тупроқ ранги) нимага ишорадир деб сўрасалар, тупроққа ишорадир, деб айтгил. Ва шуни ҳам билгилки, ернинг хосияти шуки, нимани топширсанг

(эксанг), ортиғи билан қайтаради (етиштиради) ва жушбўй гиёҳлару гулларни ундиради. Бас, кимки тупроқ рангли кулоқ кийса, худди ср каби сахий бўлсин. Қанча хорлик кўрса ҳам, шодлик гулу райҳонларини етиштирсин, тупроқ каби камтарин, аммо азиз бўлсин:

Тупроқ бўл, тупроқ, лола ила гул ундир.
Гулнинг мазҳари ахир тупроқдир, тупроқ!

ЎН БИРИНЧИ ФАСЛ

Сўфийлар ва дарвешларга тааллуқли жойнамоз, ридо, кафш, суҳбат камари, таъя пўстаги каби нарсалар ва уларнинг маънолари ҳақида

Агар жойнамоз (сажжода) нима деб сўрасалар, айтгил: жойнамоз бошловчиларнинг хизмат остонаси ва мартабага етишганларнинг қурбат (яқинлашиш) бисотидир. Агар жойнамоз устида ўтириш одоби нечта деб сўрасалар, тўртта деб айт: аввал шуки жойнамоз устида икки тизини букиб ўтирсин, ва агар зарур бўлса, ўнг оёғини чиқарсин ва чап оёғини букиб ўтирсин. Иккинчидан оёқ яланг бўлмасин. Учунчидан, бурун қоқмасин ва оғзининг суви оқмасин. Тўртинчидан, ё фсьли ёки сўзи билан одамларга мақбул бўладиган бирор иш кўрсатсин... Жойнамоз устида ўтирган ҳар бир киши вазмин ва собит бўлсин, ҳар қандай шамол уни ўрнидан силжитолмасин.

Агар изор нима деб сўрасалар, айтгилки, изор деб белга боғланадиган камарни айтадилар. Агар белни нима учун боғладинг деб сўрасалар, хизмат учун деб айт. (Бел боғлаган) бел боғлаш қодалари ва одобига риоя этиши шарт.

Агар ридо нима деб сўрасалар, айтгилки, тўннинг устидан елкага олинадиган бир қаватли астарсиз енгил кийимдир. Бизнинг замонда эса бўйинга ҳам иладилар.

Агар ридонинг маъноси нима деб сўрасалар, айтгилки, ридо кийиш, асрорни ағср назаридан беркитишдир.

Агар камар неча хил бўлади деб сўрасалар, икки хил бўлади, деб айт. Биринчиси — суҳбат камари, иккинчиси — хизмат камари. Агар суҳбат камарини кимлар боғлай олади, деб сўрасалар, айт: суҳбат ҳақини лозим даражада адо эта оладиган шахс боғлай олади. Суҳба

ҳақини қандай адо этиш мумкин, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгил: ҳурмат, шафқат, иззат, мурувват, ғаразгўйликни тарк этиш каби сифатларга эга бўлиш орқали.

Агар хизмат камари кимлар учун боғланади деб сўрасалар, дарвешлар учун деб айт:

Султонлар даргоҳига итдай сизгиниш давлат эмас, бил,
Улуғлик давлатини истасанг, дарвешлар хизматини қил.

Агар кафш (наълайн)ни кимлар кия олади деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, талаб йўлида жидду жаҳди (интилиши) кўп бўлган одам кияди, чунки яланг оёқ билан бу машаққатли йўлни босиб ўтиб бўлмайди...

Бешинчи боб

ТАРИҚАТ АҲЛИНИНГ ОДОБИ ҲАҚИДА

Билгилки, улуғлар дарвешлик барча адабдир демишлар. Яъни ҳар бир вақтнинг, ҳар бир ҳолатнинг, ҳар бир мақомнинг ўз одоби бордир. Бас, кимки одобни сақласа, мардлар мақомига ста олади. Ҳақим Абулмажд Санойи "Ҳадиқатул ҳақиқат" (Ҳақиқат боғчалари) асарида дебдурким, суҳбат адаб натижасидир ва адаб ҳурмат натижаси ва ҳурмат савфат (соф, покиза) натижаси ва савфат кўнгил натижаси ва кўнгул ақл хазинаси ва ақл эса сир хизанаси, сир маърифат хазинасидир... Ва дебдурларки, зоҳирий адаб ботин адабининг белгисидир. Ҳар бир одам бирор мартабага эришса, одобидан эришади. Мавлоно Жалолоддин Румий буюрмишлар:

Ҳам адабдан нурга тўлмиш бу фалак,
Ҳам адабдан маъсуму покдир малак.

Ва яна:

Адаб тождир, илоҳий нурдан ул,
Бу тожни кий, санга очиқ ҳама йўл.

БИРИНЧИ ФАСЛ

Тариқат аҳлининг кўнгилни асраш ва етти аъзо: кўз, қулоқ, тил, қорин, оғиз, қўл ва фарж (таносил аъзоси)ни сақлаш одоби ҳақида

Агар кўнгилни сақлаш қандай бўлади деб сўрасалар, айтгил: бу — кўнгил масъиятидан ҳазар қилмоқдир, яъни тангри таоло амрига, шариятга хилоф ишлардан, гуноҳдан парҳез қилмоқдир ва кўнгил масъиятларининг асли ҳасад, такаббур, худписандлик, риё, ғафлат, бахиллик, ҳирс ва шунга ўхшаган ёмон иллатлардир. Яна шуки, кўнгил оинасини пок туткил ва бу илоҳий хилватхона хас-хошокини сафо супургуси билан тозалаб тургин.

Дил уйин сафо супургуси ила супурмагунча,
Ҳазрати жонон жамоли унда жилва этмагай.

Агар кўзнинг одоби нечта деб сўрасалар, иккита деб айт. Биринчидан, кўзни тўрт нарсани кўришдан сақлаш керак. Иккинчидан, тўрт нарсани кўришга кўзни очиш керак. Агар кўз кўриши лозим бўлган тўрт нарса нима, деб сўрасалар, айтгил: йўлни кўриб, қадамни қўйишни мулоҳаза қилиш учун аввал йўлга қараш керак. Иккинчидан ер ва осмонга қараш керак... Учинчидан, ибратли нарсаларга кўзни очиб қараш керак, токи фойдали сабоқ бўлсин...

Агар кўзни беркитиш зарур бўлган нарсалар қайси деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, кўзни номаҳрамни кўришдан манъ этмоқ керак. Чунки номаҳрамга назар шундай бир заҳарли ўқки, у қайси дилга бориб тегса, уни шайтон заҳри билан заҳарлайди ва хароб этади. Иккинчидан, кўзни шаҳват қўзғовчи суратлардан асраш керак, аммо агар биров поклик юзасидан бошқа бировга ва ё яхши суратга қараса, бунда ҳеч зиён йўқдир...

Учинчидан, кўзни ўзгалар айбини кўришдан асраш керак, зеро бировлардан айб излаш энг ёмон хислатдир:

Ўзгалар айбига боқма, ўзинга боқ,
Кўзни ёқага беркит, дил шамъини ёқ.

Тўртинчидан, кўзни бировга ҳақорат назари билан қарашдан асрагил. Ўзгаларни камситиш, мазах қилиш, ожизлар устидан кулишдан сақлан. Чунки ҳеч ким нуқсондан холи эмас. Хожа Имомиддин Фақиҳ ёзганидек:

Мамлакат шоҳи бўларсан ё илоҳнинг сояси,
Лек боқма сен ҳақорат кўзи-ла бир бандага.

Агар қулоқнинг одоби нечта деб сўрасалар, иккита деб айт. Биринчиси шуки, қулоқни уч нарсага очмоқ керак, иккинчиси шуки, уни уч нарсадан сақлаш керак. Агар қулоқ эшитиши лозим бўлган уч нарса нимадир деб сўрасалар, айтгил... учинчидан¹, машойихлар ва ҳиммат аҳлининг сўзлари.

Агар қулоқни нималардан беркитиш керак, деб сўрасалар, айтгил: аввал ботил ва бидъат сўзлардан, иккинчи беҳуда ва фойдасиз фаҳш сўзлардан, учинчидан,

¹ Асарининг оригиналида қолдириб кетилган жойлар бор.

ғийбат ва бўҳтон сўзларни эшитишдан. Чунки ғийбатга қулоқ солган ғийбатчининг гуноҳига шерикдир.

Тилнинг одоби қайси деб сўрасалар, бу олти нарсага тилни очиш ва саккиз нарсадан тилни сақлаш деб айтгил. Тилни очиш керак бўлган нарсалар қайси деб сўрасалар, айтгил: ҳожат зарурати юзасидан кўнгилларда яширин бўлган розни изҳор этиш, мазлумлар фарёдига жавоб бериш ва марҳумлар имдоди учун сўз айтиш. Чунки бу сўзлар орқали зolimнинг зулми мазлумлар бошидан кўтарилиши мумкин.

Тилни сақлаш лозим бўлган нарсалар қайси деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, ёлғон гапиришдан, зеро ёлғончи худонинг душманидир. Иккинчи — ваъдага хилоф гапириш ва мунофиқона сўз айтишдан. Учинчи — ғийбат ва бўҳтон гаплардан, чунки бўҳтон фосиқлар ишидир. Тўртинчи — беҳуда баҳсу муноқашадан, айб қилишдан ва гап ташишдан. Булар шайтон васвасасига киради. Бешинчи — ўзини мақташ ва таърифлашданки, бу худбинликка олиб келади. Олтинчи — навкар ва хизматкорларни лаънатлашдан. Еттинчи — қарғашдан, дуойи бад қилишдан, чунки бу жону дилнинг офатидир. Саккизинчи — мазаҳ-масхара қилиш ва ҳазил-ҳузуддан.

Агар қўлнинг одоби нечта деб сўрасалар, бешта деб айт: аввал шуки, ҳалол иш билан шуғуллансин (касби бўлсин), иккинчидан, бировга озор бермасин, учинчидан, ҳаромга тегмасин, тўртинчидан, омонатга хиёнат қилмасин, бешинчидан, қаламни тўғри сўз учун ишлатсин ва қалам билан ёзганини тил билан айтиш имкони бўлсин.

Агар қориннинг одоби қайсидир деб сўрасалар, ҳаром ва шубҳали таомни емаслик ва пок бўлиш деб айтгил.

Агар оёқнинг одоби нечта деб сўрасалар, иккита деб айтгил. Биринчидан, учта жойга бориш, иккинчидан, учта жойга боришдан сақланиш. Агар борилиши лозим бўлган мавзё (жой)лар қайсидир деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, хайрли жойга бориш, иккинчидан, қабрлар ва қалблар зиёратига бориш, бирор гуноҳқорнинг шафоати ёхуд беморнинг аёдатига бориш ёки жабру зулми дафъ этиш учун қадам ташлаш.

Агар борилиши манъ этиладиган жойлар қайси деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, зolimлар ва ҳаромхўрлар уйига бормаслик, иккинчидан, қиморхона ва харобот каби нолойиқ ва туҳмат жойларга бормаслик, учинчидан, номаҳрамлар орқасидан қадам ташламаслик.

Тариқат арбоби ёки уларнинг тоифаларининг
олоби ҳақида

Бу неча хил бўлиши мумкин? Аввало пир ва устоз (билан муомала) одоби, кейин ота-онани ҳурмат қилиш одоби ва яна қариндош-уруғ, дўст-ёрлар, ошнолар, ҳамсоялар билан муомала одоби бор.

Агар ота ва онага нисбатан одоб неча хил бўлади, деб сўрасалар, ўн икки хил деб айт. Биринчидан керакли даражада уларнинг ҳурматини сақлаш. Иккинчидан, улардан дунё молини аямаслик, уларга қаттиқлик қилмаслик. Учинчидан, қилган яхшиликларни миннат қилмаслик. Тўртинчидан, ота-она юзига тик қарамаслик. Бешинчидан, агар ота ва она чақирсалар, зудлик билан ҳузурларига келиш. Олтинчидан, ота ва она билан мулоқотда юзини тескари бурмаслик. Еттинчидан, агар гуноҳга сабаб бўлмаса, нимаики буюрсалар, бажариш. Саккизинчидан, ота-она билан суҳбатда ёки улар ҳузурида бошқалар билан гапирганда овозни кўтармаслик (бақирмаслик). Тўққизинчидан, ота-она ризолигисиз, дуосисиз сафарга чиқмаслик. Ўнинчидан, ҳар доим ота-она хурсандлигини таъминлаш пайида бўлиш. Ўн биринчидан, ота-онага марҳаматни ибодат деб билиш, яъники "жаннат оналар қадамининг остида" эканлигини унутмаслик.

Агар қариндошлар билан муомала одоби нечта деб сўрасалар, еттита деб айтгил. Аввал шуки, улар билан алоқа — борди-келдини узмаслик керак, зеро силаи раҳм (яқинларни сийлаш) пайғамбар суннатиدير. Ва бу умрни узайтиради. Иккинчидан, (қўлдан келса) маблағ билан уларга кўмаклашиб туриш. Учинчидан, уларнинг хурсандлигини баҳам кўриш ва ғаму андуҳидан қайғуриш. Тўртинчидан, мадад бериш пайтида ўзини олиб қочмаслик. Бешинчидан, ҳар қанча жафо кўргузсалар ҳам, уларга жафо қилмасдан, аксинча, вафо ва меҳрни қанда қилмаслик. Олтинчидан, уларнинг душманлари билан ошночилик қилмаслик. Еттинчидан, уларнинг молу мулкига қасд қилмаслик, чунки агар қариндошлар молига кўз олайтирсанг, номусинг, қадрингни кетгизасан.

Агар дўстларга нисбатан одоб шартлари нечта деб сўрасалар, айтгинки, дўстлигига ҳеч бир шак-шубҳа уйғотмайдиган кишининг бешта хислати бор. Биринчиси — стук ақл, зеро ақлсиз кишининг суҳбатида файз

йўқ, улуғларнинг сўзи борким: "Нодон дўстдан доно душман афзал". Иккинчиси — яхши хулқ, чунки бадахлоқ одам билан суҳбат қовушмайди. Учинчиси — яхши ният, нскбинлик, зеро бадкирдор ва фосиқдан дўст чиқмайди. Бешинчиси — қаноат, чунки мол-дунёга ўч очкўз одам дўстликка арзимамайди. Олтинчиси — тўғрилиқ, зеро кимки эгри, фирибгар ва қаллоб бўлса, унинг суҳбати кишига шараф келтирмайди, негаки бундай одамнинг лафзи ишонарли эмас.

Агар мажозий дўстлик қанақа бўлади деб сўрасалар, айтгилки, ғараз ва фойда — тамаъ асосига қурилган ошнолик мажозий (ўткинчи) дўстликка киради. Бундайларнинг ошнолигига эътимод йўқ, чунки у бирор манфаатни кўзлаб яқинлашади, иши битгач, дўстликни узади ва агар мабодо мақсади амалга ошмаса, унинг дўстлиги душманликка айланади. Бундайлар ширинликка ёпишган пашшага ўхшайдилар, ширинликни еб тугатгандан кейин дастурхон эгасини талайдилар...

Агар ҳақиқий дўст муяссар бўлса, унинг одобини қандай риоя этиш керак деб сўрасалар, айтгин: ҳақиқий дўстликнинг одоби йигирмэта нарсага риоя қилмоқдир, яъни: аввал шуки, мол-дунёни ундан аямаслик керак, агар ҳамма бойликни беришни иложи бўлмаса-да, лекин унинг ҳожатини чиқарадиган даражада бериб туриш керак. Иккинчидан, унинг сирини бировга айтмаслик ва сирни жон ичида сақлаш лозим. Учинчидан, унинг айбини бошқалардан беркитиш, аммо ўзига айтиш, токи у айбини йўқотишга чора қилсин. Тўртинчидан, унинг сўзларини жон қулоғи билан эшитиш. Бешинчидан, унинг сўзларига эътироз билдирмаслик ва сўздан хато қидирмаслик. Олтинчидан, унинг номини яхшилик билан тилга олиш. Еттинчидан, унинг борлиғидан ва кўрсатган карамидан шукр қилиш. Саккизинчидан, унинг орқасидан яхши гаплар гапириб эсга олиш. Тўққизинчидан, на-сиҳатга зарурат туғилса, оҳиста ва лутф билан гапириш, дағаллик ва таънага йўл қўймаслик. Унинчидан, унинг хатоларини кечириш ва кўрмасликка олиш. Ўн биринчи-дан, ўз юкини унга ағдармаслик. Ўн иккинчидан, унинг шодлигига шодланиб, ғамгинлигида ғамгин бўлиш. Ўн учинчидан, уни кўрганда, биринчи бўлиб салом бериш, мактубни самимий дуо-салом билан бошлаш. Ўн тўртинчидан, ҳурматини жойига қўйиб, эъзозлаш. Ўн бешинчидан, унинг сўзини бўлиб, гап қистирмаслик. Ўн олтинчидан, ўзига раво кўрганни унга ҳам раво кўриш.

Ўн еттинчидан, уни яхши бир вазиятда таърифлаш. Ўн саккизинчидан, мажлисда уни олдинга ўтказиш ва муносиб ўринга ўтиргизиш. Ўн тўққизинчи, ёрдам зарур бўлган пайтда ҳимоя қилишдан чекинмаслик. Йигирманчи, унинг душманлари билан дўстлик қилмаслик ва унинг дўстларига душманлик қилмаслик. Ва моҳият шуки, ҳақиқий дўстни чин юракдан севмоқ ва муносабат-муомалада буни амалда кўрсатмоқ шарт. Билгилки, оламда яхши дўстан кўра саодат йўқдир:

Эй дўст, эшит: барча молиниги сарфла,
Бир ёр тонки, жаҳон саодати шул...

Агар ошноларга нисбатан адаб шартлари нечта деб сўрасалар, бешта деб айт. Аввал шуки, ошноликни соат сари ошириб бориш керак. Иккинчидан, қўл билан, тил билан ҳар навъ қилиб бўлса ҳам, нафъ стказиб туриш лозим. Учинчидан, насиҳатни дариғ тутмаслик, ошнолардан бирор нарса тамаъ қилмаслик. Бешинчидан, доимо уларнинг аҳволидан сўраб-суриштириб, хабардор бўлиб туриш. Олтинчидан, агар улар ёмонлик қилса, қоҳиш-маломат қилмаслик.

Агар қўшнилари билан муомала-муносабат одоби нечта деб сўрасалар, ўн тўртта деб айтгил: аввал шуки, уларга меҳрибон бўлсин, иккинчи, панду насиҳатни дариғ тутмасин. Учинчи, агар ёмонлик кўрса ҳам уларни сеобрў қилмасин. Тўртинчи, имкони еткунча қўшниларига мададор бўлиб, ҳамият кўрсатсин. Бешинчи, ўз юкини уларга ортмасин, балки улар кўнглининг юкини кўтарсин. Олтинчи, агар уларнинг ҳожатини чиқарса, миннат қилмасин. Агар қўшнилари билан нафъ етса, шукрини қилсин. Саккизинчи, агар қўшнилари камчиликни кўрсатсалар, шикоят қилмасин. Тўққизинчи, агар камбағал ва муҳтож бўлсалар, бор нарсасини бериб, савоб олсин. Ўнинчи, агар бирор асбоб-ускуна сўраб чиқсалар, очиқ кўнгли билан берсин. Ўн биринчи, туз, сув ва ўтинни улардан қизғанмасин. Ўн иккинчи, қўшнилари билан ёш болаларига меҳрибонлик кўрсатсин. Ўн учинчи, таъзия ва тўю маъракада улар билан бирга, ҳамдам бўлсин. Ўн тўртинчи, ариқ ва сув кетадиган жойлар, дераза ва даричалар ва бошқа қўшнилари фойдаланадиган нарсаларга монелик қилмасин, хуллас, қўшнининг ҳурмат-эҳтиромини ҳамма вақт ўз ўрнида сақласин.

Агар бегоналар билан одоб шартини нечта деб сўрасалар, олтига деб айт. Аввал шуки, ҳеч кимга ҳақорат (кам-

ситиш) кўзи билан қарамасин. Иккинчидан, бегоналар суҳбатига суқилмасин. Учинчидан, уларнинг ёқимсиз сўзларини эшитмасин. Тўртинчидан, агар ноҳўя ҳаракат кўрса, насиҳат билан тушунтирсин. Бешинчидан, уларга шафқат кўрсатишни тарк этмасин. Олтинчидан, уларни яхшилаб синаб, муносиб деб билмагунча суҳбатга йўлатмасин.

УЧИНЧИ ФАСЛ

Тақядорлар одоби ҳақида

Билгилки, ҳар бир тақя (хонақоҳ) мусофир ва мужовирлар (муқим яшайдиганлар) учун бир нишона — манзилгоҳдир. Шунинг учун тақя бир неча махсус сифатлари билан ажралиб туриши керак, токи тақядор тақя сақлашга муносиб бўлсин. Агар тақядорнинг маъноси нима деб сўрасалар, бу — ўлим дарвозасига ҳозир бўлиш ва бир нафасга ҳам ишонмасликдир деб айтгин...

Агар тақянинг ҳосили нима деб сўрасалар, дийдор деб айт. Агар тақянинг мақсади нима деб сўрасалар, фақирлар хизмати деб айт.

Агар тақянинг қибласи қайси деб сўрасалар, назарни кўнгилларга қаратиш деб айт. Агар тақянинг санади (исботи) нима деб сўрасалар, ниёзманд бўлиш, яъни талаб аҳли сулукини қабул қилиш деб айт.

Агар тақянинг садри (тўри) қайсидир деб сўрасалар, комил муршид ўтирган жой деб айт.

Агар тақянинг сирри нима деб сўрасалар, дастурхон деб айт. Агар тақянинг нури нима деб сўрасалар, чироқ деб айт.

Агар тақянинг обрўи нима деб сўрасалар, поклик деб айт. Агар "тақя" сўзининг ҳарфлари қанақа маъноларга ишора этади, деб сўрасалар, айтгин. Т — таваккулга далолат этади, К — карамга далолат этади, яъни тақя эгаси карим-сахий бўлсин. Й — якрангликка далолат этади, яъни тақя эгаси ўз ишида собит туриб, ўзгармасин. Ҳ — ҳаводорлик, яъни муҳаббатга далолат этади. Тақя эгаси дарвешлар, мусофирларга муҳибу мсҳрибон бўлсин, уларни севсин.

Агар тақя сақлашнинг зарурий одоблари нечта деб сўрасалар, ўн иккита деб айт. Биринчидан, тавозуъли бўлиш. Иккинчидан, ширин тил билан дўстларни сийлаш.

Учинчидан, очиқ юзли ва табассумли бўлиш. Тўртинчидан, тариқат ибодатини адо этиш. Бешинчидан, уч кунгача мусофирларга савол бермаслик. Олтинчидан, уч кеча-кундуз ўткунча агар ҳар қанча ёмонлик кўрса ҳам, кечириш ва унутиб юбориш. Еттинчидан, уч кун давомида дастурхон ёзишни қанда қилмаслик. Саккизинчи, мусофир хизматини жон-дилдан қилиш, уларга талабгор бўлиш ва бахиллик, ғайирлик қилмаслик. Тўққизинчидан, тариқат одоби ва амалларидан гапириб бериш. Ўнинчидан, яхши хислатларни намоён этиш ва дарвешларга қуруқ парҳезкорликни таъкидламаслик. Ўн биринчидан, ёр-биродарлар айбини яшириш. Ўн иккинчидан, мусофирлар ва дарвешлар чиқиб кетганда, шикоят қилмаслик.

ТЎРТИНЧИ ФАСЛ

Такаяга кириш одоби ҳақида

Билгилки, манзилга етган ҳар бир дарвеш ўша диёр кишилари аҳволини суриштириши ва қаердаки аҳли дил ва азизлардан дарак топса, уни бориб кўриши керак. Ва фақирлар такясига келиш учун бир неча одоб шартига риоя қилиши лозим. Шунда унинг бел боғлаган мардлардан эканини, фақирлар хизматида бўлганини билиб оладилар.

Агар такаяга кириш одоби нечта деб сўрасалар, учта деб айт. Аввал шуки, таҳоратли, пок бўлсин. Иккинчидан, остонага етганда, ичкарига кириш учун аввал ўнг оёғини олдинга қўйсин...

Агар такаяга кириш мустаҳаби (савоби) нечта деб сўрасалар, иккита деб айт. Аввал шуки, такаяга киргач, дуо ўқисин. Иккинчидан, пок жой талаб қилсин. Агар такаяга кириш эҳтироми нимадан иборат деб сўрасалар, айтгин: бу шундан иборатки, агар таёқнинг учида найза бўлса, найзани такаяга эмас, ўзига қаратиб қўйсин. Бу ишора нима маънони билдиради, деб сўрасалар, бу (биз мужоҳада найзасини ўз нафсимизга ўрганмиз), деган маънони билдиради, деб айт.

Агар такаяга кириш қоидалари нечта деб сўрасалар, саккизта деб айт: аввал салом бериш, иккинчи тавозуъ юзасидан юзни ерга қўйиш, учинчи — жамоа аҳли билан қўл бериб кўришиш, тўртинчи — таржимон талаб қилиш (тар-

жимон гуфтан), бешинчи — жой талаб қилиш, олтинчи жойнамозни ёйиш, еттинчи — қадам ҳаққини тилга олиш, саккизинчи — кўрсатилган жойга бориб ўтириш.

Агар такяга кириш шарти қайси деб сўрасалар, айтгил: бу туҳфа ва табриксиз пирлар ҳузурига бормаслик демак. Агар такяга бошинг билан келдингми ё оёғинг билан деб сўрасалар, сидқу сафо билан келдим деб жавоб бергил.

Агар такяга қайси юз билан келдинг деб сўрасалар, ниёз — талаб юзи билан келдим деб айт. Агар сени бу ерга қандай ҳид олиб келди деб сўрасалар, меҳру вафо ҳиди деб айт.

Агар сен такяни истадингми ёки такя сени талаб қилдими деб сўрасалар, такя мени, мен эса такя эгасини истаб келдим, деб айтгил.

Агар такяга нечта аҳд билан кирдинг деб сўрасалар, тўртта аҳд билан деб айт: ҳурмат билан кириш, иззат билан ўтириш, ҳикмат билан гапириш, хизмат учун туриш.

БЕШИНЧИ ФАСЛ

Ўтириш одоби ҳақида

Билгилки, ўтиришнинг бир қанча қондаси бўлиб, уларга риоя қилиш шарт. Аммо шайхнинг ўтириши билан муридлар ўтириши орасида фарқ бор.

Агар шайхнинг ўтириш одоби нечта деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, агар у жойнамоз устида ўтирса, тўрт одобга риоя қилади. Жойнамоздан бошқа нарса устига ўтирганда ҳам тўрт нарсага эътибор қилади. Аввало юзини қиблага қаратиб ўтириши даркор, иккинчидан, икки тизини букиб ўтирсин, учинчидан, ўнг-сўлга кўп қарамасин, тўртинчидан, зарурат туғилмаса, мажлисни тарк этмаслик.

Агар тариқат муридларининг ўтириш одоби нечта деб сўрасалар, саккизта деб айт. Аввал шуки, уларга қаерни кўрсатсалар ва нимани ёйсалар бориб устига ўтирсин, иккинчидан, ўнгу сўлга, баланду пастга қарамасин. Учинчидан, то уларга қараб гапирилмагунча бошини ҳам қилиб ўтирсинлар. Тўртинчидан, агар йиғинда бирор соҳибжамол (яъни чиройли одам) ҳозир бўлса, унга боқмасинлар. Бешинчи — икки тизни букиб ўтирсинлар ва тавозели бўлсинлар. Олтинчи — кўп туриб юрмасин-

лар. Еттинчи — афзаллик, иззат-талаб қилмасин ва агар бирор киши улардан олдинроқ ўтиб ўтирса ҳам, гарчи бу нотўғри бўлса-да, уни ёмонламасин, зеро улуғлар демишлар: "Жой мард билан шараф топиши керак, мард жой билан эмас". Саккизинчи — шерикларига жойни тор қилиб, халақит бермасин.

Агар қасрда ўтирибсан, деб сўрасалар, абадият ёрида ва хизмат тупроғида деб айт.

Агар нима учун ўтирибсан, деб сўрасалар, назар учун деб айт (яъни пирнинг назари тушишига мунтазирман дес).

Агар туриб-ўтиришнинг маъноси нима деб сўрасалар, айтгил: маъноси шулки, аввал хизмат учун туриш ва ҳурмат учун ўтириш.

ОЛТИНЧИ ФАСЛ

Суҳбат (гапириш) одоби ҳақида

Билгилки, одамзоднинг шарафи нутқ билан ва нутқ одобига риоя этмаган одам бу шарафдан бебаҳрадир. Сўз ҳамма вақт савоб учун ишлатилиши, тўғри ва ҳаққоний бўлиши керак, бўлмаса жим турган маъқулроқ. Шайхлар ва бошқа мартабага эришганлар учун ҳам, ҳали мартабага эришмаган кишилар, муридлар учун ҳам риоя қилиниши зарур бўлган бир қанча суҳбат одоби мавжуд. Агар мартабага эришганлар суҳбатда қайси қоидаларга амал қилиши керак, деб сўрасалар, айтгил, қуйидаги саккиз қоидани сақлашлари керак: биринчидан, ҳар кимнинг аҳволига қараб, муносиб сўз айтсин. Иккинчидан, дағаллик қилмасдан, лутф ва мулоимлик билан гапирсин. Учинчидан, гапираётганда табассум қилиб, очилиб гапирсин. Тўртинчидан, овозини баланд кўтармасин, эшитувчиларга малол келтирмайдиган қилиб гапирсин. Бешинчидан, одамларга нафи тегадиган маъноли гапларни гапирсин. Олтинчидан, агар сўзнинг қиммати-қадри бўлмаса, уни тилга олмасин, чунки улуғларнинг сўзи бамисоли уруғдир, агар уруғ пуч ёки чириган бўлса, уни қасрга экманг униб чиқмайди.

Агар мартабага етмаганларнинг суҳбат одоби нечта, деб сўрасалар, бу ҳам саккизта деб айтгил. Биринчидан, сўрамагунларича гапирмасин. Иккинчидан, гапираётганда овозини баланд кўтармасин. Учинчидан, гапираётганда ўнгу

сўлга қарамасин. Тўртинчидан, ғаразли ва кинояли гапларни гапирмасин. Бешинчидан, қаттиқ гапирмасин ва бетга чопарлик қилмасин. Олтинчидан, пушаймон бўлмаслик учун ўйлаб гапирсин. Еттинчидан, одамлар гапини бўлиб сўз қотмасин. Саккизинчидан, кўп гапирмасин. Чунки кўп гапириш ақли ноқислик белгисидир. Оз бўлса ҳам, аммо саз гапиришни шиор этсин.

Агар қайси тил билан сўз сўзлайсан, деб сўрасалар, сидқу садоқат тили билан, деб айтгил. Агар сўзни қайси қулоқ билан эшитасан, дуб сўрасалар, қабул қулоғи билан, деб айтгил.

Агар сўз сеникими ёки сен сўзникими, деб сўрасалар, айтгил: мен сўзни ва сўз меникидир, чунки сўз инсонлик дарахтининг мевасидир, дарахтни мевадан, мевани эса дарахтдан ажратиб бўлмайди. Агар нуқсонли сўз қайсидир, деб сўрасалар, Худо ва Расулнинг сўзига мувофиқ келмайдиган сўз, деб жавоб бергил.

Агар яхши сўз қайси, деб сўрасалар, кишиларга нафи тегадиган сўз, деб айтгил. Ёмон сўз қайси, деб сўрасалар, бировга зарари тегадиган сўз, деб жавоб бергил.

ЕТТИНЧИ ФАСЛ

Таом ейиш ва сув ичиш одоби ҳақида

Маълумки, одамзод таом смасдан ва сув ичмасдан яшолмайди... Ҳайвонлар ҳам еб-ичиш билан тирик. Бас, шундай экан, ҳайвоннинг ейиши билан инсоннинг ейиши орасида фарқ бўлиши керак. Чунки ҳайвон ейиш учун яшайди, одам эса яшаш учун ейди. Бу икки хил ейишнинг фарқи одобда билинади. Яъни, одамзод таом ейиш одоби ва қоидаларини сақлайди, аммо ҳайвонлар бундан беҳабардирлар. Агар таом ейиш қоидалари нечта, деб сўрасалар, ўттиз еттита, деб айтгил. Тўрттаси фарз ва тўрттаси суннат, тўрттаси мустаҳал ва ўнтаси адаб ва тўртта ҳурмат ва тўртта ҳикмат ва еттитаси эҳтиёт қоидалари.

Агар тўрт фарз қайси, деб сўрасалар, айтгил: аввал ҳалол луқмани қўлга киритиш, иккинчи ризқ берувчи Аллоҳни таниш, учинчи шукр қилиш, тўртинчи пок таомни ейиш, яъни овқат нажосатли ва булганган бўлмаслиги керак. Агар тўрт суннат қайси, деб сўрасалар, айтгил: аввал "Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм" дейиш,

иккинчи — таомдан олдин қўлни ювиш, учинчи — таомни ўнг қўл билан сийиш, тўртинчи — таомдан фориг бўлгач, Худога ҳамду сано айтиш.

Агар тўрт мустаҳал қайси, деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, овқат сийишни аввал туздан бошлаш, иккинчидан, туз билан тугатиш, учинчидан овқатни дастурхон ёзиб сийиш, тўртинчидан, дастурхон атрофида ўтирган ходимни овқатга таклиф этиш.

Агар ўн адаб қайсидир, деб сўрасалар, айт: аввал чап оёқ билан ўтириш, иккинчи — ўзининг олдидан сийиш, учинчи — бошқаларнинг овқат сийишига қарамаслик, тўртинчи — товоқ (ёки косанинг) бир четидан сийиш, бешинчи — овқатни учта бармоқ билан сийиш, олтинчи — панжаларни ялаб туриш, еттинчи — товоқ (коса)ни тозалаб қўйиш, саккизинчи — агар луқма қўлдан тушиб кетса олиш ва булганган бўлса, тозалаб сўнгра сийиш, тўққизинчи — таом сийиш вақтида суянмаслик, ўнинчи — таомдан сўнг қўлни ювиш.

Агар тўрт ҳурмат қайсидир, деб сўрасалар, айтгилким, бу: биринчидан, таом сийиш пайтида бошни қашимаслик, иккинчидан, бурунни артмаслик, учинчидан, оғизнинг сувини оқизмаслик, тўртинчидан, оғизга овқат олиб биров билан гапирмаслик.

Агар тўрт ҳикмат қайсидир, деб сўрасалар, бу қуйидагилардир деб айт: биринчидан, луқмани катта олмаслик, иккинчидан, овқатни яхшилаб чайнаш, учинчидан, кўп нарса смаслик, тўртинчидан, тўқ қоринга яна овқат смаслик.

Агар етти эҳтиёт қайсидир, деб сўрасалар, айтгилки, бу: аввал ҳеч бир таомни ёмон таъриф қилмаслик, агарчи яхши пишмаган бўлса-да. Иккинчидан, овқат қасрдан келтирилгани ва кимники эканини билиб олмагунча смаслик. Учунчидан, ёлғиз овқатланмаслик. Тўртинчидан, ўтирганларнинг ҳаммасини овқатга чорлаш, чунки барака биргалашишдадир. Бешинчидан, мақтаниш, манманлик юзасидан овоза тарқатиш учун берилган овқатни смаслик. Ўғрилар, кисавурлар, харидорлар ҳақиқага хиёнат қилувчи дўкөндорлар, каззоб даллоллар, порахўрлар дастурхонидан нон смаслик. Чунки бу тоифа одамларнинг таоми ҳаром бўлиб, ўзлари палидларнинг палидидирлар. Олтинчидан, таъзия ошидан парҳез қилиш, чунки унда вояга етмаган стимнинг ёки гойиб бирор меросхўрнинг ҳақи бўлиши

мумкин. Еттинчидан, битта таомни сйиш билан қаноатланиш.

Агар сув ичишнинг қоидалари нечта, деб сўрасалар, ўн битта деб айт: иккита фарз, олтита суннат, учта адаб. Агар икки фарз қайси деб сўрасалар, айтгилки, биринчиси — олтин ва қумушдан ясалган идишларда сув ичмаслик, аммо олтин ва қумуш суви билан зарҳалланган бўлса, жоиздир, шу шарт биланки, оғиз олтин ёки қумуш югуртирилган жойга тегмаслиги керак. Иккинчидан, сув тоза, ифлосланмаган бўлиши лозим.

Агар олти суннат қайсидир, деб сўрасалар, айтгилки, аввал сувни уч марта нафас олиб ичиш, уч нафас олишда бир нафас олиш. Иккинчидан, ҳар дафъа идишни оғиздан олиб турсин. Учинчидан, нафаси идишдаги сувга тегмасин. Тўртинчидан, сувни ўтириб ичсин, оёқда туриб ичиш ҳам мумкин, лекин ўтириб ичган маъқулроқ. Агар уч адаб қайсилар, деб сўрасалар, айт: биринчидан, катта идишдан ва мешдан сув ичмаслик, иккинчидан, агар йиғиннинг соқийси (сув узатувчиси) бўлса, ҳаммадан кейин ичсин. Учинчидан, агар мажлисда ўтириб сув ичаётган бўлса, идишни ўнг томонга узатсин.

Агар сув ичаётган пайтда кўзага нима дейдилар, деб сўрасалар, айт: ҳол тили билан: мен кеча-кундуз бошим билан шўнғиб, хизмат қилиб, бу мақсадга эришдим, деб айтадилар.

Азиз инсонлар сув ичаётганда, мажлис аҳли "соғ бўлинг" дейдилар, бунинг маъноси нима деб сўрасалар, айт: бунинг маъноси шуки, умр ўткинчидир ва бир нафас олишга ҳам ишонч йўқдир, биров сув ичар экан, балки ҳали сув жигарига бориб етмасдан оламдан ўтса ёки сув томоқдан ўтмай нафас узилса.

САККИЗИНЧИ ФАСЛ

Кийим кийиш одоби ҳақида

Билгилки, либос кийиш баданни ва уят жойларни беркитиш даражасида фарздир. Бу фарзда риоят қилинадиган адаблар бор.

Агар либос кийиш қоидалари нечта деб сўрасалар, ўн бешта деб айтгил: тўртта фарз, тўртта суннат, бешта адаб ва иккита ҳаром (ман қилинган қоидалар).

Агар түрт фарз қайси, деб сўрасалар, жавоб бериб айт: аввал шуки, кийим ҳалол маблағ ҳисобига олинган бўлсин. Иккинчидан, кийимни безак учун эмас, балки иссиқ-совуқдан сақланиш зарурати юзасидан кийсин. Учинчидан, кийим нажасдан пок бўлсин. Тўртинчидан, кийим ипак матодан ва зардан тикилган бўлмасин. Дарвеш учун ипак ва зардўзи тўн ҳаромдир.

Агар түрт суннат қайсидир, деб сўрасалар, айт: биринчидан, тўн узун бўлмасин. Иккинчидан, ҳар хил тўндан биттадан бўлсин, зеро кўп ва ранг-баранг тўн кийиб юриш футувват мартабалари ва мақомотига мувофиқ эмас. Учинчидан ҳайит (ийд) кунини янги ёки ювиб тозаланган тўн кийсин. Тўртинчидан, аксар яшил ва оқ рангли тўн кийсин.

Агар беш адаб қайси деб сўрасалар, айт: биринчидан, кийим кияётганда аввал ўнг қўлнинг снгидан бошласин. Иккинчидан, счасётганда аввал чап қўлдан бошласин. Учинчидан, кийимни тоза сақласин. Тўртинчидан, иштонини ўтириб кийсин. Бешинчидан, саллани бир жойда туриб ўрасин.

Агар иккита ҳаром қайси, деб сўрасалар, айт: биринчидан, кибр-ҳаво улуғворлик учун либос кийиш, иккинчидан, суратли, тасвири либос кийиш. Аммо агар нақшли бўлса-ю, сурати бўлмаса жоиздир.

Агар кафш ва этик кийишда нечта адаб бор деб сўрасалар, тўртта деб айт: кафш ёки этикни аввал ўнг оёқдан бошлаб кийиш, иккинчидан, счасётганда чап оёқдан бошлаш. Учинчидан, бир жуфт кафш ёки бир жуфт этик билан кифояланмаслик керак. Тўртинчидан, агар мажоли етса, кафшни қасрдаки етса, олиб ёнига қўйсин.

Агар узук тақишнинг қандай қоидалари бор, деб сўрасалар айт: бунинг тўртта қоидаси бор: биринчидан, узук темирдан бўлмаслиги керак, иккинчидан, кумушдан ясалган бўлсин ва бир мисқолдан ортиқ кумуш сарфланмаган бўлсин. Учинчидан, узукнинг кўзи ёқутдан бўлгани маъқул, чунки ёқут (ақиқ)да баракат кўп. Тўртинчидан, узукни ўнг қўлнинг ўрта бармоғига тақиш лозим...

Агар ридо неча газ бўлади деб сўрасалар, айтгил: ридонинг узунлиги олти газ ва эни уч газу бир қарич бўлгани маъқул. (Бир газ 91,5 смга тенг.)

Агар либос сен учунми ёки сен либос учунми деб сўрасалар, айт: либос менинг суратимдир ва мен либоснинг маънисиман.

Сафар қилиш одоби ҳақида

...Агар нима мақсад учун сафарга чиқилади, деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, сўфийлар уч нарса учун сафар қиладилар: улуғ авлиёларни зиёрат қилиш, ё нафс риёзати, ёки тариқат йўлига кирган мардларнинг дийдорини кўриш учун. Сафарнинг фойдаси кўпдир, аммо аниқ кўришиб турган фойдаси ўн биттадир: (сафар) биринчидан, таннинг сиҳатига фойдали, чунки ҳаво алмашади ва аъзолар чиниқади, зеро ҳаракат бадан рутубатини кетгизади, қон айланишини яхшилайти. Иккинчидан, азиз-авлиёлар, улуғ инсонлар қабрини зиёрат қилишнинг беҳад савоби кўпдир. Учинчидан, танбаллик, дангасаликни бартараф этади, чунки одам доим бир мақомда истиқомат қилса, сустлик ва касаллик кучаяди, баданнинг озуқалари, суви юришмай қолади. Тўртинчидан, ғам ва маҳзунликни кетгизади, негаки киши қанчалик ғамгин бўлмасин, сафарга чиқса кўнгил чигили счилади. Олтинчидан, сафарда умр осойишта ўтади. Еттинчидан, сафарда юриб, илминг ортади, зеро сафарда кўп нарса ўрганиш мумкин. Ҳар хил тоифадаги одамлардан турли касб-кор ва одоб ўрганилади. Тўққизинчидан, улуғларнинг суҳбати қозонилади. Ўнинчидан, сафарда нафс тарбияланади, чунки сафарда ранжу азият чскишга тўғри келади, биродарлар, ота-она, қариндошлардан ажралиб, уларни соғинади, одамларнинг қадри, ватан қадри киши наздида ортади ва ҳам чидам, сабрга ўрганади. Ўн биринчидан, ғариб-мусофирлар қадрига стади ва кўнглида раҳм-шафқат кўпаяди.

Агар сафар қилиш қоидалари нечта, деб сўрасалар, йигирма олтита, деб жавоб бергил: иккитаси вожиб, ўнтаси суннат, олтитаси адаб, учтаси мурувват, учтаси фазилат ва иккитаси рукндир. Иккита вожиб қайсидир, деб сўрасалар, айт: аввал яхши сафарни мақсад этиш, иккинчиси — ниятнинг софлиги. Ўнта суннат қайсидир, деб сўрасалар, айтгил: аввал яхши ҳамроҳни танлаш, иккинчиси, ҳамроҳ (йўлдош)нинг ҳаққини риоя этиш, учинчиси, керакли даражада мурувват кўрсатиш, тўртинчиси, отга, аравага, туяга минганда мағрур бўлмаслик, шу каби тўрга ўтказсалар кеккайиб кетмаслик. Еттинчиси, доимо таҳоратли бўлиш, сакқизинчи, қасергаки қўниб манзил тутса, шукрини қилиш.

Тўққизинчиси, кестар пайтида дўстлар, ошнолар билан хайрлашиш, видолашиш ва ўнинчиси, ота-онанинг, дўст-ёрларнинг ижозати билан йўлга чиқиш.

Учта мурувват будир: биринчидан, йўл озуқасини йўлдошлар билан баҳам кўриш, иккинчидан, яхши хулқли ва очиқ юзли бўлиш, учинчидан, кишиларга малол стмайдиган ва гуноҳ бўлмайдиган даражада ҳазил-мутойиба қилиш.

Олтита адаб мана булардир: биринчидан, дафтар, китоб тутиш, иккинчидан, ўзи билан қалам ва сиёҳни бирга олиб юриш, учинчидан, тороқни эсдан чиқармаслик, тўртинчидан, чап қўлда кўзача ёки чойгун кўтариб юриш, бешинчидан, ўнг қўлда асо ушлаш ва коса ҳам олиб юриш.

Уч фазилат шундан иборатки, агар пиёда юра олса, бунинг фойдаси катта. Иложи борича йўлда тиланчилик қилмасин ва йўлдошларидан ажралмасин, чунки бу йўлдошларга малол келади. Учинчидан, агар зарурат бўлмаса, масжидга тушмасин ва масжидда ухلامасин.

Икки рукн нима, деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, темирдан ясалган бешта буюм, яъни: пичоқ, қайчи, игна, устара ва чақмоқтошни албатта бирга олсин. Иккинчидан, кафш ва пўстинни ҳам олиб юрсин.

Агар сафарда юзни қайси томонга қаратиш зарур, деб сўрасалар, мақсал манзили томонга деб айт.

Агар сафар неча хил бўлади, деб сўрасалар, икки хил бўлади, деб айт: бири сурат сафари, иккинчиси, маъно сафари.

Агар маъно сафари нимага асосланади, деб сўрасалар, жону дил қадамига деб айт. Сурат сафари-чи деб сўрасалар, сув ва лой қадамига деб айт...

Ўнинчи ФАСЛ

Меҳмон кутиш одоби ҳақида

Агар меҳмон кутишнинг одоби ва қоидалари нечта деб сўрасалар, ўн тўртта деб айтгил — иккитаси шарт, олтитаси асос (аркон), яна олтитаси одобдир. Агар икки шарт қайсидир, деб сўрасалар, айтгил: биринчиси, меҳмонга ҳалол ва покиза таомни тақдим этиш, иккинчиси, меҳмонни бирор ғаразли мақсад ёки риё учун кутмаслик.

Агар олтига асос қайсидир, деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, меҳмонни таъзим билан кутиб олиш ва яхши жойга ўтказиш, иккинчидан, меҳмон қаршисида очиқ чеҳра билан хушнуд ўтириш. Учинчидан, меҳмон қанча (кўп) келса ҳам ранжимаслик. Тўртинчидан, чақирилмаган меҳмонни кўпроқ ҳурмат қилиш. Бешинчидан, бахиллик қилмаслик ва меҳмондан нарсани қизганмаслик. Олтинчидан, ясама илтифот кўрсатмасдан, қўлдан келгунча меҳмонни сидқидилдан самимий хурсанд қилиш.

Агар олтига адаб қайсидир, деб сўрасалар, айтгил: аввал шуки, меҳмондан қайси таомни ёқтирасиз, деб сўраманг. Иккинчидан, меҳмон учун ўзингиз хуш кўрган, энг яхши овқатни пишинг. Учинчидан, овқат ейишга ҳадеб зўрламанг. Тўртинчидан, агар ташқари чиқса, бирга чиқинг ва камида стти қадам бирга юринг. Бешинчидан, атайлаб ўзни кўрсатиш учун намоийшкорона узрхоҳлик қилманг. Олтинчидан, миннат қилманг, балки аксинча, меҳмон дастурхонингиздан нон еганидан хурсанд бўлинг ва шукр қилиб, миннатдорчилик билдинг.

Кимки кўрсанг бу жаҳонда ўз ризқин терадир,
Хоҳ сенинг уйингда бўлсин, хоҳ ўз айвонида.
Сен карам хонини ёз ҳам шукр қил, Парвардигор
Берди ошу нон дўстга дўст дастурхонида.

Агар меҳмонга бориш одоб-қоидалари нечта, деб сўрасалар, ўн тўртта деб айт: икки шарт, икки суннат ва ўн одоб.

Агар икки шарт қайсидир деб сўрасалар, биринчидан, яхши, ҳалол одамлар уйига меҳмон бўлиб бориш, фосиқ, кишилар ҳаққини сўдиган ҳаромхўрлар уйига - қадам қўймаслик керак, улардан ҳазар қилмоқ даркор. Иккинчидан, шариатга хилоф ишлар содир бўладиган мажлисларга бормаслик лозим, аммо агар сенинг ҳурматинг учун ғайри шаърий ишлар тарк этиладиган бўлса, бориш мумкин.

Иккита суннат шуки, биринчидан меҳмонга таклиф қилганларида, дарҳол қабул қилсин, иккинчидан, қандай овқат ёки таомлар тайёрлашни сўрамасин.

Ўн адаб қайси, деб сўрасалар, айтгил: биринчидан, меҳмонга борганда мезбондан олдинда юрмаслик, иккинчидан, уйга етганда ўнг оёқ билан кирсин. Учинчидан, уйга кирганда салом берсин. Тўртинчидан, қасрни кўрсатсалар, ўша жойга бориб ўтирсин. Бешинчидан,

ўнг-сўлга ва юқорига ёки пастга ҳадеб қарамасин. Олтинчидан, мезбон хурсанд бўлгунча таомдан есин. Еттинчидан, ўз олдидаги таомни у ёқ-бу ёққа кўтариб қўймасин. Саккизинчидан, таомни егандан кейин шукрона айтиб, уй эгасини дуо қилсин. Тўққизинчидан, ташқарига чиққандан кейин шукр қилсин, аммо шикоят қилмасин.

ЎН БИРИНЧИ ФАСЛ

Йўлла юриш одоби ҳақида

Билгилки, йўл юришнинг ҳам ўз қоидалари бор ва йўлда кетаётган одам бир неча қоидага риоя қилиши керак, токи кишилар унинг одоби эканлигини ва эҳтиромли кишилар хизматида бўлганини билсинлар. Кишининг борадиган жойлари, юрадиган йўллари кўп, аммо уч мавзё киши ҳаётида алоҳида ўрин тутади: бири — катта йўлда юриш, иккинчиси — бозор айланиш, учинчиси — маҳалла-гузарларда юриш.

Агар кўчада юриш одоби нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айт: аввал шуки, мақсадсиз, беҳудага кўчада юрмаслик керак. Иккинчидан, оёқяланг кўчага чиқиш одобдан эмас. Учунчидан, кўчада кеккайиб юриш ахлоқсизликдир. Тўртинчидан, зарурат бўлмаса кўчада гапирмаслик маъқул. Бешинчидан, жанжалкаш, фирибгар одамлар яшайдиган, туҳмат жойларга бормаслик керак. Олтинчидан, нопок, нажосат жойларга қадам қўймаслик керак. Еттинчидан, шошиб юрмасин, кўп юрмасин, фақат жамоат намозига боришда тез юриш мумкин. Саккизинчидан, қадамни катта-катта қўймасдан, бир маромда юриш лозим.

Агар бозорга бориш қоидаси нечта, деб сўрасалар, еттита деб айт: Аввал — елка билан одамларни туртмаслик, иккинчидан, одамларнинг орқасидан қарамаслик. Учунчидан, оғизнинг сўлагини оқизмаслик, тўртинчидан узоқдан туриб бировни чақирмаслик, бешинчидан, иши бўлмаган дўкон олдида турмаслик, олтинчидан, сотиб олмайдиган нарсасининг нархини сўрамаслик, еттинчиси, икки кишининг савдоси орасига суқулмаслик керак...

Маҳалла-гузарларда юриш одоби нечта, деб сўрасалар, ўн бешта деб айт. Биринчидан, ўнгу сўлга ҳадеб қарайвермаслик. Иккинчидан, томларнинг устига, айвонларга

қарамаслик. Учтинчидан, эшиги очиқ уйларнинг ичига қарамаслик. Тўртинчидан, бошқаларнинг йўлини тўсмаслик, бешинчидан, одамлар боласига гап отмаслик ва уларни ўпмаслик. Олтинчидан, иши тушмаган жойга бормаслик. Еттинчидан, қўшиқ айтмаслик ва овоз чиқариб, оят, шър ўқимаслик. Саккизинчидан, эҳтиёт билан юриш, токи бирор жониворни босиб олмасин. Тўққизинчидан, ёши ўзидан катта одамнинг олдидан юрмасин. Унинчидан, иши бўлмаса бировнинг уйи олдида турмаслик. Ўн биринчидан, туҳмат аҳли, яъни одамни бесобру қиладиган кишилар маҳалласига бормаслик.

ЎН ИККИНЧИ ФАСЛ

Салом бериш одоби ҳақида

Агар неча хил вазиятда салом бериш керак, деб сўрасалар, етти хил шароитда деб айтгил. Биринчидан, тариқат биродарини кўрганда салом бериш шарт. Иккинчидан, йўлда юрганда, одамларга салом бериш керак. Учтинчидан, биродарининг эшигига етганда салом бериш жоиз. Тўртинчидан, ўтиришлар, йиғинларга борганда, жамоага салом бериш лозим. Бешинчидан, агар бир ерда ўтирган бўлсанг, қолганларга салом де — буни хайрлашув саломи дейдилар. Олтинчидан, қабристонга яқинлашганда салом бериш керак. Еттинчидан, ўз уйингга кирганда хонадон аҳлига салом бериш керак.

Агар қандай шароитда салом бермаслик керак, деб сўрасалар, олти хил вазиятда, деб жавоб бергил. Аввал — ҳаммомда ювинаётганда, иккинчи — ҳожатхонада ўтирганда, учинчи — Қуръон ўқиётганда, тўртинчи — номаҳрам хотинларга, бешинчи — намоз ўқиб турган одамга...

Агар салом бериш одоби неча деб сўрасалар, еттита деб айтгил: биринчидан, салом берувчи киши пок бўлиши керак. Иккинчидан, суворий киши яёв одамга салом бериши лозим. Учинчи — ёши кичик одам ёши улуғроққа салом берсин, озчилик кўпчиликка салом беради. Тўртинчидан, салом бераётган одамнинг чеҳраси очиқ ва хурсанд бўлсин. Бешинчи — ишора ёки имо (бошни қимирлатиб, қўлни кўкракка қўйиб) эмас, балки овоз чиқариб "Ас салому алайка" ёки "салому алайк" десин ва агар жамоат бўлса, "Ас салому алайкум" деб айтсин.

Еттинчидан, икки киши бир-бирига яқинлашганда, қўл бериб кўришсин, бу одобга киради.

Агар саломга жавоб бериш одоби қайси, деб сўрасалар, бунинг ҳам еттита шарти бор деб айт: биринчидан, саломга хурсанд бўлиб алик олсин. Иккинчидан, салом берганда раҳмат десин. Учинчидан, агар ислом миллатига мансуб бўлмаган одам салом берганда ҳам ҳурмат кўрсатиб алик олсин. Тўртинчидан, саломга алик олувчи ҳам таҳоратли пок бўлсин. Бешинчидан, кўп одамлар турган бўлса, ораларидан бир киши саломга жавоб қайтарса етарлидир. Олтинчидан, саломга ишорат билан эмас, овоз чиқариб алик олиш зарур. Еттинчидан, саломга алик олганда, салом берган киши бунни эшитиши керак.

Агар саломнинг фазилати нимада, деб сўрасалар, айтгил: тақдим этиш ва зудлик билан жавоб қайтаришдир.

ЎН УЧИНЧИ ФАСЛ

Биродарлар ҳақини адо этишнинг бошқа адалари ҳақида

Касал кўришга бориш. Касал одамни бориб кўришнинг кўп савоби ва беҳад фазилати бор. Азизлар дебдурларки:

Беморнинг дардини ололмайсан, аммо

Ҳол сўраб унинг кўнглини кўтаргин зинҳор.

Агар беморни бориб кўришнинг одоби нечта, деб сўрасалар, еттита деб айтгил. Аввал шуки, намозгардан кейин касал кўришга бормаслик керак, чунки бунинг хосияти йўқ. Иккинчидан, бемор ётган уйга кирганда, кулиш ва йиғлаш керак эмас, буларнинг ҳаммаси ўринсиздир. Учинчидан, беморнинг чап томонидан кириб бориб, ўнг томонига ўтириш маъқул. Тўртинчидан, касал олдида кўп гапириш керак эмас. Бешинчидан, қўлини унинг боши, қўли, манглайи ва кўкрагига ёки оёғига тегизиб силасин ва бемордан ҳазар қилмасин. Олтинчидан, касалга мулойим сўзлар айтиб тасалли бериш лозим. Еттинчидан, беморни чарчатмаслик учун кўп ўтирмасдан, зудлик билан хайрлашиб чиқиш маъқул.

Жанозага бориш одоби. Агар жанозани адо этишнинг нечта қондаси бор, деб сўрасалар, бешта деб айтгил: аввал шуки, жанозанинг (марҳум тобутининг) орқасидан бориш керак. Иккинчидан, агар қуввати етса, тобутни олиб юрганда ёрдам бериш шарт. Учинчидан, хўжа кўрсинга, риё учун жанозага бормасин. Тўртинчидан, қабристонга етганда, марҳумни дафн этиш, қабрига гишт ташиш, териш ва тупроқ тортишга кўмаклашиш лозим. Бешинчидан, марҳумни (майитни) яхшилик билан хотирлаш даркор.

Таъзияга бориш одоби. Агар таъзияга боришнинг одоби нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айт. Биринчидан (таъзияга борган одам) кам гапирсин. Иккинчидан, салла-тўнини йиртиб, улоқтириб йиғламасин, ортиқча оҳ-воҳ қилмасин. Учинчидан, қўлини кўксига уриб, юзини юлиб дод солмасин. Тўртинчидан, беҳудага бемаъни гапларни гапирмасин. Бешинчидан, мотам эгаларига сабру қаноат тиласин. Олтинчи ва еттинчидан, қўлидан нима келса ёрдам берсин. Саккизинчидан, марҳумнинг ўлимидан ўзига ибрат олсин, яъни ўлим ўзининг бошига ҳам келишини ўйласин:

Эй дўст, ибрат олувчи кўз бўлса сенда,
Қўшинининг ўлими ёрқин чисол-ку булда.

Агар акса уриш одоби нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айтгил: биринчидан, акса уриш пайтида энги ёки рўмолчасини оғзи олдига тутиб турсин, токи акса пайтида оғзи ва бурнидан атрофдагиларга таъни хира қилувчи нарсалар чиқиб кетмасин. Иккинчидан, агар акса уч мартадан ошса, мажлисни тарк этсин, чунки аксанинг кўпайиши бирор нохушликни пайдо қилиб, ўтирганларга малол келтириши мумкин... Тўртинчидан, агар биров сенинг аксанга "саломат бўлинг" деб жавоб айтса, "раҳмат" дейиш керак.

Агар аксага жавоб берувчининг одоби нечта, деб сўрасалар, учта деб айтгил: аввал шуки, акса урган одам "Алҳамдулиллоҳ" деб Худога ҳамд айтсагина, "саломат бўлинг" деб жавоб айтиш керак, агар ҳамд айтмаса, жавоб бериш ножониз... Учинчидан, агар акса учтадан ошса, жавоб қайтарилмасин...

Аммо дўстларни яхши кунлар билан муборакбод этмоқ даркор. Биродарларни шодлик айёмида, чунончи фарзанд туғилса ё узоқ сафардан қайтиб келсалар,

муборакбод этишга бориш зарур. Бу ўшал шахс шодлигига шодлик қўшади.

Агар табриклашнинг одоби нечта, деб сўрасалар, олтига деб айтгил: биринчидан, ўз хурсандлигини изҳор этсин, иккинчидан, ғамгин ва малоллик қиёфада кўринмасин, учинчидан, маърака эгасини табрикласин, тўртинчидан, дуо қилиб, узоқ умр ва хуррам ҳаёт тиласин. Масалан, агар янги фарзанд туғилган бўлса, унга узоқ ва бахтли умр, давлат тиласин, агар келин тушган бўлса, хайру барака, оқил, доно фарзандлар тиласин ва агар сафардан қайтган бўлса, сиҳат-саломатлик тиласин. Шунга ўхшаш, ҳар бир сабабга муносиб табрик сўзини айтсин. Бешинчидан, узоқ ўтирмасин, агар уй эгаси қўярда-қўймай қистаса, бир муддат ўтириши ва кўнгилочар гаплардан гапириши, уй эгаси кайфиятини хушнуд этиши керак. Олтинчидан, имкониятга қараб, тухфа-тортиқ қилиб борсин, аммо хасислик қилмасин.

ЎН ТЎРТИНЧИ ФАСЛ

Касб-кор ва савдо-тижорат одоби ҳақида

Билгилки, дарвеш ҳалол ва покиза касб билан шуғулланиши керак, чунки касб — тариқатнинг зарурий шартларидандир. Зеро, умр ўтказишга зарур восита (маош) ҳосил бўлмагунча киши хотири осойишта бўлмайди. Ва киши роҳати учун нарса вожибдир. Ва, агар киши ўз касби билан зарурий нарсаларни муҳайё этмаса, одамларни ранжитади, азобга қўяди. Демак, кимки жамиятдан фойда кўрса-ю, лекин фойда стказмаса, у ишламаган бўлади. Бас, бирор касб билан шуғулланмаган дарвеш ўзини халқ бўйнига юклаган бўлади ва одамларнинг изтиробига сабаб бўлади. Бу эса тариқатда мумкин эмас. Шундай қилиб маълум бўладики, дарвеш учун касб зарурийдир ва шунга биноан дарвеш касб одобини ҳам билиши ҳамда унга риоя қилиши лозим. Билгилким, ҳамма касбларга бирдай тааллуқли қисқача қоида-адаблар мавжуд, шунингдек ҳар бир касб учун алоҳида одоб ҳам бор.

Агар барча касблар учун зарурий одоблар хулосаси нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айтгил: биринчидан, ўз касбининг ҳаромдан, шубҳали мол-маблағдан пок сақла-

син. Иккинчидан, ризқ-рўзи зарурати учунгина керакли касб билан шуғуллансин, касбни мол-дунё тўплашга сарфламасин. Учинчидан, касбни обрўй олиш, яъни яхши ном чиқариш сабаби деб билсин. Тўртинчидан, моли ҳаром одамлар (қароқчилар, порахўрлар, ўғрилар, қимор-бозлар, каззоб дўкондорлар) билан муомала қилмасин. Бешинчидан, ўз ҳунарида безътиборлик, хато-нуқсонларга, айб ишларга йўл қўймасин, ҳар хил ифлосликлар, булғанишлардан сақлансин. Олтинчидан, инсоф чизигидан ташқари чиқмасин, мол-матони танимайдиган одамлар билан муомала қилмасин. Еттинчидан, агар тарози аҳлидан (нарса тортувчи) бўлса, тошдан уриб қолмасин ва ортиқ ҳам бермасин, чунки баракат тўғрилиқда ва жамиятнинг инсоф юзасидан баҳам кун кечиршидадир.

Агар нарса сотишнинг одоби нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айт. Биринчидан шуки, харидорга мулойим гаплар гапирсин, иккинчидан, харидор қаердан топилса ҳам қизганмасин ва дағаллик қилмасин, учинчидан, сотадиган нарсасини ҳадеб мақтамасин. Тўртинчидан, дағал ва қалбаки молни сотмасин, агар сотадиган бўлса, айбини харидорга айтсин. Бешинчидан, тарозидан, ўлчовдан уриб қолмасин, қаллоблик қилмасин. Олтинчидан, агар харидор сотиб олган нарсасини қайтариб олиб келса ва молга зарар етмаган бўлса, савдо байини (келишувини) бузиб, жарима ундириб олсин. Еттинчидан, агар бир мўътабар одамнинг нақд пули етмай нарса унга зарур бўлиб қолса, насияга молини берсин ва қўполлик қилмасин. Саккизинчидан, бозор талабидан ошириб сотмасин, харидорни алдамасин.

Агар нарса сотиб олишнинг одоби нечта, деб сўрасалар, ўн иккита деб айтгил: биринчидан, молни ҳалол пулга сотиб олсин. Иккинчидан, қалбаки ва сохта пул бермасин. Учинчидан, бозор нархидан камга олмасин. Тўртинчидан, сотувчига қўпол муомала қилмасин. Бешинчидан, сотувчини молни қасрдан келтирдинг, қанчага, нимага сотиб олдинг деб сўраб, овора қилмасин. Олтинчидан, сотиб олган нарсаси юзидан ҳадялар берсин. Еттинчидан, сотиб олган нарсасини қайтариб сотувчига бермасин. Саккизинчидан, сотиб олган нарсани этагига солмасин. Тўққизинчидан, сотиб олган нарсани енгига жойламасин. Ўнинчидан, сотувчидан муздкиса (коса пули) талаб қилмасин. Ўн биринчидан, сотиб олган нарсани тоза идишга солиб олсин. Ўн иккинчидан, харид қилинган нарсани очиқ ҳолда эмас, ўраб, беркитиб олиб юрсин.

Ходимлар (хизматкорлар) одоби ҳақида

Билгилки, хизматкор бўлиш дарвеш учун улуғ мартабадир ва ҳар ким бир улуғ муршидга хизмат қилса, савобу насибаси, албатта, улуғ бўлади.

Хизмат қилмай азизга тошайму киши иззат?

Чоқар бўлмай бир пирга, дарвеш топарму давлат.

Ходимликнинг шарти шуки, нима ишни буюрсалар, сидқидилдан, поклик ва ростлик билан, эътиқоду ихлос юзасидан бажарсин. Аммо ходим тўрт ишни яхши билиши ва доим адо этиши лозим. Бунинг бири — супуриб-сидириш, иккинчиси — овқат пишириш, учинчиси — кир ювиш, тўртинчиси — идиш-товоқни ювиш. Ва бу ишларнинг ҳар бири учун амал қилинадиган маълум қоидалар бор. Агар супуришнинг нечта қоидаси бор, деб сўрасалар, йигирмата деб айт: аввал шуки, пирдан ва тариқат биродарларидан ижозат сўраш, кейин сув сепиш, сув эрга сингиб кетгунча сабр қилиш, супуришни пирнинг олдидан бошласин... Бундан ташқари, супургини эрга қаттиқ урмаслиги, супуриш пайтида гапирмаслиги керак. Супурган жойга оёқ қўймасдан, хас-хашакни батамом тозалаш лозим, сув сепастган пайтда, дарвешларнинг кийими, анжомларига тегмаслиги, дарвешларнинг тўшагини қўл билан текислаб, тозалаб қўйиш эсдан чиқмаслиги керак. Супургини аввал ўнг қўлига олсин, тозалаб, супуриб бўлгач, ахлатни эл кўзидан узоқ, пана жойга тўксин...

Агар супурги эрга нима дейди, деб сўрасалар, покиза бўлиш учун саботли бўл, дейди, деб айт.

Агар қўл супургига нима дейди, деб сўрасалар, айтгил: ҳар кимки юзини мусаффо тутса, уни бошга кўтардилар.

Агар супуришнинг сирфи нима, деб сўрасалар, айтгил: бу — Кўнгил уйини дунёвий тааллуқлар (ташвишлар) ва шак-шубҳа тупроғидан поклаш демакдир.

Агар овқат пиширишда нечта қоида бор, деб сўрасалар, ўн олтита деб айтгил: биринчидан, таомни ҳалол пулга олинган (ёки ишлаб топилган) масаллиғдан тайёрлансин. Иккинчидан, нажосатга тегмаган, булганмаган бўлсин. Учунчидан, қозон-товоққа нажосат тегмаган, пок бўлсин. Тўртинчидан, қозонни тоза ва ҳалол сув билан ювсин. Бешинчидан, овқат пиширишга

киришишдан олдин қўлини ювсин. Олтинчидан, овқат пиширишни бошлашдан олдин Тангри таолонинг номини тилга олсин. Еттинчидан, овқатга керакли барча асбоб-анжомларни яхшилаб ювсин. Саккизинчидан, ошхонада хас-хашак, ахлат бўлмасин, ҳар доим тоза тутиш керак.

Тўққизинчидан, овқат пишираётганда қозон бошидан бошқа жойга бормасин. Ўнинчидан, хамир қорган пайтда бошини лаган (товоқ, тоғора) устига осилтирмасин, оғиз-бурнига бирор нарса боғлаб олсин. Ўн биринчидан, оғзидан сўлагини оқизмасин, тупурмасин. Ўн иккинчидан, қозоннинг устини очиқ қолдирмасин. Ўн учинчидан, ошпазликни яхши ўрганган бўлсин, тузни муайян ораликда уч марта солсин. Ўн тўртинчидан, овқатни кўпчиликнинг ижозати ва маслаҳати билан пиширсин. Ўн бешинчидан, ошхона нарсаларини ўғирламасин. Ўн олтинчидан, ўзига ёрдамчи тайинласин ва ундан ҳам барча айтилганларни талаб қилсин.

Шунга мувофиқ олов ёқишнинг ҳам ўз қоида-дастурлари бор. Бундан ташқари, идиш-товоқни озода сақлаш, овқатдан кейин уларни тоза сув билан яхшилаб ювиб, артиб яна тоза жойда сақлаш керак.

Агар либос ювиш (кир ювиш)нинг дастури нечта, деб сўрасалар, еттига, деб айтгил: биринчиси шуки, либос вилганда топ-тоза бўлсин, доғ ёки кирдан асар қолмасин. Иккинчидан, либосни эҳтиёт қилиб ювсин, теки йиртилиб, сўкилиб кетмасин. Учунчидан, мартабага эришган улуғлар тўни (либоси)ни аввал ювиб, алоҳида жойда қуритсин. Тўртинчидан, либосни ювгандан кейин тоза жойда қуритсин. Бешинчидан, либос қуригандан кейин тахлаб, силлиқлаб, эгасининг олдига олиб бориб қўйсин. Олтинчидан, совунни ортиқча сарфламасин, чунки бунинг фойдаси йўқ. Еттинчидан, агар дарвешларнинг тўни йиртилган бўлса, ювгандан кейин тикиб қўйсин.

ЎН ОЛТИНЧИ ФАСЛ

Ҳар хил ишлар одоби ҳақида

Агар уйдан ташқарига (кўчага) чиқишнинг одоби нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айтгил: бириңчиси, остонадан ҳатлаганда ўнг оёқ билан қадам қўйиш, иккинчиси, Аллоҳ таолонинг номини тилга олиш, учинчиси, кўча (йўл)нинг ўнг томонидан юриш, тўртинчиси, юришдан мақсадим одамларга нафъ стказиш деб кўнгилдан ўтказиш.

Агар томошага бориш одоби нечта, деб сўрасалар, айтгил: аввал шуки дарвеш ўйин-кулги учун томошага чиқмаслиги керак. Агар боғу бўстон, дала-дашт сайрига чиқмоқчи бўлса, бу бошиқа гап. Агар дарвеш ана шундай сайрга чиқадиган бўлса, қуйидаги еттига қоидага амал қилиши лозим: биринчидан, соҳибжамол кишилар билан йўлдош бўлмасин, чунки туҳматга қолиши (гап-сўз бўлиши) мумкин. Иккинчидан, ижозатсиз бировнинг экинлари ёки боғига кирмасин. Учунчидан, одамлар кўзи тушадиган жойга ҳожат қазоси учун ўтирмасин. Тўртинчидан, яланғоч бўлмасин. Бешинчидан, агар зарур бўлмаса, бегона кишилар билан гаплашмасин. Олтинчидан, ҳар кимга ва ҳар нарсага боқса, буни улуғ Тангри қудратининг нишонаси, деб мушоҳада этсин. Еттинчидан, ўз мақомига ғойиб бўлмасин.

Агар қабристонга бориш одоби нечта, деб сўрасалар, еттига, деб айтгил. Аввал шуки, қабристонга етганда аҳли қубурга салом берсин. Иккинчидан, қабристон ўртасида тўхтасин. Учунчидан, марҳумларни фотиҳа ва дуо билан ёд этсин. Тўртинчидан, оғзининг сувини оқизмасин. Бешинчидан, қабрлар устидан юрмасин...

Агар такия (ухлаш, чўзилиш дам олиш) одоби нечта, деб сўрасалар, саккизта, деб айтгил. Аммо билмоқ керакки, дарвеш кечаси икки соатдан ортиқ ухламаслиги керак. Иккинчидан, ухлаш учун тўшакка яқинлашганда олдин ўнг оёғини кўрпага киритсин. Учунчидан, аввал ўнг қўл томонга суяниб чўзилсин (ўнг томони билан ётсин). Тўртинчидан, Калимаи шаҳодатни ичида қайтарсин. Бешинчидан, уйқуни ўлимнинг кўрниниши деб ҳисобласин. Олтинчидан, ўз биродари кина-қасдини кўнглида тугиб ухласин. Еттинчидан, уйғониб турмоқчи бўлганида, олдин чап оёғини кўрпадан чиқарсин. Саккизинчидан, тоза ва пок бўлиб ухласин.

Агар улуғ пирлар ҳузурига бориш одоби нечта, деб сўрасалар, еттига, деб айтгил: аввал шуки, ижозат бўлмаса, улуғлар ҳузурига бормасин. Иккинчидан, улар ҳузурига кирганда иззат-ҳурмат шартини бажо келтирсин. Учунчидан, саломдан кейин зарур бўлмаса, сўз айтмасин. Тўртинчидан, гапирганда эҳтиром-одобни сақласин, овозини баланд кўтармасин. Бешинчидан, пир гапираётганда, диққат билан эшитсин, токи қайтариб сўраб ўтирмасин. Олтинчидан, суҳбатдошини кўп гапириб дуо қилмасин, токи бу риё ва тилёғламаликка айланмасин. Еттинчидан, вақтга эътибор қилмасин, токи нохуш вақтда (макруҳ вақтда) улуғларни кўришга бормасин...

Олтинчи боб

Биринчи Фасл

Маърака ва унга тааллуқли нарсаларнинг маънолари ҳақида

Билгилки, "маърака" сўзининг асл луғавий маъноси уруш майдонидир... ва истилоҳда (кўчма маънода) одамлар тўпланадиган ва ҳар хил шахслар ўртага чиқиб, қобилияти, ҳунарини намойиш этадиган мавзени айтадилар. Бундай жойни маърака дейишларига сабаб шуки, жанг майдонида ҳар бир паҳлавон ўз жанговар маҳоратини намойиш этгани ва унинг атрофидаги қолган сипоҳилар ва бошқа кишилар томоша қилиб турганидай, бу ерда ҳам биров ўз қобилияти, истеъдодини намойиш этади, қолганлар эса уни томоша қиладилар... Агар маъраканинг боши нима, деб сўрасалар, билим, деб жавоб бергил, чунки билимсиз одам маъракага қадам қўйса, бошидан хабарсиз қолади. Агар маъраканинг оёғи (адоғи) қайси, деб сўрасалар, кўнгилларнинг қабули, деб жавоб бергил. Чунки агар одамларнинг қалби маърака тузган одамни қабул этмаса, унинг муддаоси амалга ошмай қолади.

Агар маъраканинг рўкни (устуни, асоси) нима, деб сўрасалар, файз олиш, ва файз етказиш деб айт. Агар маъраканинг аркони (устунлари) нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айтгил: биринчидан, ювиниб покланиш, яъни маъракага кирган киши покиза бўлмоғи лозим, зеро покларнинг жойига поклик қадамини қўйиш жоиз. Иккинчидан, маърака бўладиган жойни супуриб-сидириш, чанг-ғубордан тозалаш шарт. Учинчидан, бурро ва маъноли нутқ сўзласин, яъни сўзни шундай равон ва маънодор қилиб айтсинки, эшитувчиларнинг кўнгли роҳатлансин. Тўртинчидан, изланиш бўлсин, яъни маърака аҳлидан нимани хоҳласа қўлга киритсин...

Агар маърака тузувчи одамларга ёқиш учун қандай хислатларга эга бўлиши керак, деб сўрасалар, қуйидаги ўн хислатга деб айт: биринчидан, очиқ юзли бўлсин, табассум қилиб турсин, иккинчидан, чаққон бўлсин, ҳаракатлари енгил, ёқимли бўлсин. Учинчидан, маъракага кечикиб келмасин. Тўртинчидан, кенг ва баҳаво жойни танласин. Бешинчидан, агар бирор киши керакли жойда

ўтирмаган (жойланмаган) бўлса, унга мулоийим оҳангда лутф билан муомала қилиб, жойлаштириб қўйсин, қўпол муомала қилмасин. Олтинчидан, йиғилганлардан ҳиммат ва мадад тиласин. Еттинчидан, дуо билан устозларни хотирга олсин. Саккизинчидан, агар маърака ўтаётган диёрда бирор азиз-авлиё, бузургвор ўтган бўлса, унинг руҳини ёдга олсин. Тўққизинчидан, дуою фотиҳа ўқисин. Унинчидан, кинояли, этирозли гаплар гапирмасин, ҳаммага дилу жондан дуо айтиб, (ҳунарини кўрсатсин).

Агар маъраканинг олти томони қайси, деб сўрасалар, айтгил: аввал ниёз (талабгорлик), яъни маърака тузувчи ўзининг муҳтожу ниёзманд эканини билдирсин ва кўнгиллар эшигидан гадойлик қилсин, токи мурод-мақсадига етишсин. Иккинчидан, иродали бўлсин, яъни қасрдаки маърака тузса, ғайрат ва шавқу рағбат билан ишласин, кўнгилсиз ҳолда, ғамгин, нафратли қиёфада кўринмасин. Учинчидан, карамли бўлсин, яъни агар бирор дарвеш маъракасига келиб кирса, ҳам ундан файз олсин ва ҳам унга мардлик кўрсатиб, шафоат этсин. Тўртинчидан, саховатли бўлсин, агар бирор азиз маъракага кирса ва унинг маош ваҳждан муҳтожлиги бўлса, ундан пулу молини аямасин. Бешинчидан, ҳалим, юшоқ кўнгил ва андишали бўлсин, агар бирор киши унга нисбатан қўполлик қилса, ҳақорат этса ёки бирор гуруҳ маъракани тарк этса, сабр қилсин ва ўзига оғир олмасин. Олтинчидан, қаноатли бўлсин, яъни келган насибага шуқр қилиб, ортиқча талаб этмасин.

Агар маърака тузишнинг камоли нималарда кўринади, деб сўрасалар, қуйидаги беш сифатда деб айтгил: биринчидан, маърака тузувчининг эътиқоди пок бўлмоғи дозим. Агар тўғри сўз, имонли-эътиқодли бўлмаса, у ноқис ҳисобланади. Иккинчидан, ҳасаддан узоқ турсин ва биродари (тариқат биродари назарда тутилади) қасдига рақобат мақсадида маърака тузмасин. Учинчидан, таваккул аҳлидан бўлсин. Ва унинг атрофида яна юз маърака бўлаётган бўлса ҳам парво қилмасин, бадғумон бўлмасин. Тўртинчидан, гараз ва риёдан холи бўлсин, токи сўзи бошқалар қалбига таъсир этсин. Бешинчидан, такаббур ва манманликка берилмасин, балки тавозели, хоксор-камтар бўлсин.

Агар маъракадан чиқиб кетиш одоби нечта, деб сўрасалар, олтита деб айтгил: аввал шуки, томошани ортиқча чўзмасдан, кишиларнинг вақтини олиб, зериктирмасдан тезда йиғиштирсин. Иккинчидан, устозларини

ёдласин ва ҳадя берган-бермагани барабар дуо қилсин. Тўртинчидан, агар бирор дарвеш муҳтож бўлса, унга сгали овқат олиб берсин. Бешинчидан, маърака майдонидан чиқётганда, чап оёғи билан чиқсин. Олтинчидан, агар тариқат биродарлари ҳозир бўлсалар, муваффақиятларини уларнинг сафоли назаридан ўтказсин ва сўнгра одамлар билан хайр-хуш қилсин...

Агар маърака неча хил бўлади, деб сўрасалар, икки хил деб айтгил: биринчи хили — маъқул ва манзур маърака. Бундай маъракада яхши сўзлар айтилади. Иккинчиси — мақбул бўлмаган маърака, яъни гайришаръий сўзлар айтиладиган ва ношоиста ҳаракатлар, ишлар воқе бўладиган маърака. Агар маърака аҳли неча тоифа бўлади, деб сўрасалар, уч тоифа деб айтгил. Биринчиси — сўз аҳли, иккинчиси — зўр аҳли, яъни кучини намойиш этувчилар ва учинчиси — ҳар хил ўйин кўрсатувчилар, ўйинчилар.

ИККИНЧИ ФАСЛ

Маърака тузувчи сўз аҳли ҳақида

Улар уч тоифа бўладилар: биринчи тоифа — маддоҳлар, ғазалхонлар ва саққолар. Иккинчи тоифа — хоссагўйлар ва бисотандозлар. Учинчи тоифа — қисса сўйлагувчилар ва афсона айтувчилар (яъни бахшилар). Буларнинг ҳар бири ҳақида алоҳида қисмларда тўхтаб ўтамиз.

БИРИНЧИ ҚИСМ

Маддоҳлар ва ғазалхонлар зикрида

Шуни билгилки, футувват, яъни бел боғлаган мардлар аҳли (аҳли шадд) орасида маддоҳларнинг мартабаси энг баланддир. Бунинг сабаби шуки, хонадон муҳаббати барчанинг кўнглида мавжуд ва агар биров бошқа бировни севса, севгилисининг таърифини тилидан қўймайди... Маддоҳлар шундай хусусиятга эга кишилардирлар ва узлуксиз аҳли байт таърифида сўз айтдилар ва хонадоннинг ёдида сўз айтиш билан вақт ўтказадилар.

Агар маддоҳлар неча хил бўлади, деб сўрасалар, тўрт хил бўлади деб айтгил: биринчидан,— ўзлари бадеҳатан ижод қилувчилар, улар ўзлари шёър айтиш қобилиятига эга бўлиб, ҳикояту ривоятларни назмга тушуриб, баён қилаверадилар. Иккинчи хили — бошқа шоирларнинг шёър, ҳикоя ёки бадеҳаларини ижро этиб, халққа фойда етказувчилардир. Бу тоифани ровийлар деб атайдилар ва улар ҳам маддоҳлар жумласидандир. Учинчи хили — маддоҳлик баробарида бошқа ишлар билан ҳам шуғулланиб, халққа файз етказувчилардир. Масалан, саққолар (сув тарқатувчилар) шундай кишилар бўлиб, уларнинг ишидан одамлар хурсанддилар. Тўртинчи тоифа ҳар ердан ҳар хил байтларни ёд олган кишилар бўлиб, улар эшикма-эшик юрадилар, қасида айтиб нон йиғадилар ва маддоҳликни гадойлик деб тушунадилар. Буларни гарчи қисфаларига қараб маддоҳ десалар-да, аслида ушбу жамоага мувофиқ эмасдилар.

Агар маддоҳлик одоби нечта, деб сўрасалар, бешта деб айтгил: аввал шуки, доимо тақво ва таҳоратда бўлсин... Учинчидан, ғаразли ниятда ва қасд олиш учун маддоҳлик қилмасин. Тўртинчидан, бойликка берилган бўлмасин. Бешинчидан, мадҳда ошириб муболаға қилиш билан шуғулланмасин.

Агар маддоҳнинг нечта сифати бўлиши керак, деб сўрасалар, айтгилки, маддоҳнинг йигирма сифати бўлади. Булар: сидқ, сабр, шукр, зуҳд (парҳез), тоат, қаноат, муҳосаба (умр ҳисобини олиш), муроқаба, Худо ёдида тафаккурга берилиш, тавозе, таслим, ихлос, карам, нисор, мужоҳада (жидду жаҳд қилмоқ), тафаккур, таваккул, кам сийиш, кам ухлаш ва шафқатли бўлиш.

Агар маддоҳ ҳазар қиладиган сифатлар нечта, деб сўрасалар, ўттизта деб айтгил. Булар қуйидагилар: ғафлат, гурур, айбжўйлик, риё, майхўрлик, қаро кўнгиллик, зино, бадахлоқлик, жанжалкашлик, ярамас ва ношонста сўз айтиш, ваъдани бузиш, масхара-мазах қилиш, ноўрин таъна, ёлғон гапириш, ёлғон қасам ичиш, биродарларни гийбат қилиш, тухмат қилиш, гап ташиш, ғаммозлик, ҳасад, маккорлик, одамларни ёмонлаш, бойликка ҳирс қўйиш, зулм, бахиллик, кўп ухлаш ва кўп сийиш.

Агар маддоҳлар бир-бирлари билан муносабатда қайси қоидаларга риоя қилишлари керак, деб сўрасалар, қуйидаги олтига қоидага деб айтгил: аввал шуки, бир-бирлари билан дўст бўлсинлар... Учинчидан, бир-бирлари

билан келишмай иш бошламасинлар. Тўртинчидан, заиф-ожизаларни қаторларидан суриб чиқармасинлар. Бир-бирларининг ҳурматини сақлашда қилча гумон-шубҳага йўл қўймасинлар, токи ҳамма ерда муҳтарам ва азиз бўлсинлар.

Агар маддоҳлар неча хил бўлади, деб сўрасалар, уч хил деб айтгил. Бир хиллари фақат шеър ўқийдилар, шеърни содда, равои ва ифодали ўқиб, тингловчиларга завқ бағишлайдилар. Иккинчи хиллари насрий асарлар, мўъжаз гаплар, ибора ва таърифу тавсифларни (қасида-хонликни) наср билан адо этадилар ва бу тоифани фаррохон (чиройли ўқийдиганлар) деб атайдилар. Учинчи хиллари наср ва назмни аралаштириб ўқийдилар. Бу тоифани мурассохон (сўз устаси), деб айтадилар. Ва буларнинг камолу фазли, мартабалари олдинги икки гуруҳдан баланддир.

Агар маддоҳларга хос аломатлар нималардан иборат, деб сўрасалар, айтгил: маддоҳларнинг ўзига хос аломати тўн ва хирқа кийишда эмас. Улар ҳар қандай тўнни кийиб юришлари мумкин. Аммо уларнинг бошқалардан ажратиб турувчи ташқи аломатлари бор. Бу — найза, тавқ (ҳалқа, белбоғ), суфра (дастурхон), чироқ ва болта (қурол) олиб юришларидир... Найза — ўзини ҳимоя қилиш белгиси, тавқ — маддоҳнинг қайси мартабада эканлигини кўрсатувчи белги, дастурхон — сахийлик ва қўли очиқлик аломати, чироқ — кўнгил равшанлиги, яъни футувват эрлари муҳаббатини кўнгил ичида ёниқ сақлаш, ўзини ёндириб бўлса ҳам, ўзгаларни иситиш, ўзгалар дилига ёруғлик, сафо бағишлаш аломаги...

Саққо (мешкобчилар) ҳақида

Билгилким, саққолар ҳам маддоҳларга кирадилар. Бироқ саққолар гоят муҳтарам кишилардирлар ва уларнинг рутбаси улуғдир:

Денгиз қаърига шўнғиган диловар эр
Ё гарқ бўлади, ё гавҳар олиб чиқар.

Ва баъзилар саққолик касбининг пирини Салмон Форсий дебдурлар. Негаки, Салмон Форсий доимо елкасида меш билан одамларнинг уйига сув ташиган, шу боис бу ривоят дурустдир. Шайх Саъдий ҳам саққоларни ҳаёт бағишловчи мардлар деган.

Агар саққоларнинг одоби нечта, деб сўрасалар, ўнта деб айтгил. Аввал шуки, саққолик билан шуғулланувчи одам пок бўлиши керак, зеро фақат покиза киши бу касбни қила олади. Иккинчидан, маънавий жиҳатдан қалби пок бўлсин. Учинчидан, сувни улашаётганда ўнг қўлдан бошласин. Тўртинчидан, одамларга ҳалол ва тоза сувдан келтириб тарқатсин. Олтинчидан, саққолиги учун ҳақ талаб қилмасин, чунки бу таъмагирликка киради. Балки тавозе билан беминнат хизмат қилсин. Саккизинчидан, бирон бир йиғилишга ижозатсиз кириб бормасин ва умуман даъват қилинмаган ўтиришларга бормасин. Аммо борилиши жоиз бўлган оммавий йиғинларга бориши керак. Тўққизинчидан, ўз касбдошларига ҳасад қилмасин ва агар саққолардан бирининг иши ривож топса, бундан фақат хурсанд бўлсин. Ўнинчидан, ўз ишини севсин ва барча икир-чикиригача яхши билсин.

ИККИНЧИ ҚИСМ

Хоссагўйлар (доруфурушлар) ва бисотандозлар (кўргазмачилар) ҳақида

Билгилки, бу тоифа ҳам маддоҳлар жумласига киради ва уларнинг ҳурмат-эътиборлари баланддир. Улар турли илмлар, чунончи фикҳ, тиб, нужум, рамд (фолбинлик) каби илмлардан яхши хабардор бўлишлари керак.

Агар бу иш кимдан қолган ва кимнинг таълими билан жорий этилган, деб сўрасалар, Луқмони ҳақимдан қолган деб айт. Бу эса қуйидагича содир бўлган экан: Луқмон замонида Од наслдан Амлики Од подшо эди, у бутга сиғинар ва одамларни бутпарастликка даъват этарди. Унинг иккита вазири бор эди, бирининг оти Содиқ ва иккинчисининг оти Саддуқ эди, улар бутга сиғинмас, Худога сиғинардилар... Ана шу маслак ихтилофи туфайли подшо вазирларини саройдан ҳайдади ва юртидан бадарға қилдирди. Улар эса Луқмони ҳақим ҳузурига бордилар. Луқмон уларга баъзи доривор гиёҳларнинг хислатини айтади ва юлдузларнинг сиру асрори, туш таъбири илмини ўргатади ва дейди: "Бориб маърака тузинглар, яъни одам йиғинлар ва уни султонлик майдони деб ўйланглар ва соябон қуринглар ва сандиқ қўйиб, сул-

тоннинг тахти деб тасаввур қилинлар. Китобларингни яхшилаб тахлаб қўйиб, уни девонхона деб ҳисобланлар. Халқ атрофингизда йиғилганда, дориларнинг хосиятини тушунтиринлар ва одамларга сотинлар, нимаики қўлингизга тушса, шу билан қаноат қилинлар, айна вақтда амру наҳйдан одамларни хабардор этиб туринлар.

Шундан кейин Содиқ ва Саддуқ бу гапга кўниб, Луқмон айтгандай қиладилар ва бора-бора бу хоссағўйлар удумига айланади.

Агар хоссағўйларга тегишли нарсалар нима, деб сўрасалар айт: зилважа, доира, чормех, тос, мил ва китоблар. Агар зилважа нимага ишора деб сўрасалар, бу аслида вазирлик лавозимига ишорадир деб айтгил. Аммо тариқат аҳли наздида бу ўзини мардлар оёғи остига поёндоз ва палос қилиш, юзни ниёзмандлар тупроғига суриш ва аҳли дил ҳокининг гардини кўзга суртишдир...

Агар доира нимага ишора, деб сўрасалар, айтгил: бу — биз муҳаббат ва дўстлик доирасидан ташқари чиқмаймиз, деган маънога ишорадир. Ва ёки: биз ўз атрофимизда айланамиз, нимаики истасак, ўзимиздан истаймиз, чунки маърифат доирасининг маркази бизмиз, деган маънони англаиб келади.

Доира марказию нартор нуқтаси сенсан,
Гар боқсанг ўзингта ҳам ер кўзгуси сенсан.

Агар чормех нима маънони билдиради, деб сўрасалар, маъноси шуки, бу маърака эгаси тўрт рукндан хабардор ва қуйидаги тўрт сифат соғибидир: илм, ҳилм, сабр ва қарам.

Тоғора (тос) ва милнинг маъноси нима, деб сўрасалар, айтгилки, тоғорадаги барча нарсалар инсон учундир, чунончи тоғора фалак тимсолидир, маъракада тоғора билан мил қўйган одам фалак каби ҳиммати олийлигини билдиради.

Агар маъракага китоб келтириб қўйиш нимага керак, деб сўрасалар, айтгилки, маърака қурган одам тилга олган сўзларининг исботини китобдан топишлари мумкин, шунинг учун китоб келтириб қўйилади.

Агар хоссағўйликнинг одоби нечта, деб сўрасалар, етгита деб айтгил: аввал шуки, хоссағўйнинг мақсади дунёнинг мол-матойи бўлмаслиги керак, аксинча, асосий

мақсад одамларга нафъ келтиришдир. Иккинчидан, сўзлари ва феъл-хўйи хайрга йўналтирилган бўлсин, ҳуқуқ доирасидан чиқмасин. Учинчидан, ёлгон гапирмасин ва одамларни алдамасин. Тўртинчидан, дору шарбатларни сотаётганда, инсоф доирасидан ташқарига чиқмасин. Бешинчидан, агар биров дори сотиб олиш учун пул тополмаса, унга текинга бериб юборсин. Олтинчидан, тилни фаҳш сўздан, кишилар озоридан сақласин. Еттинчидан, тақиқланган ишларга қўл урмасин.

УЧИНЧИ ҚИСМ

Қиссахонлар ва ашула айтувчилар ҳақида

Шуни билки, қисса ўқиш ва қисса эшитишнинг фойдаси катта. Биринчидан, киши ўтган аждодларнинг иши ва аҳволидан хабардор бўлади. Иккинчидан, одам ғаройиб ва ажойиб воқеа ва саргузаштларни эшитса, фикри ва кўзи очилади. Учинчидан, ўтганларнинг заҳмату уқубатларидан хабардор бўлса, ҳеч ким бу дунёда ташвиш-ғамдан озод эмаслигини англаб, кўнгли таскин топади, бу тасалли бўлади. Тўртинчидан, ўтган подшолар давлати ва мулкининг заволини эшитса, дунё молига меҳри сусаяди, бойлик кишига вафо қилмаслигини билиб олади. Бешинчидан, қисса эшитган беҳад кўп ибрат олади, тажриба ортиради. Бас, маълум бўладики, ўтмиш аждодларнинг қиссаларида фойда кўп, агар бўлиб ўтган воқеалар бўлса, айтувчи ва ўқувчи билан бирга эшитувчи ҳам ундан наф топади ва агар ғайри воқеъ (тўқима) бўлса, айтувчи учун гуноҳ ҳисобланса-да, аммо эшитувчи учун фойдали ва савобдир...

Агар маъракада курси (сандали) қўйишнинг маъноси нима, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгил: бунинг маъноси шуки, кимнингким истеъдоди ҳунари бўлса, у қолган одамлардан баландроқ ўтиришга лойиқ, чунки бошқалар унинг дийдоридан баҳраманд бўлишлари керак. Агар сандалини ким учун қўядилар, деб сўрасалар, санъаткор, ҳунарманд кишилар учун деб айт. Зеро подшолар ҳам паҳлавонликда, сўз ҳунарида ном қозонганларни сийлаб, уларни курсига ўтқаздилар. Бас, сўз майдонининг паҳлавони бўлган кишиларни курсига ўтқазиб қадрласа

арзийди. Агар курсининг нечта рукни бор, деб сўрасалар, тўртта деб айтгил: иккита остки ва иккита устки рукнлар. Икки устки рукн нимага ишора, деб сўрасалар, айтгил: бири — билим ва иккинчиси — ақлу фаросат, зеҳну заковатга ишора. Яъни сандалида ўтирган одам билими ва заковати билан ҳар бир маъракада қандай сўзга талаб борлигини англасин ва шунга қараб сўз айтсин. Сандалининг остки икки рукни нимага ишора, деб сўрасалар, бири — сабрга, иккинчиси — саботга ишора деб айтгил. Яъни сандалига чиқиб ўтирган одам чидамли бўлиши, ўз ишига мустақкам, собит бўлмоғи лозим. Ҳар нарсага ўрнидан туриб, снгилтаклик қилмаслиги керак.

Агар қиссахонлик неча хил бўлади, деб сўрасалар, икки хил бўлади деб айтгил: биринчиси ҳикоят айтиш (ўқиш), иккинчиси — шەърхонлик. Ҳикоят айтишнинг эса саккизта қондаси бор. Аввал шуки, қиссахонлик бошланганда, агар киши қиссани бошловчи бўлса, у устоз таълимини олган киши бўлиши керак. Ва агар қиссани тугатувчи бўлса, ўзи мустақил такрорлаган бўлсин, токи эсидан чиқиб тугилиб қолмасин. Иккинчидан, чаптастлик билан дадил сўзга киришсин, хомлик ва ланжлик кўрсатмасин. Учинчидан, маърака қандай асарни қабул қилишини англасин ва эл рағбати кўпроқ бўлган асарларни танласин. Аммо меъёрни сақласин. Тўртинчидан, ҳикоя давомида насрни гоҳи-гоҳида назм билан қўшиб олиб борсин, лекин бу эшитувчиларга малол келмайдиган даражада бўлсин. Улуғ устозлар назм-қиссахонликда бамисоли таомга солинадиган туздир — агар туз кам бўлса, таом таъмсиз бўлади ва агар кўпайса шўр бўлади, деганлар. Бас, меъёрни сақлаш лозим. Бешинчидан, ёлғон ва ишонарсиз сўзларни гапирмасин, токи элнинг назаридан қолмасин. Олтинчидан, кинояли; тушунилмайдиган сўзларни айтмасин, чунки бу эшитувчиларни ранжитади. Еттинчидан, тамаъ билан одамлар жонига тегмасин, гадойлик қилмасин. Саккизинчидан, қиссахонликни тез тугатмасин ва ҳаддан зиёд чўзмасин ҳам, ўрта даражани сақласин.

Агар шەърхонлик одоби нечта, деб сўрасалар, олтита деб айтгил: биринчидан, шەърни оҳанг билан ўқисин, иккинчидан, сўзни одамлар қалбига жойлай олсин. Учинчидан, агар бирор мушкул (тушунилиши оғир) байт пайдо бўлса, йиғилганларга уни шарҳлаб, мазмунини изоҳлаб берсин. Тўртинчидан, эшитувчига малол келадиган иш

қилмасин, муболагали қасамлар ичмасин. Олтинчидан, ўқиган шеърининг муаллифини маърака охири ва ёки бошида тилга олиб, дуо қилсин.

Афсона айтувчилар ҳам қиссахонларга ўхшаш бўлиб, айтиб ўтилган қондалар уларга ҳам тегишлидир.

УЧИНЧИ ФАСЛ

Томоша кўрсатувчи паҳлавонлар ҳақида

Улар саккиз тоифадирлар: яъни кураш тушувчилар, тош ўйновчилар, лой ташувчилар ("новандозлар"), замбил кўтарувчилар, дорбозлар, гурзи кўтарувчилар ва зўрлар.

БИРИНЧИ ҚИСМ

Кураш тушувчилар ҳақида

Билгилки, кураш одамлар кўп қизиқадиган ҳамда султонлар, шоҳларга мақбул бўлган ҳунарлардандир. Бу иш билан шуғулланувчи кишилар ҳар қандай вазиятда тўғрилиқ ва поклик қонунияти билан яшайдилар.

Агар курашнинг маъноси нима, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгилки, бунинг маъноси шуки, одамзод хилқатидан келиб чиқади, чунки одамзод ўз ахлоқини ўзгартириб боради, яъни хулқ-атвор яхшилик томон ўзгариши ксрак ва бу сўзнинг ҳақиқати шундаки, одамда мақбул ва номақбул ахлоқий сифатлар орасида доимий кураш боради, яъни ҳар бир сифат ўзига қарши сифатни дафъ қилиш пайида бўлади. (Демак) кураш инсон хилқатидаги шу хусусиятни ифодалайди...

Агар курашда асл моҳият нима, деб сўрасалар, ушбу ҳунарнинг илми деб жавоб бергил. Агар куч-қувват қанақа нарсадир, деб сўрасалар, айтгилки, куч-қувватнинг эътибори йўқ, зеро ҳайвонларда куч жуда кўп, аммо уларда илму дониш (инсоний фазилат) йўқ, шу учун улар ҳурматга лойиқ эмаслар.

Агар илм билан қўшилган куч қанақа нарса, деб сўрасалар, бу ғоят эътиборли ва таҳсинга сазовор нарса,

деб айтгил. Зеро, улуғлар дебдурларки: "Билимсиз куч адли йўқ шоҳдир, қуввати йўқ илм эса, адолатли, лекин лашкари йўқ шоҳ кабидир". Ва агар билим билан куч ўзаро мувофиқ келса, муваффақиятга эришиш йўли очикдир.

Агар кураш тушиш илми ёки амалми, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгилки, амал билан зич боғлиқ илмдир. Ҳар ким ҳаётда ниманидир ўрганади, бироқ унга амал қилмаслиги мумкин. Аммо кураш санъатида илмга амал қилмасликнинг иложи йўқ. Бас, шундай экан, бунда билим ва амал бир-бирини безайди, тўлдиради, бир-бирига мадад беради.

Агар кураш усталарининг одоби (қоидалари) нечта, деб сўрасалар, ўн иккита деб айтгил: биринчидан, устознинг ўзи пок тийнат ва нуқсон иллатсиз одам бўлсин. Иккинчидан, шогирдларини покликка даъват этсин. Учинчидан, бахил бўлмасин, шогирдларидан ҳеч нарса ни қизганмасин. Тўртинчидан, шогирдларига меҳрибон бўлсин. Бешинчидан, шогирдлар мол-мулкига таъмагир бўлмасин. Олтинчидан, ҳар бир одамни қобилиятига қараб таълим берсин. Еттинчидан, фириб-найранг, риё билан шуғулланмасин. Саккизинчидан, ўз шогирдларига ёмонликни раво кўрмасин. Тўққизинчидан, шогирдларидан бирортаси ёмон кураш тушса, жеркиб ташламасин, балки мулойимлик билан тушунтирсин. Ўнинчидан, шогирдга маъракада таълим бермоқчи бўлса, буни яширин ҳолатда қилсин, токи душман хабардор бўлмасин. Ўн биринчидан, устоз дастур бўладиган кураш илмининг барча нозикликларини муфассал билиши керак. Ўн иккинчидан, ҳеч бир маъракада ўз пири ва устозларини дуо билан хотирлашни эрдан чиқармасин.

Агар шогирдлар одоби нечта, деб сўрасалар, бу ҳам ўн иккита деб айтгил: биринчидан, тўғри сўз ва тўғри фикрли бўлсин, иккинчидан тақволи (покиза) ва яхши муомалали бўлсин. Учинчидан, сийрат ва сурати фаста, яхши ахлоқли бўлсин. Тўртинчидан, нияти пок бўлсин. Бешинчидан, устозларнинг айтганини сидқидилдан бажарсин. Олтинчидан, ҳеч бир одамга ҳасад қилмасин. Еттинчидан, бахил бўлмасин ва пирга борини бағишласин. Саккизинчидан, бошқа шогирдлар билан тилда ва дилда дўст, иттифоқ тутинсин. Тўққизинчидан, одамлар кўнглини топсин, кўнгил гадоси бўлсин. Ўнинчидан, ўз

кучига мағруп бўлмасин. Ўн биринчидан, душман (ҳариф)нинг мағлубиятидан қувонмасин.

Агар комил устоз қайсидир, деб сўрасалар, қуйидаги олти илмдан тўла воқиф одам, деб жавоб бергил: биринчидан, тиб илмики, бу орқали устоз шогирдга нима зиён, нима фойдали эканини аниқлайди. Иккинчидан, мунажжимлик илмиким, бу орқали у кураш тушишнинг хайрли, мувофиқ вақти-соатини аниқлай олади. Учинчидан, фол илми. Бу орқали ғолиб ва мағлубни танийди, қайси шогирди кимнинг устидан ғалаба қилишини сезиб туради. Тўртинчи, даъват (дуо) илми, бу шогирдлардан сەҳр-жодуни узоқлаштиришга кўмаклашади. Бешинчидан, фаросат илмики, у шогирднинг қиёфасига қараб, унинг қўлидан нима келиши мумкинлигини аниқлашга ёрдам беради, олтинчиси, кураш тушиш санъатининг илми. Ва бу илмнинг машҳур усуллари беҳад кўп, улар уч юз тугун ва бандлар (усул ва тадбирлар)дан иборатдир ва уларнинг ҳар бири тағин бир неча усулга ажралади. Ва яна ушбу усулларнинг даф этиш (яъни қарши усуллар) йўллари ҳам бор. Агар буларнинг барчаси йиғилса бир минг саккиз юз усул келиб чиқади. Мазкур илм ва унинг барча масалаларини мукамал билмаган устоз комил устоз эмас.

Агар кимни паҳлавон дейиш мумкин, деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, биринчидан, бақувват, жусса-ғавдали, иккинчидан, ширин тилли, учинчидан, қўрқмас юракли, тўртинчидан, стук ақлли, бешинчидан, сабрли, олтинчидан, баркамол илмли, еттинчидан, доимий жидду жаҳд қилувчи, яъни ҳаракатчан, хушахлоқ, ҳаромдан ҳазар қилувчи, сахий, ноз-несъмат дастурхони очик одам паҳлавонлик номига сазовор кишидир.

Агар курашнинг қандай турлари бор, деб сўрасалар, икки хил тури бор, деб айтгил: биринчиси — қабз, яъни қўл билан ушлаш, иккинчиси — изтирор, яъни ихтиёрсиз ҳолда олишиш. Агар буларнинг ҳар бири қайси юртларда қўлланилади, деб сўрасалар, айтгил: қўл ушлаб кураш тушиш (қабз усули) Хуросон ва Ироқ аҳолисига хос, уни шаҳривор ҳам деб айтадилар. Изтирор усулида кураш тушиш (эркин кураш) Гилон, Ширвон ва Озарбайжоннинг баъзи жойларида тарқалган ва уни дайламор деб айтадилар.

Агар курашчиларнинг тили нима, деб сўрасалар, қўл деб жавоб бергил. Яъни қўлни пастга тушириб, қарсақ чалмагунча курашга тушмайдилар. Агар қўлни тушириб қарсақ чалишнинг турлари нечта, деб сўрасалар, иккита деб айтгил: биринчиси, кураш тушишдан олдин қарсақ чалиш ва буни жанг ноғораси дейдилар. Қарши томон, яъни рақиб қарсақ чалмагунча курашни бошлаш қоидадан эмас. Иккинчиси, кураш ўртасида қарсақ чалиш. Бу таслим нишонаси бўлиб, снгилган томон сулҳ ва омонлик тилайди. Яъни агар рақиб кураш ўртасида қарсақ чалса, ғалабангни тан олдим, курашни тўхтатаман, сен ҳам қарсақ чалиб курашни тўхтатишинг мумкин, деган маънони билдиради.

Агар курашчиларнинг охири мақсади нима, деб сўрасалар, рақиб орқасини ерга тегизиш, деб айт.

Агар курашнинг онаси қайси, деб сўрасалар, қўлнинг орқасини ушлаш, деб айтгил. Чунки қўлнинг орқасини ушлаган киши ҳамма аъзоларга қўл текиза олади (бошга ҳам, белга ҳам).

Агар йиқилишга сабаб нима, деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, бунинг сабаби ё кучнинг етмаслиги, ёки кураш санъатини билмаслик, яъни кучдан фойдалана олмасликдир.

ИККИНЧИ ҚИСМ

Тош отарлар ҳақида

Булар ҳам пок ва тақводор кишилардирлар, уларнинг вазифаси тош билан душманга аниқ зарба етказишдир. Бу иш ҳазрат Иброҳимдан қолган, дейдилар. Агар тошотарларнинг одоби (қоидаси) нечта, деб сўрасалар, олтита, деб айтгил: биринчидан, бутун чораларни ишга солиб, куч ва малака тўплаш ва буни душманга қарши сарфлай билиш. Иккинчидан, тошга қўл тегизишдан олдин ўтган азизлар ва пирларни эсга олиш. Учинчидан, қўлни тошга ургандан кейин жасорат ва мардлик кўрсатишга интилиш. Тўртинчидан, мажлис аҳлидан мадад ва ҳиммат тилаш. Бешинчидан, кўз билан тилни ва қўл билан кўнгилни ношоиста ишлар ва нарсалардан сақлаш. Олтинчидан, маъракада ҳунардан фориг бўлгандан кейин такбир ва салавот айтиш.

Нова тортувчилар ҳақида

Нова тортувчи (лой ташувчилар) ҳам қўрқмас ва жасур кишилар бўладилар. Улардан халққа кўп наф тсгади. Агар нова (лой ташиладиган ичи ғовак ёғоч)нинг тўрт рукни қайсидир, деб сўрасалар, нованинг учи, адоғи, ичи ва ташқарисидир деб айтгил. Булардан ҳар бирининг сири нимадир, деб сўрасалар, нованинг учи ёдлаш, адоғи салавот (дуо) юбориш, ташқи шакли мардлик ва ичи жавонмардликдир, деб жавоб бергил. Агар нованинг ўнг ва сўли қайсидир, деб сўрасалар, айтгилким, нованинг ўнги ростлик ва тўғриликдир, сўл томони эса ёрлик ва дилдорликдир. Агар нованинг ости ва усти қайсидир, деб сўрасалар, айтгил: нованинг усти куллнинг шакли ва одат сифатининг маъносига ишора, ости эса одамзод суратидир, ҳам сабот-чидамга ишорадир...

Агар нованинг орқаси ва олди нимани англатади, деб сўрасалар, нованинг олди ҳиммат, орқаси эса мардларнинг назарини англатади, деб айтгил. Агар "нова" сўзининг ҳарфлари нимани англатади, деб сўрасалар, айтгил: "Н"— муҳаббат нақдини қўлга киритишни, "О" (алиф)— ўз ишида алифдай тўғри бўлишни, "В"— вараъ (тақво)ни, "Ҳ"— биродарлар ҳавоси (муҳаббати) билан нафас олишни англатади.

Агар нова ташиш (новада лой ташиш) шартлари нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айтгил: аввал — беминнат хизмат қилиш, иккинчиси — биродардан хурсандлигини қўлга киритиш, учинчи — ўз ишининг исботини билиш, тўртинчи — доимо дастурхони очиқ бўлсин, бахиллик қилмасин.

Агар нова ташиш рукнлари нечта, деб сўрасалар, олтита деб айтгил: аввал — покланиш... учинчи — йиғилганлардан ёрдам сўраш, тўртинчидан, ўз пири ва устозларини хотирлаш, бешинчи — дуо ўқиш ва олтинчи — ўз сирини бировга айтмаслик.

Нова ташиш (тортиш) одоби нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айтгил: биринчидан, пок бўлиш, иккинчидан, тоат-ибодатни қанда қилмаслик, учинчидан, доимо таҳоратли юриш, тўртинчидан, ҳасад қилмаслик, бешинчидан, такаббур-манман бўлмаслик, олтинчидан, ўз ку-

чидан ғурурланиб кетмаслик, еттинчидан, ўз ҳамкасб-ларига мададкор бўлиш.

Агар нова ташишнинг ўзига хос нарсалари нима, деб сўрасалар, айт: нарвон (шоти), муҳра (соққа) ва шарвор кийиш. Соққа белга боғланади, шарвор кийиб олинади. Нарвон пир тарбиясига ишорадир, яъни пир муридни тарбиялаб, зинама-зина юқорига олиб чиқади...

БЕШИНЧИ ҚИСМ

Ҳаммоллар ҳақида

Ҳаммолликнинг сўрати (ташқи кўриниши) омонат юкини кўтаришга ишорадир. Бас, ҳаммол бу ишоратнинг маъносини англаб, унга риоя этиши керак. Шунда унинг сурати ва сийрати, яъни зоҳири билан ботини бир-бирига мувофиқ бўлади.

Агар ҳаммолликнинг шартлари (қоидалари) нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айтгил: аввало шуки, юк кўтарганида омонат юки, яъни тоат-ибодат, Худо олдидаги вазифалари юкини кўтариш — охират юкини енгиллаш эканини эсдан чиқармасин. Иккинчидан, юк остида оҳиста юрсин, токи оёғи сирғалиб юк остида қолмасин ва тўғри йўлдан адашмасин. Учинчидан, кўтариб бораётган юкига хиёнат қилмасин. Тўртинчидан, юкни манзилга етказгандан кейин хизмат ҳақини олсин...

Агар ҳаммолнинг одоби нечта, деб сўрасалар, ўн иккита деб айтгил: аввал шуки, ҳаммол пок бўлиши керак, чунки пок бўлмаган одам покларнинг ишини қилолмайди... Тўртинчи, оёғига қараб юрсин ва ҳар томонга ҳар кимга қарайвермасин. Бешинчи, одамлар орасида юрганда, уларга зиён-заҳмат етмаслик учун огоҳлантириб турсин. Олтинчи, агар ожиз дарвешни кўрса, унинг юкини савоб учун манзилга олиб бориб берсин. Еттинчи, ҳаром ва макруҳ юкларни кўтармасин. Саккизинчи, ўз касбдошлари билан жанжаллашмасин. Тўққизинчи, ўз топганларини биродарларига бағишласин. Ўнинчи, ҳақ олишда ошириб сўрамасин, инсоф чизигидан чиқмасин ва пул йиғишга берилмасин...

Агар ҳаммолларга хос иш нима, деб сўрасалар, биринчиси, юк ортиш деб айтгил. Агар ҳаммолликнинг асоси нима, деб сўрасалар, айтгил: биринчиси — куч-қувват, зеро, қуввати бўлмаган одам бу ишни қилолмайди. Иккинчиси — тоат-ибодат, зероки тоат-ибодатсиз ҳаммол-

ликнинг юк ташувчи ҳайвондан фарқи йўқ. Учинчиси — ҳиммат, ҳиммати йўқ киши юкни манзилга стказолмайди. Агар ҳаммоллик мартабалари қанақа, деб сўрасалар, айтгил: аввал одамлар юкни ташиш, иккинчи, маърифат юкни ташиш, учинчи, риёзат юкни ташиш, тўртинчи, маломат (одамлар жафоси) юкни тортиш, бешинчи, Ҳақ таоло юкни тортуш...

ОЛТИНЧИ ҚИСМ

Дорбозлар ҳақида

Улар ташқи кўринишдан ўйин-томоша аҳлидан бўлсалар-да, аммо ишларининг асоси журъат ва қувват бўлганидан, уларни аҳли зўр (пахлавонлар) жумласига киритадилар.

Билгилки, дорбозлик улуғ бир касбдир ва бу ишнинг усталари покиза ахлоқлик, пок ва ростгўй бўлишлари керак. Бу ишда иккита асбоб муҳим аҳамиятга молик. Бири — арқон, иккинчиси мизон (тарози). Арқон кўприк ўрнида бўлса, мизон адолат тарозиси ўрнидадир. Агар арқоннинг кўприкка нима нисбати бор, деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, ёғочга ёки деворга тортиб боғланган ип ингичка кўприкка ишорадир... Агар мизоннинг нуқта-си (маркази) қандай, деб сўрасалар, айтгилки, дорбоз мизон — лангарсиз юролмайди ва агар қўлида лангари бўлмаса, қўллари лангар ўрнини босади. Чунончи қушлар учаётганда уларнинг қанотлари лангар вазифасини бажаради.

Агар мизоннинг дунёдаги рамзи нима, деб сўрасалар, адолат тарозиси бўлмиш хавфу ражо (умид), деб айтгил. Ақл тарозисини қўлга олган одам учун хавф-хатар йўқдир ва ушбу тарози қўлида бўлмаган ёнки тарозисининг бир оёғи оғиб турган (яъни адолатдан чекинган) кишининг қадами ростлик сари мустаҳкам эмасдир. Шу боисдан демншларким, агар хавф ҳаддан зиёд кучайиб, умидсизлик юз берса, бу — куйфрдир ва ражо (умидсизлик) ҳам ҳаддан ошиб кетса, куйфрдир.

Хотиржам ўтирма, биёбон тошлари
Мардлар тулпорининг товонин тешмишлар.
Ноумид ҳам бўлма, боданўш риндлар
Бир оҳ ила мақсад аршинга етмишлар.

Дорбозларнинг хос нарсалари арқон билан лангарчўп. Агар "расасан" (арқон) сўзининг ҳарфлари нима маъноларга ишора этади, деб сўрасалар, айтгилки, расаннинг арабчиси "ҳабл"дир, бу сўзнинг ҳарфлари эса қуйидаги маъноларга ишоради: "Ҳ"— ҳилм, яъни ҳилмлиқ, ғазабни ютиш ва нокаслар озоридан сақланиш. "Б"— самар, мевага ишора, яхшилик ва шафқат билан умр ўтказиш. "Л"— лутфга ишора, яъни халқ орасида яхши хулқ билан юриш, озордан сақланиш.

"Форсий "расан" сўзи ҳам уч ҳарфдан иборат (араб ёзувида) бўлиб, қуйидаги маъноларни англатади: "Р"— ростликка ишорат. "С"— саховатга ишорат. "Н"— нести (фано)га ишорат. Дорбоз аввал ростлик сари қадам қўйсин, иккинчидан, бор нарсасини биродарлари билан баҳам кўрсин, учинчидан, ўз вужуди — борлигини унутсин.

Шу каби мизон (лангарчўп) ҳам мурувват, имон, зуҳд (парҳез) ва саховатга ишора этади. Яъни мурувватли бўлиш, Аллоҳ таолога имон келтириш, ваҳдат асроридан бохабарлик дорбознинг сифатларидир. Дорбоз дунё молига бепарво одам бўлмоғи, мақсади кишиларни хурсанд қилиш, кўнгилларга йўл топмоғи даркор. Ушбу сифатларга эга бўлмаган одам дор устига чиқиб, қўлига лангарчўп ушлашга лойиқ эмас.

Дорбозлик нима билан тугайди, деб сўрасалар, уч нарса билан деб айтгил: аввал йиғилганларнинг ҳиммати, иккинчиси — пирларнинг дуоси, учинчиси — кўнгилнинг шак-шубҳа зангидан покланиши.

ЕТТИНЧИ ҚИСМ

Кучини намойиш қилувчилар (зўргарлар) ҳақида

Бу тоифа турли ҳунарлар кўрсатадилар. Биринчиси — мардгирлик (одам кўтариш), иккинчиси — тош синдириш. Учинчиси — суяк синдириш, тўртинчиси — дорбозлик, бешинчиси — тош отиш, олтинчиси — тегирмон тошини кўтариш, еттинчиси — фил билан олишиш. Ва яна камондан ўқни узоққа отиш, сакраш каби ҳунарлар ҳам бор. Ушбу мухтасар рисола имкониятига қараб ҳар бирдан оз-оз гапириб ўтамиз.

Агар одам кўтаришнинг маъноси ҳақиқатда нима, деб сўрасалар айтгилки, маъноси кўтарган кишини йиқитмаслик, яъни мардлик обрўйини ерга туширмаслик, паст кетмасликдир.

Агар тош синдиришнинг маъноси нима, деб сўрасалар, айтгил: бу қаттиқлик ва тошюраклик сифатларини синдирмоқ ва ушбу сифатларни барҳам этмоқ демак.

Агар суяк синдиришнинг маъноси нима, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгилки, суяк ҳақиқатнинг мағзи ва ҳам пардасидир. Бас, суяк синдиришнинг маъноси мардлик билаги билан худпарастлик пардасини кўз олдидан кўтариб, ҳақиқат мағзига кўз тиксин демакдир.

Агар дор ўйнашнинг маъноси нима, деб сўрасалар, айтгилки, бунинг маъноси биз барчадан ростликни танладик, демак. Агар тошотарликнинг маъноси нима, деб сўрасалар, бу — тошбағирлик ва дағалликни ўзидан улоқтириш, деб айтгил.

Агар тегирмон тошини кўтаришнинг маъноси нима, деб сўрасалар, бунинг икки маъноси бор, деб айтгил: тегирмоннинг устки тоши доимо ҳаракатда, бу эса тариқат талабида мутассил жидду жаҳд қилишни ифодалайди. Остки тош қимирламай туради, бу эса чидам ва сабот тимсолидир. Демак, тегирмон тошини кўтарган одам шу сифатларни ўзида мувофиқлаштирувчи кишидир.

Агар фил кўтаришнинг маъноси нима, деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, фил улуғворлик белгисидир, фил кўтариш эса дунё ишлари, фалак азимати олдида арзимасдир, деган маънога ишорадир.

Агар сакрашнинг нима маъноси бор, деб сўрасалар, айтгил: маъноси шуки, нафс уй душманидир, ундан сакраб, қутулиб чиқиш керак, осойишталик, муваффақиятга эришиш нафс билан жанг қилиш орқали қўлга киради. Шунинг эътиқод билан англаб этиш керакки, зўргарлик (куч-қувватни намоёниш этиш)нинг ҳақиқати нафс душманини поймол этишдир, бўлмаса кўп ҳайвонлар ва паррандаларнинг қуввати одамзодникидан ортиқ. Шунинг учун куч-қувватга учмаслик ва нафс ҳавосидан воз кечиш керак, шунда маъракаларнинг паҳлавони айни вақтда футувват паҳлавонига ҳам айланади. Шайх Саъдий айтганларидек:

Мардлик панжа зўрию елка қуввати эмас,
Агар нафсининг енга билсанг, чин паҳлавонсан.

ТҮРТИНЧИ ФАСЛ

Томоша кўрсатувчи ўйин аҳли ҳақида, улар уч
тоифадир: коса ўйновчилар, қўғирчоқбозлар ва
соққабозлар

БИРИНЧИ ҚИСМ

Косабозлар ҳақида

Агар тос (коса, товоқ) ўйнаш қаердан олинган, деб сўрасалар, фалакнинг айланишидан андза қилиб олинган, деб айт, чунки фалак тинмай айланишдадир...

Агар тос ўйнашнинг маъноси нима, деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, бу ишда тўрт хил удум бор ва уларнинг ҳар бири муайян маънога эга. Мазкур тўрт удум қуйидагилардан иборат: биринчиси — жубба (тўн) кийиш. Иккинчиси — айланиш. Учинчиси — анжомларни кўтариш, тосни яшириш ва тўртинчиси — яна топиб олиш... Агар бу ишларнинг ҳар бирининг маъноси нима, деб сўрасалар, айтгил: жубба кийиш мақсад талабига ишора бўлиб, ўз қобиғидан чиқишни англатади, улуғлар айтганидай: "Сента керакли нарсалар сенинг ўзингда ва сенинг истаганинг тўвингнинг ичиладир".

Энди айланишга келсак, бу — ўз ичингда сайр қилиш ва қадамни ўз вужуди доирасидан ташқари қўймасликка ишорадир.

Рахт (мато) кўтариш эса дарвешлар сўзини қабул қилиш ва бу сўзларга амал қилишга ишорадир. Зеро, бу сўзларнинг ҳар бири ипак матодан ҳам нафис ва қимматлидир. Мато остидан тосни қайтариб олиш дарвешлар ҳикматино адо этиш ва бу ишнинг вақти-маҳалини сақлашга ишорадир. Яъни ўйинчи улуғлардан олган файзини керакли пайтда кичикларга етказди демак.

Агар тос ўйновчиларнинг асосий ашёси нима, деб сўрасалар, жубба ва тос деб айтгил. Агар жубба нима маънони англатади, деб сўрасалар, икки нарсани деб жавоб бергил: бири шуки, уни кийган киши айбларни беркитувчи бўлсин, иккинчидан, унга барча ишонадиган бўлсин...

Агар тос нимага ишора этади, деб сўрасалар, айтгил: тос сафо мартабаси ва покизаликка ишора этади ва айримлар тосни юрак тимсоли дебдурлар, зероки тосни

тўннинг ичига солиб, яна чиқарадилар... юракнинг жуббаси эса бадандир, у бадан тўни ичида соф ва беғубор туриши керак.

ИККИНЧИ ҚИСМ

Қўғирчоқбозлар баёнида

Эй азиз, билгилки, соҳибдил дарвешлар қўғирчоқ ўйинидан кўп рамзу ишоратлар уқибдирлар, дунёнинг сир-синоатини фаҳмлаб, хийла ҳақиқатларни кашф этибдирлар. Шунини билиш лозимки, шаклу шамойил сурат оламида зуҳур этадиган нарсалар ҳазил-мутойиба бўлса-да, аммо моҳият-мазмунига кўра, улар жиддий ҳақиқатларни англатадилар. Умар Хайём айтганидай:

Биз қўғирчоқлармиз, фалак қўғирчоқбоз,
Ҳақиқат юзидан бу демадим мажоз.
Саҳнада ўйнаймиз икки-уч кун, сўнгра
Фано сандигига тушамиз бир-бир боз.

Агар қўғирчоқбозликнинг шартлари нимадан иборат, деб сўрасалар, айтгил: асосий шарти шуки, қўғирчоқ ўйнатувчи доно бўлсин ва ҳақиқатдан баҳра топсин. Қўғирчоқ ўйнатувчиларга хос нарсалар нима, деганда, чодир ва пешбанд (пештахта), деб айтгил. Чодирда кундузи, пешбандда эса кечаси ўйин кўрсатилади. Пешбанд деб сандиқни айтадилар. Сандиқ устида қўғирчоқларни ўйнатадилар. Кундузги ўйинларда қўғирчоқларни қўл билан ўйнатадилар, кечки ўйинларда эса сандиқ устида бир неча иплар орқали ҳаракатга келтирадилар.

Агар хайма (чодир) нимага ишора этади, деб сўрасалар, бу инсон баданига ишора, деб жавоб бергил. Чунки инсон ичидан ҳар лаҳзада юз хил қўғирчоқлар бош кўтаради ва тилга киради. Бу хайма, яъни бадан ичида турли фсьл-равишлар бўлса-да, бироқ буларнинг ҳаммаси ягона қудратнинг санъати, ижодидан бошқа нарса эмас.

Агар пештахта (сандиқ) нимага ишора этади, деб сўрасалар, одамзод қалбига ишорадир, деб айтгил. Зеро, қалб ажойиб сандиқ бўлиб, одамнинг аҳволи, хислатларидан нишона бериб туради. Шу боис ҳам уни "қалб"

деганлар (араб тилида қалб сўзи ўзгарувчи, эврилувчи деган маъноларни беради), яъни айланувчи...

Шоҳлик хаймасининг шами кўнгилдир,
Балки Илоҳ маърифати ҳам шу дилдир.

УЧИНЧИ ҚИСМ -

Соққабозлар (ҳуққабозлар) аҳволи хусусида

Ҳуққабозликни қаердан ўрганганлар, деб сўрасалар, фалакнинг айланишидан, деб айтгил. Зеро фалак қуёш ва ой соққасини барча юлдузлар билан қўшиб, гоҳ ошкора, гоҳ яширин айлантириб ўйнайди.

Агар ҳуққабозлик нима, деб сўрасалар, замона айланишига эътибор қилмаслик, деб айтгил. Чунки фалак ҳуққаси ҳар замон умр соққасини ғойиб этади ва ҳар биримиздан янги шаклу нақшлар ясайди. Оламнинг барча ишини шундан қиёс этмоқ ва ибрат олмоқ лозим. Кўринган нарсалар аслида кўринганидай эмас, мажозий дунёда ҳамма ҳуққабоз, барча қўғирчоқ ёки қўғирчоқбоздир...

Еттинчи боб

БИРИНЧИ ФАСЛ

Қабза маъносида ва қабза турлари шарҳи

Билгилки, қабза деб луғатларда камон, қилич каби қўл бармоқлари билан ушлаб олинадиган нарсаларни айтадилар. Қўл панжалари орасига олинадиган бошқа ҳар қандай нарсани ҳам қабза дейдилар. Масалан, хурмо қабзаси деганда, бир каф хурмо англашилади, шу каби бир каф ёнғоқ қабзаси, бир каф ўт ёки буғдой пояси ҳам бир қабзadır...

Қабзалар бир неча нав бўлади: бири — қабза эгасининг бирор ишига ярайдиган ёки ҳарбу зарбга ксеракли қуроллар қабзаси (дасти). Масалан, қилич ёки белкурак. Иккинчи — ҳам қабза эгасининг ишига ярайдиган асбоблардир, лекин уларнинг қабзаси асбобнинг таркибий қисми ҳисобланади. Масалан, мола, теша каби. Биринчисини "ал асл" қабза, иккинчисини, "ал фаръ" қабза деб юритадилар. Ҳар икки навъ қабзани бирлаштирганда қуйидаги йигирма уч хил қабза келиб чиқади: қилич (тийғ) қабзаси, қалқон қабзаси, гурзи қабзаси, ҳарбий камон қабзаси. Бу тўрт нарса сипоҳийлар анжомидир. Яна: тўқмоқ (яъни, ёғоч болға) қабзаси (ёғоч болға фаррошлар асбобидир), пичоқ қабзаси, қассоб пичоғи (болтача) қабзаси, мол сўядиган пичоқ қабзаси, болта қабзаси. Ушбу тўрт нарса қассоблар ва ошпазларникидир. Яна: белкурак қабзаси, ғилоф қабзаси. Бу иккаласи деҳқонлар ва паҳлавонларга тааллуқли. Мола (ранда) қабзаси бинокорларники. Ўроқ қабзаси ўрувчиларники. Яна болға қабзаси ва путк (темирчи болғаси) қабзаси бор. Булар кўрада ишлайдиган темирчиларники. Теша ва арра қабзаси дурадгорларники. Надаф (пахта ва жунни титкилайдиган асбоб) қабзаси пахта тозаловчилар ва кигиз қилувчиларникидир. Каданг (либосни ювишда ишлатиладиган савъалагич) қабзаси кир ювувчилар ва бўёқчиларга тегишли. Қува қабзаси — пойафзал тикувчиларники. Уту (утук) қабзаси. Бу дазмолчилар ва дўппи тикувчиларники. Кафча (чўмич) қабзаси — ҳолвапазлар ва қандолатчилар асбоби. Сих қабзаси ўтин ташувчиларга тегишли (ўтин боғини орқада илаштириб олиб юриш

учун). Яна конг қабзаси бор. Бу қудуқ ва ўра қазувчиларникидир.

Агар бу айтилган қабзаларнинг қайси бири бир қабза (бир қўл билан) ва қайси бири икки қабза (икки қўл билан) ушлаб ишлатилади, деб сўрасалар, айтгилки, булардан ўн иккитаси, яъни: қилич, қалқон, камон, пичоқ, қассоб пичоғи, мол сўядиган пичоқ, савалагич, андава, ранда, ўроқ, болға, кува ва уту қабзаси бир қўл билан ишлатилади. Тўрттаси, яъни: белкурак, путк, чўмич ва сих икки қўллаб ушланади. Гурзи, болта, тўқмоқ, теша, каданг, ғилоф ва кетмон икки қўллаб ҳам, бир қўллаб ҳам ушлаб ишлатилиши мумкин.

ИККИНЧИ ФАСЛ

Қилич қабзаси ҳақида

Қилич уруш қуролидир, шу боис унинг қиммати баланд. У ўз эгасининг суянчиғи, ҳимоячисидир ва унинг ёрдами билан душманлар даф этилади. Шу боис улуғ инсонларни ҳам қиличга қиёслайдилар. Чунки улуғ инсонлар ҳам ўз мулозим-муридларининг ва ҳам ўзларининг ҳимоячиларидирлар ва улар туфайли душманлар устидан ғалаба қозонилади.

Агар қиличнинг орқаси қайси, деб сўрасалар, марднинг билагги деб жавоб бер, чунки шу билак кучи билан қилич чопилади. Агар қиличнинг юзи қайси, деб сўрасалар, душманни даф этишга бўлган шиддат-шижоат, деб айтгил. Агар қиличнинг тили нима, дейди, деб сўрасалар, у ҳол юзасидан қабза баён этади, деб айтгил.

Агар қилични нимага қиёслаганлар, деб сўрасалар, айтгил: ҳар замон маърака бўстонида очилган райҳон гулига, чунки қилич тутган кишидан мардлик хушбўйлиги эсади.

Агар қиличнинг боши қайси, деб сўрасалар, қилични мардлик маҳорати билан кўтариб юриш, деб айтгил. Агар қиличнинг жавҳари нима, деб сўрасалар, пок ният билан курашиш, деб айтгил. Агар қиличнинг банди қайси, деб сўрасалар, қиличнинг банди уни жавонмардлик расми билан кўтариб юриш ва мардлик билан сақлаш деб айтгил.

Агар "тиғ" (қилич) сўзининг ҳарфлари нима маънони англатади, деб сўрасалар, айтгилки, "Т"— таманно (орзу)ни, "И"— яқдиллик ва ҳамжиҳатликни англатади. Чунки паришон одам тиғ ушлашга лойиқ эмас, балки аксинча у тиғнинг семи бўлиши мумкин. "Ғ"— ғафлатга берилмаслик ва уруш маъракасида ҳушёр, чаққон бўлишни билдиради.

Агар қўл қиличга нима дейди, деб сўрасалар, жавоб бериб айтки, қўл қиличга: "Обрўга эга бўлай десанг, ишлагин", дейди. Агар қилич қўлга нима дейди, деб сўрасалар, дегилки, қилич қўлга: "Агар мени асрасанг, мен ҳам сени асрайман", дейди.

Агар қилич (тиғ) неча хил бўлади, деб сўрасалар, етти хил бўлади, деб айтгил. Биринчиси — жафо тиғики, уни меҳнаткаш халқ юзига тортадилар, иккинчиси, сафо тиғики, уни ўлимга мустаҳиқ гуноҳкорлар бошига тортадилар. Учинчиси, вафо тиғи ва у биродарлар мададига яланғочланадиган ва улар бошидан зулмни даф этадиган тиғдир. Тўртинчиси, ғазо тиғи ва бу тиғларнинг асилдир, зеро шу тиғ билан душманлар тор-мор этилади. Бешинчиси, жазо тиғи, бу доим ўзи билан олиб юрадиган ва душман қасд қилганда жазосини берадиган тиғ. Олтинчиси, баҳо тиғи, бу — зебзийнат учун сақланадиган ва ҳеч қачон ишлатилмайдиган тиғ. Еттинчи, ҳаво тиғи. Ҳаво тиғи мардлик суннати билан эмас, балки ҳою ҳавас юзасидан боғланган тийғдир. Пир ва устоздан таълиму дуо олмай бундай қилич (тийғ) тақиш нораводир.

Агар ушбу қабза эгасининг одоби нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айтгил. Авваламбор пок бўлиш, нопок ҳолда қилич дастасига қўл теккизмаслик... Учинчи қилични ғилофидан суғурганда ва силкитганда эҳтиёт бўлиш, чунки қилич бехосдан бировнинг юзига тегиб кетмасин. Тўртинчи, қилични аввал ўз бўйнига солсин, яъни ўз нафсини чопсин. Бешинчи, қилич дастасини ўпсин, бу шу дастага теккан мардлар қўлини ўпишга ишоратдир. Олтинчи, зарурат туғилмагунча, қилични қинидан чиқармасин. Агар қилични белидан счса, уни ҳурмат билан озода ва эҳтиёт жойга қўйсин. Еттинчи, устозлардан таълим олмай, қилич тақишни хаёлига ҳам келтирмасин, пирлар, устозларни доим дуо билан ёдга олиб турсин. Саккизинчи, қилични яланғоч ҳолда қолдирмасин ва агар қини бўлмаса, бирор нарсага ўраб қўйсин.

Қалқон қабзаси ҳақида .

Билгилки, қалқон сипоҳийларнинг қалъаси ва жангчиларнинг ҳимоячисидир. Қалқон осиб юриш суннатдир ва қалқон қабзасига қўл урадиган киши суннат йўлига риоя қилиши лозим, токи яхши мукофотга сазовор бўлсин. Агар қалқон тутиш кимдан қолган, деб сўрасалар, Каюмарсдан деб айтгил. У овни яхши кўрарди. Бир кун овга чиққан эди, бир жонворга дуч келди, бу жонворни карк (каркидон) дер эдилар. Каюмарс ов қуроллари билан ҳар қанча урса ҳам унинг терисига таъсир этмади. Шундан кейин у тилсимот билан каркни енгиб, терисини шилиб олади ва ундан қалқон ясайди, урушда ундан фойдаланади. Шундан кейин бора-бора жездан, темир ва пўлатдан қалқон ясайдиган бўлдилар...

Агар қалқоннинг турлари нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айтгил: биринчиси, ҳазр (тўсиш) қалқони, иккинчиси қадр қалқони, учинчиси — сабр қалқони, тўрттинчиси — ҳилм (ҳалимлик) қалқони. Агар буларнинг ҳар бирининг шарҳи нимадан иборат, деб сўрасалар, айтгил: ҳазр қалқони ипакдан ва ипдан тўқилган қалқондир, ўқ ва қилич ярасидан сақланиш мақсадида уни олиб юрадилар. Аммо қадр қалқони осмон (қазо қадар) шаклида турган қалқондир. Сабр қалқони кишини мақсад сари элтувчи қалқондир. Ҳилм қалқони воситасида ғазаб тийғининг захмини даф этиш мумкин. Ҳалим одам ғазаб олови офатидан омондадир.

Агар қалқоннинг ҳақиқати нимада, деб сўрасалар, ҳақ ишда ҳақиқатни ҳимоя қилиш, ҳақ (Худо) ҳимоясида бўлиш, деб айтгил.

Агар қалқон тутишнинг одоби нечта, деб сўрасалар, бешта деб айтгил: биринчиси — эътиқодли бўлиш, қалқон қабзасини пок қўл билан ушлаш... тўрттинчиси, қалқонни қўлга олгач, унинг дастасини ўпиш, ечиб қўйганда таъзим этиб, тоза жойга қўйиш.

Агар қалқоннинг ўзи ва қабзаси нимага ўхшайди, деб сўрасалар, доирага деб айтгил. Агар доира ва марказнинг маъноси нима, деб сўрасалар, маъноси шуки, кимки қалқонни қўлига олса, марказ нуқтаси каби мардлик ва футувват доирасида мустаҳкам бўлсин демакдир. Агар қалқоннинг қабзаси нимага ишора этади, деб сўрасалар, оинага деб айтгил. Агар оинанинг маъноси нима, деб

сўрасалар, айтгил: душман бу ойнага қараганда танбеҳ олсин, ойнадай софдил бўлиб хусуматга чек қўйсин.

Агар қалқоннинг боғичи нимани билдиради, деб айтсалар, бечоралар ҳимоясининг бандида бўлмоқни билдиради, деб айтгил... Қалқон кўтарган киши сахий ва жавонмард бўлсин, агар жанг вақти бўлса, ҳимоя тилангани қилсин ва яна юракли, журъатли бўлсин, қўрқоқлик, сусткашлик қилмасин. Яна шуки, барчадан рози бўлсин ва агар яраланса ёки шикаст топса, тушкунликка берилмасин, касбини тарк этмасин.

Тўртинчи Фасл

Гурзи қабзаси ҳақида

Гурзи жанг майдонининг мардлари ва паҳлавонлар қуролидир. Агар гурзи қабзасида нечта адаб бор, деб сўрасалар, бешта деб айтгил: аввал шуки, уни пок қўл билан кўтариш керак. Иккинчидан, гурзини кўтарганда, ўзига ишончи бўлсин. Учунчидан, гурзини авайлаб асрасин, қадрласин. Тўртинчидан, гурзини ўйин учун ишлатмасин. Бешинчидан, гурзига қўл уришдан олдин пир ва устозларни хотирлаб дуо айтсин...

Агар гурзининг юзи қайси, деб сўрасалар, душманларнинг бошини янчиш, деб айтгил. Агар гурзининг қабзаси қайси, деб сўрасалар, душман устидан ғалаба қозониш ва шодланиш, деб айтгил. Гурзининг дастаси нимага ишора қилади, деб сўрасалар, ростлик билан уни қўлга олиш ва тўғриликка ишлатиш, деб айтгил...

Бешинчи Фасл

Уруш камони (ёйи) қабзаси ва унга тааллуқли нарсалар ҳақида

Билгилки, камон отиш шариф илмдандир. У ҳақда баён қилинган қонун-қоидалар кўп. Агар камоннинг ўзи асли қасрдан пайдо бўлган, деб сўрасалар, инсон ҳаётидаги заруратдан деб айтгил. Яъни одамзод деҳқончилик билан шуғуллангандан кейин қушлар, ёввойи ҳайвонлар унинг экинларини хароб қиладилар. Уларни бир томондан ҳайдаса, иккинчи томондан кириб келав-

рардилар. Шунда одам (улардан қутулиш мақсадида) камон ясади ва ўқ отишни ўрганди... Қушлар ўқ билан ўлдирилгандан кейин бошқалари учиб кетдилар ва экинлар омон қолди.

Агар ёй ушлаш ҳунарини эгаллаш учун биринчи зарурий нарса нима, деб сўрасалар, машқ устози деб айтгил, чунки кишининг устози бўлмаса, у ўз бошига бу ҳунарни ўрганолмайди. Ва агар ўрганишга киришса ҳам бирор натижага эришолмайди.

Агар камон қабзасининг одоби нечта, деб сўрасалар, ўн иккита деб айтгил: биринчи — пок бўлиш, иккинчиси — ёйни золимларнинг жабрини даф этиш нияти билан қўлга олиш, учинчиси — узлуксиз такбир айтиб туриш, тўртинчиси — тоат-ибодатни қанда қилмаслик, бешинчиси — ўз пири ва устозини хотирлаш, олтинчиси — шаст (камон торини тортиш учун ишлатиладиган ҳалқа)ни беркитиб юриш, сттинчиси — камоннинг ҳар икки нишоннаси (тешиги)дан ўқ ота олиш, саккизинчи — нишон турган жойга яланғоч бормаслик... Ўнинчи — агар ўқи хато кетса, хафа бўлмаслик. Ўн биринчи — агар бошқа биров ўқни аниқроқ нишонга текизса, унга ҳасад қилмаслик, аксинча, табриклар мақташ. Ўн иккинчи — ўз ишига ҳайрон бўлмаслик ва мағрурланмаслик, чунки ҳар қандай моҳир кишидан ҳам яна моҳирроқлар чиқиб туради.

Агар камон қабзасини тутишнинг нечта тури бор, деб сўрасалар, энг кўп тарқалгани тўрт хилдир деб айтгил. Аввал пичоқ қабзаси, иккинчиси — ов камони қабзаси, учинчиси — қарчиғай чангали, уни "хандон" ҳам дейдилар. Тўртинчи — мудаввар (чамбарак) қабза. Агар ёй тортишнинг хиллари нечта, деб сўрасалар, иккита деб айтгил: биринчиси, мўйловсимон тортиш, иккинчиси — сурмакаш (сурмага ўхшатиб тортиш).

Ёйнинг устуни нима, деб сўрасалар, чап қўл деб айтгил. Агар ёйнинг асосий қисми нима, деб сўрасалар, зеҳ (тор) деб айтгил, чунки торсиз ёй нуқсонлидир.

Агар ёй ўққа нима дейди, деб сўрасалар, "мақсад нишонига стай десанг тўғри юр" дейди, деб айтгил. Агар ўқ-ёйга нима дейди, деб сўрасалар, "тўғри одамлар билан бош қўшгин, токи азиз қўллар бошингни силасинлар" дейди, деб айтгил.

Агар "камон" сўзининг ҳарфлари нимага ишора этади, деб сўрасалар, жавоб бериб айтгил: "К" — карамга ишора, яъни камон ушлаган одам мард ва саховатли бўлиши

керак. "М"— марҳаматга ишорадир, яъни ўз ходимлари, тобеларига раҳм-шафқат кўрсатмоқ. "О"— эътиқодга ишорадир, камончи пок ниятли ва соф одам бўлиши даркор. "Н"— насиҳатга ишорадир, яъни ҳамкасблари, шогирдларига панду насиҳат бериш, ўз ҳунарини ўргатишдан қизганмасин. Бу тўрт сифати бўлмаган одам ёй кўтариб юришга лойиқ эмас.

ОЛТИНЧИ ФАСЛ

Тўқмоқ (ёғоч болға) қабзаси ҳақида

Билгилки, бу қабза фаррошларникидир ва фаррошлар олиқадр (кишилар бўлиб) султонлар даргоҳига мақбул кишилар ҳисобланадирлар... Уларнинг ишлари турлича, масалан: хайма (чодир) қуриш, шоҳона хиргоҳ ва соябонлар, ўтовлар тикиш, палос ва бисот ёйиш, шамъ ва чироқ ёқиш, фонусни тозалаш, супурги боғлаш ва бошқа шулар каби ишлар. Бу ишларнинг ҳар бири ўз қоидаларига эга.

Агар чодир (хайма) тиклашни нимадан андоза олганлар, деб сўрасалар, осмоннинг шаклидан деб айтгил. Хайманинг устунни бор, аммо у кўринмайди. Агар хайманинг устунни нимага ишора этади, деб сўрасалар, доира марказига, деб айтгил. Марказда турган устун ростлик тимсолидир. Агар "хайма" сўзининг ҳарфлари нимани англатади, деб сўрасалар, айтгил: "Х"— хилват, "Й"— яқин (ишонч), "М"— мурувват, "Ҳ"— ҳимматни англатиб келади. Яъни хайма қурган одам холис кўнгилли, ишонч эътиқоди бутун, ҳимма-муруввати комил бўлмоғи даркор.

Агар тўқмоқ қабзасини ким қўлига олиши мумкин, деб сўрасалар, жавонмардлик ва мардлик сифатига эга одам деб айтгил. Агар "тўқмоқ" сўзи ҳарфлари нимага ишора этади, деб сўрасалар, айтгил: "Т"— талабдир, яъни ушбу асбоб эгаси ҳамма вақт маънавиёт ва ҳақиқат талабида юриши ва тариқатда изчил ҳаракатда бўлиши керак. "Қ"— ғайратдир, яъни тўқмоқ тутган жасур ва ғайратли бўлмоғи лозим. "М"— марҳамат, яъни қўли остидагиларга шафқатли ва ҳамиша мискин дарвешлар, бечораларни қўллаб, мададкор бўлсин. "О"— истиғнодир. Яъни, фаррош олийҳимматлилик кўрсатиши, майда-чуйдага эътибор қилмаслиги керак, шунда унинг мартабаси тобора ошади. "Қ"— қабулдир, яъни тўқмоқ тутган киши тавозс билан ўзини кўнгилларга мақбул этсин.

Агар хиргоҳ (ўтоқ)ни ёпишнинг маъноси нима, деб сўрасалар, айтгил: бу одамлар сирри ва айбини берки-тишга ишорадир...

Агар соябон тиклашнинг маъноси нима, деб сўрасалар, мазлумларни ситам ва алам офтоби тийғидан асраш, деб айтгил.

Агар палос тўшашнинг одобу қондаси нечта, деб сўрасалар, ўнта деб айтгил. Аввал шуки, палос (умуман гилам, тўшак ва бошқалар)ни: тоза ва пок жойга ёйсинлар. Иккинчидан, танланган жой тўшакда ўтирганлар хоҳишига мувофиқ бўлсин. Учинчидан, палос ва тўшакни яхшилаб чангдан, хас-хашакдан тозаласин. Тўртинчидан, тўшакни тўшагандан кейин ҳам яна бир марта разм солиб, яхшилаб супурсин... Олтинчидан, йиғиштираётганда ҳам тўшакни тозаласин. Еттинчидан, тоза жойга тахлаб қўйсин... Тўққизинчидан, палос, кўрпа-тўшак шундай тартиб билан сақлансинки, яна тўшаётганда бош ва оёқ томонлари алмашиб кетмасин. Ўнинчидан, пирларни, футувват устозларини хотирласин.

Агар фарш (палос, гилам, тўшак) тўшашнинг ҳақиқати нима, деб сўрасалар, айтгил: бу — ўз вужудини мардлар оёғи остига тўшашдир, киши ўз-ўзига: ушбу палос мардлар қадами остини безагани сингари менинг танам ҳам олам азизларининг оёғи ғуборидан зийнат топажак, деб ўйласин. Шу билан ҳамиша мардлар мартабасига эришиш талабида юрсин:

Биз мардлар этагининг ғуборига етмасмиз, гарчи
Шояд эранлар этагининг ғубори бизга етса...

Агар шамъ ёқишнинг одоби нечта, деб сўрасалар, ўн иккита деб айтгил: аввал "Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм" десин. Иккинчи, "Нур" оятини ўқисин. Учинчи, кишилар ҳузурига кирганда салом берсин. Тўртинчи, жаноби Расулulloҳга саловат стказсин. Бешинчи, шам хиралашиб қолмаслиги учун ҳамиша кузатиб турсин. Олтинчи, шамни алмаштирганда тутун бошқаларга халақит бермаслиги учун эҳтиёт бўлсин... Саккизинчи, шамъни йиғилганлар ҳузурда эмас, балки ташқарига олиб чиқиб тозаласин ва алмаштирсин. Тўққизинчи, шамдон, яъни лаганни тоза сақласин, артиб турсин. Ўнинчи, шамдонни дастурхонга қўйиб олиб келмасин. Ўн биринчи, пир ва устозларни эсга олсин. Ўн иккинчи, ёруғликни ҳеч кимдан қизганмасин.

Агар шамъ нимани ифодалайди, деб сўрасалар, ўртаниш, меҳру муҳаббат ва қалб алангасини ифода этади, деб айтгил. Агар чироқ нимага ишора этади, деб сўрасалар, ботиннинг равшанлиги ва зоҳирнинг ошно-лигига ишора этади, деб айтгил. Агар чироқнинг шуъласи пиликка нима дейди, деб сўрасалар, "ўртаниб ёнишдадир" дейди, деб айтгил. Токи, ўзинг ёнмагунча, бошқаларга ёруғлик таратолмайсан. Агар пилик шуълага нима дейди, деб сўрасалар, "мен танимни бағишладим ва жисмимни ўтга солдим ва ёниб туриб маҳбубимга етишдим", деб айтади дегил.

Агар чироқ ёқишнинг қоидалари қайси ва нечта, деб сўрасалар, ўн иккита, деб жавоб бергил, биринчи, "Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм" дейиш, иккинчи, "Нур" оятини ўқиш, учинчи, Расулulloҳ алайҳиссаломга саловат юбориш, тўртинчи, жамоа олдига кирганда салом бериш, бешинчи, ширин сўз билан ўтирганлар кўнглини равшан этиш, олтинчи, воқсалардан хабардор бўлиш, ғофил бўлмаслик, еттинчи, чироқни тозалаганда (қорақуяни) ташқарига олиб чиқиб тозалаш, саккизинчи, кир-чир нарсаларни одамлар олдига қўймаслик, тўққизинчи, чироқ нуридан ҳеч кимни бебаҳра қилмаслик, ўнинчи, чироқни пасайтирганда (ўчирганда), айтилган шартларни бажариш, ўн биринчи, чироқпоя (чироқ қўйиладиган қурилма)ни тозалаб олиб кириш, ўн иккинчи, чироқ латтасини тушириб юбормаслик.

Агар фонус нимани англатади, деб сўрасалар, айтгил: фонуснинг маъноси юрак кўкрак қафас ичида фонус ичидаги шамъ кабидир, деган маънони билдиради. Бас, фонус шамъни шамолдан ва ҳаводан сақлагани каби қалб чироғини нафс ҳавосидан сақлаши лозим, токи нафс васвасаси қалб шамъини ўчириб юбормасин. Ўчган шамъни бир зумда қайта ёндириш мумкин, аммо нафс васвасаси туфайли маърифат ҳаётини тарк этиб, ўчган шамъни қайта тирилтириб бўлмайди...

ЕТТИНЧИ ФАСЛ

Пичоқ, болтача (қассоблик пичоғи) ва болта ҳақида

Бу тўрт асбоб жавонмард фарзандларга тааллуқлидир. Зеро, қассоб жавонмардлар жумласига киради, қассобларнинг ва ошпазларнинг пирлари шажараси жавонмардларга бориб етади, деб ҳисоблаш маъқул. Уларнинг биринчи

пирининг асли номи Абдулло бўлиб, у "жавонмард" лақабини олган. Унинг отаси Омир Басрий эди. Шунини билиш керакки, қассоблик касбининг моҳияти молни сўйиш, терисини ажратиш олиш ва гўштини қиймалашдир... Агар пичоқ қабзасини ушлаш кимга муносиб, деб сўрасалар, ўз сакраш нафсининг бошини риёзат тийғи билан кесган одамга муносиб, деб айтгил. Бу қабзанинг одоби нечта, деб сўрасалар, олтига деб айт. Аввал шуки, покланиб, сўнгра қабзани қўлга олсин.

Иккинчи, ноҳақ ва нораво ишларда фойдаланмасин. Учунчидан, билмасдан ишлатмасин. Тўрттинчидан, ишлатаётганда эҳтиёт шартини сақласин. Бештинчидан, уни тоза ва покиза олиб юрсин. Олтинчидан, ўтмасланиб қолишдан, зангдан, сийлиб кетишдан сақласин. Еттинчидан, агар пичоққа бирор зарар етса, дарҳол яхшилаш чорасини кўрсин.

Агар сотур (қассоб болтаси)нинг қабзасини кимлар ушлайди, деб сўрасалар, айтгил: нафс ҳавосини енгган, шайтоний ҳирсларни маҳв этолган одам бунга муносибдир. Агар қаноранинг маъноси нима, деб сўрасалар, айтгил: ўз қалбини шавқ бозорида намойиш этиш ва маърифат нурига тоблашдир.

Агар камон ўқининг қабзаси кимники, деб сўрасалар, нафс бўйнини қаноат ўқи билан синдирган одамники, деб айтгил. Болтанинг ҳақиқати нимадан иборат, деб сўрасалар, суратнинг парчаланиши ва маънонинг бутунлигидир, деб айтгил...

Агар қассоб пичоғи қабзасига ким ҳақли, деб сўрасалар, жавонмард одам ҳақли, деб жавоб бергил. Чунки бу жавонмардлар пири Омир Басрийдан қолган дейдилар. Демак, жавонмард бўлмаган одам жавонмардлар меросига ҳақли эмас...

Агар қассобликнинг моҳияти нима, деб сўрасалар, жавонмардлик деб айтгил. Агар саллоҳлик (қассоблик)нинг ҳақиқати қайси, деб сўрасалар, худбинлик терисидан чиқиш, деб айтгил. Агар қассобликнинг одоби нечта, деб сўрасалар, тўртга деб айтгил. Бу тўрт одобни "қассоб" сўзининг тўрт ҳарфидан (араб ёзувидан) олганлар. Масалан, "Қ"— қабул, "С"— сидқ, яъни олди-соттида баъю баракада тўғри йўл тутиб, эгри йўлдан кетмаслик... "А" (алиф)— инсофга ишорадир. Яъни, гўштни қисмларга ажратиш, бўлаклаш ва тортишда инсоф чизиғидан чиқмаслик, ҳар бир бўлакда гўшт, суяк, ёғ, чарви ва бошқалар баравар тақсимланган бўлиши керак. "Б"—

яхшиликка ишоратдир. Яъни, одам қандай иш билан шуғулланмасин, жавонмардлар талабидан (қондасидан) ташқари чиқмаслиги, жавонмард фарзанди эканини унутмаслиги керак. Такура ва пешгир ҳам қассоблар анжомидир. Бу ишлаётганда олдига боғлаб оладиган чарм этагидир. Чарм этак ожизлар ва дардмандларни ҳимоя остига олишга даъват этади...

МУНДАРИЖА

Камолот илми

3

ФАРИДИДДИН АТТОР

7

"Илоҳийнома"дан

15

"Мантиқут тайр" достонидан

61

СУЛТОН ВАЛАД

81

Маориф

83

АЗИЗИДДИН НАСАФИЙ

109

Зубдатул ҳақойиқ

111

ҲУСАЙН ВОИЗ КОШИФИЙ

166

Футувватномаи султоний

171

Адабий-бадиий нашр

КОМИЛ ИНСОН ҲАҚИДА ТҶҲҲТ РИСОЛА

Адабий-фалсафий бадиалар

Форс-тожик тилидан Нажмиддан КОМИЛОВ таржимаси

“Маънавият”, Тошкент, 1997

Нашр учун масъул У.Кўчқор

Рассом Т.Қаноатов

Бадиий муҳаррир Ҳ. Меҳмононов

Техмуҳаррир Т.Харитонова

Мусахҳиҳлар У.Абдуқодирова, Т.Азизова

Теришга берилган 15.02.96. Босишга рухсат этилди 18.06.97 Бичими 84x108
1/32 Офсет қоғозида офсет босма усулида “Таймс” гарнитурда босилди.
Шартли босма тобоғи 14,7. Нашр тобоғи 15,25. 5.000 нусха. Буюртма №
119. Нархи шартнома асосида.

“Маънавият” нашриёти. Тошкент, Шодлик, 6.

Оригинал-макет масъулияти чекланган “Ношир” жамияти техникавий
ва программавий воситалар базасида тайёрланиб, Ўзбекистон Давлат
Маъбуот қўмитасининг китоб-журнал фабрикасида босилди. Тошкент ш.,
Юнусобод мавзеи, Муродов кўчаси, 1-уй. 1997.

К 64

Комил инсон ҳақида тўрт рисола: Фаридиддин Аттор, Султон Валад, Азизиддин Насафий, Ҳусайн Воиз Кошифий ижодидан намуналар/ Фор - тожик тилидан Н.Комилов тарж.—Т.: “Маънавият”, 1997, 280 б.

ББК 60.55

Комил инсон ҳақидаги ғоялар тасаввуфнинг моҳиятини ташкил этади. Тасаввуф ҳақидаги қўлдан-қўл илмий рисоалар, шеърӣ асарларда инсон камолоти, ахлоқӣ покланиш ва маънавий юксалиш тавсиф этилади, инсон хилқатини таҳлил ва тадқиқ қилинади. Аждодларимиз инсонни инсоннинг ўзига тушунтириш, инсондаги илоҳийлик, эзгуликларни ривожлантириш учун курашганлар, бу борада ҳикмат бўлиб жаранглайдиган ва дунё илму фанини бойитадиган бебаҳо фикрларни баён этганлар. Уларнинг ўлмас асарлари бугунги кунимиз учун айниқса қимматли ва ардоқлидир, чунки бугун миллий маънавият пойдеворини қўяр эканмиз, улуғ боболарнинг муқаррам сўзлари, муқаддам ғояларига таянамиз.

Ушбу китобда Сиз тўрт улуғ мутафаккир - Фаридиддин Аттор, Султон Валад, Азизиддин Насафий, Ҳусайн Воиз Кошифий рисоалари билан танишасиз. Шубҳа йўқки, бу асарлар Сизнинг илмингизга илм қўшади, қалбингизга сурур, руҳингизга қувват беради.